

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**IRAK KÜRTLERİNİN SİYASİ VE EKONOMİK BEKLENTİLERİ:
GÜÇ VE SİYASAL YAPI**

Doktora Tezi

Mehmet Şerif DİLEK

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**IRAK KÜRTLERİNİN SİYASİ VE EKONOMİK BEKLENTİLERİ:
GÜÇ VE SİYASAL YAPI**

Doktora Tezi

Mehmet Şerif DİLEK

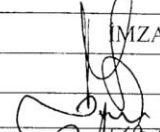
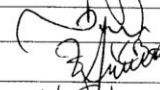
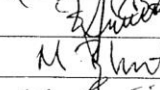
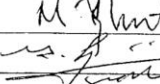

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu

İstanbul, 2017

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Orta Doğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalında Doktora öğrenimi gören 706213002 no'lu Mehmet Şerif DİLEK'in hazırladığı "Irak Kürtlerin Siyasi ve Ekonomik Beklentileri: Güç ve Siyasal Yapı" konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, M.Ü. Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 21/09/2017 tarihinde saat 14:00 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin kabul ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU	Kabul	
Doç. Dr. Muzaffer KOÇ	Kabul	
Doç. Dr. Zafer AKBAŞ	Kabul	
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	Kabul	
Yard. Doç. Dr. A. Hüsrev ÇELİK	Kabul	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 28/09/2017 tarih ve 2017/18-32 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Sınav evrakları 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3(üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Mehmet Şerif DİLEK
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Ekonomi Politikası
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora, Eylül 2017
Anahtar Kelimeler	: Ortadoğu, Irak, Kürtler, Siyasal Yapı, Enerji

ÖZET

İRAK KÜRTLERİNİN SİYASİ VE EKONOMİK BEKLENTİLERİ: GÜÇ VE SİYASAL YAPI

Bu tez çalışması Iraklı Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentileri ile sürdürdükleri statü arayışının dönüşümü üzerinde durmakta ve söz konusu arayışın güç ve uluslararası sistemdeki siyasi yapıyla ilişkisini ele almaktadır. Tarihsel olarak egemenlik arayışında olan Kürtlerin, statü arayışında kendilerini yönetmek amaçlı Birinci Dünya Savaşı'nın ardından başlamak üzere inişli çıkışlı bir eğilim içinde oldukları görülmektedir. Kürtlerin İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş dönemiyle beraber siyasallaşan, Körfez Savaşları ve Irak'a yönelik müdahalelerle özerk yapılarını *de facto* kurumsallaştıran ve federe bir yapı ile *de jure* hale kavuşturan süreçleri irdelenmektedir. Buradan yola çıkılarak uluslararası siyasal yapı ve güç çerçevesinde siyasi ve ekonomik beklentilerini şekillendiren Kürtlerin statü arayışında bağımsızlık elde etme uğraşları iç ve dış faktörlerin etkisi boyutundan incelenmiştir.

Bu kapsamda çalışmanın odak noktasını "İrak'ın mevcut durumundan ve uluslararası yapıdan hareketle Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir siyasi yapı kurulabilir mi?" sorusunun yanıtı oluşturmakta ve bunun önündeki imkân ve kısıtlar sorgulanmaktadır. Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentileriyle sürdürdükleri statü arayışında bağımsızlık uğraşında oldukları, bunun tarihsel bir dönüşümden geçtiği ve her geçen gün güçlenmeleri ile beraber bağımsızlığa yönelik adımlar atacakları öngörülmektedir. Ancak bu arayışın nasıl sonuçlar ortaya çıkaracağı bölgesel ve küresel şartlar ışığında uluslararası siyasal yapıya bağlı olduğu söylenmektedir. Çalışmada uluslararası yapıdaki güç dengesinin etkisinde şekillenen Kürtlerin bağımsızlık hedefli statü arayışı bilimsel perspektifle ele alınırken bu süreçte jeopolitik konum, ekonomi ve enerjinin rolünü değerlendirmek açısından neo-realist perspektifle ekonomi politik gelişmelerin değerlendirilmesi yapılmaktadır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Mehmet Şerif DİLEK
Field : Political Economics of the Middle East
Supervisor : Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Degree Awarded and Date : Ph.D, September 2017
Keywords : Middle East, Iraq, Kurds, Political Structure, Energy

ABSTRACT

THE POLITICAL AND ECONOMIC EXPECTATIONS OF IRAQI KURDS: POWER AND POLITICAL STRUCTURE

In this thesis, Iraqi Kurds' political and economic expectations and the transformation of their search for status is considered and the relation of this search to the power and political structure of the international system is evaluated. It is observed that the Kurds, historically in pursuit of sovereignty, have shown shifting tendencies following the First World War towards self-determination. The politicization of Kurds after the Second World War and throughout the Cold War period, the *de facto* institutionalization of their autonomous structure during the interventions in Iraq in the Gulf Wars, and the *de jure* actualization of their status through a federal structure is examined. Based on this, the present study examines Kurds' pursuit of independence in their search for status-in the framework of international politics and power-through the dimension of internal and external factors.

In this context, the main focus of this study is to answer the question of whether it is possible to establish an independent structure by using the current situation in Iraq and the international sphere, and the opportunities and restrictions facing it are questioned. The study contends that Kurds are after independence through the status search they conduct with political and economic expectations, that this is a historical transformation, and foresees that they will take steps towards independence through the strength they gain day-by-day. However, it is stated that the results of this search will depend on the international political structure in light of regional and global conditions. In the study, while Kurds' search for status with the aim of independence is considered from a scientific perspective, geopolitical location and the roles of economy and energy are also evaluated through a neo-realist perspective that also considers political economy developments.

ÖNSÖZ

Son yıllarda gündemin en önemli meselelerinden biri hiç şüphesiz Ortadoğu özelinde yaşanan siyasi gelişmelerdir. Ortadoğu’da yaşanan etnik, dini ve mezhepsel çatışmalar ile beraber uluslararası aktörlerin bölgeye yönelik politikaları yapılacak çalışmaların bölgesel olduğu kadar küresel gelişmeleri dikkate alan bir açıdan incelenmesini gerekli kılmaktadır. Ortadoğu’nun tarihsel ve sosyolojik gerçeğine karşıt bir ontoloji üzerine kurulan Irak ve diğer ulus-devlet yapıları etnik, dini ve mezhepsel aidiyetlerinin güçlü olmasından dolayı ortak bir kimlik tasavvuru inşa edememişlerdir. Çalışma kapsamında Ortadoğu’nun barındırdığı zenginlik ve kırılganlıklarının temsili konumunda olan Irak’ın kuruluşu ile beraber Kürt hareketi/nüfusu ile yaşadığı ve içine hapsediği kısır döngünün bölgesel ve küresel şartlar ışığında siyasi ve ekonomik perspektiften incelenmesi amaçlanmıştır. Ulus devlet projesi olarak kurulan ancak başarısız olan Irak’ta, Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentileriyle şekillenen statü arayışının tarihsel dönüşümünün yanında uluslararası yapının etkisi analiz edilmiştir.

Bu tez çalışması için öncelikle danışmanım sayın Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu’na teşekkürlerimi sunuyorum. Tez çalışmam süresinde ve nihayete erdirilmesi konusunda akademik bilgisi ve sabrıyla beni yönlendiren Doç. Dr. Zafer Akbaş, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Murat Bozkurt ve Ahmet Hüsrev Çelik’e, akademik bilgi ve birikimlerini benden esirgemeyen Prof. Dr. Kemal İnat, Prof. Dr. Sadık Ünay ve Doç. Dr. Nurullah Gür’e teşekkür ederim.

Bu zorlu süreçte destek ve yardımları için kıymetli dostlarıma, özellikle emeği ve sevgisiyle her şeyi güzelleştiren geniş aileme çok teşekkür ediyorum.

İstanbul, 2017

Mehmet Şerif Dilek

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TABLO LİSTESİ.....	vi
GRAFİK LİSTESİ.....	vii
HARİTA LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. KURAMSAL ÇERÇEVE	8
2.1. Uluslararası Ekonomi Politik Disiplini	8
2.2. Realizm ve Neo-Realizm.....	13
2.2.1. <i>Klasik Realizm</i>	15
2.2.2. <i>Neo-realizm</i>	24
2.2.3. <i>Realizm ve Neo-realizm Karşılaştırması</i>	36
2.3. Liberalizm ve Neo-liberalizm.....	41
2.3.1. <i>Liberalizm</i>	41
2.3.2. <i>Karşılıklı Bağımlılık ve Neo-liberalizm</i>	45
2.3.3. <i>Neo-realizm ve Neo-liberalizm Karşılaştırması</i>	49
2.3. Marksizm ve Yapısalcı Yaklaşımlar	53
3. İNGİLİZ İŞGALİNDEN BİRİNCİ KÖRFEZ SAVAŞINA: KÜRTLERİN STATÜ ARAYIŞI	59
3.1. Musul Sonrası Kürtlerin Statüsü	60
3.2. Irak Krallığı Döneminde Kürt Hareketi ve Siyasallaşma Süreci	65
3.3. Cumhuriyet Döneminde Kürt Hareketi	82
3.4. Baas İktidarı Döneminde Kürt Hareketi ve İç Ayrışma	96
3.5. Uluslararası Aktörler ile İlişkiler.....	110
4. İKİ KÖRFEZ SAVAŞI ARASINDA KURUMSAL İNŞA: BÖLGESEL YÖNETİMİN ORTAYA ÇIKIŞI	118
4.1. Birinci Körfez Savaşından Güvenli Bölgeye: İstikrarsızlık İçerisinden İstikrar	119
4.2. <i>De Facto</i> Özerk Yönetim ve Kurumsal İnşa	126
4.3. Özerk Bölgenin Ekonomi Politikası	131
4.4. İktidar Mücadelesi.....	139
4.5. Uluslararası Aktörlerle İlişkiler	145

5. EGEMENLİK ARAYIŞINDA GÜÇ UNSURLARI: JEOPOLİTİK, EKONOMİ, ENERJİ.....	152
5.1. Irak'ın Siyasal ve Ekonomik Yapısı.....	154
5.2. Devlet İnşa Süreci ve Kürtlerin Yönetimsel Arayışı	165
5.2.1. <i>Yeniden İnşa Süreci ve Kürtler</i>	167
5.2.2. <i>Kürtlerin Siyasal Yapısı ve Askeri Kapasitesi</i>	176
5.2.3. <i>İhtilaflı Bölgeler ve Egemenlik Mücadelesi</i>	183
5.2.4. <i>Meşruiyet Aracı Olarak Diplomasi</i>	190
5.3. Ekonomik Yapıyı Özerkleştirme Çabası	193
5.4. Egemenlik Arayışında Enerji Faktörü	209
5.5. Uluslararası Aktörler İlişkiler.....	224
6. KÜRESEL SİSTEM PERSPEKTİFİNDE BAĞIMSIZLIĞA YÖNELİK İMKÂNLAR VE KISITLAR.....	240
6.1. Federalizm Deneyimi Işığında Bağdat-Erbil İlişkileri	241
6.2. Güvenlik Boşluğunda Egemenlik Mücadelesi	248
6.3. IKYB'nın Ekonomi Politikası: Kalkınmacı mı Rantiyer mi?	254
6.4. Bağımsızlık Arayışının Geleceği.....	267
SONUÇ	280
KAYNAKÇA.....	289

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Klasik Realizmin Temel Varsayımları	36
Tablo 2 : Waltz'a göre Uluslararası Sistemin Üç Özelliği	38
Tablo 3 : Üç Realizmin Temel İsimleri ve Dominant Olduğu Dönem.....	40
Tablo 4 : Realizm ve Liberalizm Karşılaştırması	50
Tablo 5 : Kürt Bölgesindeki Bakanlıklarının Yürüttüğü Çalışmalar	130
Tablo 6 : Ham Petrol Üretimi ve İhracatı (1000 varil/gün)	135
Tablo 7 : Irak'ın Makroekonomik Göstergeleri.....	158
Tablo 8 : Petrol Üreten Ülkelerin Rezervleri ve Yıllık Üretimleri 2016	160
Tablo 9 : Irak'ta Üretilen Ham Petrolü İhraç Etmek Üzere Kullanılan Ana Boru Hatlarının Durumu (IKBY Dahil).....	162
Tablo 10 : Irak Petrol Üretimi, İhracatı ve Kanıtlanmış Rezervi.....	163
Tablo 11 : Gaz Üreten Ülkelerin Rezervleri ve Yıllık Üretimleri (2016).....	165
Tablo 12 : IKBY'de Geçerli Yabancı Temsilcilikler.....	191
Tablo 13 : IKBY'nin Yurt Dışında Geçerli Temsilcilikleri.....	191
Tablo 14 : Kürtlerin Diplomasi Yılı (2016).....	192
Tablo 15 : IKBY'nin Ekonomik Görünümü.....	196
Tablo 16 : IKBY Yatırım Bilgileri (2006-2016).....	197
Tablo 17 : Yatırım Projelerin Değeri (2006-2016, Milyar dolar).....	198
Tablo 18 : IKBY'nin Sektörlere Göre Yatırım Proje Sermayeleri (2006-2016)	199
Tablo 19 : IKBY'ye Gelen Yabancı yatırım (Ülkelere göre, 2006-2016).....	200
Tablo 20 : IKBY'nin Federal Hükümetteki Payı (2008-2013).....	202
Tablo 21 : IKBY'de Ödenen Maaşların Dağılımı.....	205
Tablo 22 : Türkiye-İrak Ticaret Rakamları (1990-2016).....	207
Tablo 23 : IKBY'de Faaliyet Gösteren Bankalar	209
Tablo 24 : IKBY'nin Enerji Görünümü.....	210
Tablo 25 : IKBY Petrol Üretim ve İhracatı (2015-2016; varil/gün).....	221
Tablo 26 : Yabancı Aktörlerin Irak Kürtlerine Destekleri ve Etkisi.....	226

GRAFİK LİSTESİ

	Sayfa No.
Grafik 1. Brüt Sermaye Yapısı (1980-2001)	133
Grafik 2. Irak'ta Kişi Başına Düşen GSYH (1968-2001).....	134
Grafik 3. Irak Bütçesi (2003-2016)	159
Grafik 4. Irak Toplam Petrol Üretimi ve Tüketimi.....	164
Grafik 5. Yatırımların Dağılımı (2006-2016, Milyar dolar).....	198
Grafik 6. İKBY'de Ülkelerin Yabancı Yatırımlardaki Payı (2006-2016, Yüzde)	200
Grafik 7. Yabancı Yatırımların Dağılımı (2006-2016, Milyar dolar ve yüzde)	201
Grafik 8. İKBY Petrol Üretim ve İhracatı (2015-2016; Varil/gün).....	221
Grafik 9. Yıllık Ortalama OPEC Ham Petrol Fiyatı (Varil/dolar).....	222

HARİTA LİSTESİ

	Sayfa No.
Harita 1. 1975 Kürt Otonom Bölgesi	100
Harita 2. Uçuşa Yasak Bölgeler	123
Harita 3. Irak Petrol ve Gaz Sahaları ile Boru Hatları.....	161
Harita 4. Irak ve İKBY arasında Yer Alan İhtilafı Bölgeler	184
Harita 5. DAEŞ Öncesi ve Sonrası İhtilafı Yerlerde İKBY Etkisi.....	188
Harita 6. İKBY-Türkiye Yeni İhracat Boru Hattı	219

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
age.	Adı Geçen Eser
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CBI	Irak Merkez Bankası
DKUK	Devrimci Komuta Ulusal Konseyi
GSYH	Gayri Safi Yurt içi Hâsıla
IKBY	Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
IKP	Irak Komünist Partisi
KDBP	Kürdistan Demokratik Birleşik Partisi
KDHP	Kürdistan Demokratik Halk Partisi
KDP	Kürdistan Demokratik Partisi
KSP	Kürdistan Sosyalist Partisi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
md.	Madde
OFFP	Petrol Karşılığı Gıda Programı
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
ORHA	Yeniden Yapılandırılma ve İnsani Yardım Kurumu
SOMO	Irak Milli Petrol Şirketi
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
UNAMI	Birleşmiş Milletler Irak Destek Komisyonu
UNDP	Birleşmiş Milletler Bayındırlık ve Kalkınma Ajansı
UNDP	Birleşmiş Milletler Gelişme Programı
UNHCR	Birleşmiş Milletler Yüksek Mülteciler Komisyonu

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde başlayan ancak Osmanlı topraklarının İngilizler tarafından işgal edilmesiyle daha görünür ve etkili olan Iraklı Kürtlerin statü arayışı günümüze kadar önemli aşamalardan geçmiştir. Osmanlı döneminde Musul, Bağdat ve Basra olarak bilinen vilayetler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizlerin işgaliyle bir araya getirilip yapay bir Irak ulus-devleti kuruldu. Ortadoğu'nun tarihsel ve sosyolojik gerçeğine karşıt bir ontoloji üzerine kurulan diğer ulus-devletler gibi Irak'ta da etnik, dini ve mezhepsel aidiyetlerin güçlü olmasından dolayı ortak bir kimlik tasavvuru inşa edilemedi.

Ülkenin idaresini Sünni Araplar ile götürmeyi tercih eden İngilizler, farklı etnik ve mezhepsel çeşitliliğe sahip kesimlerin yönetimden dışlanmasına da seyirci kaldı. Bu dışlananlar arasında aşiret tarzında örgütlü ve aidiyet bağları kuvvetli olan Iraklı Kürtler bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerine kadar zayıf da olsa dile getirilen Kürtlerin statü talebi İngiliz işgaliyle birlikte yeni bir sürece girdi. Kürtlerin tarihsel olarak siyasi ve ekonomik dönüşümü ele alındığında İngiliz işgalinden bugüne kadar geçen sürede egemenliklerini elde etme ve kendi kendilerini yönetme arayışında oldukları görülmektedir.

Irak'ın kuruluşu ile beraber ülkenin bir parçası olmayı benimsemeyen Kürtler, kendilerini yönetme isteklerini daha fazla dillendirmiş ve belli bölgelerde isyan hareketleri yürütmüşlerdir. Modern Irak ile beraber Kürt liderler gelecek arayışı hedefiyle siyasal taleplerini gerçekleştirmek yolunda önce siyasallaşan, ardından kurumsallaşan bir eğilim içinde yer almışlardır. Merkezi yönetimden görece özerk ya da bağımsız kalmak hedefiyle yerel bir isyan olarak başlayan Kürt hareketinin siyasi ve ekonomik beklentileri zamanla genele yayılan bir harekete dönüşmüştür. Kürtlerin bu arayışlarındaki nihai hedeflerinin ayrılıkçı oluşu Irak rejiminin söz konusu durumu ulusal bütünlüğüne karşı bir tehdit olarak kabul etmesine ve bu yönde daha fazla merkezileşmek için daha güvenlikçi ve otoriter politikalar hayata geçirmesine yol açmıştır. Irak'ın toprak bütünlüğünün söz konusu olduğu böylesi bir durumda bölgesel aktörler olarak Türkiye ve İran'ın tutum ve politikaları da Kürtlerin ayrılıkçı eğilimlerinin olası bir bağımsızlığa yönelimi durumunda karşısında yer almıştır. Kürtlerin gelecek arayışı çerçevesinde siyasi

ve ekonomik beklentileri ile dönüşümü üzerinde durulurken, söz konusu arayışın güç ve uluslararası sistemdeki siyasi yapıyla ilişkisi ön plana çıkmaktadır. Kürtlerin statü talepli bu arayışı Birinci Dünya Savaşı sonrasında başlamak üzere inişli çıkışlı bir süreçten geçmektedir. İkinci Dünya Savaşı döneminde bölgesel ve uluslararası yapıda yaşanan güç mücadelesinde daha genele yayılan Kürt hareketi uluslararası güç dağılımının değişmesi ile beraber siyasallaşarak Sovyetler Birliği'nden aldığı destekle özerklik talebini kurumsal ve toplumsal bir yapı üzerine bina etmiştir. Uluslararası yapıdaki güç dengesinden faydalanan Kürt hareketi sonraki süreçte Sovyetler Birliği yerine ABD'ye yakınlaşarak siyasi, askeri ve ekonomik destek almıştır. Sovyetlerin çöküşü ile birlikte uluslararası sistemdeki güç dengesinin ABD lehine tek kutupluluğa evrilmesi Kürtlerin dış aktörler için yeniden önem kazanmasını sağlamıştır. ABD'nin Birinci Körfez Savaşı'nda Irak'a müdahalesi ve İran'ı çevreleme politikası ile Kürtler de facto özerk yapıya kavuşmuştur. Bu süreç aynı zamanda küresel bir güç olarak ABD'nin Kürtler üzerindeki hamilik rolünü İran'ın elinden aldığı yeni bir siyasal sürece işaret etmektedir.

Irak'a yönelik dış müdahaleler sonrasında ilk önce özerk yapılarını kurumsallaştıran Kürtler, daha sonra federe bir yapı ile statü arayışlarını de jure hale dönüştürme imkânını elde etmiştir. Kürtlerin statü arayışı Birinci Körfez Savaşı sonrasında ulusal ve uluslararası siyasi yapıda yaşanan değişim ve konjonktürün etkisiyle federasyon olarak ifade edilmiştir. İşte burada Kürtlerin gelecek arayışı ekseninde sürdürdükleri eğilimlerin hedefe ulaşmasında dış desteğe dayanan yöntemi benimsedikleri görülmüştür. Bu süreçte bölgesel ve uluslararası aktörleri karşısında yer almak istemeyen Kürtler, taleplerini elde etmek yolunda kurumsallaşma çabasında olmuştur. Özellikle Irak Kürtlerinin gelecek arayışında Birinci Körfez Savaşı sonrasında de facto özerklik ilan etmeleri ve bunun kurumsallaşması üzerine özerk yönetime sahip olduğu 1990'lı yıllar önemli çalışmalara konu olmuştur.

Literatürde Irak Kürtlerinin özerk konumlarını dikkate alarak de facto devlet, yarı devlet, demokratikleşme ve kurumsallaşma ile devlet inşa kavramları üzerinden analiz eden çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda Micheal Gunter (1993), Ofra Bengio (2005, 2012), Denise Natali (2010), Gareth Stansfield (2003), Robert Olson (1992,2005), Nina Caspersen (2012), Mahir A. Aziz (2014) ve Yaniv Voller (2014) gibi yazarların

çalışmaları bulunmaktadır. Yaniv Voller'in (2014) Irak'taki Kürt hareketinin ortaya çıkışını ve 1990'larda de facto devletleşmeye doğru geçişini 1958'den itibaren aşamalı olarak ele alan ve literatüre önemli katkılar sunan çalışması dikkat çekmektedir. Voller'den önce de Gunter, Natali, Bengio ve kısmen Stansfield Irak Kürtlerinin elde ettiği özerk yönetimi de facto devlet olarak değerlendirmişlerdir.

Bununla beraber Iraklı Kürtlerin milliyetçiliği, siyasi tarihi ve sosyal dönüşümü üzerine yapılan bazı temel çalışmalar mevcuttur. Bunlar arasında Abdulrahman Ghassemlou (1965), Edgar O'Ballance (1977), Edmund Ghareeb (1981), Saad Jawad (1981), Martin Van-Bruinessen (1992), Nader Entessar (1992), Charless Tripp (2002), David McDowall (2004), Liam Anderson (2004), Wadie Jwaideh (2006), Mesud Barzani (2006), Phebe Marr (2006), M. S. Lazarev ve Şakire X. Mihoyan (2007), Reider Visser ve Gareth Stansfield (2007), Hussein Tahiri (2007), Denise Natali (2005, 2009), Martin Van Bruinessen (1992, 2005 ve 2006), Ali Rıza Şeyh Attar (2008), Michael Gunter (2005, 2006 ve 2008), Mohammed M. A. Ahmed (2010), Aziz Mahir (2011), Mohammed Shareef (2014) ve Bryan R. Gibson'ın (2015) yaptığı çalışmalar bu alana önemli katkılar sunmuştur.

Bu çalışmada vurgulanan esas nokta Kürtlerin sürdürdükleri statü arayışının uluslararası sistemdeki güç dengesi ile yakından ilgili olmasıdır. Osmanlı'nın dağılmasından sonra Ortadoğu'yu kendi aralarında paylaşan Batılı güçler ve sonrasında bölge devletleri Kürtlerin sahip olduğu güçlü aşiret bağları üzerinden kendilerine destek sağladı. Kürtlerin jeopolitik konumu ve jeokültürel/jeoetnik temelde Ortadoğu'daki diğer üç önemli yerleşik unsurdan (Arap, Türk ve Acem) farklılaşması, dış aktörlerin stratejik çıkarları doğrultusunda Kürtlere yaklaştıklarını göstermektedir. Uluslararası yapıda küresel güçlerin Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'ya yönelik yayılma ve engelleme politikaları Kürtlere yönelik dış destekte kendini göstermiştir. Bu bağlamda Sovyetlerin Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'da yayılma politikaları, Washington'ın Irak özelinde bunu engelleme politikaları, 1991 sonrası dönemler için ABD'nin bölgeye yerleşmesinin önünü açmak adına izlediği Irak politikası ve Saddam'ı sınırlama/devirme hedefi Kürtlere desteği beraberinde getirmiştir. Benzer şekilde bölgesel aktörler arasında İran, İsrail ve Türkiye'nin dış desteği dikkat çekmiştir. Kürtlere reel politik destek veren dış aktörlerin

etkisi statü arayışının seyrini belirleyen en önemli parametredir. Bu etki gelecek arayışının başarılı olmasını dış aktörlerin desteğinin mümkün kıldığını/kılacağını göstermektedir.

Bu bağlamda tezimizin ana sorunsalı Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentiler ile sürdürdükleri gelecek arayışı ekseninde “Irak’ın mevcut durumundan ve uluslararası yapıdan hareketle Irak’ın kuzeyinde bağımsız bir siyasi yapı kurulabilir mi?” sorusuna yanıt vermeyi amaçlamakta ve buna dair imkân ve kısıtları sorgulamaktadır. Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentilerle sürdürdükleri statü arayışında bağımsızlık uğraşında oldukları, bunun tarihsel bir dönüşümden geçtiği ve özellikle Körfez krizinden sonra ortaya çıkan konjonktürde her geçen gün güçlenmeleri ile beraber gelecek arayışında bağımsızlık girişiminde bulunacakları ancak ne tür sonuçlar ortaya çıkaracağı bölgesel ve küresel şartlar ışığında uluslararası siyasal yapıya bağlı olduğu söylenmektedir. Bununla beraber muhtemel bir bağımsızlık girişiminde Türkiye ve İran gibi hem uluslararası yapının bir parçası hem de bölgesel aktör olan devletlerin göz ardı edilerek, salt uluslararası yapının diğer başat aktörleri üzerinden bir sonuç öngörmek eksik olacaktır. Dış faktörlerin belirleyiciliği yanı sıra Kürtlerin gelecek arayışında önlerindeki en büyük meydan okumalardan birini de kendi aralarındaki siyasi bölünmüşlük oluşturmaktadır. Özellikle bölgesel aktörler karşısında siyasi bütünlüğünün sağlanmadığı bir ortamda bağımsızlık uğraşının çok zor olacağı ve Kürt aktörler arasındaki siyasi parçalanmanın derinleşmesi sonucunda mevcut kazanımlarının tehlikeye düşmesi söz konusu olacaktır.

Çalışmada uluslararası yapıdaki güç dengesinin etkisinde şekillenen Kürtlerin bağımsızlık hedefli gelecek arayışı bilimsel perspektifle ele alınmaktadır. Söz konusu süreçte jeopolitik konum, ekonomi ve enerjinin rolünü değerlendirmek açısından neo-realist perspektifin ekonomi politik gelişmeleri dikkate alacak şekilde değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu teorik perspektif devletin çıkarını güçlü olmakta aramaktadır ve güçlü olmanın en temel gerekliliğinin askeri unsur olduğunu, güçlü ekonominin de bunun tamamlayıcısı olduğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle neo-realizmin, klasik realizmden ayrılan en önemli özelliği güce ilişkin bu yaklaşımı ve temel varsayımı olarak “yapı” kavramını ortaya atmasıdır. Kürtlerin jeopolitik, ekonomik ve enerji kaynakları

barındıran stratejik bir coğrafyadaki konumları uluslararası yapıyı etkileyen küresel güçler için önem teşkil etmektedir.

Çalışma kapsamında Kürtlerin siyasallaşan akabinde kurumsallaşan ve sonrasında anayasallaşan yapısı (IKBY), yasal bir statüsü olan askeri gücü (peşmerge) ve ekonomik imkânları (enerji kaynakları, ticari ilişkiler vs.) irdelenmektedir. Kürtlerin sahip olduğu bu imkânlar Irak'ın diğer kesimlerinde yoktur. Nitekim bu unsurların bir noktada Kürtler ile Irak merkezi hükümetini karşı karşıya getirmekte olduğu görülmektedir. Bu durum Kürtlerin hem askeri hem de ekonomik unsurlara sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmanın temel varsayımı Kürtlerin bağımsızlık uğraşlarında asıl belirleyici ve olmazsa olmaz şartı bölgesel ve küresel şartların etkisinde uluslararası yapının da bir parçası olan bölgesel aktörler ile uluslararası yapının tutumlarıdır. Dolayısıyla aynı zamanda uluslararası yapının da bir parçası olan bölgesel aktörler ile uluslararası yapıyı oluşturan diğer unsurlar eğer bağımsız olma/devletleşme imkânı verirse Kürtlerin bağımsızlık uğraşı mümkün olabilir. Bu perspektiften bakıldığında Kürtlerin iktisadi ve jeopolitik imkânı (coğrafya hâkimiyeti) ve bunlara ilave olarak askeri gücü mevcuttur. Ancak bu unsurlar Kürtlerin bağımsızlık uğraşları için çok önemli olmalarına rağmen yeterli değildir. Burada üzerinde durulan esas nokta Kürtlerin imkân ve kısıtlarının belirli olduğu ancak çok taraflı ve farklı dinamikleri olan uluslararası yapının olaya yaklaşımının ne tür sonuçlar ortaya çıkarabileceği irdelenmesi gereken bir husustur.

Çalışma giriş bölümü ile beraber altı bölümden oluşmaktadır. **Birinci bölümde** çalışmasının amacı, önemi, yöntem ve aşamaları ele alınmaktadır. **İkinci bölümde** teorik çerçevesinin anlatıldığı neo-realist teorinin varsayımları, yapı ve güç unsurları ile uluslararası ekonomi politik yaklaşımı açıklanmaktadır. Neo-realist teori analiz düzeyi olarak sistem ve yapıyı esas alırken gücü de amaç değil araç olarak değerlendirmektedir. Neo-realist teorinin kurucusu olan Waltz insanların bir devlet bünyesinde yaşadıkları gibi devletlerin de bir devletler dünyasında var olduklarını, devletlerin güvenlik önlemlerini ve savaş güçlerini artırmasının nedeni olarak klasik teorisyenlerin savunduğu gibi devletin insan doğasına benzetilmesinden ziyade mecburen dahil oldukları uluslararası sistemin anarşik olmasından ileri geldiğini savunmaktadır. Bu bölümde detaylı olarak

neo-realizmin temel varsayımları klasik realizm ve liberalizm ile neo-liberalizm arasındaki temel farklılıklar karşılaştırılırken Marksist yaklaşımlar da incelenmekte ve uluslararası ekonomi politik disiplinine değinilmektedir.

Üçüncü bölümde İngiltere'nin işgali sonucunda kurulan Irak'ın manda döneminden ABD'nin Irak'a müdahale ettiği Birinci Körfez Savaşı'na kadar geçen sürede Kürtlerin örgütlenme ve siyasallaşma süreci değerlendirilmektedir. İngilizler tarafından kurulan modern Irak'ın barındırdığı etnik ve mezhepsel farklılıkları tek bir potada eritme amacıyla yürütülen merkezle entegrasyon politikalarının Kürtler özelinde reddedilmesi ve bu yönde isyan/ayaklanma süreçleri ile Kürt hareketinin siyasallaşması ele alınmaktadır. Kürtlerin Baas iktidarı ile yaşadıkları çatışma, sonrasında uzlaştıkları özerklik anlaşması ve bu sürecin yönetilememesi sonucu aldıkları büyük yenilgi ve yaşadıkları trajedi üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde bölgesel ve küresel aktörlerin Kürtlere sağladıkları desteğin bir topluluğun geleceğinde ne kadar belirleyici bir unsur olduğu tarihsel bir arka plan üzerinden değerlendirilmektedir.

Çalışmanın **dördüncü bölümünde** Birinci Körfez Savaşı sonucunda de facto Kürt bölgesel yönetiminin ortaya çıkışı ve kurumsallaşması ele alınmaktadır. Birinci Körfez Savaşı'ndan itibaren Ortadoğu'da yaşanan jeopolitik belirsizlik ve Irak'a müdahale 1991-2003 yılları arasında Kürtlerin yaşadıkları bölgede de facto egemen oldukları bir yarı-devlet statüsü kazanmasına olanak vermiştir. Bu bölümde Irak Kürtlerinin istikrarsız bir ortamda istikrar arayışı çerçevesinde özerk yönetimleri ve kurumsal inşa çabalarıyla bu yönetimin ekonomi politik açıdan değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bunun yanı sıra kurumsal inşa çabasındaki iki hâkim parti arasında baş gösteren iç savaşın sebepleri ortaya konulmakta, çatışmadan uzlaşmaya giden süreçte de bölgesel ve küresel aktörlerin Kürtlere ilişkin politikaları ele alınmaktadır.

Kürtlerin bölgesel ve uluslararası arenada aktör olarak ön plana çıkması ile başlayan süreçteki egemenlik arayışı **beşinci bölümde** detaylı olarak değerlendirilmektedir. İkinci Körfez Savaşı sonrasında Irak rejiminin devrildiği, devlet yapısının çöktüğü ve federal sistem içerisinde Kürtlerin yönetime katıldıkları bir süreç yaşanmıştır. IKBY kimliği ile de jure bir kurumsal yapıya kavuşan Kürtlerin yönetsel ekseninde siyasi, askeri ve dış politika alanlarında sürdürdükleri gelecek arayışı

değerlendirilmektedir. Söz konusu arayışın en büyük itici gücünü oluşturan enerji iş birlikleri ve ticari ilişkiler başta olmak üzere ekonomide izlenen girişimler bu kısımda detaylı olarak ele alınmaktadır. Egemenlik arayışındaki dönüşümün ele alındığı bu kısımda dış desteğin Kürtler üzerindeki belirleyici rolü de analiz edilmektedir.

Çalışmanın **altıncı ve son bölümünde** Kürtlerin gelecek perspektifi ışığı altında statü arayışlarındaki imkân ve kabiliyetleri ile birlikte önlerindeki engeller ortaya konulmaktadır. IKBY'nin 2003 sonrası Irak merkezi hükümeti ile yaşadığı federal deneyim süreci etnik ve mezhepsel aidiyetlerin ülkede baskın olduğu bir yapının varlığını göstermiştir. Bağdat ve Erbil arasındaki ilişkilerde tarafların bu aidiyetlerini baskın hale getirmeleri sorunları derinleştirmiştir. İşgal sonrası federal devlet olan Irak'ın etnik ve mezhepsel aidiyetleri kapsayıcı ve bütünleştirici politikalarının başarısız oluşu ve IKBY'nin gelecek arayışı ekseninde Irak merkezi hükümeti ve IKBY arasında süregelen sorun alanları detaylı bir şekilde irdelenmektedir.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde çalışmanın kuramsal çerçevesi ele alınmaktadır. Çalışmada bilimsel açıdan uluslararası yapıdaki güç dengesinin etkisinde şekillenen Kürtlerin statü arayışı ele alınırken bu süreçte jeopolitik konum, ekonomi ve enerjinin rolünü değerlendirmek açısından neo-realist perspektif ekonomi politik gelişmeleri dikkate alan bağlamda değerlendirilmektedir. Bu teorik perspektif devletin çıkarını güçlü olmakta aramakta ve güçlü olmanın en temel unsurunun askeri unsur olduğunu, ekonomik unsurun da bunu tamamlayıcısı olduğunu vurgulamaktadır. Neo-realizmin klasik realizmden ayrılan en önemli özelliği güce ilişkin bu yaklaşımı ve temel varsayımı olarak yapı kavramına getirdiği yaklaşım olarak bilinmektedir. Kürtlerin jeopolitik, ekonomik ve enerji kaynaklarının olduğu coğrafyadaki stratejik konumları uluslararası yapıyı etkileyen küresel güçler için önem teşkil etmektedir.

Bu bölümde neo-realist teorinin varsayımları ve ekonomi politik gelişmeleri dikkate alan yönleri incelenmekte ve klasik realizm, neo-realizm, neo-liberalizm ve marksizmin yaklaşımları analiz edilmektedir. Bu yaklaşımların varsayımları ışığında aralarındaki ayrımlar ortaya konulmaktadır. Özellikle uluslararası bir sistem yaklaşımı olan neo-realizmin yapı varsayımı ve güç unsurlarına ilişkin yaklaşımı detaylı olarak açıklanmaktadır. Uluslararası ilişkilerde analiz düzeyi olarak insanı değil yapıyı esas alan ve gücü de amaçtan ziyade araç olarak gören neo-realist teorinin hem varsayımları hem de diğer yaklaşımlarla farkı değerlendirilmektedir.

2.1. Uluslararası Ekonomi Politik Disiplini

Günümüzde uluslararası ekonomi politik disiplini, mirasını devr aldığı “ekonomi politik” kavramından yola çıkarak siyaset bilimi ve ekonominin karşılıklı etkileşimi konusunda yapılan çalışmaları kapsamaktadır. Uluslararası ekonomi politik siyaset, ekonomi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerini kapsayan bütünleşik bir alan olarak görülmektedir. Son yıllarda cevap aranan siyasi, ekonomik ve tarihi olayların akademik disiplin içerisinde tek bir alandan sağlıklı sonuçlara ulaşmada yaşanan güçlükler, salt bir akademik bakış açısıyla üretilen argümanların eksik kalmasına neden olmaktadır. Buradan yola çıkan ekonomi politik yaklaşımı uluslararası ilişkiler, ekonomi, tarih ve

güncel siyasi gelişmeleri kapsayan interdisipliner bir çalışma sahası haline gelmektedir. Uluslararası ekonomi politik yaklaşımının önemsenmesinin diğer önemli nedeni de kuşkuşuz yaşanan gelişmelerin siyasi ve ekonomik eksenli olmasına rağmen birbirinden ayrı ele alınmasında yaşanan zorluklardır. Bir bakıma uluslararası ekonomi politiğe olan ilginin artması bu konuda sağlanan fikir birliğinden ziyade uluslararası sistemde ortaya çıkan olayların (ekonomi-siyaset-dış politika) iç içe geçmesi sonucudur.¹ Ekonomi politik çalışmalarının en önemli kavramları olan devlet ve piyasa olmadan ekonomi politiğin varlığı düşünülmemeyeceği gibi, bu iki kavrama ilaveten otorite, zorlama, güç, para, refah, pazar, hiyerarşi, mübadele ve ülkesellik gibi bazı başka kavramlar da merkeze alınarak çalışmalar yapılmaktadır.²

Bu açıdan siyaset ile ekonomi arasındaki etkileşimi interdisipliner bir şekilde inceleyen ekonomi politik yaklaşım, yaygın olarak uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin yanı sıra iktisat bilimi içerisinde başvurulan teorik bir çerçeve olmaktadır. İktisat disiplininin bilimsel bir çalışma alanı haline gelmesi sürecinde başvurulan başlıca kavramlardan biri olan ekonomi politiğin tarihte bugünkü iktisat kavramının yerine tercih edildiği görülmektedir. Nitekim kavramı ilk kullananlar da iktisatçı yazarlar olmuştur. Ancak kavrama yükledikleri anlam siyasal iktidarlar ile ekonomik düzen arasındaki ilişkiden çıkartılmamıştır.³ Klasik ekonomistler “politik ekonomi” terimini başta bugünkü iktisat bilimi anlamında kullanmışlardır. Daha sonra politik ekonomi formel ekonomik metodolojilerin uygulaması olarak tanımlanmıştır. Daha modern araştırmacılar ise politik ekonomiyi, ekonomik ve politik eylemlerin etkileşiminden doğan sorunlara işaret ederek, siyaset ve ekonomi disiplinlerinin kesiştiği noktada yer aldığını ve her iki alana dâhil edilebilecek olguları incelediklerini belirtmişlerdir. Ekonomi politik siyasi gücün ekonomik sonuçları nasıl şekillendirdiğini ve ekonomik gücün de siyasi eylemleri nasıl etkilediğini açıklamaya çalışır. Ancak politik ekonomi sadece bu iki geleneksel

¹ Susan Strange, *Political Economy and International Relations*, Ken Booth ve Steve Smith (Ed), **International Relations Theory Today**, içinde (155-174), Cambridge: Polity Press, 1995, s.154.

² Muhittin Ataman, “Uluslararası Ekonomi Politik: Kavramlar, Dinamikler ve Son Gelişmeler”, Muhittin Ataman (Ed), **Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları**, İçinde (3-11), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.4.

³ Veysel Ayhan, “Petrol ve Güvenlik: Ortadoğu’daki Krizlerin Ekonomi Politikası”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Uludağ Üniversitesi, SBE, 2005), s.6-8.

bilim dalının karışımı değil, aynı zamanda hem siyaset hem de ekonomi incelemelerindeki yöntemlerin bir kritiğidir.⁴

Ekonomi politik devletin siyasi ve iktisadi işleri arasındaki ilişkileri, devlet ile piyasa kurumları arasındaki etkileşimleri, devlete güç ve güvenlik politikaların yanında refah üretimi ve dağıtımını konusundaki rolünün ve siyasi kararların ekonomik faaliyetleri nasıl etkilediğini açıklamaya çalışmaktadır.⁵ Ekonomi politik kavramı, hükümet politikalarının piyasa faaliyetlerini etkilemesi, ekonomik ve toplumsal güçlerin hükümet politikalarını şekillendirmesi ve yönlendirmesi olarak kabul edilmektedir. Böylece siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumların ve aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemesini inceleyen disiplinler arası bir akademik alan olarak belirtilmelidir.⁶ Bu bakış açısı doğrultusunda uluslararası ekonomi politik, ekonomiler-politikalar ile devletler-piyasalar arasında uluslararası düzeyde yaşanan karşılıklı etkileşimi inceleyen disiplinler arası bir yaklaşımdır.⁷ Böylece iki alan arasındaki bu iç içe geçen ilişkinin varlığının kabul edilmesi tarih, ekonomi ve uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde ekonomi politik çalışmaların sayıca artmasına yol açmıştır.⁸

Ekonomi politik kavramı 18. yüzyılda ortaya çıkmasına rağmen, uluslararası ekonomi politik yakın zamanlarda (1960 ve 1970’li yıllardan itibaren) kendisi de görece oldukça genç olan uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde çalışılmaya başlanmıştır. 1970’li ve 1980’li yıllarda gelişmeler, OPEC petrol krizi, Bretton Woods sisteminin bozulması, Kuzey-Güney gibi ekonomi politik sorunlar ekonomi, politika, zenginlik ve güvenlik arasındaki ilişkinin oldukça güçlü olduğunu göstermiştir. Bu gelişmeler uluslararası ilişkilerde kendisine teorik ve bağımsız bir çalışma alanı oluşturmuştur. Nihayetinde uluslararası ekonomi politik, uluslararası politika çalışmalarında ekonomi ve siyaset arasında birleştirici bir disiplin ve bağımsız bir çalışma alanı haline gelmiştir.⁹ Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı ile birlikte yaşanan süreç; politik ve ekonomik gelişmeler bu iki alan arasındaki ayırımı destekler nitelikte olmuş, Soğuk Savaş sonrası güvenlik

⁴ Davut Ateş ve Gülizar Samur Gökmen, “Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.XV, Sayı.1 (2013), s.45-71.

⁵ Ataman, *Uluslararası Ekonomi Politik: Kavramlar, Dinamikler ve Son Gelişmeler*, s.3.

⁶ age.

⁷ Mehmet Altan, *Uluslararası Ekonomi Politik*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013, s.3.

⁸ Ayhan, s.8,13.

⁹ Ataman, *Uluslararası Ekonomi Politik: Kavramlar, Dinamikler ve Son Gelişmeler*, s.5-7; Ayhan, s.7-8.

kaygisından dolayı realist yaklaşımın revaçta olması çalışmaların bu ekseninde ele alınmasına neden olmuştur. Devletler tarafından ekonomi konusundaki çatışmaları en aza indirmek ve kendi güvenliklerini en üst seviyede sağlamak için ekonomik konular üzerinde ayrıntılı olarak anlaşmalar yapılması sağlanmıştır. Bundan dolayı ekonomi ile politikanın 1970'lere kadar ayrı bir şekilde ele alınmasının esas nedeni olarak bu gelişmeler görülmektedir.¹⁰

Ekonomi politik disiplinini farklı açıdan değerlendiren üç yaklaşım bu bölümde incelenmektedir. Devlet ve piyasa arasındaki ilişkilerini analiz bakımından temelde farklılıklar gösteren “realizm”, “liberalizm” ve “marksizm (yapısalcılık)” yaklaşımları genel itibarıyla kullanılmaktadırlar. Uluslararası ekonomi politik önemli bir yaklaşım olarak kabul edilmesine rağmen halen süregelen tartışmalar devam etmektedir. Lakin genel itibarıyla yukarıdaki sınıflandırma düzeyindeki analizler genel kabul görmektedir.¹¹ Bu yaklaşımlar uluslararası ilişkilerde ve iktisat düşüncesinde eski yaklaşımlardır. Bu bakımdan bu üç yaklaşımın siyaset-ekonomi ilişkisini farklı ele alışları aynı zamanda üç farklı ekonomi politik yaklaşımın ortaya çıkmasına yol açmıştır.¹² Bu yaklaşımlar içerisinde dönemin koşullarına göre revaçta olan siyasi kararların ekonomiyi belirlediğini benimseyen realist geleneğin temeli olan merkantilizm ve buna tepki olarak doğan liberalizm, siyasetin ekonomiden ayrı tutulması gerektiğini yani devletin piyasaya müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur. Benzer şekilde liberalist yaklaşıma eleştiri olarak ortaya çıkan Marksist yaklaşım ise asıl belirleyici olanın ekonomik yapı olduğunu ileri sürmüştür. Ele aldıkları öncelikler farklı olmasına rağmen hepsinin ortak özelliği ekonomi ve politika ilişkisine farklı açıdan bakmaları ve farklı anlam yüklemeleridir. Bu üç perspektif içerisinde her birinin ayrı bir uluslararası ekonomi politik çalışması sunması

¹⁰Davut Ateş, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt.10, Sayı.19, 2009; Mehmet Duman, “Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (4) 2002, s.3.

¹¹ Bknz yapılan bazı çalışmalar; N. David Balaam and Micheal Veseth, **Introduction to International Political Economy**, New Jersey: Prentice Hall, 2001; Robert Gilpin, **Global Political Economy: Understanding The International Economic Order**, New Jersey: Princeton University Press, 2001; Stephen Gill and David Law, **The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies**, New York Harvester, 1988; George T. Crane and Abla Amawi, **The Theoretical Evolution of International Political Economy**, New York: Oxford University Press, 1991; Theodore H. Cohn, **Global Political Economy: Theory and Practice**, New York: Longman Published, 2003.

¹² Balaam and Veseth, s.5-23.

her perspektifin ekonomi politik kavramına yüklediği anlamı da farklılaştırmaktadır. Realist yaklaşımda daha yoğunluklu askeri ve güvenlik konuları güç bağlamında ön plandadır. Aynı zamanda, bu yaklaşım içerisinde değerlendirilen Robert Gilpin uluslararası ekonomi politiği uluslararası ilişkiler içerisinde güç ve servetin karşılıklı etkileşimi şeklinde tanımlamaktadır.¹³ Bu açıdan realist gelenekten olan Gilpin gibi yazarlar ekonomi-politika etkileşiminde devleti/yapıyı temel belirleyici olarak analizlerinin merkezine yerleştirmektedir.¹⁴ Bu çalışmada klasik realizme getirdiği eleştiri ile bilinen neo-realizm üzerinden açıklanmaktadır. Analiz birimi olarak devletin yanında kurum ve kuruluşlar gibi aktörleri esas alan Keohane ve Nye gibi liberal bakışa sahip yazarlar ise karşılıklı bağımlılık çerçevesinde devletin merkezi konumunu tartışmaya açmışlardır. Diğer taraftan Marksist gelenekten etkilenen ekonomi politikçiler ise uluslararası ekonomik düzeni ve ilişkileri Marksist literatür çerçevesinde ele almışlardır.

Başka bir deyişle realist gelenek, uluslararası sistemdeki yapısal değişimi devletlerin güç dağılımındaki değişimi bağlamında ele almayı tercih ederken, liberaller yapısal değişikliği ekonomik aktörlerin siyasal birimler üzerindeki etkisini artırması bağlamında ele almışlardır. Marksist yaklaşım ise ekonomi-politika etkileşimini bazı devletlerin/sınıfların diğer devletleri/sınıfları sömürmesine yol açacak mekanizmaların kurulması bağlamında incelemişlerdir.¹⁵ Her ne kadar bahsedilen bu üç farklı yaklaşım kendi bakış açılarına göre değerlendirmede bulunsalar da hepsi ekonomi ile politika arasındaki karşılıklı ilişkiyi kabul etmektedir. Bu yaklaşımlar siyaset ve ekonomi arasındaki etkileşimi kabul ederken, var olan etkileşimin uluslararası sistemdeki yapısal değişimlere yol açmakta olduğunu benimsemektedirler.

Daha detaylı değinilecek olan bu yaklaşımlardan realist teori, ulusal güç konusunu vurgulamakta ve güvenlik politikalarına daha fazla ağırlık vermektedir. Ekonomi politikalarına diğerlerine oranla daha yüzeysel yaklaşırken, ekonomiyi devlet kontrolünde olan siyasi hedeflerin tamamlayıcısı olarak görmektedir. Neo-realizm

¹³ Kurt Burch, "Constituting IPE and Modernity", Kurt Burch and Robert A. Denemark (Ed), **Constituting International Political Economy**, İçinde (21-40), Colo Boulder: Lynne Rienner Pub, 1997, s.24-5.

¹⁴ Ayhan, s.10.

¹⁵ Ayhan, s.10-11.

devletin çıkarını güçlü olmakta aramaktadır. Güçlü olmanın en temel unsurunun askeri unsur olduğunu ekonomik unsurun da bunun tamamlayıcısı olduğunu vurgulamaktadır. Zira neo-realizmin, klasik realizmden ayrılan en önemli özelliği güce ilişkin bu yaklaşımı ve temel varsayımı olarak yapı kavramına getirdiği yaklaşımdır. Neo-realist perspektifte yapı bir aktörün davranışını belirleyen temel üst yapıdır yaklaşımını benimsemektedir. Bir aktör tek başına uluslararası yapıyı belirleyemez. Bu çalışmanın ana savı da Irak özelinde bakıldığında uluslararası yapının güç eksenli olduğu ve bunun askeri ve ekonomik güç olduğudur. Neo-realizmin temel varsayımı uluslararası sistem yani yapı olması ve tez çalışmasında Kürtlerin statü arayışının uluslararası yapının etkisinde şekillendiği ortaya konulmaktadır.

Aşağıda klasik realizm uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomi politik perspektifinden değerlendirilmekte, bu yaklaşımların varsayımları açıklanmaktadır. Daha sonrasında klasik realizm zamanın koşullarına uyarlanarak farklı bir şekilde yorumlayan neo-realizm ve neo-merkantilizm yaklaşımları ortaya konulmaktadır.

2.2. Realizm ve Neo-Realizm

Realizmin devlete ilişkin yaklaşımı farklı dönemlerde değişik tanımlamalar ile anılmasını sağlamaktadır. Genel olarak merkantilizm, ekonomik milliyetçilik, realizm, neo-merkantilizm ve neo-realizm yaklaşımları farklı dönemlerde getirilen yaklaşımlardır. Devletin siyasal ve ekonomik politikalarını önceleyen devlet merkezli yaklaşımlar, devleti kendi başına bağımsız bir aktör olarak sistemdeki rolünü güvence almak ve güçlendirmek eksenli ekonomi politik hedefler uygulamaktadır. Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ulusal ekonomilerini güçlendirmek ve stratejik sektörlerinin olabildiğince milli bir hüviyete sahip olmasını sağlayacak hamlelerde bulunmaktadır. Realizm eksenli yaklaşımlar uluslararası ilişkiler disiplininin realist geleneğinde olduğu gibi, insan doğasının saldırgan ve çatışmaya meyilli olduğunu gösterirken her düzeydeki ekonomik ilişkinin devletin gücünü artırma amacı çerçevesinde düzenlenmesini öngörmektedir. Bu yaklaşım uluslararası ekonomik ilişkileri doğası gereği çatışmacı olarak ele almakta, uluslararası anarşinin neden olduğu güvensizlik ortamının rekabeti ve

çatışmayı beslemekte olduğuna inanmaktadır.¹⁶ Devletin çıkar amaçlı menfaati için yürüttüğü mücadele uluslararası politikada güç ve refah birikimi olarak okunmaktadır.

Devleti merkeze alarak hareket eden bahsi geçen yaklaşımlar ekonomik imkânların devletler tarafından hem savunma hem de saldırı amaçlı kullanıldığını, ekonomideki refahın devletlerin güçlenmesi için gerektiği gösterilmekte ve ele geçirilen gücün de bunun muhafaza etmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bir anlamda refah (ekonomik zenginlik) ile güç (askeri güvenlik) devletlerin ulusal politikalarının nihai fakat birbirlerini tamamlayıcı hedef ve amaçlarıdır.¹⁷ Devlet merkezli yaklaşımın temelini aldığı merkantilist/milliyetçi/realist anlayışa göre ekonomik kaynaklar ulusal güç için vazgeçilmez koşul olduğundan devletler arasındaki her çatışma hem siyasi hem ekonomiktir.

Refah, servet, zenginlik gibi ekonomi yanlı olan merkantilist ve ekonomik milliyetçilik yaklaşımları 20. yüzyıl ile beraber şekil değişikliğine giderken, karşısında serbest ticaret odaklı liberal dünya düzenini savunan görüşler ağırlık kazanmaktaydı. Uluslararası kuruluş ve kurumlar yoluyla dillendirilen serbest ticaret, karşılıklı bağımlılığı ortaya çıkarmıştır. Buna tepki olarak sömürge konumunda olan ve az gelişmiş ülkeler kendileri için güven ve istikrar kapısı olarak neo-merkantilist politikalara yönelmiştir. Ekonomi odaklı politikalarda neo-merkantilist ya da yeni korumacılık denilen yaklaşım tercih edilirken, uluslararası ilişkilerde ise ulus devleti ve yapıyı (sistem) ön plana koyan realizm ve neo-realizm yaklaşımları revaçta olmuştur. Böylece uluslararası sistemin anarşik doğasını ele alan realizm ve neo-realizm yaklaşımları devletlerin güç, güvenlik ve çıkar odaklı siyasi yönelimlerine ağırlık verirken, uluslararası sermaye kendi ülkelerine çekme yarışına ve ulusal ekonomilerini güçlendirmeye yönelik yeni korumacılık önlemlerine yöneldikleri bir süreç ortaya çıkmıştır.

¹⁶ Muhittin Ataman, “Devlet Merkezli Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri”, Muhittin Ataman (Ed), **Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları** İçinde (108-127), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s.114.

¹⁷ Ataman, *Devlet Merkezli Ekonomi Politik Teorileri*, s.124.

2.2.1. *Klasik Realizm*

Klasik realizmin uluslararası ilişkiler ve uluslararası ekonomi politik olarak iki farklı yaklaşımı bulunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde klasik realizm güç ve ulus devletlere yaptığı vurgu ile ön plana çıkmaktadır. Klasik realizm aktör olarak devletleri esas almakta, güç ve güvenliğe yaptığı vurgu sonucunda da uluslararası politikayı temel olarak devletler arasında yaşanan bir güç ve çıkar mücadelesi olarak tanımlamaktadır. Bu aynı zamanda klasik realizmin ekonomik ilişkileri ve devlet dışı aktörlerin etkisini uluslararası politikada sınırlı bir düzeyde etkilediğini varsaymaktadır. Diğer taraftan devlet merkezli yaklaşım olarak tanımlanan realizm uluslararası ekonomi politik yaklaşımında merkantilist ve milliyetçi politikalarla bilinmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında idealist yaklaşıma eleştiri şeklinde ortaya çıkan realist yaklaşım uluslararası ilişkilerde devleti merkeze almaktadır. Realist yaklaşım, sistemin anarşik doğasına yaptığı vurgudan hareketle aktörlerin farklı çıkar dengeleri arasındaki güç mücadelesine dayalı güvenlik arayışları içerisinde ele alınmasını savunmaktadır.¹⁸ Buradan ele alındığında Birinci Dünya Savaşı sonrası (iki dünya savaşı) idealist düşüncenin çöktüğü ve realizmin uluslararası ilişkilerin kurucu teorisi olarak ortaya çıktığı bir dönem olarak anılmaktadır. Realist düşüncenin beslendiği, bu alanın önemli isimleri Thucydides, Machiavelli, Hobbes, Carr ve Morgenthau'dır.¹⁹ Realist düşüncenin genel olarak varsayımlarına bakıldığında uluslararası ilişkilerin temel ve en önemli aktörü olarak egemen devletleri ele aldığı ve devlet dışındaki oluşumları dikkate almadığı görülmektedir. Bu bakımdan realizm uluslararası ilişkiler ve uluslararası politikayı devletler arasındaki mücadele süreci olarak görmektedir. Yalnız buradan hareketle realistler anarşinin oluşu ve merkezi bir otoritenin yokluğu üzerinde durmakla beraber bunun devletlerin dış politikası üzerinde belirleyici bir etkide bulunduğunu kabul

¹⁸ Martin Hollins and Steve Smith, **Explaining and Understanding International Relations**, Oxford: Clarendon Press, 2003. s.19.

¹⁹ Bunların dışında realizme önemli katkıları bulunan Nicholas Spykman, John Herz, Raymond Aron, Hedley Bull, Martin Wight, Arnold Wolfers ve Norman Graebner gibi başka yazarlarda vardır. Bknz; Tayyar Arı, **Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, İstanbul: MKM Yayıncılık, 2008, s.165.

etmektedirler. Devletlerin tek başlarına rasyonel karar verme süreciyle hareket ettiğini ileri sürmektedir.

Realist düşünce uluslararası politikayı esasında bir güç ve çıkar mücadelesi olarak görmektedir. Realizm uluslararası ilişkilerde yapının anarşik doğasından dolayı esas konusunun güvenlik olduğunu ve devletlerin dış politikada rasyonel kararlar verdiğini vurgulamaktadır. Bu bakımdan, realistler devletlerin güç peşinde koşmasının insan doğasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu bakımdan temelini güç unsurunun oluşturduğu realizm askeri, ekonomik, teknolojik ve diplomatik kapasitelerinin de bir devletin güç unsurları olarak değerlendirilmesine rağmen klasik realistler bunların tek başına yeterli olmadığını belirtmektedirler. Çünkü amaç uluslararası sistemde tek başına gücün artırılmasıdır. Nitekim realizm ile ismi özdeşleşen Morgenthau, gücü bir insanın başkası üzerinde kurabildiği bir nüfus olarak tanımamakta ve bunun salt fiziksel şiddet yoluyla değil psikolojik yöntemlerle de gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır.²⁰ Aynı şekilde Morgenthau gücü bir ulusun diğerleri karşısında güçte sahip olunan faktörler ve ulusal güç olarak kabul edilen nicel ve nitel unsurlardan oluştuğunu vurgulamaktadır. Bunlar nicel unsur olarak coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri hazırlık derecesi ve nüfusu iken; nitel unsurlar ise moral, ulusal karakter, diplomasinin niteliği ve hükümetin niteliğinden oluşmaktadır.²¹

Devlet merkezli bir yaklaşım olan realizmin ekonomi politik yönü tarihsel olarak merkantilizmi ve ekonomik milliyetçiliği referans almaktadır. Merkantilizm kavramı ilk kez Adam Smith tarafından 1500-1750 arasında ulusal ekonominin zenginleşmesini dış politika önceliği olarak kabul eden akımı eleştirmek için kullanılmıştı. Ulusların Zenginliği (1776) adlı eserinde Smith, korumacı dış ticaret politikalarını şiddetle eleştirirken, bu döneme “merkantilizm” adını vermiş ve o günden sonra bu isim geniş kabul görmüştür. Klasik liberal yazarlar, komşuyu fakirleştirme politikasına dayanan merkantilizmin uluslararası alanda çatışma ve savaflara yol açtığını varsaymıştı.²² Aynı zamanda, merkantilist dönemde Avrupa’da modern ulus devletlerin ortaya çıkışı da söz

²⁰ Ali Balcı ve Tuncay Kardaş, “Realizm”, Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed), **Uluslararası İlişkilere Giriş** İçinde (119-134), Küre Yayınları: İstanbul, 2014, s.122.

²¹ Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.165-6.

²² Erol Zeytinoğlu, **İktisat Tarihi**, İstanbul: Süryay Sürekli Yayınlar, 1993, s.119; Tayyar Arı ve Elif Toprak (Ed), **Uluslararası İlişkiler Kuramı I**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013. s.164.

konusu olmuştur. Bir bakıma ulus devletlerin bu dönemde gün yüzüne çıkması devlet merkezli teoriler açısından merkantilizmin ekonomi ve siyaseti birbirinden ayrı görmediği ve korumacı politikaların uygulandığı bir tarih dönemi olarak kabul edilmektedir.

Merkantilizm, tacir sınıfının (ticari kapitalist) dünya görüşünü yansıtan bir “politik ekonomi sistemi” olurken, o dönemin merkezi ulusal devletlerinin iktisat politikalarının belirleyicisi ve ticari kapitalizmin hüküm sürdüğü sürece ideolojisini yansıtan hâkim yaklaşım olmuştur.²³ Bu dönemin kendine has özelliği olarak, uluslararası iktisadi sistemin yapısı ve işleyişi büyük ölçüde siyasal sistemin yapısı ve işleyişi tarafından belirlenmektedir. 15.-18. yüzyıllar boyunca uygulama imkânı bulan merkantilizmin iktisadi yapısı üzerinde siyasal yapının çok önemli etkisi bulunmaktaydı. İktisadi alan siyasal çatışma için başlıca arena olmuştur. Bunun sonucu olarak tüm uluslararası iktisadi etkileşimler siyasal iktidarın amacını gerçekleştirmek için düzenlenmişti.²⁴

Diğer taraftan merkantilist teori farklı devletlerde değişik şekillerde uygulanmıştır. İngiltere’de “Ticari Merkantilist”, Hollanda’da “Liberal Merkantilist”, Fransa’da “Sınai Merkantilist” (kolbertizm), Almanya’da “Kameralizm”, İspanya’da “Külçeci Merkantilist” (bulyonizm) denilmiştir. Aynı dönem iktisatçılar tarafından genel bir niteleme olarak “ticari kapitalizm” dönemi olarak da tanımlanmakta ve bu değişik isimlendirmeler aynı zamanda farklı uygulama biçimlerini de açıklamaktadır.²⁵ *Kazgan*, ticari kapitalizm ideolojisi olarak merkantilizmin Avrupa’nın her ülkesinde farklılık gösteren bir iktisat politikası sistemi olduğunu ve tekdüze bir düşünce sistemi olmadığını açıklarken bunları dört sınıfta toplamıştır;²⁶

- a) İngiliz-Hollanda Okulu: daha fazla serbest ticaret ve üretime ağırlık vererek diğerlerinden çok daha fazla “tüccarların düşüncesi olduğunu,

²³ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980, s.25,32.

²⁴ Duman, s.2.

²⁵ Zeyintoğlu s.120; Kazgan, s.25-33; Mehmet Eser Erdağ, “Krizlerden Sonra Uygulanan Politikalar. Uluslararası Politik Ekonomi Yönünden Bir Değerlendirme”, (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi SBE, 2009), s.10.

²⁶ Kazgan, s.31.

- b) Fransız Okulu (colbertism): devlet eliyle sanayileşmeyi destekleyen, sanayileşmek için koruyucu dış ticaret politikaları uygulayan ve daha çok devlet yöneticilerin fikirlerini yansıttığını,
- c) Alman Okulu (kameralistler): devlet maliyesi ve yönetimi konularına büyük önem veren, kamu-özel iş birliğini uyguladığını,
- d) İtalyan-İspanyol Okulu: daha fazla para ile ilgili konular üzerinde durduğunu ve Katolik kalmaları dolayısıyla Ortaçağ düşüncesinden kurtulamadıklarını açıklamıştır.

Merkantilist doktrin üç temel faktöre dayalı olarak açıklanabilir. Bunlardan birincisi milli ve güçlü devlet ilkesi, ikincisi kazanç ve kıymetli madenlere sahip olma tutkusu, üçüncüsü ise dış ticaretin gerekliliğidir. Ancak bu üç ilke birbirinden bağımsız değil, tam aksine birbirine bağlı olarak dikkate alınmalıdır. Bunun için kuvvetli bir ordu ve donanması güçlü ve büyük bir ticaret filosuna da ihtiyaç vardır. Bunu başarabilen ülkeler daha çok koloniye sahip olabilecek, deniz ticaret yollarını ellerinde tutabilecek ve rakiplerine karşı üstünlük sağlayabilecektir.²⁷ Merkantilizmin üç temel ilkesine göre bir devletin ekonomik çıkarı diğer devlet(ler)in ekonomik çıkarlarıyla çelişmekte; bu durumda devletler arasında rekabet ve çatışmaya neden olmaktadır.²⁸

Merkantilist yaklaşım dar anlamda devletlerin ihracatı teşvik edip ithalatı kısıtlayarak zenginlik ve güç yaratma amacıyla ticaret fazlası oluşturmaya yönelik gayretleri olarak tanımlanırken genel anlamda uluslararası ekonomi politikte güvenliği millî meselelerin merkezine yerleştiren teorik bir perspektif olarak tanımlanmaktadır.²⁹ Ticaretin güvenliği için güçlü bir devlet ve caydırıcı bir askeri güç; değer ve kıymetli madenlerin ülke içinde birikiminin sağlanması için dış ticaret fazlası; mal ticareti için deniz yolları ve ham madde temini ve ürün pazarları için de sömürge sistemi en fazla önem verilen konu başlıkları olmuştur.³⁰ Bütün bu tanımlamalar merkantilizmin iktisadi konular kadar politika ile de ilgilendiğini dolayısıyla bir ülkenin ekonomik, siyasi ve sosyal hayatına da yön verdiğini ortaya koymaktadır.³¹ Kennedy uluslararası güç

²⁷ Erdağ, s.11.

²⁸ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, İstanbul: Güzem Yayınları, 1990, s.13 Aktaran: Ataman, *Devlet Merkezli Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri*, s.111.

²⁹ Altan, s.19.

³⁰ Erdağ, s.5,8.

³¹ Erdağ, s.5,8.

dengelerini etkileyen uzun vadeli değişikliklerin anlaşılabilmesi için ekonomik verilere bakılması gerektiğini ifade ederek, ekonomik gelişmişliğin devletlerin askerî kapasitesini ve savaşlardaki uzun süreli dayanıklılık gücünü doğrudan etkileyen bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.³² Buna göre değerli madenler bir ülkenin siyasal ve ekonomik gücünün temel kaynaklarıdır. Merkantilist düşünceye göre de bir devletin iktisadi politikası “milliyetçi”, “himayeci” ve “devletçi” olmalıyken, milli politikanın esası ve amacını da “milli sanayinin ve ihracatın artırılması” teşkil etmekteydi.³³ Daha sonraki yıllarda realizm içerisinde daha da sistematikleşecek olan bu yaklaşımın savunucularına göre anarşik bir uluslararası sistemde her devletin politikasını yönlendiren temel güdünün daha güçlü olmak ve bunun yolunun da ekonomik olarak güçlü bir hazineye sahip olmaktan geçeceği ifade edilecekti. Tek taraflı ticari kazanç getiren girişimleri gerektiğinde askerî güç yolu ile sağlama anlayışına dayanan merkantilizm, güçlü ve kendi kendine yeterli ulusal ekonomi kurma felsefesi üzerine kurulmuştur.³⁴

Realist yaklaşımın ekonomi politik yönü olarak ekonomik milliyetçilik ise merkantilizmin daha yoğunluklu sanayi ve koruma odaklı gelişen şekli olarak tanımlanmakta, bu yaklaşım içsel ekonomideki gelişme ve kalkınmaya öncelik vermektedir. Bu bakımdan merkantilist yaklaşımın dış ticaret yoluyla servet ve güç elde etmeye yönelik politikasından her ne kadar ayrı gibi gözükse de temelinde devletin güç ve servetini korumacılık ve sanayileşme yoluyla sağlamayı hedeflemektedir. Temel fikri ekonomik faaliyetlerin devlet çıkarlarına tabi olması gerektiği olan yaklaşıma göre “zenginlik” “güç”ün mutlak gerekli bir aracı, güç ise zenginliğin hem edinilmesi hem de korunması için gerekli bir olgusu, güç ve zenginlik de ulusal siyasetin en temel hedefidir.³⁵ Aynı şekilde söz konusu yaklaşım ekonomik kaynakların ulusal güç için gerekli olduğundan hareketle her çatışmanın hem politik ve hem de ekonomik unsurlar içerdiğini belirtir. Bu yaklaşımın öncülüğünde hedef sanayileşme vardır ve bunun ekonomik kalkınmayı sağlayacağını öne sürmektedir.

³² Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri: 1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar**, Ankara: Türkiye İş Bankası, 1993, s.234,290.

³³ Zeytinoğlu, s.120.

³⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e**, Ankara: İmge Kitapevi, 1991, s.60,68; Cohn, s.26.

³⁵ Robert Gilpin, **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**, Ankara: Kripto Yayınları, 2015, s.48-52.

İngiltere'nin zengin ve güçlü hâle gelmesi karşısında ABD ve Alman Prenslikleri gibi diğer devletler, bağımsızlıkları konusunda ciddi kaygılar hissetmişler ve İngiltere'nin kendilerine göre saldırgan liberal politikalarından korunmak için ekonomik milliyetçilik politikalarına başvurmuşlardır.³⁶ Ekonomik milliyetçilik yaklaşımın en bilinen ve meşhur savunucuları arasında Amerikalı Alexander Hamilton (1755-1804) ve Alman Friedrich List (1789-1846) bulunmaktadır. Daha sonrasında ve günümüzde bile ekonomik milliyetçilik yaklaşımı ele alındığı zaman bu isimler öne çıkmaktadır. Ekonomik milliyetçiliğin önemli savunucusu olan ABD'nin kurucularından ve ilk Maliye Bakanlarından olan Alexander Hamilton, ekonomik kalkınmayla ilgilenmiş ve ekonomik bağımlılığı azaltma konusu üzerinde çalışmıştır. Hamilton ülkede güçlü bir imalat ve sanayi yapısı kurmak için aktif bir devlet faaliyetine ve ülkenin yeni gelişmekte olan sanayiler için ticari korumacılığa ihtiyaç olduğunu ve bu çerçevede yeni doğmakta olan Amerikan sanayisinin korunması için dış ticarete sınırlama getirilmesini savunmuştu.³⁷

Ekonomik milliyetçilik yaklaşımı çerçevesinde bir ülkede henüz kuruluş aşamasında olan bir sektörün, bir başka ülkenin benzer sektörde çok daha gelişmiş ve büyük şirketlerle rekabet etmesinin beklenemeyeceği, bundan dolayı ülkede yeni kurulmakta olan sektörlere devlet eliyle koruma sağlanması gerektiği görüşü “bebek endüstri” tezi olarak isimlendirilmektedir.³⁸ List'e göre ulusal refahın sürdürülebilmesi için ulusun birliği temel koşuldur. Bağımsızlık ile güç “ulus” fikrinden kaynaklandığı için ulusal çıkarı gerçekleştirmek için ulusun ekonomisine yoğunlaşılmalıdır. Buradan yola çıkan List sanayileşmenin devlet eliyle yapılmasını önermiştir. List ayrıca millî servet ve güç oluşturmak için en gerekli temel tarım değil sanayi olduğu düşüncesindeydi.³⁹

19. yüzyıl Alman ekonomi politikçisi List de, Avrupa'da merkantilist politikaları savunanların başında gelmekteydi. Hamilton'un korumacı politikalarının başarısına tanık olan List, 1840'larda devletin birçok alanda (eğitim, üretim endüstrisi ve teknolojide) korumacı politikalar izlemesi gerektiğini işaret etmiştir.⁴⁰ Bu andan sonra ise devletin eğitim, teknoloji ve endüstri biçimindeki üretim gücünü desteklemesi gerektiğini dile

³⁶ Altan, s.30.

³⁷ Arı ve Toprak, s.165.

³⁸ Erdağ, s.18.

³⁹ Altan, s.31.

⁴⁰ Arı ve Toprak, s.165.

getirir.⁴¹ Politik iktisat açısından, tıpkı Smith ve Ricardo gibi Hamilton ve List de ülkelerinde yeni doğmakta olan sanayinin sözcülüğünü yapmaktadırlar. İngiltere sanayileşirken karşısında kendisinden daha gelişmiş bir başka ülke bulunmadığı için serbest ticaret yanlısı olan Smith ve Ricardo'nun aksine, Hamilton ve List, kendisinden daha gelişmiş rakipleri olan, o tarihlerde yeni gelişen ülkelerin, sözcülüğünü yaparken Smith ve Ricardo'nun aksine korumacılık politikalarını ileri sürmektedirler.⁴²

Klasik realizmin uluslararası ilişkilerde ele alınan siyasi boyutu ve uluslararası ekonomi politikteki yönleri arasında değerlendirme yapılmaktadır. Buna göre realist düşünce temelleri Thucydides'e kadar uzandığı ve sonrasında Niccola Machiavelli ve Thomas Hobbes'a atfedilen, halen gerçekliğini koruyan önemli bir real-politik yaklaşımdır. Realizm tarihsel dönemlerde farklı olarak ele alınsa da geçerli bir devlet merkezli yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre uluslararası sistem, içinde anarşiyi barındırmakta ve ulus devletten daha yüksek ve tabii olunacak bir otoritenin yokluğuna işaret etmektedir. Birbirlerinin yerine kullanılan ve bazen karıştırılan realist ve merkantilist perspektif uluslararası ekonomi politikteki en eski yaklaşımlardan biri olarak da kabul edilmektedir. Gilpin'in de tarif ettiği gibi merkantilizmin esası ekonominin devlete ve çıkarlarına hizmet etmesine dayanır. Söz konusu çıkarlar ulusal refah ile ilgili meselelerden uluslararası güvenlikle ilgili meselelere kadar uzanan bir sahayı içine almaktadır.⁴³ Devlet merkezli yaklaşım olan merkantilist ve realistlerin düşünceleri de çoğunlukla bir grup olarak görülmüş, her ikisi de politikanın, gücün ve devletin ekonomi ve piyasayı etkileme yollarını analiz etmiştir. Birçok bakımdan bu iki yaklaşım benzer varsayımlara sahiptir. Fakat bazı bakımlardan da farklılaşmaktadır. Merkantilistler için olduğu gibi realistler için de ulus devlet uluslararası sistem içindeki temel aktördür. Realizmin temel görüşlerinden biri ulus devletler sisteminin sürekli bir potansiyel anarşi ve savaş durumu içinde olduğudur. Çünkü çatışan millî çıkarlar devletleri sınırlı kaynaklar için birbirleriyle rekabet etmeye zorlamaktadır.⁴⁴

⁴¹ Erdağ, s.18.

⁴² age.

⁴³ Ali Şen, "Uluslararası Politik Ekonomi Nedir?", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.12, Sayı.1-2 (1998), s.395.

⁴⁴ Altan, s.30.

Devletin üstünlüğünü savunan ve birbirine yakın olan ekonomik milliyetçilik ve realist yaklaşımın farkı ise birinin ekonomik bir bakışa sahip olması, diğerinin ise siyasi bir duruşu temsil etmesidir. Bu anlamda ekonomik milliyetçilik anlayışı uluslararası disiplinin realist geleneğine dayanmaktadır. Hem realizme hem de ekonomik milliyetçiliğe göre devletler güç ve refah için mücadele ederler. İkisi de uluslararası ekonomi politik sistemi ve genel uluslararası sistemin işleyişini rekabet (devletler ve diğer uluslararası politika aktörleri arasındaki rekabet) ve çatışma kavramlarıyla açıklamaktadır. Uluslararası çatışma ve siyasi değişimin en önemli nedeni devletlerin güçlerinde meydana gelen değişikliklerdir.⁴⁵

Merkantilist yaklaşımın temelinde yer alan güç ve zenginlik, ülkelerin uyguladıkları politikaların şiddet içeren askeri güç kullanma amacını da varsaymaktadır. Daha sonraki yıllarda realizm içerisinde daha da geliştirilen bu yaklaşım tek taraflı ticari kazanç getiren politikaların gerektiğinde askerî güç yolu ile elde edilmesini de meşrulaştırmaktadır.⁴⁶ Realist yaklaşım, uluslararası ilişkiler açısından güç ve otoritenin sadece askeri güce odaklı olmadığını, bunun yanında ekonomik gücün de etkili ve önemli bir rol oynadığını savunmuştur.⁴⁷ Bu yaklaşımı savunan yazarların yaşadıkları dönemlere ve ülkelere bakıldığında savaş ortamı, yeni ulus devletlerin oluşması, her ulus devlet açısından sanayileşmenin yeni başlaması şeklinde sıralanabilecek gerekçelerle realist yaklaşımı savunmaları ve milliyetçi düşünme temeline dayandığı söylenebilir. Bu nedenle devletin elinde altın ve gümüş gibi değerli madenler ne kadar fazla ise devlet de o kadar güçlüdür düşüncesi hâkim olmuştur. Hatta bu gücü elde etmek için savaşmanın dahi bir yol olduğu savunulmuştur.⁴⁸

Merkantilistler ve realistlerin uluslararası ticarete yaklaşımında devletin askerî gücüyle desteklenen sömürgecilik, merkantilist faaliyetler içinde ticareti kontrol etmek ve zenginleşmek için başvurulan bir başka önemli araç olarak görülmekteydi. İkisinin ortak özelliği de devletler arasındaki rekabetin sıfır toplamlı bir sonuç doğurduğunu düşünmeleridir. Bu varsayım altında devletin nispi kazancı diğer devletler tarafından bir

⁴⁵ Ataman, *Devlet Merkezli Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri*, s.109.

⁴⁶ Arı ve Toprak, s.165.

⁴⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, İstanbul, s.163.

⁴⁸ Arzu Al, "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi", *İGÜSBD*, Cilt.2 Sayı.1, (Nisan 2015), s.149.

kayıp olarak algılanmaktadır. Realistler bir devletin diğer devletlerin saldırgan tutumlarına karşı kendisini koruması ve gerektiğinde düşmanlarını yenmesi için askerî güçlerinin ve imkânlarının ekonomiden daha önemli olduğunu düşünmektedirler. Buna karşılık merkantilistler ve ekonomik milliyetçiler çatışmaların ekonomik temelli olduğunu vurgulamakla kalmaz aynı zamanda bir devletin güvenliğini sağlamak için gerekli silahları elde etmesi için de güçlü bir ekonominin gerekli olduğunu belirtirler.⁴⁹

Zaman içinde ekonomi ve ulusal güvenlik politikasının doğası değiştiğinden, güvenliği muhafaza etmek için gereken araçlar da değişmiştir. Ulus devletler egemen politik otoritenin en yüksek birimi olmaları dolayısıyla hem merkantilizmde hem de realizmde uluslararası sistemin en önemli aktörleridir. Realizmin önermesine göre ulus devlet uluslararası sistemde sınırlı kaynaklar için rekabet edildiğinde diğer devletlerle çatışır. Kaynakları paylaşmak için ortaya çıkan bu çatışmada belirleyici olan güçtür. Ulus devletler için coğrafi konumdan, ulusal özelliklerden, doğal kaynaklardan ve diğer özelliklerden kaynaklanan güç zenginliğinin, askeri gereçlerin ve diğer ulusal gereklerin üretimi için harcanır. Realist ve merkantilist yaklaşımın odaklanma sahasına bakıldığında genel itibarıyla realist yaklaşım güvenlik için askeri güç ve kapasiteyi vurgulamasına karşın, merkantilist ve ekonomik milliyetçilik yaklaşımları ise güvenliğin sağlanması amacıyla ihtiyaç duyulan techizatın alınması için, kendi ayakları üzerinde duran ekonominin önemini vurgulamaktadır.⁵⁰

Devlet merkezli realist yaklaşımı benimseyen Robert Gilpin piyasa güçleri siyasal sınırları zorlasalar da devletin ulusal gücünü ve ekonomik refahını artırması maksadıyla ekonomik büyüme ve sermaye birikim süreçlerini kontrol altında tutması gerektiğini vurgulamaktadır. Gilpin devlet politikalarının uluslararası ekonominin işleyişinde en önemli girdileri yarattığını, farklı ulusal sistemlerin ve onların ekonomik politikalarının açık ve çok taraflı bir küresel ekonomik yapının oluşmasına izin vermediğini ifade eder. Gilpin ve realist uluslararası ekonomi politiğin günümüzdeki diğer temsilcileri devlet ve piyasa karşıtlığını uluslararası ekonomi politik çalışmalarının merkezine koyar.⁵¹ Realist Uluslararası Ekonomi Politik'in (UEP) iktisat politikası

⁴⁹ Altan, s.30.

⁵⁰ Muhittin Ataman, *Devlet Merkezli Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri*, s.109-110.

⁵¹ Gilpin, age.

önergelerinde özellikle sanayi politikasında ulusal kontrolün esas olmasını gerekli kılmaktadır.⁵² Buradaki niyetin esasında ekonomik endişelerin siyasi mantığa bağlı olması gelmektedir.

2.2.2. *Neo-realizm*

1970'lerin sonunda uluslararası ilişkiler disiplininde realizm içinde yükselen neo-realist akım realizmin temel varsayımlarını kabul etmekle birlikte, realist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının analiz yöntemine uluslararası sistem ögesini dahil etmiş, uluslararası yapının devletlerin davranışlarını sınırladığını ve belirlediğini varsaymıştır. Neo-realist yaklaşım bu anlamıyla realizmden ayrılmada esas noktasını insan doğası ve devlet yönetimine daha bilimsel bir açıklama getirmeye çalışmasının yanı sıra pozitivist bir yaklaşım geliştirme arayışı olarak göstermektedir. Metodolojik olarak davranışsalcılık yerine yapısalcı yaklaşımı benimseyen neo-realistler, uluslararası sistemin yapısının önceden öngörülebileceğini varsayarak devletin “davranışlarını” açıklarken savaşların insan doğasının kötü olması nedeniyle değil, devletlerin anarşik sisteme uyum gösterme zorunluluğu nedeniyle çıktığını savunmaktadır.⁵³ Bu bakımdan 1970'lerin sonunda uluslararası ilişkiler disiplininde realizm içinde yükselen neo-realist akım realizmin temel varsayımlarını kabul ederken realist uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının analiz yöntemine uluslararası sistem ögesini de dahil etmiş ve uluslararası yapının devletlerin davranışlarını sınırladığını ve belirlediğini varsaymıştır.⁵⁴ Neo-realizm uluslararası yapıyı ve devleti anlamak için mikro iktisat analizlerini kullanmakta ve analiz birimini sistem düzeyine çekmektedir.

Uluslararası ilişkilerde yapı kavramıyla neo-realizm (yapısal realizm) olarak anılan teorinin kurucusu ve başlıca düşünürü Kenneth N.Waltz'dır.⁵⁵ Waltz klasik realizme yönelik getirdiği eleştirisiyle uluslararası ilişkilerde neo-realist yaklaşımın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tezine dayanarak ilk yayınladığı *İnsan, Devlet ve Savaş*

⁵² Gill and Law, s.28-30.

⁵³ Mehmet Doğan Üçok, “2000 Sonrası Dönemde ABD Ve RF'nin Gürcistan'a Yönelik Enerji Politikalarının Ekonomi-Politik Kuram Çerçevesinde Analizi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, 2012), s.35.

⁵⁴ Kenneth Waltz and George Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, Ankara: SBF Yayınları, 1982, s.50-1.

⁵⁵ Neo-realizm Kenneth Waltz (1924-2013) ismi ile özdeşlemede ancak Stephen M.Walt (1955-...) ve John Mearsheimer (1947- ...) bu alana önemli katkılar sağlamışlardır.

(Man, State and War) isimli kitabında savaşa neden olan sebepleri üç analiz birimi çerçevesinde incelemiştir. Uluslararası siyaset alanına da katkı sunan Waltz realizmin etkileri hakkında *Realism and International Politics: The Essays of Ken Waltz* ve İran'ın nükleer programına yönelik *Why Iran Should Get the Bomb* isimli iki eser kaleme almıştır. Waltz'ın 1979 yılında yayınlanan *Uluslararası Politika Teorisi* kitabı neo-realizmin ana kurucu metni olmanın yanı sıra uluslararası ilişkiler alanında yazılan en etkili çalışmalardan biri olarak ilgili dönem ve sonrasında gündemde kalmıştır. Waltz farklı siyasal sistem ve ideolojilere sahip devletlerin benzer davranışlar ve politikalar benimsemesinin nedenini yapı kavramıyla açıklamıştır.⁵⁶ Dolayısıyla savaş sonrası sentezinin biçimlenmesinde her nasıl Morgenthau'nun 1948 tarihli metninin hâkimiyeti olmuşsa modern uluslararası ilişkilerde de Waltz'ın *Theory of International Politics* adlı eseri etkili olmuştur. Waltz, realizmin temel varsayımını insan doğasına dayandırması ve analiz düzeyi olarak sistem ve yapıyı esas alması bakımından daha bilimsel (davranışsal) bir teori geliştirmeye çalışmıştır.⁵⁷

Kenneth Waltz'ın uluslararası ilişkilere yönelik görüşlerine bakıldığında genel olarak güç dengesinin süreklilik göstermekte olduğunu, denge bozulsa bile tekrar kurulduğunu ve iki kutupluluğun çok kutupluluğa göre daha istikrarlı olduğunu vurgulamaktadır. Waltz iç politika ile dış politikanın benzer olmadığını, uluslararası ilişkilerin insan doğasından ziyade sistem üzerinden analiz edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Böylece analiz düzeyi olarak insanı değil, sistem ve yapıyı esas alırken gücü de araç değil amaç olarak değerlendirmektedir.⁵⁸

Klasik realistlerin karşısında yer alan neo-realist teori uluslararası sistemi merkezi otoritenin bulunmaması anlamına gelen anarşi kelimesi ile tanımlamaktadır. Bu teoriye göre devletler egemendir ve böylece birbirlerinden bağımsızdırlar. Böylesi anarşik sistemde devletlerin çıkarları güçtür, kendilerini korumak ve hayatta kalmak için bunu kullanırlar. Neo-realistler her devletin birincil amacının güvenlik olduğunu varsayarlar. Waltz'ın uluslararası ilişkilerdeki teorik iddiası tüm devletlerin güvenlik

⁵⁶ Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.187.

⁵⁷ *age*, s.191-2.

⁵⁸ Arı ve Toprak, s.14-5.

peşinde koştukları üzerinedir. Neo-realistler anarşi durumunun devletler arasında güvensizlik ve çatışmaya sebep verdiğini iddia eder.

Waltz'a göre insan doğasındaki kötülük değil, uluslararası sistemdeki anarşik durum devletleri güç artırmaya zorlamaktadır. Waltz uluslararası sistemin üç karakteristik özelliğini şu şekilde tanımlamaktadır.

- 1- Sistemin düzenleyici ilkesini anarşi,
- 2- Anarşi yüzünden sistemin içindeki birimlerin aynı şekilde hareket etmesi,
- 3- Uluslararası sistemin birimleri arasında yeteneklerinin farklı olmasından kaynaklı eşitsiz ve sürekli değişen güç dağılımının mevcut oluşu.

Dolayısıyla yerel politik sistemlerdeki hiyerarşinin uluslararası sistemde olmaması anarşiyi doğurmaktadır.⁵⁹ Bu yönde Waltz tarafından ele alınan anarşi kavramı; düzenleyici ilke olarak, merkezileşmiş hiçbir otorite ya da tüm devletlerin üzerinde yer alan nihai belirleyicinin olmadığı anlamına gelir. Anarşinin zıttı hiyerarşidir ki bu da yurt içi politikanın düzenleyici ilkesidir.⁶⁰ Uluslararası sistem, özünde merkezi bir otoritenin olmaması nedeniyle anarşiktir ve bu ortamda her bir devletin öncelikli amacı egemenliğini ve güvenliğini korumaktır.

Waltz anarşik uluslararası sistemde her bir devletin öncelikli amacının egemenliği ve güvenliğini korumak olduğunu ifade etmektedir. Realistler uluslararası politikayı kabaca devletlerarası etkileşim süreci olarak görürken, neo-realistler devletlerarası etkileşime odaklanarak yapısal nedenleri (system-level: structural causes) ve devletlerin kendilerinden kaynaklanan birim düzeyindeki nedenlerini (unit-level causes) ayrı ayrı ele almaktadırlar. Waltz'a göre klasik realist düşünce bu nedenle tümevarımcı, neo-realizm ise daha çok tümdengelimcidir.⁶¹ Waltz'ın ileri sürdüğü teori kapsamında üst bir hükümetin ya da otoritenin olmaması, anarşi koşullarında bir devletin güvenliğini artırmaya yönelik bağımsız bir eylemi tüm devletleri daha güvensiz hale getirebilmektedir. Bir devlet bir başka devletin kendisini tehdit etmesini engellemek için

⁵⁹ Veysel Köse, Uluslararası İlişkiler Disiplini, Yaklaşım, Teori ve Analizler, *Akademik Perspektif*, (Erişim tarihi: 10 Ekim 2016).

⁶⁰ John J. Mearsheimer, "Yapısal Realizm", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (Ed), **Uluslararası İlişkiler Teorileri** içinde (86-106), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016, s.88.

⁶¹ Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.189.

gücünü artırırorsa diğer devlet de ondan korunmak için gücünü artırabilir. Sonuçta her birinin kendi güç ve güvenliğini artırmaya yönelik bağımsız çabaları ikisini de daha güvensiz hale getirir. Böylece iki devlet de irrasyonel davranmış değil, diğerinin büyümesinden kaynaklanan tehdit algısının yarattığı korkuyla hareket etmiştir. Ancak devletler meydana gelen güvenlik ikilemelerinden kaçınmak için iş birliğine gidebilirler.⁶²

Waltz klasik realistlerden farklı olarak bir aktör tanımlaması getirmekte. Ona göre “devletler tek uluslararası aktör değildir ve hiçbir zaman da olmamışlardır.”⁶³ Böylece aktör tanımlamasını sistem düzeyine çekmekte ve yapıyı içerisinde gelişen aktörlerin tamamına göre değil, önemli aktörlere göre tanımlanmaktadır. Bir sistemin tanımlanmasında sistemi oluşturan sonsuz sayıda nesneden bir ya da birkaçı seçilmekte ve sistemin yapısı bunlara göre tanımlanmaktadır. Waltz uluslararası sistemin aktör tanımlanmasında bulunurken ekonomik analogiden yararlanma yoluna gitmekte nasıl bir piyasanın yapısı rekabet eden firma sayısına göre tanımlanıyorsa ve şayet çok sayıda kabaca eşit firma mücadele ediyorsa bir tam rekabet durumuna yaklaşılmış olmaktadır. Lakin eğer piyasaya az sayıda firma egemense, alanda çok sayıda daha küçük firma olmasına rağmen rekabetin oligopolcü olduğu söylenmektedir.⁶⁴ Böylece tıpkı iktisatçıların piyasaları firmalara göre tanımlamaları gibi Waltz da uluslararası politik yapıları devletlere göre tanımlamaktadır. Bu açıdan “ulus devletin bir ekonomik birim olarak işi neredeyse bitmiştir” diyen Charles P. Kindleberger haklıysa o zaman uluslararası politikanın yapısının yeniden tanımlanması gerekecektir. Dolayısıyla devletler ekonomik araçları askeri ve siyasi amaçlar için kullandıkları gibi, askeri ve siyasi araçları da ekonomik çıkarları elde etmek için kullanmaktadırlar.⁶⁵ Bu doğrultuda Waltz ekonomideki piyasa kavramıyla benzeşen uluslararası yapıyı (sistemi) açıklamaya çalışmaktadır. Klasik realizmin ulus devletleri tek aktör olarak kabul etmesine rağmen neo-realist yaklaşım devlet dışı aktörlerin ve ulus-aşırı faaliyetlerin kapsamının öneminden bahsetmektedir.⁶⁶ Waltz uluslararası yapıya odaklanırken başlıca

⁶² Joseph S. Nye and David A. Welch, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.24.

⁶³ Kenneth N.Waltz, **Uluslararası Politika Teorisi**, Ankara: Phoenix Yayınları, 2015, s.119.

⁶⁴ age, s.118-9.

⁶⁵ age, s.119-120.

⁶⁶ age, s.120-1.

devletler/aktörler oldukça uluslararası politikanın yapısının bunlara göre tanımlandığını ifade etmektedir.⁶⁷

Aktör meselenin yanında Waltz'ın neo-realist yaklaşım üzerine getirdiği esas farklılaşma yapı/sistem kavramının önemidir. Waltz dünya politikasında bir şeyin neden meydana geldiğini belirlemeye çalışırken azami açıklama gücü bakımından insanların (liderler gibi) neyi neden yaptıkları (bireysel analiz düzeyi), tek tek devletlerin içinde neler olup bittiğine (devlet düzeyi) ya da aktörlerin arasındaki etkileşimlere (sistem düzeyi) bakmanın iyi bir başlangıç olduğunu vurgulamaktadır. Diğer taraftan realistlere göre bir devletin uluslararası sistemdeki konumu ulusal çıkarlarını belirler ve dış politikalarının öngörülmesini sağlar. Analiz düzeyleri açısından bir değerlendirme yapan Nye ülkelerin birey düzeyinde aldığı kararlarda kimin karar aldığı gerçekten önemli olduğunda işe yarayabileceğini “Bush’un Irak ve Afganistan işgali, başka başkan olsaydı değişir miydi?” sorusuyla açıklamaktadır. Devlet düzeyindeki analiz ise dünya politikasında olup bitenlerin iç politikanın mı, ülke toplumunun çeşitli özelliklerinin mi yoksa hükümet mekanizmasının mı fonksiyonu olduğu sorusunu sormaktadır. Marksizm ve liberalizm devlet düzeyinde analize ağırlık vermekte ve ikisi de devletlerin içeride birbirlerine benziyorlarsa, uluslararası sistemde de benzer şekilde hareket edeceklerini savunmaktadır. Bunların aksine, Waltz gibi bazı neo-realistler aşırı tutumluluğu (tutumluluk kuralı: pek çok şeyi az şeyle açıklama becerisi) savunmakta ve sadece yapıya odaklanmaktadır.⁶⁸ Buradan yola çıkan, Waltz uluslararası sistemin yapısının, içindeki davranışları anlamamıza yardımcı olabileceğini ileri sürmektedir. Sistemi birbirleriyle ilişkili birimler kümesi olarak değerlendirmekte ve sistemlerin birimleri ya da bileşenlerinin az ya da çok karmaşık olabilen düzenli bir etkileşim içinde olduğunu vurgulamaktadır. Birimlerin konfigürasyonunu betimlemek için *yapı*, bunların etkileşimini anlatmak için de *işleyiş* terimi kullanılır. Uluslararası sistem maddi şeylerin ve düşüncelerin bileşimidir.⁶⁹

Waltz aktör ve yapı kavramlarına getirdiği tanımın yanında güç meselesinde de klasik realistlerden ayrılmaktadır. Morgenthau gücün politikanın temel amacını ve

⁶⁷ age, s.120-2.

⁶⁸ Nye and Welch, s.66,70,77,79.

⁶⁹ Nye and Welch, s.61-2.

herhangi bir siyasal davranışın temel güdüsünü oluşturan bir araç ya da bir ilişki biçimi veya amacı gerçekleştirmek için bir araç olduğunu ifade etmektedir. Klasik realistler güç kavramını caydırıcılık yeteneği şeklinde ön plana çıkartarak güvenlik ve gücün eşanlı olarak kullanılması ve gücün askeri güce daha fazla vurgu yapılarak bir amaç olarak ifade edilmesi şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁰ Bu anlamda realistler devletlerin güç peşinden koşmasının insan doğasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Buna karşılık neo-realistler insan doğasının devletlerin güç istemiyle çok az ilişkisi olduğunu belirtirler. Waltz gücü bir amaçtan ziyade devletin varlığını sürdürmesinin ve güvenliğinin sağlanmasının aracı olarak görmekte ve devletin nihai amacının güç değil güvenlik olduğunu söyleyerek bu konudaki düşüncesini Morgenthau'dan farklı bir şekilde gerekçelendirmektedir.⁷¹ Neo-realistler gücü sahip olunan kapasiteye bağlı olarak diğerlerinin davranışlarını değiştirebilme yeteneğinden ziyade, uluslararası sistemde sahip olunan hareket alanı ve başkalarının kapasitesi karşısında özerklik olarak tanımlamaktadır. Buradan yola çıkarak süper güç devletlerin süper güç olma özellikleri diğer ülkelerin her davranışlarını kontrol edebilmelerinden değil diğer ülkelere daha fazla hareket alanına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.⁷² Uluslararası sistemin mimarisi devletlerin iktidar peşine düşmesine yol açtığı üzerinden yaklaşan neo-realistler, büyük güçlerin üzerinde hiçbir otoritenin olmadığı bir sistemde hayatta kalmak istiyorlarsa birbirleriyle rekabet etmek durumunda kalmaktadırlar.⁷³

Waltz gücü yeteneklerin dağılımı olarak tanımlamakla birlikte, sistemin yapısını etkileyen yetenek dağılımını aktörlere hareket serbestisi ya da kısıtlamaları da yarattığını ifade etmektedir. Bu yapı sahip olunan yetenek ve kapasiteleri diğer aktörleri yönlendirebilmek için kullanma fırsatları yaratır ya da bunları ortadan kaldırır. Waltz gücü süreçlere etki edebilme kapasitesi olarak ifade eder ve sistemin yapısı gereği sonuçlar her zaman belirsiz olarak tanımlar. Bu bağlamda Waltz'a göre güç sistemik dinamiklerin aktörlere sağladığı hareket serbestisi ile açıklanabilir. Güç mücadelesi de başkaları üzerinde kontrol mücadelesi değil, sistem içerisinde mümkün olan en fazla

⁷⁰ Haluk Özdemir, "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63-3, s.127.

⁷¹ Mearsheimer, s.87; Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.191-2; Özdemir, s.114-144.

⁷² Özdemir, s.127.

⁷³ Mearsheimer, s.87; Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.188-191.

otonomiyi kazanma mücadelesidir. Bu otonomi aynı zamanda güvenliğin de güvencesidir. Yani güç karşılıklı bağımlılığa dayalı bir uluslararası sistemde diğer aktörlerden bağımsız karar alabilme ve onların kararlarından en az etkilenme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Böylece Waltz'a göre güç sistemik kısıtlamalar çerçevesinde "bir devletin birleştirilmiş yetenekleri"dir.⁷⁴

Devletlerin kendi aralarında neden güç için mücadele ettiklerine dair basit bir neo-realist açıklama vardır ki bu açıklama uluslararası sisteme ilişkin beş doğrudan varsayıma dayanır.

- 1- Büyük güçlerin dünya politikasının temel aktörleri olduğu ve bu aktörlerin anarşik bir sistemde hareket ettikleri,
- 2- Tüm devletlerin saldırgan bir askeri yeterliliğe sahip olduğu,
- 3- Devletlerin asla diğer devletlerin niyetlerinden emin olamayacağını,
- 4- Devletlerin temel amacının hayatta kalmak olduğu,
- 5- Devletlerin akılcı/rasyonel aktörler oldukları (ki bu devletlerin hayatta kalmak için uygulayabilecekleri stratejileri kurma kapasitesinde oldukları anlamına gelir.)

Bu varsayımlardan hiçbiri devletlerin birbirleriyle güç/iktidar için mücadeleye girmeleri gerektiğini söylemez. Yalnızca tüm varsayımlar bir araya geldiğinde devletlerin neden güçler dengesiyle yetinmedikleri, ancak birbirlerinin pahasına güç kazanma eğiliminde oldukları açıklanabilir.⁷⁵

Diğer taraftan neo-realistler arasında devletlerin ne kadar gücü kontrol etmeyi amaçlamaları gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. *Saldırgan realistler*, devletlerin her zaman daha fazla güç kazanmak için fırsat kollaması gerektiğini "devletler gücü maksimize etmeli ve nihai hedefleri hegemonya olmalıdır" şeklinde açıklamaktadır. Onlara göre bu hayatta kalmayı garantilemenin en iyi yoludur. *Savunmacı realistler* uluslararası sistemin ek güç kazanma konusunda güçlü dürtüler yarattığını kabul etseler de hegemonya peşinde koşmanın stratejik olarak rasyonel olmadığını belirtirler ki böyle bir durumun en kötü olanın aşırı büyümesi anlamına geleceğini ifade ederler. Bu yaklaşımı benimseyen başta Waltz olmak üzere neo-realist düşünürler devletler güçlerini

⁷⁴ Aktaran: Özdemir, s.130.

⁷⁵ Mearsheimer, s.89

maksimize etmemeli bunun yerine Waltz'ın adlandırdığı gibi “makul miktarda güç” aramalıdır. ⁷⁶ Neo-realist yaklaşım çerçevesinde anarşik bir sistemde, nihai bir belirleyicinin olmadığı bir alanda hayatta kalmak isteyen devletlerin diğer devletlerin niyetleri hakkında en kötüsünü varsaymak ve onlarla iktidar mücadelesine girmek dışında hiçbir seçenekleri yoktur ki tanımlanan bu yapısal zorluklar güvenlik ikilemi kavramında kendini ortaya koymaktadır. ⁷⁷

Bunun yanında Waltz'a göre güç dengesi süreklilik göstermektedir. İster iki kutuplu olsun isterse çok kutuplu olsun her ikisinde de güç dengesi sistemin ana özelliğidir. Çok kutuplu sistemlerde söz konusu olan karşılıklı bağımlılığın artması da istikrarı azaltan bir diğer unsur olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra Waltz iki kutuplu ve çok kutuplu sistemi birbirinden ayırmış ve iki kutuplu sistemin daha dengeli olduğunu ve çok kutuplu bir sistemden barış ve güvenlik bağlamında daha garanti olduğunu savunmuştur. ⁷⁸

Klasik realizmin uluslararası ilişkilerdeki neo-realist yaklaşımının yanı sıra uluslararası ekonomi politiğın neo-merkantilist yaklaşımının da incelenmesi gerekmektedir. Neo-merkantilist yaklaşım miras aldığı merkantilist/ekonomik milliyetçilik düşüncesinin bugün geldiği durumunun modern halidir. Birinci ve ikinci dünya savaşlarının ardından refah devleti ve ulusal refah kavramlarına vurgu yaparken, soğuk savaş döneminin sonundan itibaren devletler neo-merkantilist yaklaşım olarak adlandırılan daha çok gelişmiş teknoloji sahibi olmak ve stratejik alanlarda ekonominin kontrolünü ele geçirmek için mücadele etmeye yönelmişlerdir. ⁷⁹ Devletin verdiği ekonomi politik mücadele ulusal ekonomilerini desteklemek için az ya da çok bir şekilde uluslararası ekonomiden yarar sağlayacak şekilde ekonomik yapılarını yeniden yapılandırmaya çalışmışlardır. Bunu gerçekleştirmenin bir yolu da örneğin; IMF ve DTÖ gibi kuruluşlar nezdinde uluslararası ekonomide oyunun kurallarını etkilemek şeklinde kendini göstermektedir. Bu yolla belirli uluslararası piyasaları açma yolunda verilen

⁷⁶ Mearsheimer, s.91.

⁷⁷ Mearsheimer, s.90.

⁷⁸ Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.188.

⁷⁹ Ataman, *Devlet Merkezli Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri*, s.109-110.

gayretler, özünde ulusal piyasaları desteklemeye yönelik korumacı politik amaçları gizlemektir.⁸⁰

Çok uluslu şirketler aracılığıyla ulusal ekonomiye yapılan yatırımlar, devletin egemenliğine ve güvenliğine bir tehdit olarak görülürken gelişmiş ülkelerde kendi ekonomilerini dış rekabete karşı koruma politikaları uygulamaya konulmaktadır. Nitekim sanayileşmiş ülkelerdeki neo-merkantilistler ülkelere yapılan yabancı yatırımları ulusal egemenliklerine bir tehdit olarak görmektedir.⁸¹ Dolayısıyla hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ulusal ekonomiyi koruma yönünde güçlü bir eğilime sahip olmaktadır.⁸² Ancak ulusal ekonomiyi korumak yolunda gümrük tarifeleri gibi açık bir koruyucu olan ticaret engelleri yerine II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, daha ustalıklı düzenlenmiş koruyucu ve engelleyici özelliği gizlenmiş politikaları içermektedir. Bunlardan tarife dışı engeller gibi birçokları millî sanayilere ve özel sektöre ekonomik avantaj sağlamaya dönük daha ince bir biçimde tasarlanmış yeni politikalardan oluşmaktadır.⁸³

Gelişmiş bir korumacılık yaklaşımı olan neo-merkantilizm stratejik olarak görülen sanayilerde yerli şirketlerin yabancıların eline geçmesini önlemek ve bu çerçevede bunlara sahip olmalarını engellemek üzerine ekonomi politik hedeflere odaklanmaktadır. Bazı devletler ihracat sübvansiyonları uygulayarak mallarını ucuzlatmaya ve dış piyasada cazip hâle getirmeye çalışırken tüketicilerin ithal mallarına olan harcamalarını azaltmak için de çeşitli yöntemler geliştirmiştir.⁸⁴

Neo-merkantilizm merkantilist düşüncelerin birçoğunu yeniden seslendirmekle birlikte korumacılığın sadece dış ticarete değil para ve maliye politikalarında da uygulanması gerektiğini ileri sürmektedir. 19. yüzyılda şekil değiştiren merkantilist politikalara karşı 20. yüzyılda GATT, WTO, Asya Pasific Ekonomi Konferansı (APEC) gibi organizasyonlar serbest ticareti ve piyasayı desteklemişlerdir. Bunun nedeni merkantilizmin sıfır toplam dünyaya tezi nedeniyle çatışma üretiyor olması ve insanların

⁸⁰ Altan, s.32-3.

⁸¹ Arı ve Toprak, s.167.

⁸² age, s.167.

⁸³ Altan, s.32-3.

⁸⁴ Altan, s.32-3.

bunlardan rahatsız olmasıdır. Ancak bu politikalar da uluslararası alana güven ve istikrar getiremediğinden neo-merkantilist politikalar yeniden gündeme gelmiştir. Neo-merkantilizmin yeniden gündeme gelmesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan ilki artan karşılıklı bağımlılıktır. Ülkelerin ekonomik olarak birbirlerine ve uluslararası alana olan bağımlılıkları arttığından, güvenlik konusu yeniden ön plana çıkmıştır.⁸⁵ Benzer şekilde neo-merkantilist yaklaşım sermayenin ihraç edilmesi konusunda kayıtsız kalmamakta, ulusal sermayenin dışarıya akışının önlenmesi konusunda alacağı önlemler önem kazanmaktadır. Bu yaklaşımın amacı bağımsızlık olgusunun sadece siyaseten değil aynı zamanda ekonomik olarak korunması amaçlandığından ulusal ekonominin güçlenmesi yolunda sanayi, ticaret, teknoloji, yatırım ve sermayenin kontrol edilmesi hedeflenmekte, ülkenin yararına stratejik sektörler olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede geliştirilen yeni korumacılık teknikleri de neo-merkantilizmin yansımasıdır. En koyu serbest piyasa taraftarı ülkelerin tarım ürünlerine yönelik korumacı politikaları halen sürdürüyor olmaları, AB'ye karşı muz ticareti savaşları, gönüllü ihracat kısıtlamaları, sağlık ve güvenlik standartları, lisans ve etiket istekleri gibi kısıtlamalar neo-merkantilizmin yansımalarını göstermesi açısından önem teşkil etmektedir. Benzer şekilde devlet merkezli teoriler çerçevesinde hem realist hem de neo-merkantilistler için uluslararası politik ekonomide ileri teknoloji üretiminde kullanılan değerli mineraller, uranyum, enerji gibi ürünler stratejik kaynaklardır ve bunların dışarıdan satın alınmasına bağlı olmak kabul edilemez bir güvenlik riskidir.⁸⁶

Günümüzde küreselleşme ile beraber piyasaların birbirleriyle olan etkileşimi tarihte hiç olmadığı kadar güçlü bir dönemi yaşanmaktadır. Gerçekleşen etkileşim ve ilişki ağları sayesinde devletlerin birbirleriyle olan karşılıklı bağımlılıkları söz konusu olmaktadır. Devlet merkezli yaklaşımlarda işte burada devletin bağımsızlığı ve güvenliği için kaygı duyulmaktadır. Küresel piyasa ve ekonomiler için olumlu ve verimli olan bu gelişme karşısında devletin güvenlik endişesi de artmaktadır. Bu noktada merkantilist yaklaşımın günümüzde savunmacı ve saldırgan olarak anılan tarafları gündeme gelmektedir. Savunmacı veya uysal (benign veya benevolent mercantilism) anlayışa göre, ulusal ekonomik çıkarları korumak devletin bağımsızlığı ve güvenliği için asgari

⁸⁵ Erdağ, s.22.

⁸⁶ Erdağ, s.22.

ihtiyaçlardır. Bu anlayış daha çok az gelişmiş ülkelerde veya gerileyen ve zayıflayan gelişmiş ekonomilerde benimsenir. Devletler korumacı politikalar izleyerek ulusal çıkarlarını ve sanayilerini korumayı amaçlarlar. Saldırgan (malevont veya agresive mercantilism) anlayışa göre ise uluslararası ekonomi emperyalist yayılma ve ulusal büyüme araçları olarak kullanılmalıdır. Bu anlayış bir ekonomik çatışmacı tavır ve savaşma yöntemidir. Daha çok büyük güçlerin genişleme dönemlerinde başvurulan bir politikadır.⁸⁷ Bu anlamda merkantilizmin 20. yüzyıldaki yansımalarından biri olan savunmacı merkantilizm, piyasanın küresel gelişmesine karşı ulusal çıkarları koruma politikası olarak görülmekte, saldırgan merkantilizm ise yabancı pazarlardan pay kapmaya çalışmak olarak tanımlanmaktadır.⁸⁸

Neo-merkantilizmin ortaya çıkışının arkasındaki sebeplerin başında, ülkeler arasındaki artan karşılıklı bağımlılık gelmektedir. Özellikle 1970'lerden sonra Bretton Woods sisteminin yıkılmasının ardından, ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık önemli lde artmıştır. 1973 ve daha sonra 1979 yılında petrol fiyatlarında meydana gelen artışla birlikte büyük miktarda paranın petrol üreten ülkelere transfer olması, Batı lkelerinin ekonomik bakımdan zayıfladığı, buna karşılık OPEC'in bir ekonomik ve politik güç olarak ortaya çıktığı dşncesine yol açmıştır. Ham madde fiyatlarındaki artış ve bu ham maddenin zengini ülkelere büyük miktarlarda para akışı, geleneksel güçlü ülkeleri zayıflatırken OPEC'i politik bir g yapmıştır. Batı'nın petrol ithalatına ve özellikle OPEC ülkelerine olan bağımlılığı ise bütün dünyada petrol ithal eden ülkelerin politik ajandasında ekonomik güvenliğin ilk sıralara yükselmesine yol açtı.⁸⁹ Bu gelişmenin sonucunda Batı lkeleri güvenlik konusunu yeniden ele alıp, çareler aramaya başlamışlardır (alternatif enerji kaynakları).⁹⁰ 1970'lerde birçok devlet serbest ticareti koruma ve piyasalarını açık hâle getirme şeklindeki uluslararası yükümlülükleri ile bağımsızlıklarını ve ekonomik güvenliklerini koruma şeklindeki doğal istekleri arasında

⁸⁷ Gilpin, age. Gilpin, savunmacı anlayışa örnek olarak uysal Frederick List'i gösterirken, Nazi Almanya'sının Ekonomi Bakanı Hjalmar Schact'ın 1930'li yıllarda Güney Avrupa'ya karşı izlediği ekonomi politikalarını saldırgan merkantilist bir politika olarak tanımlamaktadır.

⁸⁸ Erdağ, s.22.

⁸⁹ Altan, s.32-3.

⁹⁰ Erdağ, s.22.

kalmıştı. Bu ikilem içinde uluslararası ticaret anlaşmalarının kapsamadığı yeni neo-merkantilist politikalar geliştirdiler.⁹¹

Genel olarak neo-merkantilist piyasa kuvvetleri serbest hareketine mukabil ulus-devlet mantığının gelişimine işaretlede. Neo-merkantilizmin temel özellikleri şunlardır;

- 1- Devlet ya da hükümetin, özel sektörün büyümesi için müdahalesi,
- 2- Devletin hızlı sermaye teşekkülü üzerinde müdahalesi,
- 3- Sadece ticaret politikası değil, ekonominin geneliyle ilgili politikalarda da yoğunlaşması.⁹²

Buradan anlaşıldığı üzere merkantilizmde güç ile zenginlik iç içe geçmektedir. Ulusal güvenlik ve refah da bunun araçları konumundadır. Lakin siyaseten güvenliğı sağlamanın yolunun ekonomik güçten geçtiğini kabul eden bu yaklaşımın, buradan yola çıkarak ilk amacının ekonomik güvenlik olduğu ortaya çıkmaktadır.

Neo-realizmin birçok varsayımı merkantilizm, ekonomik milliyetçilik ve korumacılık yaklaşımları ile ortak olması dikkat çekmektedir. Neo-realistler politikanın ekonomiye üstünlüğünü savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre de piyasa devlet çıkarlarına hizmet etmeli ve ekonomi devletin siyasal amaçları doğrultusunda yönlendirilmelidir. Ulusal ekonominin organizasyonu ulusal güvenlik konularıyla tutarlı ilerlemelidir ve devlet ekonomiyi çıkarları doğrultusunda şekillendirmelidir. İç ekonomik konular ve uluslararası ekonomik alan birbirinden ayrı kabul edilirken neo-realizmin odak noktası devletin güvenliğidir. Ancak güvenlik algısı sadece askeri yönde değil, aynı zamanda ekonomik refahın elde edilmesi yönündedir.⁹³ Neo-realistler ekonomik sorunların ve artan karşılıklı bağımlılığın dünya politikasındaki önemini kabul etmekte, ancak her bir devletin çeşitli politikalarının, göreliliğini maksimuma ulaştırma arzusu tarafından belirlendiğini de öne sürmektedirler.

Öte yandan 1980'lerin ikinci yarısında, kurumsal liberaleşmenin neo-realizme yönelttiği eleştirilerden yola çıkan ABD'de Robert Keohane ve Stephen Krasner,

⁹¹ Altan, s.32-3.

⁹² Şen, s.401.

⁹³ Gilpin, age.

İngiltere’de Susan Strange neo-realizmi uluslararası ekonomi politik analizle daha yakından ilişkilendiren bir noktaya taşıdılar.⁹⁴ Bu dönemlerde Soğuk Savaş sonrası düzende ABD’nin görece azalan ekonomik gücüne karşı Japonya ile beraber AB’nin artan ekonomik rolü ve rekabet ortamı realist düşünürlerin *low politics* olarak tanımladıkları alanları gözden geçirmelerini sağlamıştır. Bu gözden geçirme neo-realist düşünürler tarafından sistemik bakış açısıyla beraber küresel ekonomideki yönetim, ekonomik kuruluşlar, dış borç krizleri ve bölgesel karşılıklı bağımlılık gibi konularda çalışmalar gerçekleştirilmiştir.⁹⁵

Dolayısıyla, neo-realist teorinin ekonomi politik yönü olarak neo-merkantilist amaçlarla hareket eden küresel güçlerin uluslararası yapıya yönelik politikaları beraber ele alındığında daha anlamlı olmaktadır. Ortadoğu gibi zengin enerji kaynaklarına sahip bir bölgenin uluslararası yapıdaki güç dağılımına göre şekillendiği gözden kaçırılmamalıdır.

2.2.3. *Realizm ve Neo-realizm Karşılaştırması*

İki dünya savaşı arasında idealist düşüncenin çöktüğü ve realizmin uluslararası ilişkilerin kurucu teorisi olarak ortaya çıktığı dönemdir. Realist düşüncenin beslendiği önemli isimler Thucydides, Machiavelli, Hobbes, Carr ve Morgenthau’dır.⁹⁶ Realist düşüncenin genel olarak varsayımlarına bakıldığında uluslararası ilişkilerin temel ve en önemli aktörü olarak egemen devletleri ele almakta, devlet dışındaki oluşumları ise dikkate almamaktadır. Bu bakımdan realizm uluslararası ilişkiler ve uluslararası politikayı devletler arasındaki mücadele süreci olarak görmektedir. Soğuk Savaş dönemi ile birlikte davranışsalcılık ve bürokratik-örgütsel ekolün yanında Marksist ve liberal gelenekten beslenen bağımlılık teorileri ile karşılıklı bağımlılık eleştirileri realizmi

⁹⁴ İlgili yazarların çalışmaları için bkz; Stephen D.Krasner, “Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables”, Stephen D. Krasner (Ed.) **International Regimes**. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1982; Robert O. Keohane, **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy**, Princeton: Princeton University Press, 1984; Susan Strange, **States and Markets: An Introduction to International Political Economy**, Londra: Pinter Publishers, 1989.

⁹⁵ Roy Smith, Imad El-Anis and Christopher Farrands, **International Political Economy In The 21st Century: Contemporary Issues and Analyses**, Essex: Pearson Education Limited, 2011, s.11.

⁹⁶ Bunların dışında realizme önemli katkıları bulunan Nicholas Spykman, John Herz, Raymond Aron, Hedley Bull, Martin Wight, Arnold Wolfers ve Norman Graebner gibi başka yazarlarda vardır. Bknz; Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.165.

sorgulamaya ve tartışmaya açtı. Soğuk Savaş'tan sonraki dönemde realizmden farklı olarak odak noktasını sistem düzeyine çeken neo-realizm uluslararası ilişkilerde etkili olmaya başladı. Realizm devlet davranışlarını aktörlerin bilinçli ve rasyonel tercihler sonucu tek başlarına gerçekleştirdiği davranışlar olarak kabul ederken Waltz bunu sistemin dayattığı eylemler olarak devletlerin davranışlarının analiz edilmesi şeklinde vurgular.⁹⁷

Realizm gibi neo-realizmde uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olduğunu kabul etmektedir. Yalnız realistler anarşinin oluşunu merkezi bir otoritenin yokluğu üzerinde açıklamakta ve bunu devletlerin dış politikası üzerinde belirleyici bir etkide bulunması olarak ele almaktadır. Devletlerin tek başına söz sahibi olduğu rasyonel karar verme süreciyle hareket ettiğini ileri sürmektedir. İşte burada neo-realizm söz konusu aktörlerin kararlarını kendilerinin ve rakiplerinin sistemde işgal ettikleri konumlarının çizdiği çerçevede belirlenen etkileşimlerin empoze ettiği bir sonuç olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla neo-realizm devletlerin sistem içinde işgal ettiği pozisyonlarından ötürü uluslararası siyaset ve güvenlik arayışının üretilmekte olduğunu ileri sürmektedir. Özetle neo-realizm uluslararası siyasete realizmin insan doğasını merkeze almak yerine anarşik sistemin belirleyiciliği üzerinden bir açıklama getirmektedir.⁹⁸ Bu bakımdan neo-realizm insan doğası yerine yapı ve sistem üzerine odaklanırken, uluslararası yapıda egemen olan anarşinin devletleri güvensizliğe sürüklediğini etmekte, bunu savaş ve çatışma üzerinden güvenlik ikilemi kavramıyla açıklamaktadır. Sistemin anarşik özelliği olarak devletlerin en temel amacı varlığını sürdürmek, hayatta kalmak ve mümkünse genişlemek ve etkilerini artırmak amacı gütmektir. Bundan dolayı, neo-realizm dış politikayı özünde insan doğasına dayandıran klasik realizmden farklı bir yerden değerlendirmektedir.⁹⁹

⁹⁷ Balcı ve Kardaş, s.127.

⁹⁸ Balcı ve Kardaş, s.192.

⁹⁹ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.194.

Tablo 1
Klasik Realizmin Temel Varsayımları

Uluslararası sistem anarşik yapıdadır. Devletlerin üstünde herhangi bir merci yoktur ve bundan dolayı uluslararası sistem sürekli bir çatışma potansiyeli taşır.
Devletler uluslararası sistemde temel ve en önemli aktördür.
Devletlerin hepsi tekil-bütüncül bir yapıya sahip ve rasyonel aktörlerdir. Devletler rasyonel aktörler olmaları sebebiyle kendi çıkarları peşinde koşar ve çıkarlarını maksimize etmeye çalışırlar.
Devletlerin temel kaygısı anarşik uluslararası sistem içinde güçlerini artırmaktır. Devletler hayatta kalmak için askeri güçlerini artırma yoluna gider ancak bu diğerlerini de askeri güçlerini artırmaya iter ve güvenlik ikilemi denen durum ortaya çıkar.

Kaynak: Balcı ve Kardaş, s.124.

Tablo 2
Waltz'a göre Uluslararası Sistemin Üç Özelliği

Düzenleyici ilke: Uluslararası sistemde üst bir otorite yokluğu anarşik bir yapıyı doğurmaktadır. Devletlerin temel önceliği hayatta kalmak ve bunun için kendi başlarının çaresine bakmaktır.
Devletlerin (birimlerin) karakteri: Refah, güç ve şekilleri farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen sistemin anarşik yapısı devletleri benzer davranış biçimlerine zorladığı için devletler işlevsel olarak birbirlerinin aynısıdır.
Kapasitelerin dağılımı: Devletlerin güç kapasiteleri ve bunun nasıl dağıldığı uluslararası sistemin yapısını belirler.

Kaynak: Balcı ve Kardaş, s.128.

Realist düşünce uluslararası politikayı esasında bir güç ve çıkar mücadelesi olarak görmektedir. Realizm, uluslararası ilişkilerde yapının anarşik doğasından dolayı ana konusunun güvenlik olduğunu ve devletlerin dış politikada rasyonel kararlar verdiğini vurgulamaktadır. Temelini güç unsurunun oluşturduğu realizm, askeri, ekonomik, teknolojik ve diplomatik kapasitelerini de bir devletin güç unsurları olarak değerlendirirken, klasik realistler bunların tek başına yeterli olmadığını belirtmektedir. Çünkü amaç uluslararası sistemde tek başına gücün artırılmasıdır. Nitekim realizm ile ismi özdeşleşen Morgenthau gücü bir insanın başka biri üzerinde kurabildiği bir nüfus olarak tanımamakta ve bunun salt fiziksel şiddet yoluyla değil psikolojik yöntemlerle de gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır.¹⁰⁰ Morgenthau özellikle güç meselesinde politikanın temel amacını ve herhangi bir siyasal davranışın temel güdüsünü oluşturduğunu ifade ederken, Waltz gücü bir amaç olmaktan ziyade bir araç olarak devletin varlığını sürdürmesi ve güvenliğini sağlamanın gerekliliği olarak

¹⁰⁰ Balcı ve Kardaş, s.122

değerlendirmektedir. Böylece Waltz, devletin nihai amacının güç değil, güvenlik ve hayatta kalmak olduğunu ancak güvenliğe daha fazla sahip olmak için gücü araç olarak kullanabileceğini belirtmektedir. Morgenthau ise gücün bir ulusun diğerleri karşısında güçte sahip olunan faktörler ve ulusal güç olarak kabul edilen nicel ve nitel unsurlardan oluştuğunu vurgulamaktadır. Buna göre nicel unsurlar coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri hazırlık derecesi ve nüfusu; nitel unsurlar ise moral, ulusal karakter, diplomasinin ve hükümetin niteliğinden oluşmaktadır.¹⁰¹

Realistler devletlerin güç peşinden koşmasının insan doğasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Buna karşılık neo-realistler insan doğasının devletlerin güç istemiyle çok az ilişkisi olduğunu belirtirler. Neo-realistler gücü sahip olunan kapasiteye bağlı olarak diğerlerinin davranışlarını değiştirebilme yeteneğinden ziyade, uluslararası sistemde sahip olunan hareket alanı ve başkalarının kapasitesi karşısındaki özerklik olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla klasik realizm insan doğasından yola çıkarak devletin güç peşinde koşmasından kaynaklanan güç mücadelesi üzerinde dururken, neo-realizm ise uluslararası yapıdaki anarşi olgusu üzerinden değerlendirmelerde bulunmaktadır. Buradan yola çıkarak süper güç olan devletlerin sahip oldukları özellikler diğer ülkelerin davranışlarını kontrol edebilmelerinden değil onlardan daha fazla hareket alanına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.¹⁰² Buradan ele alındığında Waltz, uluslararası sistemde gücün dağılımının sisteme karakteristik özelliğini verdiğini şöyle açıklamaktadır: “Güç tek bir devlette temerküz etmişse tek kutuplu sistem, iki devlet arasında paylaşılmışsa iki kutuplu sistem ya da ikiden daha fazla devlet arasında paylaşılmışsa o zaman çok kutuplu sistemden bahsedilebilir”.¹⁰³ Neo-realistler uluslararası sistemde iki kutuplu bir sistemin daha istikrarlı olduğunu savunmaktadırlar. Bu çerçevede tek kutuplu yapının istikrarsız olduğunu savunan neo-realistler, uluslararası sistemin anarşik bir yapıya sahip olmasından kaynaklı devletlerin hayatta kalma amacıyla bir devletin çok güçlenmesi durumunda onu dengeleyecek başka bir devletin ortaya çıkacağı şeklinde değerlendirmektedir.

¹⁰¹ Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.165-6.

¹⁰² Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.127.

¹⁰³ Balcı ve Kardaş, s.123.

Tablo 3

Üç Realizmin Temel İsimleri ve Dominant Olduğu Dönem

Teoriler	Temel İsimler	Dominant Dönem
Klasik Realizm	Hans J. Morgenthau Reinhod Niebuhr Henry Kissinger	1940-1960'lar
Neo-realizm	Kenneth N. Waltz Stephen Walt John Maersheimer	1960-1980'ler
Neo-klasik Realizm	Gideon Rose Randall Schweller Fareed Zakaria	1990'lar sonrası

Kaynak: Balcı ve Kardeş, s.121.

Diğer taraftan Soğuk Savaş'ın başlaması ile beraber realizme gelen eleştiriler karşısında ortaya çıkan neo-realizm Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile yaşanan gelişmeleri açıklamakta zorlandı. Çift kutuplu yapının daha istikrarlı olduğunu savunan neo-realizm Sovyetler Birliği'nin herhangi bir askeri müdahale gerçekleşmeden kendi kendine çözülmesi karşısında açıklama getirmekte zorlandı. Söz konusu hadiseler karşısında neo-klasik realizm yeni bir akım olarak kendini gösterdi. Neo-klasik realizm uluslararası ilişkileri en belirleyici faktörü olarak devletin yapısına dayandırarak devletlerin dış politikasını ve birbirleri ile ilişkilerini incelemektedir. Böylece neo-klasik realizm, uluslararası sistemin şartlarının yanında iç siyasal imkân ve kısıtlamaların birlikte değerlendirilmesinin devletlerin davranışlarına daha iyi açıklama getireceğini savunarak klasik realizm ile yeniden barışan bir bakış açısı getirmiştir.¹⁰⁴ Neo-klasik realistler devletin yapısını uluslararası sistemin etkileri ile dış politikası arasında bir dönüşüm mekanizması olarak değerlendirir. Neo-realizmin sistem düzeyindeki analizinde ayrışan neo-klasik realizm sistemik bir uluslararası ilişkiler teorisinden ziyade genel bir dış politika teorisi olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Balcı ve Kardeş, s.131.

¹⁰⁵ Eyüp Ersoy, "Realizm", Ramazan Gözen (Ed), **Uluslararası İlişkiler Teorileri İçinde** (159-186), İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.178-9

2.3. Liberalizm ve Neo-liberalizm

2.3.1. Liberalizm

Adam Smith, David Hume, David Ricardo ve J.Stuart Mill gibi ünlü düşünürlerden kaynağını alan liberal yaklaşım, merkantilizmin doruk seviyesinde olduğu dönemlerde ona tepki olarak gelişti.¹⁰⁶ Liberal düşüncenin ortaya çıktığı dönem bir anlamıyla Batı Avrupa’da uyguladıkları ticari kapitalizm yoluyla güç ve refah elde eden ülkelerin sanayi kapitalizmine geçiş aşamasıdır. Bu dönemlerde liberal ekonomik yaklaşım Adam Smith ve David Ricardo’nun öne sürdüğü düşüncelerden beslenmiştir.

Liberal yaklaşımın ilke olarak benimsediği *laissez-faire* söylemi de 18. ve 19. yüzyılda merkantilizme yönelik eleştiri olarak okunmaktadır.¹⁰⁷ Ulusal güç ve zenginlik oluşturmak için devlet müdahalesi yoluyla refahı önceleyen merkantilizme karşın liberal yaklaşım piyasaların serbestliğini savunarak devlet müdahalesinden uzak tutulması gerektiğini savunmaktadır. Adam Smith’in 1776 tarihli “Milletlerin Zenginliği” adlı kitabı esas olarak ekonomi ve zenginliğin kaynağı konularının yanında siyaset, güç ve özgürlükler hakkında da görüşler ortaya koymaktadır.¹⁰⁸ Liberal yaklaşımın ana teması bireyin üzerinden toplumun refahı, piyasaların serbestliği, devlet müdahalesinin sınırlı olduğu hukuk ve özgürlük temelli bir düşünce olarak temellendirmektedir.

Tarihsel olarak, ekonomi ile siyasetin ayrı olmalarını geleneksel hale getiren liberalizm, aynı zamanda ekonomi politik kavramını da ilk kez kullanan anlayış olmuştur.¹⁰⁹ Uluslararası ekonomi politik yaklaşımın siyaset ve ekonomi arasındaki ilişkiyi analiz ederken öne sürdüğü varsayımlarının önemli bir kısmı liberal yaklaşımın etkisi altında gelişme göstermiştir. Bu yaklaşımın önemli ismi olan Smith, merkantilizmin zenginliği değerli madenlere dayandıran yaklaşımına karşı, zenginliğin ekonominin emek kapasitesinden kaynaklandığını ileri sürerek emek-değer teorisinin önemini

¹⁰⁶ Bu dönemin önemli iktisatçıların eserleri olarak bkz; Adam Smith, *The Wealth of Nations*, 1937; David Hume, *Writtings in Economics*, 1955; David Ricardo, *The Principles of Political Economy*, 1973.

¹⁰⁷ Gill and Law, s.41.

¹⁰⁸ Altan, s.35-6.

¹⁰⁹ Ataman, *Uluslararası Ekonomi Politik: Kavramlar, Dinamikler ve Son Gelişmeler*, s.3.

vurgulamıştır. Bu bakımdan Smith, zenginliğin kaynağının da emek üretimi sayesinde olabileceğini öne sürmüştür.¹¹⁰ Smith'ten sonra Ricardo ekonomi ve siyaseti ayıran soyut modelleme yöntemini kullanmış ve onun mutlak üstünlüğe dayalı ticaret kazançları yerine karşılaştırmalı üstünlük ve uzmanlaşmaya dayalı bir fikir geliştirmiştir.¹¹¹

Diğer taraftan liberalizm her ne kadar devletin gücünü sınırlayan ekonomi politik konuları gündeme getirirse de devlet merkezli realist yaklaşımda olduğu gibi devleti uluslararası sistemde temel birim ve baş aktör olarak kabul etmektedir. Lakin bunun yanında devlet dışı unsurlara da (sivil toplum örgütleri, uluslararası kurum, kuruluşlar vb.) önem vermektedir. Liberal yaklaşım bu çerçevede de uluslararası ticaret ve ilişkilerde iş birliği ve dayanışma ile çıkarların uyumuna önem vermektedir. Bu anlamda realizmin insan doğasının kötü olduğu varsayımına karşın liberal düşünce davranışsalı olup insan doğasının iyi olduğunu ve insanların iş birliği yapma yanlısı olduklarını varsaymaktadır. İleri sürdüğü varsayım kapsamında liberal yaklaşım, insanların ben-merkezli olmalarını bir fırsat olarak öngörmekte, toplumsal alanın genişliğine işaret ederek rekabet eden herkesin barışçıl ve iş birliği içinde kazanabileceğini ileri sürmektedir. Bu önerme saldırgan ve kuşku dolu insan doğası anlayışına sahip merkantilist önermelerinin tam tersidir.¹¹²

Hükümetlerin ekonomik düzen içerisindeki rolünün en aza indirilmesi tezini savunan liberal yaklaşım devletin ulusal savunma ve serbest piyasanın devamını sağlayan mekanizmaları korumasını, hukuksal düzenlemeler ve alt yapı görevlerini üstlenmesini, doğrudan bir üretici güç ya da ekonomik işleyişe (üretim, fiyat vs. sürecine) müdahale eden güç olarak piyasa içerisinde yer almamasını öne sürmüştür.¹¹³ Liberal yaklaşım devlet müdahalesine karşı ekonomik büyümenin ancak minimum seviyede devlet müdahalesiyle sağlanabileceğini söylemiş söz konusu durumu, “invisible hand” (görünmez el) kavramı ile ifade etmiştir. Burada öne sürülen yaklaşımın mantığında devlet müdahalesine maruz kalmayan serbest piyasanın herhangi bir istikrarsızlıkta dengeye geleceği yönündedir. Liberal yaklaşım, devletlerin takip edecekleri ekonomi

¹¹⁰ Gill and Law, age.

¹¹¹ Kazgan, s.114-120.

¹¹² Erdağ, s.25.

¹¹³ Arı ve Toprak, s.152.

politik kararlarında ulusal anlamda piyasa serbestleşmesini sağlarken, uluslararası alanda rekabet ve çatışmayı önlemek için de kurallar ve düzenlemeler yapmasını önermektedir. Devletlere düzenleyici bir rol atfeden liberal yaklaşım, bunun dışında devletlerin uluslararası kural ve düzenlemelerin işleyişini sağlamak dışında herhangi bir müdahalede bulunmamalarını öne sürmektedir.¹¹⁴ Bu doğrultuda liberal yaklaşım ekonominin önündeki sınırların kaldırılması ile birlikte uluslararası ticaretin barış, üretim ve refah getireceğini savunmaktadır. Liberal düşüncenin önemli savı da bu düzlemde ticaretin tüm devletlerin yararına olduğu ve yapılan ticaret sayesinde tüm ulusların zenginliklerinin artacağını varsaymaktır. Böylece liberal yaklaşım serbest piyasa için bireylere tanınan olanak gibi uluslararası alanda da ulus devletlere sağlanacak yapıcı rekabet ortamı sayesinde pozitif toplamlı oyunun sonuçlarının olduğunu belirtmektedir.

Buradan yola çıkan liberal yaklaşım, uluslararası serbest ticarete sınırlama getirilmesine karşı çıkmakta ve merkantilistlerin zenginliği biriktirmek ve gücü yaratmak için bir araç olarak gördükleri tarifeleri eleştirmektedir. Bu bakımdan, uluslararası ilişkilerde liberal ekonomik görüşleri benimsemeye Smith'in takibi olan Ricardo, serbest ticaretin ülkeleri daha etkin hâle getireceğini söylemekte ve bunun özgürlük kadar değerli olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁵ Liberal düşünce buradan yola çıkarak uluslararası ekonomi politik çerçevesinde devlet, piyasa ve toplum arasındaki ilişkilerin pozitif toplamlı bir oyun ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Liberal yaklaşımın devletlerin uluslararası ilişkilerde ve ticarete karşılıklı olarak yararlandığı *pozitif toplamlı oyun* varsayımı merkantilist yaklaşımın *sıfır toplamlı oyun* varsayımına karşı ifade edilirken, ülkelerin birbirine karşılıklı ihtiyaç duyduğunu belirtmekte, karşılıklı ticaret ve iş birliği sayesinde de tarafların bundan yarar sağlayabileceğini açıklamaktadır.

Liberal yaklaşım, temel varsayımlarından hareketle ekonomik ilişkilerin harmonik bir yapıda olduğunu bütün sosyal değerler üzerindeki temel değer olarak verimliliği, denge sürecine dayalı bir dünya ekonomisi kavramını, bir global refah gayesini ve devlete piyasalar için güvenli politik çerçeveyi temin eden bir bakışı içine almaktadır. Dünya piyasası içinde serbest ticaret vasıtasıyla her bir ülke verimli oldukları

¹¹⁴ Gill and Law, s.35.

¹¹⁵ Altan, s.35-6.

alanlarda mal ve hizmetleri üretmeli ve bunları ihraç etmelidir. Böylece ülkeler kaynaklarını en etkin ve verimli tarzda kullanmış olurlar.¹¹⁶ Ekonomi ve politika ilişkisini piyasa, karşılıklı çıkar-mübadele, serbest ticaret-özgürlük gibi kavramlar üzerinden inceleyen liberal yaklaşım ülke içinde ya da dünya çapında ekonomik ilişkilerin devlet ve toplumların refah ve barışına yol açtığını ileri sürmektedir. Ekonomi politik bir yaklaşım çerçevesinde, ekonomik ilişkilerin ülkeler arasındaki barışın kaynağı olduğunu ve ticaretin *karşılıklı faydalarının* ve ulusal ekonomilerin *genişleyen bağımlılıklarının* iş birliğini güçlendireceğini ileri sürmektedir. Liberal anlayışın çıkarımına göre karşılıklı çıkar ilişkilerinin mevcut duruma bağlılık oluşturması nedeniyle uluslararası politika üzerinde de olumlu etki yapacağı yönündedir.¹¹⁷ Liberal yaklaşımın ileri sürdüğü sistemsel değişiklik sadece güç ilişkileri bağlamında değil, aynı zamanda *karşılıklılık ve iş birliğine* bağlı olarak uluslararası normlar, örgütler ve hatta uluslararası hukuk tarafından değiştirilebileceğine de işaret etmektedir.¹¹⁸

Genel itibarıyla liberal yaklaşım içinde devlet müdahalesinin sınırı konusunda sürekli bir tartışma konusu olagelmıştır. John Stuart Mill (1806-1873) gibi yazarlar kimi “piyasa hataları”nda devletin piyasaya sınırlı olarak müdahale etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Lakin 20. yüzyılın başında yaşanan trajik savaş ortamları ve krizler liberal yaklaşımın sınırlı olarak tanımladığı devlet müdahalesini tartışmaya açmıştır. Devlet müdahalesi konusunda görüşleri en belirgin kişi kuşkusuz J.M. Keynes’tir (1883-1946). Dönemin en etkili politik iktisatçılarından olan Keynes liberal yaklaşımın evriminde yer alan önemli bir isimdir. Keynes’in görüşlerini etkileyen olay 1929 yılında yaşanan *Büyük Buhran*’dır. Bu olay Keynes’e göre gizli elin bazen felaketle sonuçlanan yanılmalara uğrayacağıının delilidir.¹¹⁹

1930’lardan 1970’lere kadar sanayileşmiş dünyada Keynesyen iktisat anlayışı temel uluslararası ekonomi politik akımı olmuş, birçok sanayileşmiş ülkenin piyasalarını

¹¹⁶ Şen, s.402.

¹¹⁷ Gilpin, s.48.

¹¹⁸ Joshua S.Goldstein, **International Relations**, New York: Longman, 1999, s.102; Bu konuda daha fazla ve örnekli bilgi için bkz; Stephen G.Brooks and William C.Wohlforth, **World Our of Balance: International Relations and the Challenge of American Primacy**, Princeton-New Jersey: Princeton University Press, 2008, s.98-147.

¹¹⁹ Altan, s.35-6.

desteklemek, güçlendirmek ve istikrara kavuşturmak için devlet gücünü kullanmıştır.¹²⁰ Devletin gerçekleştirdiği müdahale ile piyasaya karşı değil, piyasayı destekleyici, eksiklerini giderici bir müdahale olduğu açıklanmıştır. Keynes ortaya koyduğu görüşleriyle devlet müdahalesi konusunu liberal yaklaşım içerisinde anarken, özellikle enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik konularda devlet müdahalesini savunmasıyla akla gelmektedir. Bretton Woods sisteminin oluşmasında etkili olan Keynes'in görüşleri devlet ve piyasasının güçlü bir uzlaşma sağlamasına olarak ifade edilebilir.¹²¹ Bu çerçevede klasik liberal yaklaşımın varsayımlarında özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra finans, eğitim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler, sermayenin uluslararasılaşması, GATT çerçevesinde uluslararası ticaret önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik müzakereler gibi gelişmelerle uluslararası ilişkilerde yeni uluslararası ekonomi politik yaklaşım ve paradigmalarda gelişmesine de öncülük etmektedir.¹²²

2.3.2. Karşılıklı Bağımlılık ve Neo-liberalizm

Uluslararası ekonomi politik kapsamında liberal yaklaşımın öne sürdüğü "Karşılıklı Bağımlılık" teorisi yeni bir perspektif getirmiştir. Richard Cooper¹²³ tarafından geliştirilen karşılıklı bağımlılık kavramı Robert Keohane ve Joseph Nye tarafından uluslararası politika açısından değerlendirilerek uyarlanmıştır. Keohane ve Nye tarafında detaylandırılan güç ve karşılıklı bağımlılık teorisi, dış politikada askeri ve güvenlik konularının dışında birçok konunun da uluslararası ilişkiler kapsamı içinde yer aldığını ifade etmiştir. Keohane ve Nye uluslararası politikanın doğasında yaşanan değişimi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan karşılıklı bağımlılık kavramıyla açıklamış ve yaşanan gelişmeler sonucunda uluslararası politikada aktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin salt karşılıklı çıkar amaçlı olmadığını fayda ve maliyet konularını da içerdiğini teorileştirmişlerdir. İleri sürülen karşılıklı bağımlılığın oluşması için karşılıklı maliyetlerin eşit olmasının gerekmediğini, asimetrik bağımlılığın da mümkün olduğunu vurgulamışlardır. Bu açıdan Keohane ve Nye uluslararası ilişkilerde mücadelenin

¹²⁰ Altan, s.35-6.

¹²¹ Erdağ, s.31.

¹²² Arı ve Toprak, s.153.

¹²³ Cooper, s.110-121.

getirdiği çıkar çatışmasından ziyade sistemdeki aktörlerin karşılıklı iş birliğinde bulunma nedenlerinin olduğunu açıklamıştır.¹²⁴

Keohane ve Nye’ın öne sürdüğü bakış açısına göre uluslararası ekonomik sistemin işleyişi de karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanmakta, sistemde yer alan aktörlerin tercihi dışında zorunlu bir durumun oluşumu şeklinde yorumlanmaktadır.¹²⁵ Bu bağlamda devletler karşılıklı bağımlılıktan dolayı dış etkilere açık durumdadırlar. Bu etki ticari, ekonomik yardım, yatırım ilişkisi, kültürel etkileşim gibi farklı nedenlerden kaynaklanabilmektedir.¹²⁶ Karşılıklı bağımlılık teorisine göre realist yaklaşımların ağırlık verdiği askeri gücü kullanmanın maliyeti büyüktür.¹²⁷ Keohane ve Nye’ın karşılıklı bağımlılık yaklaşımı, uluslararası politikanın ekonomik ilişkilerden daha fazla etkilendiğini ifade etmekte ve devletlerin dışında devlet olmayan aktörlerin uluslararası ilişkilerde ağırlığının arttığını açıklamaktadır. Böylece karşılıklı bağımlılık bireyler, hükümetler ve çok uluslu şirketler gibi iki ya da daha fazla tarafın eylemlerinin birbirleri ile bağlantılı oluşu şeklinde ifade edilmektedir.¹²⁸ Keohane ve Nye “Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık”ın üç ana karakteristik özelliğini şu şekilde açıklamaktadır:

- a) Toplumların birbirleriyle iletişimde olduğu fazla sayıda kanal vardır.
- b) Uluslararası ilişkilerde birden fazla konu vardır ve bu konuların birbirlerine üstünlüğünü sağlayan herhangi bir hiyerarşi yoktur.
- c) “Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık” yaklaşımında belli bir alanda ya da konuda toplumların birbirlerine karşı askeri güç kullanması söz konusu değildir.¹²⁹

Keohane ve Nye’e göre 1990’lardan itibaren karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin yerini küreselleşmeye bıraktığını savunanlara karşı, küresellik karşılıklı bağımlılığın sadece bir türü olarak varsayılmaktadır. Yazarlara göre küreselliğin temel özelliklerinden

¹²⁴ Robert Keohane ve Joseph Nye, “Interdependence in World Politics”, George Crane and Abla Amawi (Ed), **The Theoretical Evolution of International Political Economy**, İçinde (122-132) New York: Oxford University Press, 1991, s.122-32.

¹²⁵ age, s.133-9

¹²⁶ Deniz Ülke Arıboğan, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri: Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi**, İstanbul: Der Yayınları, 1996, s.46-7.

¹²⁷ Robert Keohane, “Power and Interdependence Revisited”, **International Organization**, Cilt.41, No.4 (Kasım 1987), s.734-736.

¹²⁸ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995, s.108.

¹²⁹ Robert Keohane ve Joseph Nye, “Realism and Complex Interdependence”, George Crane and Abla Amawi (Ed), **The Theoretical Evolution of International Political Economy**, New York: Oxford University Press, 1991, s.50-1

birincisi çok taraflı ilişki ve koşullar öngörmesi, ikincisi de sadece bölgesel nitelikli olmaktan çok kıtalar arası bağlantılar taşımasıdır.¹³⁰ Diğer taraftan neo-liberalist yaklaşımın etkisi altında olan ekonomik küreselleşme süreci sağladığı dönüşümle 1980'lerin en tartışılmalı kavramı olmuştur. Günümüzde uluslararası ekonomik ilişkiler ve politikaların niteliğinin değişmesiyle birlikte hükümetlerin kontrolü dışında ticaret, ulaşım, iletişim, teknoloji, kültür ve eğitim gibi farklı alanlarda yaşanan gelişmeler siyaset-ekonomi arasındaki bariyerlerin zayıflamasını sağlarken, ekonomi politik yaklaşımın güçlenmesini sağlamıştır.¹³¹ Bu sayede, ticaret, finans ve ulusal şirketler gibi yerel oluşumların küresel bir hüviyete dönüştüğü bir süreçtir. Bu gelişmelerin, ulus devletlerin egemenlik alanlarını tartışmalı bir duruma getirdiği iddia edilmektedir.¹³²

Zaman içinde liberalizm ve liberal kavramlarının anlamları değişmiştir. Bretton Woods sistemi ile birlikte daha çok devlet müdahalesini savunanlar liberal, klasik liberalizmi savunanlar da muhafazakâr olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu anlamda Friedrich Hayek (1899-1992) ve Milton Friedman (1912-2006) Keynesçi uzlaşmaya karşın klasik liberalizmi savunduklarından çağdaş muhafazakâr olarak adlandırılmışlardır. 1980'lerde liberaller, neo-muhafazakâr (neoconservatism) ve neo-liberal olarak adlandırılmaya başlanmıştır.¹³³ Böylece klasik liberal görüş neo-muhafazakârlık adıyla bugünkü neo-liberalist akımın ortaya çıkışını tetiklemiştir. Bu yaklaşımı benimseyen liderler, 1980'lerde İngiltere ve ABD'de iktidara gelince, neo-liberalizm kendine uygulama alanı buldu. İngiltere'de Başbakan Margaret Thatcher ve ABD'de Başkan Ronald Reagan bu fikirlerin temel uygulayıcıları olarak bilinmektedir. Özellikle İngiltere'de Thatcher'in ismiyle özdeşleşen devletin ekonomi ve sosyal alandaki rolünün azaltılması girişimleri devletin ekonomiden çekilmesine paralel olarak, Reagan ABD ekonomisini yeniden yapılandırma çerçevesinde önemli değişikliklere gitmişti. Piyasayı özgürleştirmek ve ekonomiyi büyütmek için İngiltere ve ABD'de neo-liberal politikalar özel sektör üzerindeki devlet kontrolünü azaltmak, vergileri düşürmek

¹³⁰ Mustafa Kutlay, "Internationalization of Finance capital in Spain and Turkey: Neoliberal Globalization and the Political Economy of State Policies", **New Perspectives on Turkey**, N.49, (2012), s.115-6.

¹³¹ S. Joseph Nye and Keohane O. Robert, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", **International Organization**, Vol.25, No.3 (Summer, 1971), s.332.

¹³² Mim Kemal Öke, **Küresel Toplum**, Ankara: Asam Yayınları, 2001, s.33.

¹³³ Altan, s.36.

ve piyasalardaki düzenlemeleri ortadan kaldırmak üzere tasarlandı.¹³⁴ ABD ve İngiltere gibi küresel ekonominin güçlü aktörleri tarafından geniş bir uygulama alanı elde eden neo-liberal yaklaşım Sovyetlerin dağılması sonrasında ideolojik olarak alternatifsiz bir model olduğu ve artık tüm dünyada hüküm süreceği iddia edildi.¹³⁵

Soğuk savaşın sona ermesiyle beraber ülkeler arasındaki ideolojik çatışmaların azalması devletlerin dikkatini güvenlikten ekonomik alanlara yönlendirdi. 1980'lerin ortalarında popülerlik kazanan küreselleşme terimi de uluslararası ekonomi politik alanında yeni enformasyon ve haberleşme teknolojileri sayesinde insanların ve devletlerin birbirleri ile çok daha derin ve karmaşık bağlar oluşturmaları anlamında yer edinmeye başladı.¹³⁶ Artan karşılıklı bağımlılık, ulus devletlerle birlikte uluslararası organizasyonların kalkınma, borç ve çevre gibi problemleri ele alıp çözümler üreteceği yönünde beklentileri ortaya çıkardı. Aynı zamanda sivil toplumun belli kesimleri pek çok sosyal konuda devletlerin ve uluslararası kuruluşların rol oynama kabiliyetlerinden yeterince tatmin olmadıklarından devlet dışı sivil toplum kuruluşları da etkin olarak faaliyet gösterdi.¹³⁷

Tartışılmaya başlayan küreselleşme kavramıyla beraber, neo-liberal yaklaşımı benimseyen kesimler artan üretim etkinliği, para ve sermayenin serbest dolaşımı, serbest ticaret, piyasalar ve bireysel aktörlerin rolünün güçlendirilmesi gibi konulara vurgu yapması sebebiyle küreselleşmeyi destekleme yönünde oldular. Diğer taraftan, pek çok fakir ülkede insanların az ücretle ve kötü şartlarda çalıştırılmaları, çevreye verilen zarar ve gelir dağılımı meseleleri gibi konularda tepki gösteren küreselleşme karşıtı hareketlerin ortaya çıkışı da hız kazandı.¹³⁸ Neo-liberalizm düşüncesini savunanlar küreselleşmeyi devletlerin uyum sağlamak zorunda kaldıkları zorunluluk alanı olarak tanımlarken, küreselleşme ile birlikte devletler bu küresel düzenin pasif kurbanları olarak kabul edilmiştir. Küreselleşmenin kaçınılmaz bir parçası da finansallaşma alanında olmuş

¹³⁴ Altan, s.36; Ahmet İnel, **Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, İstanbul: Birikim Yayıncılık, 2003, s.178-180.

¹³⁵ Francis Fukuyama, **The End of History and the Last Man**, New York: Free Press, 1992. David Baldwin, "Neoliberalism, Neorealism and World Politics", David A. Baldwin (Ed.), **Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate** İçinde (3-25), New York: Columbia Uni. Press, 1993.

¹³⁶ Altan, s.36.

¹³⁷ age.

¹³⁸ Altan, s.36.

ve bu dönüşümün önemli bir unsuru haline gelmiştir.¹³⁹ İlgili yaklaşımın diğer önemli unsuru “çok uluslu şirketler” kavramıyla gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelerle olan ilişkisinin az gelişmişler lehine olacağını ve bu sayede bu ülkelerin ticaret, uluslararası yardım ve doğrudan yabancı yatırımlarla ihracat pazarlarına, sermaye ve teknolojiye kavuşacağı savunulmaktadır. Ayrıca az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerle olan karşılıklı ilişkileri sayesinde sadece ekonomik büyümelerini geliştirmekle kalmayacakları, aynı zamanda kendi ekonomik organizasyonlarını da verimli ve etkin hale getirecekleri iddia edilmektedir.¹⁴⁰

2.3.3. Neo-realizm ve Neo-liberalizm Karşılaştırması

İki dünya savaşı arasındaki dönemde realizmin yükselişi uluslararası ilişkilerde hâkim teori olarak yer almasını sağlamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra meydana gelişmeler farklı yaklaşımlar ile birlikte realizme yönelik eleştiriler gündeme gelmiştir. Küba Füze Krizi, Vietnam Savaşı ve 1970’ler ile beraber ekonomi odaklı meselelerin ve aktörlerin uluslararası arenada öneminin artması realizme yönelik önemli meydan okumalar olarak gündemde yer almasını sağlamıştı. Bakıldığında, Soğuk Savaş’ın başlangıcından 1960’lı yılların sonuna kadarki dönem realizmin gölgesinde kalmış ancak yaşanan sonraki süreçte önemli gelişmeler liberal düşüncenin önem kazanmasını sağlamıştır. Bunların içerisinde iki kutuplu sistemin yumuşama sürecine girmesi, devlet dışı aktörlerin etkinliği, karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin ivme kazanması ile askeri güvenlik konularının dışında başka konuların da dünya gündemine gelmesiydi. Realizmin açıklamakta yetersiz kaldığı bu tür gelişmeleri yorumlayan liberal yaklaşım özünde realist düşünceden farklı olarak uluslararası çatışma yerine barış ve iş birliği üzerinde yoğunlaşması ile dikkatleri üzerine çekti. Bu bakımdan 1970’lerden itibaren dünya genelinde yaşanan ekonomik gelişmeler neo-liberal yaklaşımın ön plana çıkmasını sağlayan önemli etkenlerdendi. Bu yıllarda OPEC üyesi ülkelerin petrol fiyatlarını dört kat artırması ile yaşanan küresel petrol krizleri, Bretton Woods sisteminin çöküşü, çok uluslu şirketlerin yükselişi gibi gelişmeler neo-liberalizmin ortaya çıkışını sağlayan önemli unsurlardı. Bu bağlamda 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sosyo-ekonomik

¹³⁹ Kutlay, age.

¹⁴⁰ Şen, s.402.

ve kültürel ilişkilerde büyük gelişmeler yaşandı. Küreselleşen ekonomik faaliyetler ve aktörlerin etkisi ile beraber devletleri yalnızca aktör olarak tanımlayan klasik realizm ve uluslararası sistemi analiz eden neo-realizm bu dönüşümlere cevap vermekte zorlandı. Neo-realizm karşısında yer alan neo-liberalistler devletler arasındaki ilişkileri daha çok rekabet ve çatışma olarak görmekten ziyade anarşi ortamında bile iş birliğinin mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Böylece neo-realistlerin uluslararası politika için kötümser algısının aksine neo-liberalistler devletlerin çok daha ortak çıkara sahip olduklarını ve bu ortaklığı kabul etmek için daha fazla kapasiteye sahip olduklarını belirtmektedir. Bu bakımdan neo-liberalizm uluslararası kurumların nasıl iş birliği oluşturacaklarını, sürdürebileceklerini ve derinleştirebileceklerini anlamaya çalışmaktadır.

Madalyonun iki yüzünü temsil eden neo-liberalizm ve neo-realizm devleti temel aktör olarak görmelerine ve anarşiyi sistemin temel özelliği olarak kabul etmelerine rağmen, neo-liberaller devletler arasında yine de iş birliğinin mümkün olduğunu ileri sürmektedir. Bu açıdan uluslararası sistemi anarşik olarak kabul etmesiyle neo-realizm ile yakın gibi gözükken neo-liberalizm içinde önemli farklılıklar barındırmaktadır. Bunun temelinde de bu iki teorinin anarşi kavramına getirdikleri tanımlama yer almaktadır. Neo-realistler anarşi kavramı insanların maruz kaldığı kapsayıcı, statik bir koşul ve ortam şeklinde görürken, neo-liberaller ise anarşiyi insanların oluşturduğu süreç ve kurumlar yoluyla doldurdukları bir vakum olarak görmektedir. Aşağıdaki tabloda realist ve liberal düşüncenin uluslararası sisteme yönelik benzer varsayımlara sahip olmasına rağmen liberallerin yaklaşımının farklılığı görülmektedir.

Tablo 4
Realizm ve Liberalizm Karşılaştırması

	Realizm	Liberalizm
Temel Aktörler	Devletler	Devletler, şirketler, uluslararası örgütler, sivil toplum
Devletlerin Davranış Temeli	Güvenlik kaygısı, ulusal çıkarların maksimizasyonu	Demokrasilerde ve otoriter rejimlerde devlet davranışı farklı
Uluslararası Sistemin Yapısı	Merkezi güç yok, anarşik	Merkezi güç yok, anarşik

Kaynak: Wiltse, s.148.

Liberal düşünce devleti salt realist yaklaşımın tanımladığı gibi tek sesli ve üniter bir yapı olarak kabul etmemektedir. Bunun yerine devleti oluşturan ve onun devlet altı

unsurları olan birey ve toplumdan bağımsız olmadığını ön plana çıkarmaktadır. Bu fark liberal düşüncenin çoğulcu anılmasını sağlayan etmendir. Bu bakımdan liberal düşünce toplumdaki aktörlerin üzerinde durmakta ve ulusal çıkarların oluşumu bu çerçevede değerlendirmektedir. Realist düşünce de ise tam aksine devletin çıkarının nasıl oluştuğu iredelenmeye çalışmaktadır. Buradan ele alındığında; geleneksel realist görüş önemli “aktörler” olarak devletlerle sınırlı bir politika güderken ve sadece büyük devletler gerçekten önem taşıırken, günümüzde devletlerin sayılarında muazzam artış gerçekleşmektedir. Devletlerin sayısından daha önemli olan, devlet dışı aktörlerin yükselişidir. Bugün büyük çokuluslu şirketler uluslararası sınırları aşmakta, bazen de pek çok ulus-devletten daha fazla ekonomik kaynağı kontrol etmektedir. Devlet dışı aktör olarak Çok Uluslu Şirketler, büyük ve önemli hükümetler arası kuruluşların başında BM olmak üzere OPEC ve Arap Birliği, sivil toplum kuruluşları (STK) Kızılhaç ve Uluslararası Af Örgütü sayılabilir.

Bunun yanında uluslararası etnik gruplar olarak Türkiye, Suriye, Irak ve İran’da yaşayan Kürtler, uyuşturucu çeteleri, mafya örgütleri ve terörist gruplar da gösterilmektedir.¹⁴¹ Çok Uluslu Şirketler, STK ve uluslararası suç örgütleri gibi farklı aktörlerin uluslararası politikada etkili olduğuna inanan liberal düşünürler dört temel nedenden dolayı devletlerin en önemli aktör olduğu noktasında mutabıktır. Böylece devletler ile diğer aktörler arasındaki temel farkı açıklamaktadır.¹⁴²

- 1- Tüm devletler (başarısız devletler bile) ilkesel olarak denetleme kapasitesine sahiptirler.
- 2- Devletler normalde büyük ordulara sahip yegane aktörlerdir.
- 3- Sadece devletlerin vergilendirme ve önemli miktarda harcama yapma gücü vardır, yasaları yalnızca devletler çıkarır ve uygular.
- 4- Devletler hiçbir üst otoriteye karşı sorumlu değildir.

Liberaller Waltz’ın sistem kavramının son derece cılız olması nedeniyle çok az şeyi açıkladığını ileri sürerler.¹⁴³ Bu bağlamda iki düşüncenin analiz birimi

¹⁴¹ Nye and Welch, s.14-5.

¹⁴² age s.54-5.

¹⁴³ age, s.79.

farklılaşmaktadır. Neo-liberallerin analiz birimi olarak birim düzey (aktör düzeyi) analizleri benimserken neo-realistler sistem düzeyi (yapısalcı) analizini benimsemektedirler. Böylece neo-realizm devletlerin gücü nasıl kullandığı üzerinde dururken neo-liberaller ise devlet tercihini ve bunu etkileyen faktörleri analiz etmektedir.¹⁴⁴ Dış politikayı uluslararası sistem düzeyinde güç ve çıkar mücadelesinin yanında bir güvenlik meselesi olarak gören realist düşünce, liberal düşünce ile karşılaştırıldığında sert güç olarak tanımlanan unsurlara daha fazla vurgu yapmakta ve ön plana çıkarmaktadır. Bununla beraber realistler uluslararası ilişkilerde dış politikayı sıfır toplamlı oyun olarak görmekte yani bir tarafın kazancını diğer tarafının kaybı olarak değerlendirmektedir. Liberal düşünce ise aksine dış politikanın kazan-kazan yani bir tarafının kazancının yanında karşı tarafın da kazançlı olduğunu ancak bu durumun bazen de asimetrik olabileceğini kabul etmektedir.

Liberal ve realist düşünce arasında dış politika öncelikleri arasındaki bakış açısı da farklılık göstermektedir. Realistler askeri ve güvenlik politikalarını öncelemekte ve diğer alanları bunlardan sonra dikkate almaktadır. Yüksek politika ve alçak politika olarak tanımlanan bu durum liberal düşünce tarafından benimsenmemektedir. Liberaller bu ayrımı dikkate almamakta, alçak politik olarak görülen başta ekonomi olmak üzere sosyal güvenlik, insan güvenliği ve çevre gibi meselelerin yüksek politika kadar önemli olduğunu işaret etmektedir. Neo-realistler, neo-liberalizmin iş birliği ve ekonomik temelli vurgusuna eleştiri getirmekte; ulus-devletlerin yadsındığını, askeri ve güç kaynakların ihmal edildiğini ulusal çıkar kavramında yaşanan bir sapma şeklinde değerlendirmektedirler. Nitekim artan karşılıklı bağımlılığa ve entegrasyona rağmen hala dünyada ulus-devletler baskındır. Bunun yanında, neo-liberalistler sistemdeki güç dağılımına duyarsız kalmalarından dolayı çatışma ve iş birliği meselelerini doğru analiz edemedikleri için eleştirilmektedir.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Arı, *Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, s.357.

¹⁴⁵ Evren Çelik Wiltse, "Liberalizm, İşbirliği, Kollektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık", **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler Süreçler** İçinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s.146-7.

2.3. Marksizm ve Yapısalcı Yaklaşımlar

Marksizm düşüncesi 19. yüzyılda kapitalizm sistemini ve savunucusu olan liberalleri eleştiren bir yaklaşım olarak Karl Marks tarafından ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶ Marksizm, ileri sürdüğü tezlerde ekonomik sistemin toplumun geneli üzerinde yarattığı yapısal değişikliğin önemine dikkat çekerken, liberal yaklaşımın merkantilist düşünceye bir tepki olarak ortaya çıkması gibi, Marksist yaklaşım da liberal yaklaşıma ve kapitalist düzene bir tepki olarak çıkmıştı. Marks'ın ileri sürdüğü tezin bir ayağını klasik iktisat oluştururken, diğerini de kendinden önce gelen ve kapitalist sistemi eleştirerek daha iyi bir toplum düzeninin kurulması üzerine fikirleri ortaya koyan Fransız ve İngiliz sosyalist düşünürlerden almaktaydı.¹⁴⁷

Marksist yaklaşımı kendi döneminde bağımsız olarak ele almak doğru değildir. Bilindiği üzere liberal yaklaşımın doğmasını sağlayan merkantilist uygulamalardır. Benzer şekilde marksizmi ortaya çıkaran etmenler de liberal yaklaşımın benimsendiği ortamdan kaynaklanmaktadır. Bu dönem Marks'ın kapitalizme ciddi eleştiriler yönelttiği bir dönemdir. Marks yaşadığı dönemde kapitalizmin acımasız koşullarına tanık olurken, bu sistemin (kastedilen kapitalizm) devlet ve piyasanın zenginlik ve refahını kapitalistler için ürettiğini, buna karşın işçiler için sefalet üretmekte olduğunu ileri sürmüştür. Marks bu çerçevede üretim sürecinde değerlerin emek tarafından oluşturulduğunu ancak kapitalistlerin emeğe yarattığı değerden daha azını vermekte ve böylece oluşan "artık değere" el koymakta olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁸ Marks, ileri sürdüğü tez kapsamında toplumda ekonomik şartlar içerisinde üretim araçlarına sahip olan sermaye sınıfı ve kol gücünden başka satacak hiçbir varlıkları olmayan işçi sınıfı olmak üzere iki sınıfın varlığını işaret etmiştir. Marks bu ayrıma giderek sınıfların önemine dikkat çekmiş,

¹⁴⁶ Marksist düşünce ele alındığında genelde Karl Marks (1818-1883) ile beraber Friedrich Engels (1820-1895) ondan ayırmak pek mümkün değildir. Marks tahlillerinde daha derin ve sistemli iken Engels ise daha açık ve berrak şekilde bilinmektedir. Marks'ın çoğu düşünceleri kendisinin ve teorisini geliştirirken iş birliği yaptığı Engels'in yaşadığı zaman Sanayi Devrimine denke gelmekte ve bu dönem İngiltere'inde imalathane ve fabrikalarda gözlemledikleri şartlardan etkilenmektedirler. Ayrıca, o dönemdeki bilimsel çerçevenin mesela David Ricardo'nun emek değer teorisinin ve Hegel'in diyalektik felsefesinin etkisinde kalırlar. Bkz; Kazgan, s.335; Altan, s.39.

¹⁴⁷ Bunlar içerisinde, Sismonde de Sismondi (1773-1842), William Thompson (1783-1833), John Gray (1799-1850), John Francis Bray (1809-1895), Robert Owen (1771-1858) ve William Godwin (1756-1833) gibi içerinde farklı akımlardan olan faydacı felsefeyi, anarşizmi ya da sosyalizmi benimseyen dönemin ünlü düşünürleri yer almaktadır. Bkz; Kazgan, s.335-8.

¹⁴⁸ Altan, s.39

ekonomi politiğın baskın unsuru olan sınıfların kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini belirtmiştir.¹⁴⁹

Ana çizgileriyle üretim araçlarında özel mülkiyet yerine toplumsal mülkiyeti getirmeyi ve insanın insanı sömürmesini önlemeyi amaçlayan Marksist yaklaşım üretimin kar için değil toplumsal ihtiyaçların tatmini için planlı bir şekilde yapılması gerektiğini öne sürmektedir.¹⁵⁰ Marks kapitalizmin olumsuz yapısal sorunlarını gösterse de kapitalizm altında üretim kuvvetlerinin geliştiğini de söyleyerek kapitalizmin zenginlik yarattığını ve yaşam standartlarını yükselttiğini kabul etmiştir. Bu bakımdan Marks kapitalizmin tarihsel bir rolü olduğunu, kölelik ve feodalizmi sona erdirdiğini belirtmektedir. Bütün bunlara rağmen kapitalizm kendisini sona götürecektir yapısal çelişkileri de içinde taşımaktadır.¹⁵¹ Dolayısıyla Marks'ın uluslararası ilişkiler üzerine sistemli bir çalışma yürütmemiş olmasına karşın, onun sınıf çatışması tezi ve kapitalizm teorisi yapısal uluslararası ekonomi politik perspektiflerin temel çalışma çatısını oluşturmaktadır.

Nitekim Marksizmde kapitalizmin yıkılması ve sosyalizme daha sonra da sınıfsız toplum olan komünizme geçileceğine inanılırken, tarihin belirli aşamalar hâlinde ilerlediği varsayılmaktadır. Bunu açıklarken süreci ilkel komünizm, kölelik, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm ve nihayet pür komünizm şeklinde tanımlamaktadır. Bu üretim biçimlerinin her biri diyalektik bir süreç olarak varsayılmaktadır. Bu süreç içinde istikrarsız ve baskı altındaki ekonomik güçler ve karşı güçler krize, devrime ve tarihin bir sonraki aşamasına geçilmesine yol açmaktaydılar. Bu bakımdan Marks, ekonomi politik perspektifi liberal ya da merkantilistlerden oldukça farklı bir şekilde yorumlama yoluna gitmiştir. Kendisi bir devlet içerisinde piyasanın nasıl işlemesi gerektiği konusunda birtakım öneriler sunmak yerine, bütüncül olarak sistemin kendisini hedef alan alternatif bir paradigma önerisinde bulunma yolunu tercih etmiştir.¹⁵²

Marksist yaklaşımın önemli bir düşünürü olan Rusya'daki Bolşevik Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin kurulmasında önemli bir rol oynayan Lenin (1870-1924), Marks'ın

¹⁴⁹ age.

¹⁵⁰ Kazgan, s.334.

¹⁵¹ Erdağ, s.36.

¹⁵² Altan, s.39; Arı ve Toprak, s.159.

sınıf mücadelesine dayanan görüşlerini kapitalizmin uluslararası etkilerini açıklamakta kullanmıştır. Lenin kapitalist ülkelerin sömürdükleri işçi tabanını genişletmelerini, Marks'ın ileri sürdüğü devrimci bir krizle karşı karşıya kalma ve içindeki sınıf isyanları sonucunda sosyalizme geçişinin önünün kesilmesinin engellenmesi olarak analiz etmiş ve yeni sürece de emperyalizm adını vermiştir. Bu süreçte kapitalist ekonomiler koloniler oluşturmak suretiyle aşırı üretimleri buralara kanalize ederken, sermaye fazlalıklarını yatırıma dönüştürme ve ucuz ham madde elde etmeye yoluna gitmişlerdir. Lenin'e göre emperyalizm, kapitalizmin yeni bir evresini oluşturmaktaydı (kapitalizmin en üst aşaması) ve dünya komünizme giden yolda bu yeni gelişmeye de katlanmak durumundaydı.¹⁵³

Uluslararası sistemi ülkelerin kendi içyapılarının yanında başka ülkeleri de etkilemekte olduğu temasıyla açıklayan Lenin, emperyalizm yaklaşımıyla Marks'tan sonra Marksizme önemli bir katkı getirmiştir.¹⁵⁴ Bir anlamda Lenin kapitalizmin daha gelişmiş bir aşaması olduğunu açıkladığı emperyalizm teorisiyle, kapitalist ülkelerde beklenen krizin oluş(a)mamasının sebeplerine açıklama getirmektedir. Lenin, Marks'ın kapitalist sistemin maruz kalacağı kriz sonucunda sosyalizme geçilebileceği varsayımının karşılık bulamaması üzerine, emperyalizm teorisi ile kapitalist ülkelerin neden bir devrim krizinin içine sürüklenmediğine cevap vermeye çalışmaktadır.¹⁵⁵

Lenin'in düşüncesinde emperyalizmi ortaya çıkaran temel faktör ülkeler içinde ekonomik rekabetin azalması ve tekellerin ortaya çıkması olarak işaret edilmektedir. Lenin'e göre tekel, kapitalizmden daha üst bir sisteme geçiş anlamı taşıdığından dolayı tekeller sermayeyi ellerinde toplamak ve sanayileşmiş bölgelerde yeterli yatırım fırsatları bulamamaları sonucu kâr elde etmek amacıyla dünyanın değişik bölgelerine sermaye ihraç etmek zorunda kalıyorlardı. Lenin'e göre kapitalist devletlerin yabancı pazarlara ve ham madde kaynaklarına her hâlükarda ihtiyaçları olduğundan kapitalist sistem dünyada var oldukça çatışma da eksik olmayacaktır. Dolayısıyla Lenin ve ardından gelen Marksistlere göre uluslararası çatışmaları ortadan kaldırmanın ön koşulu kapitalizmi

¹⁵³ Altan, s.40-1.

¹⁵⁴ Kazgan, s.407-410.

¹⁵⁵ Altan, s.40-41.

ortadan kaldırmaktır.¹⁵⁶ Lenin'e göre emperyalist kapitalizm uluslararası politik ekonominin iki yapısı ile yayılmakta ve bunlar da üretim ve finans (borçlu kılma) olarak tanımlanmaktadır. Bu yapılar bağımlılık üretmekte ve sömürüyü kolaylaştırmaktadır. Üretim alanında, yoksul ülkeler arasında yaşanan yıkıcı rekabet bu ülkeleri emperyalizmin kolay hedefi yapmaktadır.¹⁵⁷ Lenin sermaye ihracı ve emperyalist yayılımın; kapitalizmin (azalan kar oranları ve sermayedeki yoğunlaşma nedeniyle) kaçınılmaz krizine çare arayışı ve krizi erteleme çabasının sonucu olduğunu ileri sürmüştür.¹⁵⁸

Emperyalizm kuramının ileri sürülmesinden sonra küresel sistem düzeyinde tartışmalar yaşandı. Büyük ölçüde Marksist çözümlerden etkilenen yazarlar tarafından şekillenen globalizm, bağımlılık teorisi, merkez-çevre yaklaşımı, Marksist teoriler, dünya sistemleri teorisi gibi *globalizm* ya da *yapısalcılar* olarak tanımlanan yaklaşımlar ortaya çıktı. Şüphesiz yapısalcı yaklaşım olarak anılmasının nedenlerinden biri de gelişmesinde Marksist olmayan kişilerin de önemli bir katkı sağlamış olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu yazarların yoğunlaştığı ortak sorun alanı ise uluslararası sistemde bazı devletler gelişirken neden diğer devletlerin gelişemediği sorunsalı üzerinedir. Uluslararası ekonomi politik yaklaşım içerisinde önemli bir yere sahip olan yapısalcıların önemli bir kısmı ekonomiyi alt yapı olarak ele alırken dış politika dâhil diğer tüm aktiviteleri ekonomik ilişki ve üretim tarzına bağlı oluşan üst yapılar olarak ele almaktadır.¹⁵⁹ Yapısalcı uluslararası ekonomi politik yaklaşımların ortak yanı kapitalist sistemin kendi içerisinde barındırdığı çelişkiler nedeniyle, toplumlar ve devletler arasında sömürü ilişkisine yol açtığını ileri sürmesidir. Bu yazarlara göre kapitalist sistemin temel özelliği, ekonomik birikim üzerine kurulu olmasıdır. Sermaye birikimi üzerine kurulu

¹⁵⁶ age.

¹⁵⁷ Erdağ, s.41.

¹⁵⁸ Özetle, Lenin'in teorileştirdiği emperyalizm, kapitalizmin monopolcü aşaması olduğunu söylemekte ve bu durumun beş temel özelliğini şu şekilde belirtmektedir: (1)Üretimin ve oluşturulan sermayenin yoğunluğunun ekonomik hayatta belirleyici rol oynayan monopoller oluşturacak aşamaya ulaşması. (2)Banka sermayesinin endüstriyel sermaye ile birleşmesi ve 'finansal sermaye' temelinde finansal oligarşi oluşması. (3)Gittikçe çok daha önemli hale gelen ve mal ihracatından farklı olarak sermaye ihracı. (4)Dünyayı kendi aralarında paylaşan uluslararası kapitalist monopollerin belirmesi. (5)Tüm dünyanın büyük kapitalist güçler arasında kesimlere ayrılması Bkz; Aktaran: Erdağ, s.41.

¹⁵⁹ Arı ve Toprak, s.158.

kapitalist sistemde aşırı üretim, gelir adaletsizlikleri, deniz aşırı pazar ve ham madde arayışları şüphesiz krizlere ve savaflara kaçınılmaz olarak sebep olmaktadır.¹⁶⁰

Benzer şekilde bu yaklaşımın yapısalcı olarak adlandırılmasının nedeni, “yapı sonuçları belirler” şeklindeki önermeden gelmektedir. Bu önerme tarihsel süreçte kişiler değil yapının sonuçları belirlediğini ifade etmektedir. Yapısalcı yaklaşım eleştirel bir yaklaşımdır ve kendi başına bir teori ortaya koymamakla birlikte, kapitalist sisteme ve bu sistemin sonuçlarına karşı yapılmış en kapsamlı eleştiridir. Yapısalcı çözümlemenin merkezinde sınıf ve modern dünya sistemi vardır. Yapısalcılara göre siyasi alanda belirleyici olan etken ekonomidir. Bu nedenle açıklamalarının temelinde ekonomi, daha sonra da onu şekillendirdiği siyaset bulunmaktadır.¹⁶¹ Yapısalcılara göre uluslararası politika ve sistemin yapısını etkileyen ve onları kapsayan ekonomik temelli bazı davranış kalıpları bulunmaktadır. Politikayı ve politik davranışları anlamak için ilk önce ekonomik sistemin işleyişini ortaya koymak gerekir. Bu bakımdan ekonomik temelli ilişkilerin şekillendirdiği uluslararası sistemde, devletlerin davranışlarını yönlendiren olgu ekonomik çıkarlardır.¹⁶²

Dolayısıyla Lenin’in gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiyi açıklayan emperyalizm teorisi ekonomi politik açıdan önemli bir yere sahip olup *bağımlılık* ve *modern dünya sistemi teorisinin* temelini oluşturmaktadır. Özellikle bağımlılık yaklaşımı emperyalizm temelli sayılabilecek olan gelişmişlik ile az gelişmişlik arasındaki karşılıklı ilişkisine dair olan varsayımlardan hareket etmektedir. Marksist yaklaşımlar emperyalizmi “merkez”den bakarak değerlendirirken, bağımlılık yaklaşımı ise emperyalizme periferiden (çevreden) bakmaktadır. Immanuel Wallerstein (1930-....) tarafından ortaya atılan ve Christopher Chase-Dunn (1944-....) gibi bazı bilim adamları tarafından geliştirilen *modern dünya sistemi teorisi* ise küresel sistemin 15. yüzyılın ortalarından itibaren nasıl geliştiği üzerinde durmaktadır.¹⁶³ Wallerstein’e göre merkez

¹⁶⁰ Arı ve Toprak, s.159.

¹⁶¹ Erdağ, s.34.

¹⁶² Arı ve Toprak, s.158.

¹⁶³ Modern Dünya Sistemi’nin temel tezi, dünya ekonomisinin hakim bir merkez (center) ve bütüne uyumlu olarak işleyen ve etkileşimde bulunan bağımlı bir çevre (periphery) içerdiğidir. Bu bakış açısına göre Kuzey Batı Avrupa’nın kapitalist merkez ülkeleri, 16’ncı yüzyılda, diğer bölgeleri dünya ekonomisi içine çekip burada asimile etmek suretiyle tarımsal uzmanlaşmanın ötesine geçerek daha vasıflı sanayilere ve üretim biçimlerine yönelmişlerdir. Bu süreçte Doğu Avrupa, tarımsal çevre hâline gelmiş ve merkeze tahıl, değerli

lkeler evre ülkelerini, Lenin'in iddia ettiği gibi aşırı üretimi boşaltacak bir piyasa olarak kullanılmak yerine ucuz ham madde temini amacıyla eşitsiz mübadele yoluyla tahakküm altına almaktadır. Merkez; yarı-evre ve evre ile kapitalizmin küresel yapısı vasıtasıyla karşılıklı etkileşime girmekte, bu bölgeleri sömürmekte ve aynı zamanda dönüştürmektedir. Ayrıca bu yaklaşım sömürüyü merkez, evre ve yarı-evre ülkelerinin içindeki ve aralarındaki kapitalist yapının içsel bir unsuru olarak görmektedir.¹⁶⁴

Bu anlamda Wallerstein'e göre ulus devletler kendi yollarını çizmede veya politikalarını belirlemede zgr değildir. Bugün uluslararası ekonomi politik ile ilgilenen Marksistler başlıca iki konu üzerinde durmaktadır; sermayenin ve üretimin giderek uluslararasılaştığı bir dünyada emeğin geleceği ve üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan fakirlik ve geri kalmışlık. Çok uluslu şirketlerin giderek güçlenmesi ve üretimin uluslararasılaşması yanında finansal piyasaların küresel çapta bütünleşmesi ve reel ekonomi üzerinde tahakküm oluşturması, Marksistler tarafından emeğin ekonomik ve politik etkinliğini ve gücünü azaltan faktörler olarak görülmektedir. Bu yüzden küreselleşme Marksistlere göre refahın daha adil dağılımı için sermaye sınıfı ile giriştiği mücadelede işçi sınıfının önemli ölçüde zayıflaması ile sonuçlanmıştır.¹⁶⁵

maden külçeleri, kereste, pamuk ve şeker ihraç etmiştir. Akdeniz Avrupa'sı ve onun emek-yoğun sanayileri yarı-evre ya da merkezle evre arasında aracı hâline gelmişlerdir. Bkz; Altan, s.41-2; şen, s.404.

¹⁶⁴ Altan, s.41-42.

¹⁶⁵ age.

3. İNGİLİZ İŞGALİNDEN BİRİNCİ KÖRFEZ SAVAŞINA: KÜRTLERİN STATÜ ARAYIŞI

Osmanlı döneminde yoğunluklu olarak Musul vilayetinde yaşayan Kürtler,¹⁶⁶ Osmanlı İmparatorluğu ile uzun yıllara dayanan ilişkilere sahip olmuştur. Osmanlı'nın 16. asırdan itibaren bölgede hâkimiyet kurmasına rağmen Kürtlerin kurmuş oldukları aşiret emirliklerine müdahalede bulunmaması, bu ilişkilerin uzun yıllara dayanmasını sağlayan önemli bir unsur olmuştur. Kürt nüfusun yoğun olduğu Musul vilayeti Osmanlı'nın zayıflaması ile beraber Batılı güçler için elde edilmesi gereken değerli bir bölge konumuna geldi. Musul konumu itibarıyla çeşitli ulaşım ve ticaret güzergâhlarının üzerinde, tarım topraklarının zengin olduğu gelişmiş bir ekonomik yapıya sahip ve bölgesel önemi ön planda olan bir yerleşim yeri idi. Batılı güçler, Musul'da ticareti kontrol etmenin yanında, petrol arama ve işletme imtiyazı elde etmek için uzun uğraşlar verdiler.

Birinci Dünya Savaş öncesinde Osmanlı idaresinde bulunan Mezopotamya toprakları İngiltere-Fransa arasında bir rekabete sahne olmasının yanında İngiltere ve Almanya'nın da yoğun bir şekilde pay elde etme uğraşında oldukları bir durumdaydı. İngiltere ve Fransa Sykes-Picot anlaşması gereği Osmanlı'nın topraklarını aralarında paylaşmalarına rağmen İngiltere, Musul'un kendi kontrolünde kalmasını sağlamak için uzun uğraşlar vermiştir. İngilizlerin girişimleri sonrasında Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerini kapsayan modern Irak devleti etnik-sekteryan ve dini çeşitliliğiyle kurulan bir yapıyı temsil etti. Irak'ın etnik ve mezhepsel farklılıkları istikrarlı bir siyasi ortamın sürdürülmesini zorlaştırıyordu. Modern Irak'ın kuruluşundan sonra ülkedeki etnik ve mezhepsel farklılıkları bir potada eritmeye çalışan entegrasyon çabaları sonuçsuz kalmıştır.

İngiliz işgali altında manda ile idare edilen Irak'ta Kürtler, statü beklentisi içerisinde olmuş. İngiltere ve Irak merkezi hükümetiyle karşı karşıya gelmiştir. Irak Krallığının bağımsızlığını ilan ettiği yıllarda beklentileri karşılanmayan Kürtler, sonraki süreçte merkezi hükümetin kontrolünden bağımsız bir yapıda kalmak için statü arayışına

¹⁶⁶ Bu çalışmada sık sık Kürtler ismi kullanılmaktadır. Burada *Kürtler* tanımı ile Irak'ta yaşayan Kürt nüfus işaret edilmektedir.

yönelmişlerdir. Kürtlerin kendi kendilerini yönetme amacıyla başlattıkları isyan/ayaklanma hareketleri, zamanla tabanda toplumsal bir destek bulmalarını ve örgütlenmelerini sağlamıştır. Bu süreçte Barzani önderliğinde siyasallaşan Kürt hareketi, cumhuriyetin ilanında devlet ile yakınlaşmış ancak daha sonra taraflar arasındaki güvensizlik çatışmaların şiddetlenmesini tetiklemiştir. Irak'taki güç mücadelesinde Baasçıların gerçekleştirdikleri darbe sonucu yeniden iktidara gelmeleri, Kürtler ile hükümetin tekrardan yakınlaşmasını sağlamıştır. Ancak Baas iktidarı ve Kürt hareketinin yakınlaşması kısa sürmüş ve tekrardan çatışmalı bir sürece evrilmiştir. Baas iktidarı Kürt hareketine karşı şiddet yöntemi yerine diyalog kanalını devreye sokmayı tercih etmiş ve taraflar arasında özerklik anlaşması imzalanmıştır. Tarihsel açıdan Baas iktidarı ve Kürt hareketi arasında imzalanan 1970 Özerklik anlaşması daha sonra Kürtlerin iddia ettiği haklarının öncesinde tanındığını göstermek açısından büyük bir önem taşımıştır. Ancak Irak devletinin taşıdığı güvensizlik kaygısı ve Kürt hareketinin bağımlı olduğu dış destek çatışmaları tekrardan başlatmıştır. Irak'ın İran'la imzaladığı Cezayir Anlaşması ile Kürtlere verilen desteği kesmek amacıyla izlediği stratejik hamle sonucunda, Kürt hareketi büyük bir mağlubiyet almış ve sonrasında ikili bir yapıya dönüşmüştür.

Kürt hareketinin aldığı dış destek ve sürekli bir ayrılma ya da bölünmeye sebep olabilme ihtimali, Irak yönetiminin güvensizlik kaygısı taşımaya sebep olmuştur. Kürt hareketi Irak yönetimine karşı sürdürdüğü mücadelede hedefine ulaşmak için dış desteğe dayanan silahlı mücadele yöntemini izlemiştir. Özellikle bölgesel boyutta İran, İsrail ve uluslararası güçler boyutunda ise İngiltere, Sovyet Rusya ve ABD'nin Kürtler üzerinden Irak'ı baskılamaya çalışması kazananı olmayan ama tarafları yıpratıcı düşük yoğunluklu bir savaşı sürdürmüştür. Nitekim dış desteğe olan bağımlılık Kürtleri çıkmaz bir döngüye hapsedmiştir. Nihayetinde Kürtlerin dış desteği yitirmesi hareket olarak büyük mağlubiyetler yaşamalarına neden olmuştur. Irak-İran Savaşı sürecinde ve daha sonra iç bölünme ve mağlubiyet ile birlikte maruz kaldıkları soykırım operasyonları büyük bir acı yaşamalarıyla sonuçlanmıştır.

3.1. Musul Sonrası Kürtlerin Statüsü

Musul bölgesi tarihte Babil, Mitanni, Asur, Med ve Pers gibi krallıklarının hâkimiyetinde bulunmuştur. Bölge 641'den itibaren Arapların hâkimiyetine girmiş,

Emeviler döneminde kurulan El-Cezire¹⁶⁷ eyaletinin merkezi olmuştur. Emeviler'den sonra bölge Abbasiler ve onlardan sonra da Selçukluların hâkimiyetine geçmiştir. Selçuklulardan sonra Musul bölgesi 1517'de Osmanlılar tarafından fethedilmiş. Bazen Bağdat'a bazen de Şehr-i Zor'a bağlı bir sancak haline getirilmiş ve 1586'da müstakil bir eyalete dönüştürülmüştür.¹⁶⁸ Kerkük, Süleymaniye ve Musul sancaklarına ayrılan Musul Vilayeti, Osmanlı hâkimiyetinin son yüzyılında 91.000 km² arazi üzerinde 350.000 kadar nüfus barındırmaktaydı. Musul sancağı Musul, Akra, Dahul, İmadiye, Zakho ve Sincar; Kerkük Sancağı Kerkük, Revanduz, Kuşnuk, Köş, Raniye, Selahiye, Erbil; Süleymaniye ise merkez ile birlikte Kalambriye, Şehrizar, Muhammerah ve Bazyan kazalarını ihtiva ediyordu.¹⁶⁹ Musul vilayetine bağlı Musul ve Kerkük Sancağı altı kazadan, Süleymaniye ise dört kazadan oluşmaktaydı.

Osmanlı idaresinin önemli vilayetlerinden olan Musul'un yanında Bağdat ve Basra da imparatorluk için önemli merkezlerdi. Bağdat, Irak'ın başkenti, en kalabalık şehri ve ülkenin merkezi konumundaydı. *Hanna Batuta*, Irak'ı Şiiilerin yaşadığı orta ve güney bölgesi, Sünnilerin yaşadıkları Bağdat ve Musul arasındaki bölge, Kürtlerin yaşadıkları kuzey ve kuzeydoğudaki bölge ile beraber üç bölgeye ayırmaktadır. Kürtler Sünni'dir; ancak İslam hukukunun Şafii mezhebine bağlı olmaları sebebiyle Hanefi olan Sünni Araplardan farklıdır.¹⁷⁰

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Musul vilayetinde yoğun olarak yaşayan Kürtler, Osmanlı ile uzun yıllara dayanan ilişkiler geliştirdiler. Ancak 19. yüzyılda Osmanlı'nın merkezileştirme politikalarıyla beraber bazı aşiretlerin ayaklanmaları sonucu Osmanlı bölgeye müdahale etmiş ve isyanlar büyümeden bastırılmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁷ Cezire bölgesi, bugünkü Irak'ın kuzeyi, Anadolu'nun güneyi ve kısmen de Suriye'nin kuzeydoğusunu içine alan bir bölgedir. Önemli bir bölge olan El-Cezire, İran'dan Suriye ve Mısır'a ve Basra ile Bağdat'tan Anadolu'ya giden ticaret yolunun üzerindedir. Bkz; Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu ve Orhan Özdil (Ed), **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, Ankara: Orsam Kitapları, 2012, s.13-4

¹⁶⁸ Eroğlu, Babuçoğlu ve Özdil, s.13-4.

¹⁶⁹ Mim Kemal Öke, **Musul Komposu 1918-1926**, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2012, s.21.

¹⁷⁰ Hanna Batuta, **The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq**, New Jersey: Princeton University Press, 1982, s.37, Aktaran: Halil Bayhan, "Irak Kürtlerinin Yönetimsel Arayışı ve Federalizm Seçeneği: Tarihsel ve Teorik Bir Analiz", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Marmara Üniversitesi, SBE, 2013), s.81.

¹⁷¹ 19. yüzyılda Balkanlarda başlayan milliyetçi hareketler ve Osmanlı Devleti'nin bu dönemlerde merkezileştirme yönlü politikaları uygulamaya geçirmesi bölgedeki Kürt aşiret-beyliklerinde tepki ile karşılanmıştır. Bu dönemlerde Kürt aşiretleri içerisinde; Babanzade Abdurrahman Paşa ve Babanzade Ahmet Paşa (Babanzadeler), Mir Muhammed, Kör Mehmet Paşa, Bedirhan ve Seyyid Ubeydullah,

Kürtlerin Osmanlı imparatorluğu altında otonom bir aşiret yapısına sahip olması ilişkilerin uzun süreli olmasını sağlamıştır. Nitekim *Marufoğlu*, Osmanlı'nın 16. asırdan itibaren bölgeye hâkim olmasına rağmen Kürtlerin kurmuş oldukları aşiret emirliklerine müdahalede bulunmadığını ifade etmektedir.¹⁷²

Irak'ta yaşayan Kürtlerin dini çeşitliliği kendi içinde farklılaşmaktadır. Kürtlerin çoğunluğu Müslüman olmakla beraber, farklı inançlara mensup olanları bulunmaktadır. Kürtler arasında Müslüman olanların çoğunluğu Sünni olmasına rağmen az sayıda Şii olanları da vardır. Kürtler, Araplardan farklı olarak Şafii mezhebine bağlı olmalarından dolayı Sünni Müslümanlardan ayrılmaktadır. *Bruinessen*, Kürtlerin Şafiiliği izlemesinin Müslümanlar arasındaki farklılaşmada belirleyici olduğunu savunmaktadır. Kürtlerin yaklaşık dörtte üçü Sünni ve Sünnilerin çoğunluğu da Şafii'dir.¹⁷³ Şii olan Feyli Kürtleri Irak ve İran'da yaşamaktadır. Azınlık konumundaki dini farklılık taşıyan ve İslam inancına sahip olmayan topluluklar Yezidiler ve onlara yakın Şebekler, Ehl-i Hak (Kakailik) ve Hristiyan olanlardır. Dini farklılıkları olan Şebekler Musul'un doğusunda yaşayan, Kürtçe konuşan ve sayıları yüz binlere varan etno-dini bir topluluk olarak dikkat çekmektedir.¹⁷⁴ Bu bakımdan, homojen bir yapıya sahip olmayan Kürtler, İslam'a mensup olmayan azınlık toplulukları da kapsamaktadır.

Iraklı Kürtlerin yoğun bir nüfusa sahip olduğu Musul jeopolitik, jeo-ekonomik ve bölgesel önemi ön plana çıkan bir bölgedir.¹⁷⁵ Musul'un stratejik konumu ve petrol zenginliği Batılı devletlerin birbirleriyle yarışmalarına neden olmuştur.¹⁷⁶ Almanların Berlin-Bağdat demiryolu projesi ile bölgeye olan ilgisinden geri kalmayan İngilizler bölge ile ticari ilişkilere girmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Musul tarım, hayvancılık ve yöresel üretimi ile Avrupalı tüccarların yakından tanıdığı bir bölge konumundaydı.

Abdulsalam Barzani, Şeyh Mahmut Barzani gibi isimlerin öncülüğünde ayaklanma/isyenler yaşanmıştır. Hakan Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

¹⁷² Osmanlı'nın son dönemi 1831-1914 yılları arasında Kuzey Irak'ın sosyal ve iktisadi yapısını inceleyen çalışması için bkz. Sinan Marufoğlu, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998, s.63.

¹⁷³ Martin van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.20.

¹⁷⁴ Bayhan, s.93-4.

¹⁷⁵ Sarah D. Shields, "Regional Trade and 19th-Century Mosul: Revising the Role of Europe in the Middle East Economy", **International Journal of Middle East Studies**, Cilt.23, Sayı.1 (Şubat 1991), s.19-20.

¹⁷⁶ Batılı devletlerin Musul üzerine izledikleri politikalar için bkz. Mim Kemal Öke, **Musul Komposu 1918-1926**, 6. Baskı, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2012.

İngiltere bölgede etkin bir sulama tekniğiyle Musul'un dünyanın en önemli tahıl ambarlarından biri olabileceğini ve buradaki petrolün işlenmesi durumunda oldukça karlı bir yatırıma dönüştürülebileceğini vurguluyordu. Osmanlı pazarında Alman hâkimiyeti olmasına rağmen Mezopotamya pazarının ihtiyacı ticari olarak yüzde 65'i ve ulaşımın büyük bölümü de İngiliz tüccarların tekelindeydi.¹⁷⁷

İngiltere'nin Ortadoğu politikasının bir yansıması durumundaki Mezopotamya ve özünde Musul doğal kaynaklarıyla ekonomik, doğu ile ulaşım bağlantısı açısından da stratejik önem taşıyan Hindistan'ı güvende tutmak için önem taşımaktaydı.¹⁷⁸ İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki siyasetinin özünde Mezopotamya coğrafyasının önemi yatmaktaydı. Zira Mezopotamya (Irak) Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Akdeniz üçgeninde hem kara hem de deniz ulaşımı açısından merkezi bir role sahip oluşu stratejik açıdan İngiltere için vazgeçilmez bir öneme sahip kılıyordu.¹⁷⁹ Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı idaresinde bulunan Mezopotamya topraklarının İngiltere-Fransa arasında bir rekabete sahne olmasının yanında İngiltere-Almanya arasında da yoğun bir şekilde pay elde etme uğraşında oldukları görülmektedir. İngiltere-Fransa arasında yapılan Sykes-Picot¹⁸⁰ anlaşması gereği Osmanlı'nın topraklarını aralarında paylaşan bu güçlerden İngiltere, Musul'un kendi kontrolünde kalmasını sağlamak yönünde uzun uğraşlar vermiştir. Musul vilayetinin İngiliz mandası altında işgal edilmesi süreci Batılı güçlerin emperyal emelleri uğrunda iş birliklerini göstermektedir.

İngiltere'nin 1918'de Musul ve çevresini işgal etmesi Lozan'da önemli bir mesele olarak tartışılmış ancak herhangi bir sonuç alınmamıştır. Böylece Milletler Cemiyeti'ne intikal edilen bu mesele için 1924'de inceleme yapmak üzere bir heyet oluşturulmuştur. Heyet iki tarafın da isteklerini inceledikten ve bölgede araştırma yaptıktan sonra bir rapor hazırlamıştır. Lakin İngiltere ve Türkiye arasında uzlaşma sağlanamadığından dolayı Milletler Cemiyeti meseleyi La Haye Uluslararası Adalet

¹⁷⁷ Öke, s.21,52-53

¹⁷⁸ Öke, s.50.

¹⁷⁹ İsmail Şahin, Cemile Şahin ve Samet Yüce, "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 8, Sayı 15 (Kış 2014), s.107.

¹⁸⁰ 1916 yılında Osmanlı İmparatorluğunun Ortadoğu'daki topraklarının İngiltere ve Fransa'nın kendi aralarında taksim ettikleri gizli bir anlaşma olan Sykes-Picot; ismini müzakereleri yürüten İngiliz Sir Mark Sykes ile Fransız Albay George Picot'tan almaktadır. Çarlık Rusya'sında gerçekleşen Bolşevik devrimi sonrası söz konusu gizli anlaşma Lenin tarafından ifşa edilmiştir.

Divanı'na taşımıştır. Divan'ın aldığı karar gereği Lozan Anlaşması'na dayanarak sınırın tarafsız bir heyet tarafından 21 Kasım 1925'te tespit edilmesi ve tarafların bu karara uyması zorunlu hale getirilmiştir. Milletler Cemiyeti heyeti 16 Aralık 1925'te Musul'un İngiliz mandası altında bulunan Irak'a bırakılması gerektiğini açıklamış ve 13 Ocak 1926'da Irak ile İngiltere arasında yapılan anlaşma uyarınca Musul da İngiliz mandası altına girmiştir. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gerçekleşen San Remo Konferansı (1920), Fransız-Türk anlaşması (Ekim 1921), Lozan Konferansı/Anlaşması (1923), Milletler Cemiyeti'nin kararı (1925) ve Ankara Anlaşması (Haziran 1926) Musul vilayetinin İngiliz mandası altında Irak devleti olarak tanınmasını sağlamıştır.¹⁸¹

Attar, Irak'ın Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere'ye manda olarak verilmesini Hindistan örneği üzerinden şu şekilde aktarmaktadır;

İngilizler, Irak'taki varlıklarının Ortadoğu'daki emperyalist çıkarlarının korunmasında belirleyici olduğunu biliyor lakin Hindistan tecrübesinde yaşadıkları gibi emperyalizm karşıtı mücadelenin başlamasından ve Irak halkının 1920'deki ayaklanmasından dolayı doğrudan sömürgeci varlık bulundurmanın çok masraflı ve zorlu olacağını farkındaydılar. İngiltere'nin Irak'a uluslararası barış konferanslarının ve daha sonra Milletler Cemiyeti'nin onayıyla en kısa sürede bağımsızlık vermeye çalışması manda hakkından faydalanmak üzerine idi. Nitekim Britanya'nın masraf ve sorunlara katlanmadan dolayı siyasi nüfuzunu kullanmak suretiyle bölgesel çıkarlarını koruyacağı gibi ülkenin konumundan ve imkânlarından yararlanabilecekti.¹⁸²

İngiltere Musul'u da ele geçirdikten sonra Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerini biraraya getirerek Irak devletini kurmuş ve manda yönetim olarak idare etmiştir. İngiltere yeni kurduğu ülkenin etnik ve mezhepsel farklılık ve dağılımını önemsemeyen Sünni bir aileyi ülke yönetiminin başına getirmiştir. Bunun karşısında Kürtlere verilen vaatler ile

¹⁸¹ İngiltere ve Türkiye arasında Lozan'da çözülemeyen Musul sorunu, taraflar arasında müzakerelere bırakılmıştır. Milletler Cemiyeti Musul Araştırma Komisyonu, Türkiye-Irak sınırı hakkındaki kararını, 14 Aralık 1925'te açıklayan raporunda Musul'un ekonomik açıdan Irak'a, siyasî açıdan Türkiye'ye bağlanması gerektiği belirtmiş ve halkın eğiliminde zaman zaman meydana gelen değişkenlik sebebiyle de Musul'un taksimini önermiştir. Milletler Cemiyeti Konseyi, raporu esas alarak, Brüksel Hattı'nın kuzeyini Türkiye'ye, güneyini Irak'a bırakmıştı. Bu Musul'un Irak'a bırakılması anlamına gelmekteydi. İngiltere, Irak ile 13 Ocak 1926'da, geçerlilik süresi 25 yıl olmak üzere bir manda rejimi anlaşması yapmış ve Türkiye ile ikili görüşmelere başlamıştır. Müzakereler sonucunda Türkiye-Irak sınırı belirlenen Ankara Anlaşması 5 Haziran 1926'da imzalanmış ve buna göre Türkiye'nin Musul petrolerinden 25 yıl boyunca yüzde 10 hisse alması kararlaştırılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Nevin Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu", *CTAD*, Yıl 7, Sayı 14 (Güz 2011), s.141-142; Eroğlu, Babuçoğlu ve Özdil, s.36; Kendal Nezan, "A Brief Survey of The History of the Kurds", www.institutkurde.org/en/institute/who_are_the_kurds.php (10 Ağustos 2016).

¹⁸² Ali Rıza Attar, *Kürtler: Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*, İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2004, s.117.

uzun dönem için dengeleyici bir pozisyonda olmaları tasarlanmıştır. İngilizler Musul'u işgal ve müsadere ettikleri yıllarda Kürtler ile temasa geçmiş ve Osmanlı karşısında bölgede siyasi ve askeri destek arayışında olmuştur. Aynı zamanda, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Musul eyaletinin İngilizler tarafından işgali edilmesinden dolayı Kürtler de ayrı bir devlet kurma düşüncesiyle İngilizler ile irtibata geçmiş, statü arayışında yeni bir müttefiğe yönelmişlerdir.¹⁸³ İngilizlerin Kürtler ile sürdürdüğü politikanın kapsamı çok geniş olduğundan bu çalışmanın çerçevesini aşmaktadır. Ancak o dönemlerde bölgede bulunan İngiliz temsilcileri Kürt aşiretlerle irtibata geçerek statülerinin iyileştirilmesi için özerklik ya da bağımsızlık yönlü vaatlerde bulunmuşlardır.

Bu yıllarda Irak Kürtlerinin gerçekleştirdiği ayaklanmalar daha sonra genele yayılacak ve ortaya koyacakları toplumsal taleplerin başlangıcı olmasından dolayı önem taşıyacaktır. Kürtlerin Osmanlı'nın son dönemlerinde görünür olan talepleri, İngiltere'nin Osmanlı topraklarını işgal etmesiyle birlikte yeni bir boyut kazandı. İngiltere'nin Irak'ı işgal etmesi üzerine en fazla tepki Kürtlerin yaşadığı yerlerden geldi. Nitekim İngiltere ile karşı karşıya gelen Kürtler ülkenin kuzeyinde belli aralıklarla ayaklanma gerçekleştirmiş ancak İngiltere ile uzlaşma sağladıkları zamanlarda bu ayaklanma durmuştur. İngilizler bu dönemde Kürtlerin içerisinde ayaklanmaya önderlik eden Şeyh Mahmut Berzenci ile değişen konjunktürlerde politikalar içerisine girmiştir. İngilizler, Berzenci'yi yanlarına çekmek için özerk bir yönetim vaadinde bulunarak sakinleştirmek istemiş, ancak beklentilerinin karşılanmamasından dolayı Berzenci tekrar İngilizlere karşı ayaklanma girişiminde bulunmuştur. Süleymaniye'de bir dönem krallığını da ilan Berzenci, İngilizler ve sonrasında Irak rejimi ile 1930'lara kadar süren bir çatışmalı süreç içerisinde olmuştur.¹⁸⁴

3.2. Irak Krallığı Döneminde Kürt Hareketi ve Siyasallaşma Süreci

İngiltere, Osmanlı'nın dağılmasıyla beraber işgal ettiği Irak'ın bağımsızlığını 1932'de tanıdığını açıkladı. İngiltere, Irak'ta bazı şartlar altında mandaterliğinin sona ereceğini ve bağımsızlığını tanıyacağını ilan etmişti. İngiltere Milletler Cemiyeti'ne

¹⁸³ Erol Kurubaş, "Irak Kürt Hareketi: İç Çekişme-Dış Destek-Ayaklanma", Ümit Özdağ, Sedat Laçiner ve Serhat Erkmen (Ed), **Irak Krizi** içinde (21-43), Ankara: Asam Yayınları, 2003, s.22-3.

¹⁸⁴ Şakire Hıdoye Mihoyan, **İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu**, İstanbul: Peri Yayınları, 1998, s.19.

Irak'ın bağımsızlığını sunarken, Kürtler ile ilgili bazı hakların tanınmasını vurgulamıştı. Ancak modern Irak devleti etnik-sekteryan ve dini çeşitliliğin olduğu üç eyaletin (Basra, Bağdat, Musul) bir araya gelmesiyle kurulan bir yapıyı temsil etmekteydi. Bu yüzden de Irak'ın etnik ve mezhepsel farklılıkları, istikrarlı bir siyasi ortamın sürdürülmesini zorlaştırıyordu.

Irak kralı Faysal'ın 1933'te ölümünden sonra yönetime 1939'e kadar oğlu Kral Gazi geçti. Kral Faysal'ın ölümünden sonra ülkede baş gösteren mezhepsel ve etnik kavgalar nedeniyle devlet bir karagaşa içinde kaldı. Yaklaşık 40 Kürt aşiret reisi 1935'te ortaya çıkan bu otorite boşluğunu değerlendirmek için Milletler Cemiyeti'ne Kürtlere yönelik öngördüğü koşulları yerine getirmesi yönünde Irak hükümetinden talepte bulunmasını istemiştir. Milletler Cemiyeti'nin 1926'da şart koştuğu gibi Kürtçenin resmi dil olarak kullanılması, yönetsel özerkliği değil ama kendi temsilcilerinin Ulusal Meclis'te bulunması, ulusal kaynaklardan adil bir pay alınması ve Kürt tarımı ile sanayinin gerçekten geliştirilmesini istiyorlardı. Dile getirilen talepler içerisinde en milliyetçi diye nitelendirilebilecek ileri talepler Kürtlerin ağırlıkta olduğu yerlerden biri olan Duhok'ta bir Kürt livası altında yer almasıydı. Ancak Bağdat bu taleplere karşı herhangi bir şekilde kalıcı taahhüde bulunmayı kabul etmedi.¹⁸⁵

Irak bağımsız olduktan sonra ve özellikle Kral Faysal'ın ölümüyle beraber ülkede farklı etnik ve mezhepsel farklılığı bir arada tutmak için merkezileşmenin güçlenmesine yönelik politikalar izledi. Bu yıllarda Bağdat Kürtlerin ayrılmasından korktuğu gibi İngilizlerin onları siyasi bir manivela gibi kullanmasından hatta tamamıyla ayırmasından endişe duymaktaydı.¹⁸⁶ Bu durum daha sonra İngiltere'nin yerine Sovyet Rusya, İran, ABD gibi bölgesel ve küresel aktörlerin de dâhil olmasıyla Irak'ın endişesini sürekli canlı tutmasına sebep oldu. Bu süre zarfında Irak, 13 Mayıs 1934 tarihinde genel af ilan ederek Barzani aşiretinden tutuklananları serbest bırakmış ancak Şeyh Ahmet ve kardeşleri Muhammed Sadık ve Molla Mustafa Barzani¹⁸⁷ Bağdat'ın güneyinde yer alan Babil'e sürgüne gönderilmiştir. Buradan kaçan Barzani beraberindeki milis güçleri ile

¹⁸⁵ David Mcdowall, **Modern Kürt Tarihî**, İstanbul: Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.385-6.

¹⁸⁶ Mcdowall, s.242.

¹⁸⁷ Molla Mustafa Barzani'nin Kürt hareketi üzerindeki etkisi ve liderliği Kürtlerin siyasallaşmasını sağlayan en büyük faktör olmuştur. Sonraki kısımlarda Molla Mustafa Barzani'den "Barzani" olarak bahsedilmektedir.

Revanduz'u ele geçirmiş lakin 1936'da Barzani ile beraber aşiretin önde gelenleri tutuklanarak Süleymaniye şehrine sürülmüştür. Bundan sonra Kürtlerin aşiret mücadelesini yürüten Şeyh Ahmet'in yerine kardeşi Molla Mustafa Barzani geçmiştir. Barzani 1936'da sürgüne gönderildiği Süleymaniye'de Kürt entellektüelleri ile kurduğu bağlantı sayesinde ileriye dönük süreç için siyasi destek gördü. Bu bir anlamda Kürtler için Mahmut Berzenci'nden sonra yeni bir siyasi figür olarak Barzani'nin ön plana çıkmasıydı. Barzani, geleneksel olarak Şeyh Mahmut gibi dini motiflerden yararlanarak ve ailesinin dini nüfuzunu kullanarak Kürtlerin gelecek arayışı için mücadele ettiğini ileri sürüyordu.¹⁸⁸

1936'ya gelindiğinde Kürtler hâlen herhangi bir toplumsal faaliyette bulunmamalarıyla anılıyorlardı. Resmi olarak kurulan 150 dernekten yalnızca beşi Kürt bölgesinde yer almakta ve bunlardan ikisi tanesi de Kürt kimliğinden ziyade İslami bir kimlik taşımaktaydı. Bununla birlikte o tarihte dikkat çekmese bile Eylül 1930 laik eğitimi alan ve kentli bir sınıf olan Kürtler arasında milliyetçi düşüncelerin uyandığı bir dönem olmuştur.¹⁸⁹ Kürtlerin siyasal mücadele vermek için yaklaştığı yapılar arasında Irak Komünist Partisi (IKP) ön plana çıkmaktaydı. Bu yıllarda Kürtlerin temsil edildiği bir parti olmadığından dolayı bir kısmı 1934'te kurulan ve 1935'te kısa süre Kürtlerin tam bağımsızlığını savunan IKP'ye katıldı. Parti sonraki birkaç yıl içinde Erbil, Kerkük ve diğer yerlerde yerel örgütler kurdu. Daha sonra Kürtlerin bağımsızlığını savunmak yerine azınlık haklarını savunması, yeni eğitimli sınıflardan pek çok kişiyi cezbedi. Bir kısmı da, kentli ve köylü işçilerin koşullarını iyileştirmek için sosyal reform arayışı içinde liberal reformist bir grup olan Al Ahali'yi tercih etti.¹⁹⁰

Bu süre zarfında Kürtlere statü sağlanmasını isteyen meslek sahibi genç Kürtlerden müteşekkil yeni bir sınıfın oluşmaya başladığı görülürken, farklı gruplar da gizli örgütler kurmaya başladı. Bunlardan biri olan *Komala Brayati* (Kardeşlik Cemiyeti) Şeyh Mahmud'un oğlu Şeyh Latif tarafından yönetilmekteydi. Parti üyeleri büyük ölçüde kentli eşraf ve birkaç tanınmış din adamlarıyla sınırlıydı. Süleymaniye'deki daha genç ve

¹⁸⁸ Arkan H. Muhammad, "Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 9 Sayı 18 (Güz 2013), s.85-6.

¹⁸⁹ Mcdowall, s.386-7.

¹⁹⁰ Mcdowall, s.387.

daha radikal milliyetçiler, bir başka grup olan *Darkar*'ı (Oduncular) kurdu. *Darkar*'ın IKP ve özellikle de onun *Azadi* dergisiyle tanınan Kürt kanadı ile yakın bağları mevcuttu. *Azadi*, IKP'nin bir bileşeni olarak hem Kürtler hem de Araplar için özgürlük istiyordu. *Darkar* ideolojik anlamda daha açık bir milliyetçi çizgi izliyordu ve kısa sürede Kürt kentleri ile Musul ve Bağdat'ta örgütlendi. Hükümet 1938'de yasal yollardan kurulmamış olan siyasi örgütleri yasaklarken herkes bunun bizzat Kürt gruplarına değil Komünist Parti ve taraftarlarına getirilen bir yasak olduğunu düşündü. Ancak henüz pek farkındalık uyandırılmasa da Kürt milliyetçiliğinin tohumlarının bu dönemlerde filizlendiği söylenmektedir. İşte bu dönemde *Darkar*, kurulan farklı grupları bir araya getirmek amacıyla yeni bir partinin, *Hevi*'nin (Umut) çekirdeğini oluşturdu. *Darkar* açısından *Hevi*'nin başlangıçta çalışacağı merkezlerin Erbil, Kerkük, Kifri, Kalar ve Hanikin'in yanı sıra Bağdat'taki üniversiteler olması, Kürt kimliğinin bilinen dağ ve aşiret bağlamından uzaklaşıp coğrafi ve toplumsal anlamda bir değişim geçirdiğini gösteriyordu.¹⁹¹

Milliyetçi düşünce ile genç tanışan Kürtler için 1940'ların başlarında, halkın içinden yeni ve eğitilmiş bir sınıfın etnik milliyetçiliği üstlenmesi ile bu kavram ön plana çıktı. Milliyetçi düşünce ile ön plana çıkan bu kesim, Kürt aşiret geleneğinde köklü bir geçmişe sahip olan ve ulusal lider olarak ağalara karşı mücadele etmek gerektiğine inanıyordu. Bu dönemlerde yerelden ulusal bir harekete doğru genişleyen Kürt hareketi, köylülüğü ağaların sömürü düzeninden kurtarmaya çalışan sol mücadele ile yakından ilişki kurmak durumunda kaldığını fark etmesine rağmen, Kürt toplumunun içinde bulunan ve güçlü temellere dayanan ağalık kültürünü yenmeyi başaramadı.¹⁹² Kürtlerin milliyetçi düşünce ile geç tanışmasının (20. yüzyılda) temelinde geleneksel toplum yapısı ve ağalık kültürü gösterilmekte, bunun sonucu olarak ta toplumdaki devlet bilincin gelişmemesinde var olan aşiret aidiyetlerinin güçlü bir etkisinin olduğuna dikkat çekilmektedir.

¹⁹¹ Mcdowall, s.388.

¹⁹² Mcdowall, s.383.

Kürtlerin siyasal bir oluşum yolunda kurdukları *Hevi*¹⁹³, *Şoreş*¹⁹⁴ ve *Rızgari Kurd*¹⁹⁵ gibi yapılar geleneksel isyan hareketinin modern bir ulusal harekete evrilmesinde önemli bir görev üstlendiler. 1941’de *Darkar* ve *Brayati* örgütlerinin *Hevi* partisiyle birleşme kararı sonrası modern Kürt milliyetçiliğinin daha geniş bir tabana yayılması söz konusu oldu. Kürt milliyetçilerin bu etkileşimi zamanla Kürtlerin genelini kapsayan ve ulusal bir şekilde faaliyet gösterecek bir partiye ihtiyaç duydu. Kürtlerin aydın sınıfı arasında meydana gelen bu düşünsel gelişim ulusal karakterli güçlü ve siyasal hareketin bir programa dayalı çıkışını hazırladı.¹⁹⁶ Diğer taraftan Kürtlerin içinde yer aldıkları IKP’nin etkisi de önemliydi. Kürt milliyetçileri açısından Irak’taki en iyi potansiyel

¹⁹³ *Hevi*, 1939 yılında bazı subayların, üniversite öğrencilerinin ve ilerleme yanlısı aydınların yardımlarıyla “Hizb-i Hiwa” adlı kurulan bir partiydi. Amacı, Kürtleri özerklik hedefi doğrultusunda bir araya getirmektir ve daha sonraki Molla Mustafa Barzani hareketinin oluşumunda temel rol oynadı.¹⁹³ İlerici Kürt subay ve aydınlarının girişimiyle 1939’da gizlice kurulan örgüt, Kürtlerin meşru haklarının verilmesini amaçlamaktaydı. *Hevi*, Barzani isyanında önemli bir etki yaratmasına rağmen pek başarılı olamamıştır. Barzani isyanı aynı zamanda *Hevi* içindeki gerginliklerde bir katalizör işlevi görmüştü. Bu gerginlikler umutlarını İngiltere’den alacakları yardıma bağlayan muhafazakârlar ile İngiliz ve Arap sömürgeciliğinden hem pratik hem de ideolojik olarak kurtulmayı öneren Sovyetler’e inanan radikaller arasındaydı.¹⁹³ İlk defa 1935’te faaliyete geçen *Hevi Partisi*, Barzani’nin mağlup olarak İran’a geçmesinden sonra çöktü. Bununla birlikte *Hevi*’nin birtakım solcu üyeleri kısa bir süre sonra *Şoreş* adlı dergileriyle tanınan bir Kürt Komünist grubu ve bir halk cephesi olmayı amaçlayan *Rızgari Kurd* (Kürt Kurtuluşu) adlı yeni bir partinin kurulmasında önemli rol oynadı. Bkz; Attar, s.119-120; Mcdowall, s.394-5; Jwaideh, s.464.

¹⁹⁴ *Şoreş*, etkili bir kürt milliyetçi partinin yokluğunda *Şoreş*, Kürt milliyetçiliğinin siperi olmayı başardı. *Şoreş*, milliyetçi cephe ya da halk cephesi tipinde daha büyük bir örgüt olan *Rızgari Kurd*’ün (Kürt Kurtuluşu) kurulmasında en büyük paya sahipti. *Rızgari Kurd*’ü oluşturmak üzere bir araya gelen grupların hiçbiri *Şoreş* haricinde daha önceki siyasi kimliklerini koruyamadı. *Şoreş* ise bağımsız iç örgütünü korumaya devam etti. *Rızgari Kurd* kurulma arefesinde *Şoreş* Kürt halkına heyecan uyandıran bir bildiri dağıtarak onları bu yeni parti etrafında toplanmaya ve tam destek vermeye çağırdı. Bkz; Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s.465-6

¹⁹⁵ *Rızgari Kurd*, başta Kürt aydınları ve gençleri olmak üzere Irak Kürtleri arasında önemli bir siyasi güç haline gelerek gücünü hızla artırdı. Kürt komünistlerin *Rızgari Kurd*’a katılmaları ve Kürt ulusunun kendi geleceğini tayin etme hakkını açıkça savunmaları Bağdat’taki Irak Komünist Partisi’nce şiddetle eleştirildi. Böylece 1946’nın ikinci yarısında Kürt Komünistleri *Rızgari Kurd Partisi*’nden ayrıldı. Yine de Demokratik Kurd (Kürt Demokratik Partisi) adını almasına rağmen bir milliyetçi cephe gibi hareket etmeye devam eden *Rızgari*’yle iş birliğine devam ettiler. *Rızgari* de kendisinden öncekiler gibi kısa ömürlü olmasına rağmen destekçileriyle daha başarılıydı. Bağdat üniversiteleri ve Kürt kentlerindeki öğrenciler arasında hızla örgütlenerek, Mahabad’daki Barzaniler ile temas kurdu. Hiçbir zaman resmi bir parti programına sahip olmayan *Hevi*’nin tersine, *Rızgari Kurd* açık bir biçimde özgürlük ve Kürdistan’ın birleşmesini istiyordu. Ocak 1946’da Kürtler kendi kaderini tayin ve egemenlik hakları için Birleşmiş Milletler’e resmen başvuru yapmıştı. Hareket aniden öyle ciddi bir hale geldi ki, İngilizler açıkça *Rızgari*’nin karşı fetva çıkarmaları için Kürdistan’daki şeyhleri ve dini liderleri etkilemeye çalıştı. *Rızgari* giderek daha fazla baskı görmesi sonucu Kürtçe yayınları yasaklandı. 18 Ağustos 1946’da hem *Rızgari* hem de *Şoreş* kendilerini feshetmeye karar verdiler ama bunun nedeni hükümetin baskılarından çok Barzani’nin İran’da yarattığı ikilemdi. *Rızgari* daha sonra parçalanmış üyelerinin bazıları yeni KDP’yi tercih ederken, bazıları da IKP ya da Hizb al Taharrur al Watani’ye (Ulusal Kurtuluş Partisi) katıldı. Daha sonra *Rızgari* üyelerinin politik tercihlerinin ayrışması ve parti içindeki iç karışıklara sebep olan yaklaşımlar Irak merkezli Kürt hareketinin gelişimini 1970’lere kadar etkileyecekti. Bkz; Jwaideh, s.467-8; Mcdowall, s.395-8.

¹⁹⁶ Bayhan, s.136.

müttefik IKP idi ve bu partinin üyelerinin yaklaşık yüzde 35'i Süleymaniye'den gelen Kürtlerden oluşmaktaydı. IKP, Kürtleri Irak içinde bir azınlık olarak değerlendirerek bundan yararlanmak istiyordu. Böylece Kürtlerin ayrı bir parti kurmalarının önünü kapatmaya çalışıyordu. Bu gerginlik Şoreş ve Rizgari içindekiler tarafından da hissediliyor ve Şoreş IKP'ye Kürt komünistlerin kendi ulusal cephelerini yaratma yetkilerinin bulunduğunu ve kendilerinin yapmak istediğinin tam da bu olduğunu sert bir şekilde hatırlatıyordu. Kürtlerin kendi kaderlerini tayin etmek ve birleşmek için mücadele etmeye hakları vardı ve hiçbir biçimde bu ne sömürgeciliğe ve emperyalizme karşı mücadelelerini ne de bu süreçte Araplar ile iş birliği yapma isteklerini engelleyebilirdi.¹⁹⁷ IKP içinde faaliyet gösteren Kürtler zamanla kendi ulusal cephelerinde toparlanmalarına rağmen bir kısmı IKP'de kalmaya devam etmişti. Nitekim daha sonra kurulacak KDP'nin ana amaçlarından biri de Sünni dindar Kürtler tarafından tasvip edilmeyen IKP çatısı altında faaliyet gösteren Kürtleri bu partiye kazandırmaktı.¹⁹⁸

1943 yılına kadar Süleymaniye'de tutulan Barzanilerin önde gelenleri, mayıs ayında Barzani'nin *Hevi* örgütü ve destek veren bazı unsurların yardımıyla kaçarak, İran sınırına doğru yola çıkmıştır. Burada etrafına topladığı silahlı kişilerle ve yanındaki adamlarıyla Irak'a dönüş yaparak hükümet kuvvetlerini mağlup etmiştir. Bu galibiyet Barzani'nin bölgedeki liderliğinin duyurulmasını sağlamıştır. Bu dönemde hükümet ile Barzani'nin görüşmesi sonucunda Şeyh Ahmet başta olmak üzere sürgünde olanların dönüşüne izin verilmesi sağlanmıştır. Barzanilerin tarihinde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilen bu gelişme halkın büyük bir kısmının onlara sempati duymasını sağlarken, Kürt hareketinin de merkezi bir konuma gelmesini sağlamıştır.¹⁹⁹

Temmuz 1943'te Barzani kardeşi ile birlikte Barzan'da yaşamak istemiş. Ancak halk ve güvenlik güçleri arasında çıkan çatışma Barzani'yi bir kaçak olmaktan çıkarıp asiye dönüştürme endişesi meydana getirmiştir. Bu süreçte İngiltere Bağdat'ı Barzanilerin üstüne fazla gitmemesi konusunda uyardı. İngiltere, Kürtlerin sahip olduğu geleneksel aşiret kültürleri gereği olarak Barzanilerin daha fazla mağdur edilmesi durumunda, onların köşeye sıkışması ve bunun Arap-Kürt ilişkileri açısından ilkesel

¹⁹⁷ Mcdowall, s.395.

¹⁹⁸ Muhammad, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)*, s.86.

¹⁹⁹ Barzani, s.61.

olarak yararlı olmayacağı düşüncesine sevk etti. Bunun Barzani'nin tüm Irak Kürt bölgesini harekete geçirme endişesinden kaynaklandığı görülmektedir.²⁰⁰ Burada baş gösteren isyan hareketi öncekilerin aksine Kürt bölgelerinin büyük bir kısmını kapsayan geniş bir hareket olarak planlandı. Mesud Barzani 1943-1945 yıllarındaki *Barzan Direnişi* olarak adlandırdığı süreci şöyle aktarmaktadır;

“Bütün dünya İkinci Dünya Savaşını ilgiyle izliyor, sonuçlarını bekliyordu. ...Dünyanın her tarafında ulusal ve demokratik örgütler, cemiyetler kuruldu, her örgüt halkı haklarını elde etmek için daha bir coşkuyla faaliyet gösterir olmuştu. Bu gelişmelere paralel olarak Kürt örgütlerinin de sahnedeki yerlerini almaları doğaldı. Kürtlerin önünde beliren bu yeni fırsat en güzel şekilde değerlendirilmeliydi. Savaş esnasındaki gelişmelerin Kürtlerin lehine sonuçlanacağına dair umutlar doğmuştu.”²⁰¹

Siyasi, askeri ve toplumsal tabanı gittikçe genişleyen Barzani, Irak hükümetine karşı gerçekleştirdiği saldırılarla İngilizlerin dolaylı yollardan devreye girmesine sebep oldu. İngilizler, Kürtlere belli haklar tanınarak çatışmaların sona erdirilmesini hedefliyordu. Ancak Britanya, Bağdat karşısında bir denge unsuru olarak Kürtlere yaklaşmaktaydı. İngilizlerin amacı Kürtlerin haklarının verilmesinden ziyade Irak ile Kürt sorununun devam etmesi ve bunun karşısında hakem rolü ile oyun kurucu olarak kalmaya devam etmektir. Barzani önderliğindeki hareket, 1943 yılının Ekim ve Kasım aylarında Irak birliklerini mağlup etmiş ve bu gelişmeler İngiliz yönetimini telaşlandırmıştı. İngiliz Büyükelçi Cornwallis bir yandan ayaklanmayı sona erdirmesi için Barzani'ye mektup yazarken diğer yandan da Irak Başbakanı Nuri Said'e Kürtlerle uzlaşması konusunda baskı yapmaktaydı.²⁰² Böylece *Hevi* partisi üzerinden Barzani ile temasa geçen İngilizler diğer taraftan Irak hükümetinin askeri operasyonlarının sona erdirilmesini sağladı.²⁰³ Bu dönemde Başbakan Nuri Said 1943 yılının sonunda yeni hükümeti kurmuş kabineye adalet, içişleri ve devlet bakanı olarak üç Kürt bakanı almış ve bunların içinde bu meseleyi çözmek konusunda Macid Mustafa'yı devlet bakanı olarak görevlendirmişti. Burada önemli bir girişim olarak Nuri Said kabineyi yeniden

²⁰⁰ Mcdowall, s.389-390.

²⁰¹ Barzani, s.73.

²⁰² Hişyar Özalp, “Tarihi Perspektifiyle Güney Kürdistan'ın Hukuki Statüsü”, *Serbesti*, Sayı 22, (Güz 2005), s.8.

²⁰³ Attar, s.128.

oluştururken, Kürtlerden sorumlu devlet bakanı olarak kendisi de Kürt olan Macid Mustafa'ya önemli bir görev vermiş oldu.²⁰⁴

Bir yandan Irak hükümeti ve Barzani arasında çatışmalar devam ederken, diğer taraftan Nuri Said'in uzlaşma arayışı içerisinde olduğunu gösteren somut gelişmeler yaşanmaktaydı. Barzani Irak hükümetiyle çatışmaya devam ederken, onu dikkate almayan hükümet kendisini durdurmakta zorlanmaya başlamıştı.²⁰⁵ Nitekim Macid Mustafa, üstlendiği görev gereği barışın gerçekleşmesi için ateşkes sağlanması konusunda Barzani'ye haber vermiş ve bunun başarılı olması için yardım talebinde bulunmuştu. Hükümet ve Barzani arasında gerçekleşen görüşmeler sonucunda çatışmalar durmuş ve Nuri Said hükümeti, Barzani'nin talep ettiği şartları uygulamaya söz vermişti. Bu nedenlerden ötürü Irak hükümetinin temsilcisi sıfatıyla 7 Ocak 1944'te Mergesor'da bir araya gelen Macid Mustafa, Mustafa Barzani ile ihtilafları görüşmek ve geniş kapsamlı bir anlaşmanın zemini oluşturmaya çalışmıştı. Bu kapsamda *Hevi* örgütüyle görüşerek Kürt taleplerine dair taslak üzerine anlaşan Barzani taleplerini şu şekilde sıralamıştı;²⁰⁶

- 1- Rüşvet almak ve halka kötü muamelede bulunmakla ün salmış memurların görevden alınması,
- 2- Kerkük, Süleymaniye ve Erbil vilayetlerini, Musul vilayeti sınırları içindeki Duhok, Akre, Şeyhan, Sincar, Zaho Amidiye ile Diyala vilayeti sınırları içindeki Hanekin ve Mendelin kazalarını kapsayan Kürdistan eyaletinin kurulması,
- 3- Kürtçenin Kürt bölgesinde resmi dil olarak kabul edilmesi,
- 4- Her devlet bakanına bir Kürt bakan yardımcısının tayin edilmesi,
- 5- Kürdistan eyaletinden sorumlu bakanlığa bir Kürt bakanın tayin edilmesi,
- 6- Zarar görenlere tazminat verilmesi,
- 7- Okulların ve hastanelerin yapılması, yolların açılması, bölgenin imar edilmesi,

²⁰⁴ Jwaideh, s.449-450; Barzani, s.93.

Süleymaniye'nin tanınmış ailelerinden birine mensup olan Macid Mustafa Irak ordusunun Barzani'nin güçleri karşısında kötü duruma düştüğünü görmekteydi. Bununla beraber, bölgeyi ve mensubu olduğu Kürt halkını çok iyi tanıdığı için Kürt sorunun askeri yolla çözülemeyeceğini iyi biliyordu. Mustafa'nın kafasındaki çözüm şekli Barzani'ye bir takım tavizler vererek gelecekte karşılına çıkacak bağımsız bir devlet olasılığını tamamen ortadan kaldırmaktı ki bu düşünce yapısı onun bakan olmasını sağlayan İngilizlere de uygun gözüküyordu.²⁰⁴ Bkz; Özalp, s.9.

²⁰⁵ Jwaideh, s.449-450.

²⁰⁶ Barzani, s.94-5.

- 8- Kürdistan'da askeri, mali ve dış işleri ile ilgili görevlerin merkezi devletin uhdesinde kalması,
- 9- Sürgün edilenlerin bölgeye yeniden dönmeleri ve tutukluların salıverilmesini.

Her ne kadar Molla Mustafa tarafından belirlenen yukarıdaki hususlar abartılı talepler olsa da hükümetin Barzani lideriyle görüşmek ve anlaşma yapmak için çaba sarf etmesi dikkat çekiciydi. Taraflar arasında anlaşma sağlanan hususlar; bölgenin sosyo-ekonomik yapısının kalkınması ve insanların yönetimden memnun olmasını sağlayacak adımlar olarak olumlu karşılanırken, Barzani'nin vurguladığı özerklik ile ilgili herhangi bir ifade belirtilmemiştir.²⁰⁷

Mustafa Macid, Bağdat'a döndükten sonra Bakanlar Kurulu 25 Ocak 1944'te toplanma kararı almış ve toplantı sonucunda aşağıda alınan kararlar ilan edilmişti.

- 1- Amidiye, Revanduz, Mergesor ve Akre ilçelerine yeni memurların tayin edilmesi ve bu merkezlerin her birine irtibat subayların atanması.
- 2- Barzan bölgesindeki polis karakolların yeniden açılması.
- 3- Karakollar arasındaki ulaşımın sağlanması için yolların açılması.
- 4- Barzan'ın Barzan bölgesinden uzaklaştırılması.
- 5- Şeyh Ahmed Barzani ve akrabalarının doğum yerlerine geri dönmesi.
- 6- Silahlarını hükümete teslim edilmesi.
- 7- Hükümet ilke olarak genel af çıkarmaktan yanadır, ancak suç işleyen memurlar ve Barzani'ye katılan askeri unsurlar bu kapsamın dışında tutulacak af hükümetin uygun gördüğü bir zamanda ilan edilecektir
- 8- Yukardaki 4. ve 5. maddelerin gereğini İçişleri Başkanlığı ile devlet başkanlığı uygun gördükleri bir zamanda gerçekleştirecektir.

²⁰⁷ Yukardaki taleplerin Jwaideh'den aktarımı ise; Molla Mustafa kendisine biçilen misyonla elinin daha fazla güçlendiğini fark etmesi ile hükümete birtakım talepler götürdüğünü ve kısaca taleplerin şu şekilde olduğunu belirtmektedir; (1) Kerkük, Erbil, Süleymaniye liva'larını; Musul yani Duhok, Amadiye, Akra, Zaho, Sincar, Şeyhan gibi tamamen Kürtlerin bulunduğu kazaları; Diyala liva'sındaki çoğunluğu Kürtlerin oluşturduğu Hanekin kazasını içeren sadece Kürtlerin yaşayacağı bir eyalet oluşturulması. (2) Bu yeni Kürt eyaletini yönetmesi için Bakanlar Kurulu'na üye bir Kürt yetkilinin atanması. (3) Kabine'deki çeşitli bakanlıkların her birine bir Kürt müsteşar atanması. (4) Kürdistan'ın kültürel, ekonomik ve zirai özerkliğinin mümkün olan en geniş biçimde ordu ve jandarma ile ilgili meseleler haricinde temin edilmesi. (5) Rüşvet aldığı veya görevini kötüye kullandığı bilinen yetkililerin görevlerinden alınmaları ya da başka bölgelere gönderilmeleri. (6) Kürtçe'nin resmi bir dil olarak kabul edilmesi. Bkz; Jwaideh, s.449-450.

Macid Mustafa'nın bu kararları Barzani ile uzlaştıkları hususlara uymuyordu. Öyle anlaşılıyor ki hükümet bir yandan taktik bir politika izlerken bir yandan da belirlediği bir stratejiyi uyguluyordu.²⁰⁸

Diğer yandan uzlaşma yanlısı olarak hareket eden Başbakan Nuri Said, bakanlar kurulunda ortak bir tutum belirleyememişti. Nedeni olarak da bazı kabine üyelerinin Barzani'nin yükselen gücü ve başarısı karşısında duydukları endişeden dolayı daha katı bir politika güdülmesini desteklemeleriydi. Kabine'de fikir ayrılıkları sürerken Başbakan'ın 9 Ocak 1944'te Filistine hareket etmesini fırsat bilen kabine üyeleri iki hafta sonra Barzani sorununu çözmek konusunda kararlı adım atmıştır. Böylece Başbakan vekilinin bakanlık ettiği bir bakanlar kurulu toplantısıyla 25 Ocak 1944'te yukardaki maddeler ile ilgili karar çıkmıştır.²⁰⁹ Bakanlar Kurulu kararının Kabine'deki Kürt karşıtı kesim açısından bir zafer olduğu görülmektedir. Bu kararın uzlaşmacı bir politika izlemesi taraftarı olan Nuri Said'in yokluğunda alınmış olması da ayrı bir önem taşımaktadır.²¹⁰ Hükümetin sekiz Kürt subayını belirlenen yerlere irtibat subayı olarak göndermesi ve bu subayların devlet bakanı ile irtibatlı olmaları olumlu bir adım olarak kararlaştırılmıştı. Bölgeye erzak nakledilmeye başlanmış ve subayların kontrolünde dağıtılmıştı. Böylece irtibat subaylarının tayin edilmiş olması Barzan bölgesi başta olmak üzere Kürtlerin yaşadığı tüm bölgelerde olumlu bir adım şeklinde karşılanmış, barışçı çözüme yönelik sağlıklı bir girişim olarak değerlendirilmiştir.²¹¹

Bu gelişmeler yaşanırken Macid Mustafa bu dönemde yoğun faaliyet yürütüyordu ve Bağdat adına Barzani ile sık sık görüşmeler gerçekleştiriyordu. Macid

²⁰⁸ Barzani, s.97.

²⁰⁹ Jwaideh, s.451-2.

²¹⁰ Jwaideh, s.452.

Başbakan'ın yurt dışı seyahatinde olmasını fırsat bilerek sert karar çıkmasını sağlayan Bakanlar Kurulu'nun kararlarını aceleci ve akılsızca alınmış tedbir olarak eleştiren Jiyawuk önemli gördüğü hataları şu şekilde belirtmiştir. (1) Irak silahlı kuvvetlerine mensup Kürtleri, Kürt aşiretlerinin yaşadığı yerlerde irtibat subayları olarak görevlendirmenin ciddi bir hata olduğu ve iki taraf içinde talihsiz sonuçlar doğuracağı konusudur. (2) Uzlaşmanın arandığı bir sürede Molla Mustafa'nın derhal sürgün edilmesi kararının ihtiyatsız ve zamansız olduğu, aşiretlerin bu karara direnecekleri ve hükümetin iyi niyetle hareket etmediğine kanaat getirecekleri (3) Ele geçirilen silah ve teçhizatın hükümete iade edilmesinin imkânsız olması, sebep olarak da kanundışı olarak ele geçirilmesi. (4) Barzanilere yönelik çıkartılacak affin gecikmesinin ciddi bir gerginliğe sebep olması. (5) Barzani isyanına katılmış Kürt (kökenli) hükümet yetkilileri ve ordu mensuplarının af kapsamı dışında bırakılmasının ciddi bir hata olması. Bkz; Maruf Jiyawuk, **Ma'sat Barzan al-Mazlumah**, Bağdat: Al-arabiyah Press, 1954 Aktaran: Jwaideh, s.452-3.

²¹¹ Barzani, s.98.

Mustafa her iki tarafı da hükümetin görünüşte kurtardığı ama Barzani'ye bu noktada talep ettiklerini veren bir formüle ikna ettiğini düşünüyordu. Başbakan Nuri Said Bağdat'a döndüğünde sorunu barışçıl bir yol ile çözmek için çaba harcadı. Benzer şekilde Barzani önderliğindeki hareket ele geçirdiği hükümete ait silah ve cephanenin bir kısmını Irak yetkililerine teslim etti. Bunun için de Macid Mustafa güven ortamını pekiştirmek ve kuşkuları ortadan kaldırmak yolunda anlaşma imzalamak için 22 Şubat'ta Barzani ile birlikte Bağdat'a gitti. Barzani, önde gelen aşiret reisleri ile beraber Bağdat'a gittiğinde hükümete bağlılığını sundu.²¹² Bir anlamda Barzani teslim olduğunu bildirmek için Bağdat'a gelmeyi kabul etmişti ki bu olay Arap milliyetçilerini çok kızdıran kişisel bir zafer olacaktı. Barzani, Nuri Said ve ilgili bakanlarla görüşmeler gerçekleştirdi ve hükümet Macid Mustafa ile imzalanan anlaşmayı uygulama sözü verdi. Fakat Macid Mustafa'nın teklifi milliyetçi Arap muhalefeti ve hükümetin değişmesi nedeniyle uygulanmadı.²¹³ Taraflar arasında yaşanan bu barış atmosferi kalıcı bir istikrar getirmediği gibi karşılıklı nefret ve güvensizlik duygularını da derinleştirdi.²¹⁴

Bu arada Başbakan sorunu ötelemeden her iki tarafın kabul edeceği bir çözüm bulmak için Mayıs 1944'te Kürt bölgelerini gezmiş, orduda Kürtler ile Araplar arasındaki gerginlik ve rahatsızlığın had safhaya yükseldiğini fark etmişti. Başbakan hızlıca Kürtlerin taleplerinin karşılanacağını kabul etmişti.²¹⁵ Macid Mustafa'nın hükümet adına Kürt bölgelerini ziyaret etmesi ülkenin kuzeyindeki sorunları ortaya çıkarmıştı. Erbil ve Musul mutasarrıflarının daha önce hiç Barzan bölgesine gitmediği ve bölgeye yardım için gönderilen tahılın dağıtılmayıp kötüye kullanıldığı öğrenilmişti. Hükümetin bu ihmali Barzanilere karşı yaygın bir sempati doğmasına neden olmuştu. Üzerinde mutabakat

²¹² Jwaideh, s.453.

²¹³ Macid Mustafa'nın teklifi şu şekildeydi; (1) Molla Mustafa geçici olarak Barzan dışındaki bölgede yaşayacak (Hükümetin görünüşü kurtarması için), (2) Şeyh Ahmet ve ailesi acilen Barzan'a dönecek, (3) Normale dönüş sırasında irtibatı sağlayacak Kürt subaylar atanacak, (4) Barzan bölgesinde yıkılan köylere tahıl, yollardaki çalışmalara da yardım sağlanacak, (5) Ordu Mergasur'dan çekilecek. Bkz; Barzani, s.99; Mcdowall, s.391.

²¹⁴ Jwaideh, s.453.

²¹⁵ Bu taleplerin içerisinde; Duhok'un liva haline getirilecek sadece Kürtler tarafından yönetilecek bu yeni idari birim Duhok, Zaho, Amadiye, Akra ve Sincar ile Musul livasındaki Şeyhan kazalarının birleştirilmesiyle meydana gelecekti. Kürtlerden Sorumlu Devlet Bakanı, bu yeni liva'ya Kürt yetkililerin atanmasından sorumlu olacaktı. Bunların yanında başbakan diğer bazı konularda tavizler vermeyi önermişti; Eğitim Bakanlığına Kürt bir genel müdür ve muavinin atanması, Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki sosyal hizmetlerin iyileştirilmesi, tarımsal kredi verilmesi, hükümet ile Kürt tütün üreticileri arasında sürekli sürtüşme yaratan tütün tekeli meselesinin Kürtler lehine yeniden gözden geçirilmesi. Bkz; Jwaideh, s.455.

sağlanan çözümün uygulanması geciktikçe Barzani'nin kuzeyden Akra ile İmadiye arasındaki sınırdan Revanduz'e kadar olan tüm bölgede yaşayan hoşnutsuz aşiretlerin desteğini almasını sağladı ve hedefini büyümeye başladı. Öyle görünüyordu ki Barzani'nin Temmuz 1944'e gelindiğinde artık hükümete boyun eğmek gibi bir niyeti kalmamıştı.²¹⁶ Bundan dolayı da Barzani'nin hükümete duyduğu kuşku, aldığı toplumsal destekle bütünleşince ulusal bir lider motifi ile hareket etmesini sağlamıştı. Kendisini yeterince güçlü hissedenden Barzani, hükümete yanıt vermesi için on beş gün süre tanımıştı. Lakin Bağdat'ın son iki talebi kabul etmesi zor görünüyordu. Çünkü bunlardan biri hükümetin Kürt bölgeleri üzerindeki egemenliğini teslim etmesi anlamına gelirken, diğeri ise Barzani'yi yerellikteki himayedarlığı için yeni güçlerle donatacağı.²¹⁷ Barzani hükümetin ihmal ettiği güvenlik boşluğunu doldurarak paralel bir otorite oluşturmaya çalışmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken Başbakan önerileri doğrultusunda kabinenin desteğini alamadı ve Duhok'un liva haline getirilmesi tasarısı Kral Naibi tarafından reddedildi. Bu gelişme hükümet krizine yol açtı ve Nuri Said 3 Haziran 1944'te istifasını verdi. Bu süreci bir İngiliz gözlemciye şu şekilde aktarmaktadır:

Bağdat'taki siyasi kriz çevrelerin çoğunda hakim olan Kürt karşıtı duygular bir kez daha galip gelmişti; her zaman olduğu gibi ayrılıkçılık korkusu, Kuzey Irak'ta gösterilecek müsamahayı Şiilerinde aynı ölçülerde ya da fazlasıyla isteyeceklerine emin olunması ve Kürt liderlerinin aşırı bencil hırslarıyla hareket etmiş olduğuna inanılması bu duygunun ağır basmasını sağlamıştı.²¹⁸

Bu arada, hükümet üyelerinin büyük bir kısmı Nuri Said'in taviz olarak nitelendirdikleri kararlarına karşıydı. Nitekim Nuri Said hükümetine nasip olan Irak tarihinin bu önemli sorununu çözümlene fırsatı çeşitli müdahaleler ile kaçtı ve Hamdi Paçacı başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Yeni hükümet Kürt hareketine karşı daha önce verilen sözlerle bağlı olmadığını öne sürerek sorunu askeri yöntemlerle çözeceğini ortaya koydu ve sert tedbirleri ile herşeyi tersine çevirdi.²¹⁹

Nuri Said'in ardından halefi Hamdi Paçacı Kabinesi, Kürtlerle uzlaşma arayışı çabasında olan eski başbakanın politikalarını sürdürmediler. Hükümet tarafından

²¹⁶ Mcdowall, s.391.

²¹⁷ Mcdowall, s.392.

²¹⁸ Nuri Said hükümeti daha önce bu anlaşmaya uyacağını belirtmesine rağmen vaatlerini yerine getiremeden oluşan kriz dolayısıyla istifa etti. Bkz; Jwaideh, s.455-6.

²¹⁹ Barzani, s.99.

Kürtlerin yaşadığı ekonomik sıkıntıları hafifletmek için gıda yardımı, sosyal hizmetler ve altyapı yatırımları devam ediyordu. Ancak hükümet karar çıkararak silah ve teçhizatların teslimi, Barzani isyanına önceden katılan ve şimdi Barzan bölgesinde yaşayan subay ve memurların teslim edilmesini tekrar talep ediyordu. Aynı zamanda tarafların birbirlerine güven duymamaları karşılıklı endişe ve kuşkuları da derinleştiriyordu. Hükümetin bu tutumunu bazı Kürt yazarlar Barzanileri kızdırmayı, tahrik etmeyi ve nihayetinde silahlı çatışmaya sokmaya hedefleyen ucuz bahaneler olarak değerlendirmekteydi.²²⁰

İlginçtir Mesud Barzani, meydana gelen bu senaryonun arkasında Irak politikasını yönlendiren İngilizlerin olduğunu işaret ederek, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte İngilizlerin başka sorunlara zaman ayırma imkânına kavuştuğunu öne sürmektedir. Bu minvalde Mesud Barzani İngilizlerin çıkarlarını şu şekilde açıklamaktadır:

O zaman Kürt sorunu, İngiliz emperyalizminin çıkarlarını tehdit eden ve Ortadoğu'da sürekli olarak İngiliz emperyalizmini uğraştıran en büyük sorunlardan biriydi. Bunun nedeni de İran Kürdistan'ında da bir Kürt ulusal hareketinin başlamış olmasıydı. Ayrıca Sovyet ordusu Kürdistan'da ve Azerbaycan'da bulunuyordu. Bu ordunun Irak Kürtlerini de destekleme ihtimali bulunuyordu ki, bu ihtimalin varlığı İngilizleri korkutuyordu. Böylece henüz olgunlaşmadan Kürt sorununa eğilme ve alevlenen ulusal hareket ateşini söndürme yolunu tuttu. Bunun için de Nuri Said'i sahneden çeken İngilizler, herhangi bir söz vermeyen ve önceden verilen sözlere bağlılık hususunda kendini yükümlü görmeyen birini devreye sokarak yeni bir kabine kurulmasını sağladılar. Bu bakımdan da yeni kabine kendini herhangi bir anlaşmayla yükümlü görmüyordu. Bu alanda İngilizler kadar aldatma, ucuz numaralar ve klasik yöntemlerde becerikli bir ulusun olmadığını öne sürmektedir.²²¹

Bu dönemde Barzani'nin bölgede etkinliği ve liderliği pekişmekte ve hükümet bundan endişe duymaktaydı. Büyük önem taşıyan başka bir unsur da İngilizlerden destek beklentisinde olan Barzani'nin hükümete karşı daha katı bir tutum sergilemesiydi. Irak hükümeti, Barzani'nin bağlılığını ısrarla talep ederken Barzani de taleplerinin karşılanmasını ısrarla sürdürüyordu.²²² İngilizlerin yakından takip ettiği bu süreç, hükümet ve Kürtlerin uzlaşma çabalarına rağmen sonuçsuz kalmıştır. Ancak Kürtlerin,

²²⁰ Jwaideh, s.458-9.

²²¹ Barzani, s.100.

²²² Jwaideh, s.460.

bir aşiret isyanından Kürt ulusal hareketi mücadelesine dönüştüğü ifade edilmiştir.²²³ Bu minvalde *The Times* 'ın Barzani hakkındaki ifadeleri dikkat çekicidir;

Molla Mustafa bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmekte. Aşiretler arası anlaşmazlıklara müdahale etme hakkını kendinde bulmakta, hükümetin (bölgeyi) idare etmesine ve (bölgedeki) ihtiyaç maddeleri dağıtımına karşı çıkmaktadır. Emrinde silahlı adamlar bulundurdu. (Bölgedeki) mütteahitleri korkutarak sindirdi ve polis karakolu, okul, hastane inşaatlarını durdurdu. 1945 ortalarına gelindiğinde kibri sınır tanımıyordu ve Barzani bölgesi hükümet denetiminin dışındaydı.²²⁴

Irak hükümetinin ülkenin kuzeyindeki dağlık bölgelere ordu birliklerini hareket ettirmesi Barzani ile zorlu bir çatışma ortamını oluşturmuş ve taraflar çatışmalar savaşı tekrardan başlatmıştır. Bu esnada Barzani taraftarı olan bazı aşiretlerin saf değiştirmesinin de etkisiyle Irak ordusu Kürt güçlerinin direncini kırmıştı. Büyük bir kayba uğrayan ve etrafı kuşatılan Barzani, Şeyh Ahmed ve beraberindekiler ile birlikte 1945 Eylül ortalarında İran tarafına geçmek zorunda kaldı.²²⁵

Barzani'nin Irak hükümeti ile yaşadığı çatışma neticesinde İran'a sığınmak zorunda kalmasıyla başlayan süreç Kürtler için yeni bir siyasal oluşuma zemin hazırladı. Bu süre zarfında Barzani'nin İran'a gelişinden kısa bir süre sonra Ocak 1946'da kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nde kendisine bağlı peşmergelerle birlikte kurulan bu devletin ordusuna katıldı. Aynı yıl içinde İran'da kurulan PDK (Partiya Dimokratiya Kurdistan- Kürdistan Demokrat Partisi) oluşumundan etkilenerek aynı isimle bir partinin Irak'ta kurulması için girişimlerde bulundu. İran Kürtleri tarafından kurulan cumhuriyet, Sovyetlerin desteğini çekmesi üzerine henüz birinci yılını doldurmadan İran tarafından yıkıldı ve hareketin önderleri idam edildi.²²⁶ Çatışmalı ortam ve İran baskısı nedeniyle Barzani burada barınamadı. Barzani beraberindeki 550 peşmerge gücüyle birlikte Sovyetlere iltica etmek üzere bir serüvene dönüşen bir yolculuk gerçekleştirdi. Irak'ta gerçekleşen 1958 darbesine kadar Barzani uzun bir döneme burada barınmıştır. Bu süre

²²³ Stefanie K. Wichhart, "A 'New Deal' for the Kurds: Britain's Kurdish Policy in Iraq, 1941-45", **The Journal Of Imperial And Commonwealth History**, Vol. 39, No. 5, (2011), s.815-831.

²²⁴ **The Times**, "Unrest in Kurdistan", 11 Nisan 1946 Aktaran: Jwaideh, s.459.

²²⁵ Jwaideh, s.460-462; Mcdowall, s.393.

²²⁶ İran'ın Sovyetler ve İngilizler tarafından işgal edilmesi sonrasında Sovyetlerin kontrolü altında bulunan bölgede Ocak 1946'da İran'da Kürt nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bölgeyi kapsayacak bir şekilde Mahabad Cumhuriyeti isminde bir Kürt devleti kuruldu. Ancak, Sovyetlerin çekilmesinden sonra İran güçleri Mahabad Cumhuriyetine 31 Mart 1947'de son verdi.

zarfında Barzani ve beraberindekiler kendilerini hem politik hem de askeri açıdan geliştirdiler.²²⁷ Nitekim Barzani'nin Irak'a dönüşü ve sonrasında Sovyet Rusya ile olan ilişkileri olumlu anlamda seyretti.

Bu gelişmeler yaşanırken Kürtler, partilleşme yoluna gitmiştir. *Şoreş* ve *Rızgari* partilerinin liderleriyle yapılan görüşmeler sonucunda bu iki partinin kendilerini feshetmeleri ve yeni bir partinin kurulması kararlaştırıldı. Böylece yeni parti ilk kongresini 16 Ağustos'ta Bağdat'ta yaptı ve 16 Ağustos 1946'da parti genel başkanı Mustafa Barzani olacak biçimde Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) kuruldu. Bağdat'ta gerçekleştirilen kongre sonucunda başta *Hevi* örgütü olmak üzere modern Kürt grupların, kentli-eğitilmiş aydınların ve bazı aşiret liderlerinin katılımıyla partinin kurulması büyük etki uyandırdı.²²⁸ Partiye 32 delege ve bir merkez komitesi seçilirken, Hamza Abdullah genel sekreter, Molla Mustafa (sürgündeki) başkan ve Şeyh Latif ile Ziya Ağa Başkan yardımcısı oldu. Partinin hedefi Kürtlerin serbest iradeleriyle hareket etmesiydi. Parti, Irak birliği içinde yaşamayı öneren milliyetçi bir programı benimserken, büyük ölçüde aşiret reislerini ve toprak ağalarını rahatsız etmemek için programa sosyal ya da ekonomik içerikli maddeler konulmadı. KDP ertesi ay *Rizgari* (Devrim) adında yeni bir resmi yayın organı çıkarmaya başladı.²²⁹ 1946-1950 yılları arasında geçmişteki muhalefetlere rağmen KDP ve kömünistler öncülüğünde ortak bir cephe kurulmuş, birçok parti ve grubun oluşturduğu ortak cephenin faaliyetleri Bağdat'taki kabinenin düşmesine bile sebep olmuştu.²³⁰ KDP, Kürtleri bir bütün olarak harekete geçirmede tek başına yeterli bir dinamik olmasa da Kürt siyasal hareketinin bu döneme kadar modernleşmeyle yakın bağlara sahip en etkili siyasal oluşumu olarak dikkat çekti.²³¹

1947 başında Mahabad'ın çöküşüyle birlikte İbrahim Ahmed'in partiye katılması ve o güne kadar partinin üzerinde kurulan milliyetçiliğe karşı çıkan solcuları bir araya getirmeye başlaması parti içinde sol kanadın öne çıkmasını sağladı. Fakat Ahmed iki yıl sonra tutuklanmıştır. Hamza Abdullah da 1950'de hapse atılmıştır. Solcular bir yıllık süre zarfında güç biriktirdikten sonra 1951 yazında ikinci kongreyi toplama fırsatı

²²⁷ Özalp, s.10.

²²⁸ Barzani, s.321; Bayhan, s.143.

²²⁹ Mcdowall, s.398-9.

²³⁰ Attar, s.134-5.

²³¹ Bayhan, s.143.

buldu ve hapisneden henüz çıkan Ahmed genel sekreterliğe seçildi. KDP'nin Ocak 1953'te yapılan üçüncü kongresiyle birlikte partiyi yeniden yapılandırmak için önemli adımlar atıldı. Kürt Demokratik Partisi'nin adı *Kürdistan Demokratik Partisi* olarak değiştirildi ve etnik kimliğe bakılmaksızın Kürt bölgesinde yaşayan herkesin partiye üye olabileceği belirtildi. Rizgari'nin yerine yeni bir yayın organı *Khabat Kurdistan* (Kürdistan Mücadelesi) çıkarılmaya başlandı ve parti toprak reformu ile sendikaların kurulmasını, köylülerin ve işçilerin haklarının tanınmasını benimseyen sol bir programı kabul etti.²³² Lakin KDP'nin ideolojik bir siyaset yapmadığını ileri süren *Gstrein*, zaman zaman milliyetçi, sosyalist, reformist ve muhafazakâr çizgiler arasında geçişlerin olduğunu belirtmiştir.²³³

Diğer taraftan KDP 1953'te kabul ettiği programda petrolün millileştirilmesi ve Kürt bölgesine petrol gelirleri ile ağır sanayiden adil bir pay ayrılması taleplerine yer vermişti. 1950'lerin ortalarında önemli sulama ve enerji potansiyelleri olan büyük barajların (Dukan ve Darband-i Han) inşası ve Süleymaniye civarında inşa edilen önemli çimento ve tütün fabrikaları sayesinde Kürtlerin yaşadıkları yerlerde sosyo-ekonomik yönlü düzelmeler başlamıştı. Hükümete 1954'te açıklanmasa da amacı Kürtlerin ulusal ekonomiden adil bir pay almasını sağlayacak olan bir Kürt İçişleri Bakanı atandı. Ancak, bölgede yaşanan gelir eşitsizliği kırsaldan kentlere doğru göçü artırmaktaydı ve tarımsal gelişmenin en belirgin aracı olan makineleşme daha çok sayıda köylüyü işsiz bırakmakta ve ağaların zenginleşmesine katkı yapmaktaydı. Bir kısım parti temsilcisi, huzursuzluğun kentlerden kırsal alana yayılabileceğini öngörmekteydi.²³⁴

Böylesine değişken koşullar altında IKP'nin gerçekleştirdiği gibi KDP de daha geniş bir Kürt kitlesine ulaşma çabasında oldu. 1954'te KDP ve IKP köylerdeki ilk seçimlerde ortak aday göstermeye karar verdiler. KDP 1953 kongresinden beri sosyalist kamp ile ittifak yaparak Irak monarşisinin yerine kurulacak demokratik halk cumhuriyetinde Kürt halkının özerk bir yapı oluşturmasını savunduğundan, IKP ile önemli ölçüde yakınlaşmıştı. Irak Şubat 1955'te Sovyet tehdidine karşı Türkiye ile

²³² Mcdowall, s.398-9.

²³³ Heinz Gstrein, **Avukatsız Halk Kürtler**, İstanbul: Üçüncü Dünya Yayınları, Haziran 1977, s.16 Aktaran: Bayhan, s.144-5.

²³⁴ Mcdowall, s.401.

“Kuzey Sınırı” savunma hattının bir parçası olan bir savunma anlaşması imzalamıştı. Kısa bir süre sonra bu “Bağdat Paktı”na İran, İngiltere ve Pakistan da katıldı. Irak monarşisinde yaşayan Kürt hükümet görevlileri ve ağalar bu paktın vaat ettiği istikrar artışını memnuniyetle karşıladılar.²³⁵

Diğer yandan KDP merkez komitesi, bu paktı Kürtlerin ayrılma hakkına karşı olduğu kadar Sosyalist Blok’un kuvvetlerine karşı emperyalist bir ittifak olarak niteleyip, (1937’deki üç taraflı Sadabat Anlaşması gibi) yeni bir devletlerarası manevra olarak gördü. Yaşanan bu gelişmeler Kürtler arasında dayanışmanın daha fazla olması gerektiği şeklinde vurgulanıyordu. Ancak Barzani’nin Sovyetlere sığınmış olmasından dolayı da KDP içindeki sol gruplar güçlenmiş, bu da parti içinde sağ-sol çekişmelerine sebep olmuştu. KDP 1956’da Hamza Abdullah’ı (hapisten çıkmasından uzun bir süre sonra) ve KDP-İlerici Cephesi olarak bilinen grubunu yeniden üyeliğe kabul etti. Nitekim bir müddet sonra, İbrahim Ahmed’in genel sekreterliğe gelmesiyle, sağ temsil eden aşiret liderlerinin parti ile olan ilişkileri kesilmiş ve sol eğilim daha da güçlenmiştir. Ahmed’in liderliğindeki KDP, 1957 yılında IKP Kürdistan seksiyonunun partiden ayrılarak KDP bünyesine katılmasıyla isim değiştirmiş ve *Birleşik Kürdistan Demokratik Partisi* olmuş, partinin yönelimi de sosyalist olmuştu. Bu durum, Sovyet Bloku’na dostça yaklaşmayı sağlamasına rağmen Bağdat Paktı keskin bir dil ile eleştirilmişti.²³⁶ Bu anlamda, modern Kürt milliyetçiliği Bağdat, Süleymaniye ve Erbil kentlerindeki aydınların etkisiyle ayakta kalmış ve bu trendin KDP içindeki etkileri de 1950’li ikinci yarısından sonra özellikle İbrahim Ahmed ve Celal Talabani’nin partiye katılmaları ile artmıştı. Her ne kadar Barzani’nin yokluğunda KDP içinde ortaya çıkan bu kentli-eğitimli ve sol-liberal kanaattaki kesim Kürtler içinde daha etkili olmuşsa da Barzani’nin pratik liderliğindeki yürütme kapasitesine ulaşamamışlardır.²³⁷

Kürtlerin modern ve ulusal bir hareket ile tanıştığı 1945’ten 1958’lere kadar geçen sürede siyasi ve örgütsel hareketlerinden başka herhangi bir Kürt isyanı gerçekleşmemiştir. Lakin Kürtlerin Irak’ın içinde ve dışında da geniş siyasi faaliyetleri

²³⁵ Mcdowall, s.402.

²³⁶ Mcdowall, s.402; Muhammad, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)*, s.87.

²³⁷ Edgar O’Ballance, *Irak Kürdistan’ı Kurtuluş Mücadelesi: 1961-70*, İstanbul: Yöntem Yayınları, Mayıs 1977, s.82-3 Aktaran: Bayhan, s.146.

hep devam etmiştir. Barzani'nin yardımıyla Moskova Radyosu ile yapılan propagandalar, Kürtlerin Sovyetlere gizli seyahetleri, Barzani'nin KDP'ye gönderdiği gizli talimatlar ve başkanlık ettiği üç kongre Irak'taki Kürt ulusal hareketinin ivmesini öncekinden daha fazla artırmıştır.²³⁸ Bu esnada II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Kürtlerin umutlarının tazelenmesine ve milliyetçi faaliyetlerinin yoğunlaşmasına sebep oldu. Kürt milliyetçileri, çabalarını daha fazla uluslararası kuruluşları ve büyük güçleri yardıma çağırmaya harcadı. *Jwaideh* dönemin önemli Kürt milliyetçileri tarafından gönderilen belgelerin detayını vermekte ve bu bilgilere göre 1945 ile 1958 yılları arasında dönemin önemli liderlerine (Nehru, Nasır gibi) ve kurumlarına Kürtlerin yaşadıkları mevcut durum anlatılmakta ve ulusal haklarına yönelik destek taleplerine yer verilmektedir. Kürtlerin Birleşmiş Milletler'e sundukları sayısız nota ve muhtıraya rağmen, durumların burada görüşülmesi için harcadıkları çabalarının bir sonuca erişemedikleri belirtilmektedir. *Jwaideh*, bu dönemin öne çıkan en önemli özelliğini belki de Iraklı Kürtler için bir Kürt devletinin olmaması Kürt sorununun hiçbir şekilde Birleşmiş Milletler'e götürülemeyeceği anlamına gelmesi şeklinde anlatmaktadır.²³⁹

3.3. Cumhuriyet Döneminde Kürt Hareketi

Bu başlık altında Cumhuriyet dönemi şeklinde tanımlanan 1958-1968 yılları arasındaki yıllar üç döneme ayrılarak değerlendirilecektir. Bu dönemlerde ülkenin başında bulunan Abdulkerim Kasım (1958-1963), Abdüsselam Arif (1963-1966) ve Abdurrahman Arif (1966-1968) dönemlerinde Kürt hareketi ile ilişkileri açıklanacaktır.

Abdulkerim Kasım Dönemi, 1958 - 1963

İngiliz işgali altında bulunan Irak, Kral Faysal ve Başbakan Nuri Said iktidarları süresince ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. Bu yıllarda bütün etnik gruplar yönetimden şikâyetçi konumda, Arap dünyasında ciddi bir milliyetçilik havası esmekte ve halk sosyo-ekonomik açıdan kötü durumdaydı. Bu şartlar altında Albay Abdülkerim Kasım önderliğindeki Özgür Subaylar, askeri darbeyle yönetime el koydu. Kasım iktidarı eline geçirdiğinde demokratik bir cumhuriyet kurulacağı sözü vermiş ve subaylarla Birleşik Ulusal Cephe'nin üyelerinden oluşan bir kabine kurmuştur. IKP ve KDP kabine dışında

²³⁸ Attar, s.135.

²³⁹ Jwaideh, s.521-8.

tutulmuş ama Şeyh Mahmud'un oğlu Baba Ali kabineye davet edilmişti. Kasım'ın aynı zamanda biri Sünni, biri Şii ve biri de Kürt olmak üzere üç kişiden oluşan bir "*Egemenlik Konseyi*" kurması Kürtler nezdinde bir jest olarak görülmüştür.²⁴⁰

Bu açıdan Kasım ve Özgür Subaylar'ın yaptıkları darbe Kürtler için daha umutlu bir döneme işaret etmekteydi. Darbeden iki hafta sonra geçici anayasa yayınlanmış ve bu anayasaya göre ülkedeki siyasi özgürlükler güvence altına alınmıştır. Gerçekleştirilen darbe sonrasında ilan edilen cumhuriyet için farklı kesimlerden toplulukların desteğini alabilmek oldukça önemliydi. Ayrıca darbe gibi büyük bir dönüşüm sonrasında farklı toplumsal kesimler yeni yapılanmadan kendileri adına umutlu idiler. Bunun ardından meydana gelen değişiklikler Kürtler için de bir dönüm noktası olmuştur. Yayımlanan geçici anayasanın 3. maddesindeki "*Araplar ve Kürtler Anavatan'ın parçalarıdır ve bağımsız Irak'ta ulusal hakları tanınmaktadır*" ifadesiyle Kürtler nihayet tanınıyordu.²⁴¹ İki halkın eşitliği yeni cumhuriyetin armasında da sembolize edilerek bir Kürt hançeri Arap kılıcıyla çapraz resmedilmişti. Ayrıca Kürt basını yasal olarak faaliyet alanı bulmuştu. KDP Genel Sekreteri İbrahim Ahmed de Kürt ve Arap halklarının eşitlik ve özgürlüğünü selamlayan bir bildirme yayımlayarak partinin yeni rejimi desteklediğini bildirmişti. Bağdat ile Kürt toplumu arasında 1921'den beri süren gerginliğin çözüme kavuşturulması için her şey yolunda görünüyordu.²⁴² Diğer taraftan "Irak devletinin Arap ulusunun ayrılmaz bir parçası" şeklinde tanımlanması ayrı bir çelişki oluşturmaktaydı.²⁴³

Bu değişimin ardından Kasım attığı adımlar ile Kürtlerle ilişkilerini sıcak tutmak istediğini gösteriyordu. Bu amaçla 1947 yılından beri hapiste bulunan Şeyh Ahmed Barzani'yi serbest bıraktı ve Moskova'da bulunan Mustafa Barzani'nin Irak'a dönmesine izin verdi. Mustafa Barzani, Kasım'ı desteklemekle kalmadı hareketin başarılı olması için

²⁴⁰ Kasım, iktidarını sağlam temeller üzerine oturtmak için farklı muhalif grupların desteğini arkasına almaya çalışarak başarılı olmuştu. Kasım'ı Yurtsever Demokrat Parti, Bağımsızlık Partisi, Irak Sosyalist Baas Partisi, Kürdistan Demokrat Partisi ve Irak Komünist Partisi destekliyordu. KDP dışındaki partiler zaten daha önce oluşturulan Ulusal Birlik Cephesinde yer almaktaydı. Kasım 14 Temmuz 1958 yılında gerçekleştirdiği darbe ile monarşiyi sona erdirerek yerine cumhuriyetin kurulduğunu ilan etti. Gerçekleştirilen darbe sonucu ilan edilen cumhuriyet Arap ve Kürtlerin dayanışması olarak deklare edildi. Bkz; Mcdowall, s.404-5; Attar, s.135.

²⁴¹ 27 Temmuz 1958 Anayasa Taslağı 3. madde: "*Iraklının özü, vatandaşlar arasında dayanışma, haklarına saygı ve özgürlüklerini koruma esasına dayanmakta Arap ve Kürtleri bu vatanın ortakları olarak görmektedir. Anayasa ayrıca Irak birliği içerisinde bunların milli haklarını ikrar edip korumaktadır*".

²⁴² Mcdowall, s.404-405; Jwaideh, s.536-7; Özalp, s.10.

²⁴³ Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İstanbul: İletişim Yayınları, Kasım 2015, s.50.

elinden gelen her şeyi yapacağını açıkladı. Nitekim monarşinin devrilmesinden sonra Barzani, Kasım'a telgraf çekti ve onun Arap-Kürt iş birliğine bağlılığına sığınarak geri dönmek için izin istedi. Bu çerçevede 1958 sonrasında Kasım'ın davetiyle Barzani ve beraberindekiler 11 yıl aradan sonra Sovyetlerden Irak'a dönüş yaptı. Kürt bölgelerinin farklı yerlerinden gelen temsilciler Barzani'yi coşku ile karşıladı. Kasım, Nuri Said'in sarayını Barzani'ye tahsis ederken, ona para ve silah yardımı sağladı ve Barzani'lerin birçoğu da kendi bölgelerine döndüler. Barzani, Kasım ile iş birliği yapmayı uygun bulmuş ve bu aynı zamanda Kasım'ın onu Kürtlerin lideri olduğunu alenen teyit etmesi olarak okunmuştu. Böylece Barzani ulusal bir lider motifi ile karşılanmış ve kendisi de faaliyetlerinin ilk aşaması olarak sol örgütlerle dayanışma içine girerek KDP'yi yeniden teşkilatlandırmıştı.²⁴⁴ Diğer taraftan Kasım'ın ülkede asayişini sağlamak için Barzani'den talepte bulunması tarafları birbirine daha fazla yaklaştırmıştı.²⁴⁵

Kürtler ve Özgür Subaylar arasındaki olumlu hava çok sürmedi ve hoşnutsuzluklar baş gösterdi. Bunun ana nedenlerinden biri de Arap milliyetçilerinin Kasım üzerindeki etkinliklerinin artmasıydı. Bunun sonucunda Irak yönetimi Kürtler üzerinde baskı kurmaya başladı. Kasım ve Barzani'nin kişilikleri de bu olumsuzluğun nedeniydi. Ancak kişilik çatışmasının ardında çok daha karmaşık sorunlar vardı ki bunlar; rakip milliyetçilikler, Bağdat'taki sivil ve askeri unsurlar, Kürt bölgesindeki aşiretçilik ve ideoloji arasındaki çelişkilerdi. Bu gerginlikler Kürt sorununa başarılı bir çözüm arayan her iki tarafı da zayıflatıyordu.²⁴⁶ Ayrıca anayasanın ilan edilmesinin üzerinden üç yıl geçmiş olmasına rağmen Irak yönetimi, Kürtlerin statüsünü belirleyecek bir düzenleme yapmamıştı. Oysaki Kürtlerin talepleri açıktı ve bu özerklik idi. Barzani, bu olumsuz tavrı ortadan kaldırmaya çalışsa da çabaları sonuçsuz kaldı. Nasır yanlılarının ve Arap milliyetçilerin tepkilerini üzerine çeken Kasım, tekrardan bu ilgiyi kazanmak için KDP

²⁴⁴ Jwaideh, s.537; Attar, s.135-6; Mcdowall, s.405; Barzani, s.328.

²⁴⁵ Kasım'ın talebi üzerine, Mart 1959'da Barzani ve taraftarları Musul'da çıkan ciddi bir ayaklanmanın bastırılmasında hükümete yardımcı oldu ve rejimle olan ilişkilerinde samimi olduklarını ispat ettiler. Bu anlamda, Barzani önderliğindeki KDP 1959 yılında Nasır yanlısı darbenin sindirilmesinde Kasım'a yardım ederek, hükümete olan desteğini somut olarak göstermişti. Komünistler ve Kürtler Musul'da zafer kazanırken, Kasım da bu olaylar milliyetçileri ve Baasçıları silahlı kuvvetlerden ve hükümetten tasfiye etmenin bahanesi olarak kullandı. Böylece Komünistler ve Kürtler Kasım'ın en önemli rakipleriyle baş etmesine yardım etmiş oldular. Komünistler henüz hükümete katılmamış olmakla birlikte tabanlarının gücüne dayanarak iktidarı paylaşmayı umuyorlardı. Siyasi gösteriler için başka hiç kimse aynı sayıda insanı bir araya toplayamazdı. Bkz; Mcdowall, s.407; Attar, s.136.

²⁴⁶ Mcdowall, s.404-5.

ve Barzani'nin büyüyen gücünden endişe duydu. Netice itibarıyla Kasım, Barzani'nin Kürtler üzerinde giderek tartışmasız hale gelen lider etkisinden memnun olmadığı gibi, ona muhalif olan aşiretlerle ilişkilerini geliştirmeye başladı. Kasım 1960 başında yaptığı bir konuşmada, 1920'deki Arap isyanı dışında 1936 ve 1941'deki Bakr Sıdkı ve Raşid Ali darbeleri, 1958'den önceki tüm isyanların “*emperyalistler tarafından*” kışkırtıldığını belirterek, Kürtleri özellikle de Barzanileri kamuoyu nezdinde olumsuz bir imaja itti. Böylece Kasım, Barzani'den uzaklaşmaya başlarken kısa süre içinde de rakibi olan aşiretlere, silah ve para göndermeye başladı.²⁴⁷ Irak siyasi tarihinde daha sonra da karşı karşıya gelen tarafların birbirine olan güvensiz yaklaşımları bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Topluluklar arasındaki kuşku ve endişeden kaynaklı olarak iktidar aşırı merkezileşme ile sert baskıyla Kürt hareketi de dış desteğe yönelmekteydi.

Bir süre için her iki taraf da açık bir çatışmadan kaçınmış ancak Kasım yanlısı güçlerle Barzani yanlısı güçler arasındaki aşiretler arası çatışmalar bitmemiştir. Şubat sonunda bu engellemelere KDP üyesi işçilerin kamu hizmetlerinden çıkarılması, Kürt araştırmaları genel müdürlüğünün işlevsiz bırakılması, 14 Temmuz kutlamalarının resmen desteklenen sloganlarının Kürt ulusluğunu yok sayması, Kürdistan'ın kalkınma projelerinden pay almaması ve yetkililerin Kürt köylülerin ihtiyaçlarını ihmal etmesi gibi meseleler de eklendi.²⁴⁸ Kasım'ın özerklik, kültürel haklar ya da Kürt bölgesinin ekonomik kalkınması yönünde fiilen hiçbir adım atmamış olmasına giderek daha fazla sinirlenen Kürt hareketi yaşanan tutuklamalar karşısında güvenlerini iyice yitirmekteydi.²⁴⁹ Bu baskılara tepki olarak, Barzani ve partinin ileri gelenleri, Irak'ın

²⁴⁷ Diğer taraftan, sözlü saldırıların ardından Bağdat'taki İbrahim Ahmed hakkında “*ulusal anlaşmazlıklar yaratmak ve fanatizmi kışkırtmak*” suçuyla dava açılmış ve yılbaşında Kasım tarafından, kamuoyuna açık bir biçimde cumhuriyete “*komplo kuranları*” suçlayan bir konuşma gerçekleştirmişti. Barzani'nin ayrıcalıkları ile maaşının elinden alınması ve Kasım'ın onu kabul etmek istememesinin yanı sıra KDP'nin önemli isimleri olan İbrahim Ahmed ve Celal Talabani'nin takibata alınarak gazetelerin kapatılması taraflar arasındaki ilişkiyi gerginleştirdi. Bkz; Attar, s.137; Mcdowall, s.411-2; Bayhan, age; Özalp, s.10.

²⁴⁸ Mcdowall, s.412.

²⁴⁹ İbrahim Ahmed'in tutuklanması ve sonrasında serbest bırakılması Ahmed ve Talabani'nin artık Kasım'a açıkça düşman olmasına neden olmuştu. Yasal dergilerin kapatılmasıyla başlayan süreç bazı KDP şubelerinin kapatılması ve Kürt bölgesindeki Irak askeri varlığının artırılmasıyla sürmüştü. KDP'nin Mayıs 1960 tarihindeki üçüncü kongresi sonrasında bazı üyeleri tutuklanmış ve Eylül'e kadar KDP'nin Süleymaniye ve Bağdat dışındaki şubeleri kapatılmıştı. Süleymaniye'de yayınlanan *Jin* adlı Kürtçe gazetenin yasaklanması, Kürt öğrenci derneklerinin yetkililerinin alınması, Kürt kamu görevlileri ve askerlerin görevine son verilmesi, kitlesel tutuklamalar ve siyasi cinayetler hükümetçe alınan bazı tedbirlerdi. Bkz; Bayhan, s.152-3.

kuruluşu sırasında muhtelif dönemlerde söz konusu edilen şu talepleri Irak hükümetine iletti;

- 1- Kürtçe, Kürt bölgelerinde resmi dil olsun,
- 2- Kürt bölgelerinde Kürtlerden oluşan polis ve asker birlikleri oluşturulsun,
- 3- Kürdistan yerel yönetimi kültür ve sağlıkla ilgili işleri düzenleme hakkına sahip olsun,
- 4- Musul ve Kerkük petrollerinden elde edilen gelir Kürt bölgelerinde adilce harcansın,
- 5- Ulusal savunma ve siyaset merkezi hükümetin elinde olsun; ama başbakan yardımcısı, genelkurmay başkanı yardımcısı ve diğer bakanlıkların yardımcılarını Kürt olsun,
- 6- Irak ordusunda Kürt bölgeleri dışında da özerk yönetimin onayıyla dış tehdit gibi bunalımlarda Kürt güçleri istihdam edilsin.

Lakin Barzani özelinde Kürt hareketini etkisiz kılmayı hedefleyen Kasım, bu taleplere olumlu cevap vermedi. Başbakan'ın verdiği sözleri yerine getirmeyip Kürtleri oyalamakta olduğu görüşü artık Kürt hareketinde kabul görmeye başladı. Ayrıca Kürt bölgelerindeki ekonomik, sağlık ve imar sorunlarına gerekli ve yeterli önem verilmemişti. Kasım rejimin asli politikaları ile çelişen Kürtlerin bu isteklerini Irak Devrim Konseyi'nde inceledikten sonra reddetti. Devletin tahrik etmesiyle KDP'nin Bağdat bürosuna saldırılar gerçekleşmesi ve bazı göstericilerin hayatını kaybetmesi sonrası devlet, KDP'nin faaliyetlerini resmen sona erdirirken Barzani'ye tutuklama kararı çıkardı ve Bağdat'taki villa ve arabasına el konuldu. Bunun üzerine Barzani ve birçok parti lideri Musul ve Kerkük üzerinden Barzan'a geçti.²⁵⁰

14 Temmuz 1958 devrimi, Irak halkının önünde geniş ufuklar açmış, ülkenin başlıca iki halkının etnik ve dini azınlıkların kardeşliği yolunda sağlam temeller atılmıştır. Ancak Irak'ta kısa süre sonra farklı kesimleri iktidara katma politikası değişti ve Arap yanlısı politika güç kazandı. Bu dönemde kısa bir süre sonra Sünniliğe dayalı Arap

²⁵⁰ Böylece Kürtçenin resmi dil olması, Kürt subayların Arap bölgelerinden geri gönderilmesi ve petrol sanayinin millileştirilmesi de dâhil olmak üzere toprak reformu ve sınai kalkınmada ilerleme kaydedilmesi gibi taleplerde bulundu. Buna ek olarak gönderilen takviye birliklerinin geri çekilmesi, sıkıyönetimin kaldırılması "geçiş dönemi" olarak adlandırılan dönemin sona erdirilmesi, demokratik özgürlüklerin iadesi ve Anayasa'nın 3. maddesinin uygulanmasını istediler. Bkz; Mcdowall, s.413; Attar, s.137-8; Edgar, s.102.

milliyetçiliği daha da güçlendi.²⁵¹ Bu gelişmeler sonrasında Kasım Arap milliyetçileri arasında daha güçlü bir taban kazanmak ve vatanseverlik duygularını propaganda edebilmek adına Kuveyt’i tekrar geri almak için çaba sarf edeceğini açıkladı. Diğer taraftan, Kuveyt meselesi Kürtler için güç seferber etmek konusunda bir fırsat sunmaktaydı. Barzani’nin sınırlı sayıdaki asker ve muhalif aşiretlerle yaptığı bu girişim pek başarılı olmamıştı. Barzani önderliğindeki bu isyan 1943’teki isyandan oldukça farklıydı. Bu isyan salt kabilevi bir isyan olmaktan ziyade, milliyetçilik bu ayaklanmanın esas dayanağını oluşturuyordu.²⁵²

Bu dönemdeki gelişmelere tanık olan *Jwaideh* o günkü atmosferde Kürtlerin askeri başarıların yanında siyaseten önemli kazanımlar elde ettiğini, devlet kademesinde bakanlık düzeyinde önemli temsiliyetlere sahip olmalarıyla açıklamaktadır.²⁵³ *Jwaideh* devamında rejimin sağladığı imkânlar arasında görülmeye değer olan faydaları Kürt aydınları açısından Kürt kültürü ile ilgili olanları olarak değerlendirmektedir. Eğitim Bakanlığında Kürtlerin eğitim ile ilgili ihtiyaçları için eğitiminden sorumlu yeni bir genel müdürlük kuruldu. Bağdat radyosunda Kürtçe’ye ayrılan süre iki saatten dört saate çıkartıldı. Özetle Kürtler Irak’ta iş başında bulunan rejimden fazlasıyla memnundu ve rejime sadık görünmekteydiler. Şu anda faydalandıkları hak ve ayrıcalıklar en sınırsız beklentilerini bile geride bırakmıştı. Bu sebeple Irak Cumhuriyeti’nden bütün samimiyetleriyle “*Arapların ve Kürtlerin Cumhuriyeti*” olarak bahsetmekteydiler.²⁵⁴

Kürtler 1958-1963 yılları arasında Kasım’ın iktidarı boyunca gelgitli bir süreç yaşamalarına rağmen, hareketin lideri olan Barzani’nin Irak’a dönüşü sonrasında isyanın ulusal Kürt hareketine doğru evrilmesiyle önemli kazanımlar elde edilmiştir. Kasım’a içerden (Irak komünistleri tarafından) ve özellikle dışardan (Sovyetler) gelen baskılar sonucunda 1963 Ocak ayında, Kürtlerle ateşkes anlaşması imzalanmış ve Kasım

²⁵¹ Barzani, s.293; Bayhan, s.88.

²⁵² Attar, s.139.

²⁵³ Bunlardan bazıları; Egemenlik Konseyinde Şii ve Sünni Arapların yanında üçüncü olarak bir Kürt yer alıyordu. Kabine’de Ulaştırma Bakanı, Çalışma ve İskân Bakanı, Dışişleri ve Birleşmiş Milletlerin yanında eğitim ve din işleri ile askeriye ve yargıda da önemli mevkilere geldiler. Siyasi temsiliyet açısından Kürtlerin rejimle birlikteliği güçlendirildi. Bu arada sosyal hizmetler ve kırsal kalkınma alanlarında iskan, elektrik, su kaynakları, sağlık, şehir ve kırsal iyileştirme planları rejimin Kürtlere sunduğu önemli hizmetleri teşkil ediyordu. İstihdam oluşturmak için de Süleymaniye ve Şehrezor’da tekstil fabrikaları ve bu fabrikalarda çalışacaklar için lojmanlar inşa ediliyordu. Bkz; *Jwaideh*, s.547-8.

²⁵⁴ *Jwaideh*, s.546-552.

hükümeti devrilene kadar Kürtlerle herhangi bir çatışma yaşanmamıştır. Nihayetinde Kasım döneminde Kürt hareketi daha görünür hale gelirken Barzani bir lider olarak görülmeye başlanmıştır. Kürt hareketinin siyasal talepleri daha da netleşmiş ve özerklik talepleri daha toplu ve dünyadaki gelişmelere uyumlu olarak sunulmaya başlanmıştır.²⁵⁵

Abdüselam Arif Dönemi, 1963-1966

Kasım ile Barzani arasındaki ilişkiler 1961'den başlamak üzere tarafların farklı beklentileri çatışmalara dönüşene kadar devam etti. Ardından Kürtler de kuzeyde bir ayaklanma girişimi başlattı. Kasım'a yönelik daha önce başarısız darbe girişiminde bulunan Baas Partisi, mevcut şartlar altında Kürtlerle iş birliği yaparak ordu içindeki bir grubun desteğiyle 8 Şubat 1963'te darbe gerçekleştirerek Kasım'ı devirdi. Ülkenin başına Abdüselam Arif geçmişti. Arif 1963-1966 yılları arasında üç yıllık Cumhurbaşkanlığı görevinde, bir Arap milliyetçisi olarak tek bir Arap devleti olabileceğini savunmuştu. Aynı zamanda Kasım ile beraber 1958'de kraliyet ailesinin devrilmesi ve monarşinin yerine cumhuriyetin kurulmasıyla sonuçlanan 14 Temmuz darbesinde etkin biçimde rol almıştı. Darbenin ardından Kasım'dan sonraki ikinci adam olarak başbakan yardımcılığı ve içişleri bakanlığı görevlerine getirilmiş lakin kısa süre içinde, Arapların birliğini ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni savunduğu gerekçesiyle Irak'ın bağımsız kimliğini savunan Kasım tarafından yönetimden uzaklaştırılmıştı. Baas Partisi bu darbeye önemli rol oynadıysa da yönetimdeki etkinliği dokuz ay sürdü ve Arif, Baas Partisi içindeki bölünmeden faydalanarak ordudan aldığı destekle 1963 yılının sonunda Baasçıları yönetimden tasfiye etti.²⁵⁶

Yeni hükümet Abdüselam Arif tarafından yönetiliyor, kendisine ağırlıklı olarak kıdemli subaylardan, Arap milliyetçilerinden ve Nasırcılardan oluşan Devrimci Komuta Ulusal Konseyi (DKUK) yardım ediyordu. Arif Irak yönetimini ele geçirdikten sonra aslında Kasım yönetiminin büyük sorunlarından olan Kürt meselesini de miras almıştı. Arif darbe yapmadan önce Barzani ile görüşmüş ve Baasçılar devrilinceye kadar ordunun saldırılarına direnerek kendisiyle iş birliği yapmasını istemişti. Bir anlamda Baas Partisi

²⁵⁵ Attar, s.142; Bayhan, s.158.

²⁵⁶ Mesut Özcan, "Irak'ta Kürt hareketi", **Anlayış**, Sayı. 50, Temmuz 2007, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=50&makaleid=534> (10 Haziran 2016).

Kürtlere özerk yönetim vaadi karşılığında iş birliği talebinde bulunmuştu. Irak Baas yönetimi, Kasım'ın devrilmeden önce Kürtlerle yaptığı ateşkes anlaşmasını tanıdığını bildirdi ve müzakerelere başladı. Kasım'ın 8 Şubat'ta devrilmesinden sonra Kürtler, DKUK ve onun Cumhurbaşkanı Abdülselam Arif ve Baasçı Başbakan Ahmet Hasan al Bakr ile oluşturduğu hükümetle görüşmeye çalıştı. KDP 10 Şubat'ta darbeyi resmen selamlayarak ateşkes yapılması savaş esirlerinin serbest bırakılması yaralılara tazminat ödenmesi Kürtlere işkence yapanların ordudan atılarak cezalandırılması ve özerkliğin resmen ilan edilmesi gibi isteklerde bulundu. Esirler karşılıklı serbest bırakılırken Arif, önceki yönetimin Kürt bölgelerine uyguladığı ekonomik ambargoyu kaldırdı.²⁵⁷ Hükümet KDP'den gelen mesajlar doğrultusunda partiden temsilci istedi ve Bağdat'ta bulunan Yusuf-Ahravi ikilisine başkanlık etmek üzere Barzani, Celal Talabani'yi gönderdi. 13-18 Şubat 1963'teki görüşmeler iki tur halinde Bağdat'ta yapıldı. Taraflar arasında yapılan görüşmelerin ikinci turunda Talabani başkanlığındaki Kürt heyeti, Irak hükümetine aşağıdaki talepleri içeren bir muhtıra sundu.²⁵⁸

- 1- Irak Cumhuriyeti gönüllülük esasına dayalı birlikte yaşamak arzusunu ifade eden eşit haklara sahip başlıca iki milliyetten; Araplardan ve Kürtlerden kurulu birleşik bir cumhuriyettir.
- 2- Irak anayasası ülkedeki Kürt ve Arap nüfusun sayısı arasındaki orantıya uygun olarak Kürt halkının temsilcilerinin de iştirak edeceği yüksek yasama ve yürütme organlarının kuruluşunu öngörmelidir.
- 3- Merkez hükümetin görev yetkileri şunlar olmalıdır: Devlet aygıtının genel yönetimi, BM teşkilatı ile ilişkiler dâhil dış siyasi işler, ulusal savunma, ülke petroleri ile ilgili işler, gümrük politikası, gümrük vergileri, uluslararası liman ve havaalanları, ana demiryolları ve karayollarının denetimi, yurttaşlık işleri, devlet bütçesinin hazırlanması, merkezi radyo ve televizyon yayını.

Muhtıra, serbest tek dereceli ve gizli oylama esasına dayalı seçim yoluyla halk tarafından seçilen otonom yasama ve yürütme organlarının kurulmasını öngörüordu. Süleymaniye, Kerkük ve Erbil sancakları ile Musul ve Diyala livalarında, halkın çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu bölgeler, Kürt otonomisinin sınırları içinde olacaktır.

²⁵⁷ Mcdowall, s.419-23; Gün Taş, "Kuzey Irak'taki Etnik Gruplar ve Kürtler", **Politik Akademi**, 16 Nisan 2013, <http://politikakademi.org/2013/04/kuzey-iraktaki-etnik-gruplar-ve-kurtler/> (22 Haziran 2016)

²⁵⁸ Arkan H. Muhammad, "Baas Partisi ve Kuzey Irak Güvenli Bölgesi", (**Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, SBE, 2007), s.10.

Muhtıranın ikinci bölümünde çözümlenmiş olmaları, anlaşmanın sağlanması açısından ilkesel olarak önemli kabul edilen temel sorunlar tek tek sayılıyordu.²⁵⁹

Buna karşın Baas iktidarı 6 Mart'ta Kürtlere özerklik tanımının mümkün olmayacağını açıklarken 9 Mart'ta "*âdemi merkezîyet esasında Kürt milletinin millî haklarını tanıdığı*" açıkladı. İktidar bir anlamda özyönetim temelinde Kürt halkının ulusal haklarını tanıyacağını belirterek ikna etmişti. Fakat ertesi gün Barzani, taleplerini yeniden gündeme getirmesine rağmen hükümet kendisiyle anlaşmanın imkânsız olduğu sonucuna vardı. Ancak ordunun yeni bir savaşa hazırlanması için zamana ihtiyacı olduğuna kanaat getirdi. Bu nedenle bir heyet daha gönderilerek, özerklikten çok Kürdistan eyaletinde Kürtçe ve Arapçanın resmi dil olarak tanınmasını sağlayacak bir "*adem-i merkezîyetçiliği*" kabul etmesi sağlandı. Özerklik, dışişleri, ulusal savunma ve maliye yönetimin diğer alanlarını kapsıyordu. Bağdat'taki Kürt temsilcisi Salih Yusuf ise hükümetin bu önerisini kabul ettiklerini bildirdi. Uluslararası basına göre Kürtler kazanmıştı. Fransız *Le Monde* gazetesi Bağdat'ın açıklamalarına müteakiben 12 Mart 1963 tarihli sayısında şu başlığı atıyordu: "*Bağdat, Irak Kürdistanı'na özerklik tanıdı.*" Hükümet uluslararası petrol sözleşmelerinin gereklerini yerine getirmekle de yükümlü olduğundan, Barzani Kerkük'ü anlaşma masasına getiremediği için üzgün olduğunu bildirdi. Diğer taraftan 15 Mart 1963 günü Devrim Komuta Konseyi, "*Kürt meselesinin çözümüne yönelik bir önlem*" ve Kürt bölgesi de dâhil ülkedeki taşra "*yönetimlerinin destantralizasyonu*" ile ilgili bir plan yayımladı. Söz konusu plan, tüm Irak'ın yeni idari taksimat uyarınca altı vilayete bölünmesini öngörüyordu: Musul, Kerkük, Süleymaniye, Bağdat, Hille (Babil) ve Basra. Kürtle bu planı reddetmiş ve akabinde 18 Mart 1963'te Köysancak'ta bir "halk konferansı için" Kürt temsilcilerinden askeri ve siyasi geniş toplumsal çevrelerin sözcüleri de katılmıştı. Konferansta "*24 Nisan Muhtırası*" denilen ve Kürt taleplerini içeren yeni bir metin hazırlandı ve Bağdat hükümetiyle görüşmeleri sürdüreceği Talabani başkanlığında bir de heyet seçti. Bağdat'taki Kürt heyeti daha önce

²⁵⁹ Genel Irak parlamentosunda Kürt milletvekillerinin, merkezi hükümetin içinde Kürt bakanların ve devlet dairelerinde Kürt memurların sayısı artırılabilecek, Kürtlerin yükseköğrenim hakkı tanınacak, Irak ordusunun genelkurmay ikinci başkanı Kürt olacaktır, Irak ordusunun adının değiştirilmesi halinde, Kürt birlikleri "Kürt tümeni" olarak adlandırılacaktır, Kürtler askerlik hizmetini Kürdistan'da yapacaklardır. Kürt heyeti, bu talepleri ileri sürerken, kayıtsız ve şartsız kabulünde ısrar etmiyordu. Heyet, hükümetin her iki taraf için kabul edilebilir önerilerini görüşmeye ve gereğinde ödün vermeye hazır olduğunu ifade etmişti. age, s.10.

hükümete sunduğu taleplerini yayımlarken anlaşmadan tatmin olmayan KDP, Nisan sonunda sunduğu ayrıntılı özerklik planında, birçok konuda Kürtlere özerklik tanınmasını istiyordu. Hükümet açısından bu taleplerin kabul edilmesi zordu ve Mayıs'a gelindiğinde çatışmaların çıkma ihtimali güçlenmişti. Barzani Mart ayından beri savaşın yeniden başlayacağını ileri sürmesine rağmen şimdi meydan okuyan Bağdat olmuştu.²⁶⁰

Irak Baas yönetimi ve Kürtlerin özerklik talebi üzerine devam eden görüşmeler esnasında 1963 Mart'ında Suriye'de Baas darbesinin gerçekleşmesi ve onların Mısır ve Irak'la olan ilişkilerin iyileşmesi neticesinde Birleşik Arap Cumhuriyeti kurma imkânını doğurmuştu. KDP Kürtlerin daha büyük bir Arap devletinin parçası haline gelmesi ihtimalinden doğal olarak fazlasıyla tedirgin olmasına rağmen, kamuoyunda buna taraftarmış gibi görünmek zorundaydı. Ancak Irak'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti ile birleşmesi önerisinin Kürtlerin özerklik sorununu çok daha acil hale getirdiğini de belirttiler. Ay sonuna doğru Kahire'ye giden heyetin içinde Talabani de bulunuyordu. Talabani ile görüşen Nasır, bu görüşmede Talabani'ye "*özerklik olmasa bile bazı hakların Irak hükümeti tarafından verilmesinden*" yanaydı. Nisan ortasında Irak, Mısır ve Suriye tarafından bir Federal Arap Cumhuriyeti kurulması konusunda nihayet yayımlanan resmi anlaşmada, ne Kürtlerden ne de onların haklarından söz ediliyordu. Bu yüzden de Kürtlere verilen vaatlere Irak devletince tedricen sırt çevrilmesine ve bu meselenin çözümü konusunda Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasına bağlı olduğu bildirilmişti.²⁶¹

Baas yönetimi özerkliği kabul etmiş gibi gözüküyordu ama uygulamada sorun çıkmıştı. Nitekim görüşmelerden bir anlaşmanın çıkmaması üzerine Abdülselam Arif, Kürt bölgesinde otoriteyi sağlamak için bilindik bir yola; askeri yöneme başvurdu. 10 Haziran 1963'te Devrim Komuta Konseyi, Irak'ın kuzeyindeki durum hakkında bir bildiri yayınladı ve Barzani'ye 24 saat içinde silah bırakmazsa operasyon başlatılacağı duyuruldu. Barzani'nin silah bırakmaması üzerine operasyon başlatıldı.²⁶² Taraflar arasında çatışmalar sürerken ara ara görüşmeler de devam etmekteydi. 18 Kasım 1963'te Arif, gerçekleştirdiği bir darbeyle tüm Baasçılarla beraber, Baasçı Başbakan Ahmet

²⁶⁰ Mcdowall, s.421-2; Muhammad, *Baas Partisi ve Kuzey Irak Güvenli Bölgesi*, s.10.

²⁶¹ Mcdowall, s.420; Attar, s.142-143; Muhammad, *Baas Partisi ve Kuzey Irak Güvenli Bölgesi*, s.10.

²⁶² Muhammad, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)*, s.88.

Hasan el Bekri'yi de görevden uzaklaştırarak tüm yetkileri eline aldı. Arif 1964 yılında sermayenin Irak'tan kaçışına neden olan büyük bir millileştirme politikasıyla beraber sosyalist bir devlet politikasını hâkim kıldı. Bu da İngiltere ve ABD'ye yakın duran Irak'ın yeniden Sovyetler ve Nasır'la yakınlaşmasına neden oldu.²⁶³ 20 Kasım 1963'te kurulan yeni kabineye iki ılımlı Baas yanlısı ve Kürt kökenli Muslim Nakşibendi dâhil edildi ve hemen akabinde yeni hükümetin Kürtlerle barışı sağlama niyetinde olduğu açıklandı. Görüşmeler sonucunda 10 Şubat 1964'te Kürtlerin siyasal haklarının geçici anayasayla tanınacağı açıklandı. Buna göre Kürtlerin hakları, adem-i merkeziyetçilik ilkesine göre olacak ancak özerklik kelimesi kullanılmayacaktı. Hükümet, sosyo-ekonomik ve altyapı yatırımlarına yönelik adımlar atmaktaydı. Lakin siyasi hayata dönük somut adımların henüz atılmamasından dolayı eleştirilmekteydi. 3 Mayıs 1964 tarihli geçici anayasaya göre Kürtlerin siyasal haklarının teminat altına alınması ve özerklik ile ilgili maddelerin yer almaması üzerine Kürt tarafı rahatsız olmuş ve tekrar müzakerelere başlamıştır.²⁶⁴

Irak ordusu ve Barzani kuvvetleri arasında savaşın yeniden çıkma ihtimali çok yüksekti. Arif, Mayıs'ta çıkardığı Geçici Anayasa ile Kürtlere 10 Şubat Anlaşması'na uygun ama isteklerini ciddi bir şekilde dikkate almayan üstünkörü bir biçimde yer veriyordu. Barzani Ekim ayında Şubat'ta dile getirmediği talepleri öne sürerek özerklik verilmesini, Kerkük ve Hanikin'deki petrol yataklarının bu özerk bölgeye katılmasını, Kürtçenin Kürt bölgesinde resmi dil olmasını ve petrol gelirlerinden adil bir pay ayrılmasını istedi. Arif, Barzani'nin hükümetin 10 Şubat Anlaşması'na büyük ölçüde uyduğunu ve bu konuda ilerleme sağlanmasının önündeki baş engelini kendisini olduğunu bildirdi. Mart başında ordu peşmergeye karşı saldırıya geçti. Barzani ile gerginleşmeleri yüzünden İran'a sığınan Ahmed, Talabani ve taraftarlarının geri dönmelerine izin verilirken, onlarında aralarında olduğu çoğu kişi mücadeleyi desteklemek üzere Barzani'nin etrafında birleşti. Yeniden başlayan savaşta bir sonuç alınamadığı gibi beklentilerin tersine, ordu 1965-66 kışında ağır hava koşullarına rağmen tekrar bir saldırı başlattı. Ancak bundan önce Arif bir helikopter kazasında hayatını kaybetti ve Bağdat'ta

²⁶³ age, s.88

²⁶⁴ Bayhan, s.162-3.

iktidar mücadelesi başlayınca, kuzeydeki savaş durdu. Arif'in ölümü hükümetteki sivil ve askeri unsurlar arasındaki gizli çatışmayı açığa çıkardı.²⁶⁵

Abdurrahman Arif dönemi 1966-1968

Abdulsalam Arif'in yerine geçen, Abdurrahman Arif bankaları ve çeşitli sanayi kuruluşlarını devletleştirerek hızlı bir kalkınma programı benimsemişti. Bu açıdan, ekonominin hızla bozulması üzerine sivil yönetime geçme hazırlıkları yapan Arif, Eylül 1965'te Abdurrahman el-Bazzaz'ı başbakanlığa getirmişti. Bazzaz, büyük ölçüde sivillerden oluşan bir kabine kurmuş ve DKUK'un yerine askerler ve sivillerden oluşan Ulusal Savunma Konseyi'ni geçirmişti. Bazzaz özel kesime de yer veren dengeli bir ekonomiye yöneldi. Ayrıca ordunun yönetimdeki ağırlığına son vermeye çalışan politikaları da uygulamaya çalıştı. Bazzaz Kürt sorununun ülkenin ilerlemesi açısından ne kadar önemli olduğunu zaten fark ettiğinden barışçı bir çözüm bulmak istiyordu. Nisan 1966'da Arif'in bir helikopter kazasında ölmesi üzerine yerine kardeşi Abdurrahman geçmiş ve Barzani de yeni rejime Kürtlerin talepleri konusunda değerlendirmek için bir aylık bir ateşkes ilan etmişti. Ancak Barzani'yi ve taraftarlarını ezmeye kararlı olan Savunma Bakanı General Uqayli, Arif'i o kış savaşını sürdürmeye ikna etmişti. Nitekim Abdurrahman'ın "*Kürtlere asla özerklik tanınmayacak... Hükümet isyancılarla asla görüşmeyecek*" sözlerinin askeri yöntemi tercih eden kanadını cesaretlendirmesi uzun sürmedi. Ordu bunun üzerine kazanma şansının az olduğunu düşünerek zaman kazanmaya çalışan Bazzaz'a rağmen yeni bir saldırı başlattı. Askeri olarak büyük kayıp yaşayan hükümet, Kürtler tarafından daha önce hiç görülmeyen bir yenilgiye uğratıldı.²⁶⁶

Hükümet ayaklanmayı bastırmakta zorluk çekince, Bazzaz hızla harekete geçti. Haziran sonunda Bazzaz, Kürtleri Arif ile görüştürmek için bir Kürt heyetini Bağdat'a göndermeye ikna etmişti. Her iki taraf da ordu yeni bir saldırıya başlamadan önce bir çözüm bulunmasını istiyordu. İki hafta süren görüşmelerden sonra Bazzaz 29 Haziran'da Kürtlere 15 maddelik bir teklif sundu. Teklif neredeyse Kürtlerin tüm taleplerini karşıladığı için Molla Mustafa ertesi gün bunu kabul etti. Bazzaz da anlaşma ile ilgili olarak; "*Ben ve hükümetim, Kürt sorununu barışçıl yoldan çözme kararındayız. Irak,*

²⁶⁵ Mcdowall, s.425-6.

²⁶⁶ age, s.426-7.

yalnızca Arapların değil, aynı oranda Kürtlerin de ülkesidir” açıklamasında bulundu. 15 maddelik Bazzaz bildirgesi şu şekildeydi:²⁶⁷

- 1- Geçici anayasada Arapların ve Kürtlerin eşit haklara sahip olduklarının, Kürt kimliğinin ve ulusal haklarının kabul edilmesi.
- 2- Yukarıda özetlenenleri anayasayı yayınlayarak geçerlilik kazandırılması ve anayasanın merkezileşme esasına dayanması.
- 3- Kürt bölgesinde Arapça ve Kürtçenin resmi dil olması, eğitimin yasal ve yerelde belirlenmiş çerçevede Kürtçe yapılması.
- 4- Seçimlerinin geçici anayasanın öngördüğü sürede yapılması (1967 yılı başına kadar). Kürtlerin nüfusu oranına göre temsil edilmesi.
- 5- Kürtlere, hukuk, diploması ve askeri alanlarda devlet memurluğu, bakanlık gibi görevler de dahil tüm kamu alanında nüfusa göre çalışma olanağının verilmesi.
- 6- Ülke içinde ve yurt dışında üniversite ve diğer yükseköğrenim kurumlarında okuyan öğrenci sayısının artırılması, Kürt bölgesinde bir üniversitenin açılması.
- 7- Kürt bölgesindeki kent, ilçe ve kasabalarda kamu görevlerinin Kürt olması ve bölge ihtiyaçları gerekmedikçe Kürtlerden başkasına görev verilmemesi.
- 8- Parlamenter hayatın kurulması sürecinde bazı kurumların kurulması, basının halkın isteklerini ifade etmesi ve yasal çerçevede Kürtleri de kapsaması. Siyasal ve edebi yayınların Kürtçe ve Arapça’ya da her iki dilde aynı zamanda yayımlanması.
- 9- Kürt bölgesinde baskı ve zor kullanımı ile ilgili araştırmadan sonra, zor kullanma eylem ve olaylarına karışan herkese genel af ilan edilmesi, önceden işten çıkarılmış tüm işçilerin ve memurların görevlerine dönebilmesi.
- 10- Kürtlere destek veren asker ve polislerin silahlarıyla birlikte eski birliklerine iki ay içinde dönmesi. Merkezi destekleyen silahlı birliklerin de normal yaşama dönmesi.
- 11- Zor kullananlara karşı harcanan kaynakların Kürt bölgesinin inşasında kullanılması.
- 12- Kürtler ve sürekli yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalanların eski yerlerine dönmesi ve kendilerine tazminat ödenmesi.
- 13- Musul’un Kürt yerlerinin Duhok’a bağlanması. (*Gizli Madde*)

²⁶⁷ Bayhan, s.166-7.

14- Seçimlerden sonra KDP'nin yasal faaliyet yürütmesine izin verilmesi. (*Gizli Madde*)

15- Genel bir af ilan edilmesi. (*Gizli Madde*)

Geniş imtiyazlar içeren Bazzaz'ın bu anlaşması Kürtler için tarihi ve büyük bir siyasi kazanım olmuştur. Bazzaz Deklarasyon'u Irak'taki Kürt sorununun çözülebileceği, Kürtlere özerklik tanınabileceği ve tüm Irak'ta parlamenter demokrasinin uygulanabileceğini bildirerek daha önceki taleplere yaklaşıyordu. 15 maddeden üçü gizli tutulmuştu. Bunlardan biri eski bir şikâyeti ele alıyor ve Musul eyaletinin Kürt bölgelerinin ayrılarak, bu bölgeyi Duhok merkezli bir Kürt eyaleti haline getirilmesini öngörüyordu. İkincisi seçimler yapıldıktan sonra KDP'nin halka açık bir biçimde faaliyet yürütmesine izin verileceğini vaat ediyordu. Son olarak da Bazzaz adım adım uygulanacak bir genel af sözü veriyordu. Kürt sorununun çözümü için 12 maddelik bir program açıklamış olsa da bu program ordunun muhalefeti nedeniyle uygulamaya konulamadı. Abdurrahman Arif'in ordunun rolünü küçük gördüğünü düşünen bazı subaylar, Bazzaz'ın konumunu yıpratarak iç kamuoyunda onu zayıflattı. Bazzaz yönetiminin bir süre sonra istifa etmesiyle sonuçlanan bu durum, Kürtlerle gerçekleşen anlaşmanın askıya alınmasına neden oldu.²⁶⁸ Bazzaz'ın hükümetten ayrılmasıyla hem Kürtler hem de demokratik bir Irak cumhuriyeti için doğan en büyük şans kaybedilmiş oldu. Onun yerine geçen general, Bazzaz Deklarasyonu'nu uygulamaya sokmaya hiç niyetlenmedi ve hiçbir koşulda Barzani'nin tüm Kürtleri temsil edemeyeceğini varsaydı. Temmuz 1968'de Baas ve ordu başarılı bir darbe gerçekleştirdi.²⁶⁹

Irak'ta 1958'de monarşinin devrilmesi ile sona eren Irak Krallığı yerine gelen cumhuriyet dönemi, Kürtlerin siyaset sahnesinde daha fazla görüldüğü bir dönem olmuş ve Kürtler güçlü bir siyasal hareket olarak var olabilmişlerdir. Kürtlerin ulusal bir hareket olarak sadece yerelde değil genel toplumsal tabanda benimsenen bir aşamaya ulaştığı görülmektedir. 1958-1968 arası on yıllık zaman diliminde Irak'ın farklı hükümetlerince etnik anlaşmazlıkların giderilmesine yönelik bazı sivil çözüm girişimleri gerçekleşmiştir. Bunlar arasında en önemli olanı Kürtlerin Bazzaz hükümetiyle bir özerklik anlaşması

²⁶⁸ Mcdowall, s.427-8; Muhammad, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)*, s.89.

²⁶⁹ Mcdowall, s.429.

yapmasıydı ki bu anlaşma sivil çözüm çabalarının en yoğun olduğu bir dönemde yapılmıştır. Ancak Irak'ta farklılıkları kapsayan siyasi kültürün yetersizliği ve siyasi kaygılar, bu çabanın bir sonuca ulaşmasını engellemiştir.²⁷⁰

3.4. Baas İktidarı Döneminde Kürt Hareketi ve İç Ayrışma

Baas Partili subaylar tarafından 17 Temmuz 1968'de düzenlenen darbe sonucu Irak Başkanı Abdurrahman Arif devrilerek yerine Ahmed Hasan el-Bekir geçti. Bekir 1979 yılına kadar ülkenin cumhurbaşkanı olarak görev yapmış ve bu süreçte Baas ideolojisinin Irak'taki temsilcisi olmuş, izlediği sert dış politika Irak'ın Müslüman komşuları arasında yalnızlığa hapsedilmesine neden olmuştur. Bekir, Arap-İsrail uyumsuzluğunda uzlaşmaya karşı aldığı tutumla dikkat çekmiş ve farklı bir yol izlemeyi tercih eden bir kısım Arap devlet başkanlarıyla da anlaşmazlığa düşmüştür. İran'a yönelik toprak talepleri yüzünden 1975'e kadar Kürtlerle anlaşmakta zorluklar yaşayan Bekir, 1976'da geçirdiği kalp krizinden sonra birçok yönetsel sorumluluğu yardımcısı Saddam Hüseyin'e devretti. Bekir'in yardımcısı konumunda olan Saddam 16 Temmuz 1979'da devlet başkanı ve Devrim Komuta Konseyi başkanı oldu. Cumhurbaşkanı yardımcısı olduğu dönemde yönetimde oldukça etkin olan Saddam, 1968'de Baasçıların yönetimi ele geçirmeleri sonrasında Kürt sorunun çözümü yönünde çeşitli girişimlerde bulundu. Nitekim Temmuz 1968'de iktidarı gelen Baas partisi amaçlardan birinin Kürt sorununu barışçıl bir biçimde çözmek olduğunu belirtti. Dolayısıyla Baas'ın bu kararının Kürtlere verilen bir taahhütten ziyade kendi konumunu güçlendirme zorunluluğundan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Baas diğer muhalif yapılara nazaran Kürtler ile kurduğu temaslarda daha başarılı oldu ve somut adım olarak yeni kabineye birkaç Kürt bakanın atanmasını ve Bazzaz Deklarasyonu'nun yürürlüğe konulmak istendiğini beyan etti.²⁷¹

İktidara gelmeden önce Kürt meselesinde ayrılıkçı ve güvenlik odaklı politikaları öncelemediğini vurgulayan Baas Partisi bu sürece daha farklı yaklaştı. Kürt sorununa yönelik bu farklı yaklaşım, Kürt ayaklanmalarının devam etmesinin hem içeride rejimi zayıflatacağını hem de yabancı müdahalesinin önünün açılmasına sebep olacağını

²⁷⁰ Bayhan s.150.

²⁷¹ Mcdowall, s.432.

düşüncülerinden kaynaklanmaktaydı. İçeride rejimi zayıf düşürecek böylesi bir durum, bölgesel bir güç olarak etkili olmaya çalışan Irak'ın bu yönde başarılı olmayacağı anlamına gelmekteydi.²⁷² Baas Partisi Kürt hareketinin aldığı dış destek sayesinde hükümeti zayıflattığını düşünüyordu. Arap dünyasında güçlü ve lider bir devlet olma amacıyla olan Baas iktidarı, Kürt hareketi ile uzlaşma arayışına gitti ve taraflar arasında uzlaşma yönlü müzakereler devam etti.

Baas Partisi 1963 ve 1968 yıllarında gerçekleştirdiği darbeler yoluyla iki ayrı dönemde iktidara gelmiş, ülkedeki etnik ve mezhepsel ayrımları önceleyerek Sünni Arap toplumuna dayanan bir otoriter yönetim kurma yolunda diğerlerini yönetimden uzaklaştırmıştı.²⁷³ Baas iktidarı izlediği strateji ile içerde güçlenmek için Kürt hareketi ile belli bir süre sorun yaşamak istememesine rağmen birkaç defa tekrarlanan sorunlar yaşanmaktaydı. Tarihsel olarak bakıldığında Baas iktidarı döneminde ve öncesinde Irak hükümetleri önce Kürtleri yatıştırmayı deneyecek, sonra onlarla savaşa girecek ve sonuçta içeride gerçekleşen hükümet darbesiyle devrileceklerdir. Abdülkerim Kasım (Temmuz 1958), Abdüselam Arif (Şubat 1968) ve Hasan el-Bekir (Temmuz 1968), Kürtlere dostluk mesajlarıyla vaatlerde bulunmalarına rağmen kısa bir zaman sonra taleplerini kabul edememiş ya da etmemiş, askeri güçlerini Kürt bölgelerine göndermişlerdi. Benzer bir süreci Baas iktidarı da gerçekleştirme yoluna giderek, Kürt hareketini tamamen sona erdirmek için 1969'da geniş çaplı bir operasyon düzenlendi. Irak hükümeti ve Kürt hareketi arasındaki çatışmalar kısa aralıklar dışında 1970'in başlarına kadar devam etti. Ancak Irak yönetimi ABD, İsrail ve İran'ın desteğini arkasına alan Kürtlerin ayaklanma girişimini bastıramadı. Nihayetinde Kürtlerle anlaşmaya zorlanan hükümet tekrardan görüşmelere başladı ve Saddam Mart 1970'te Kürt bölgesine giderek Barzani ile anlaşmaya vardığını 11 Mart 1970'de ulusal televizyondan kamuoyuna açıkladı. Hükümet ve Kürt hareketi 11 Mart 1970'te Kürtlere bölgesel özerklik ve devletin tüm işlerine kısmi katılım hakkı tanıyan bir anlaşmaya vardı. Bu anlaşma ile Kürtlere geniş siyasi, kültürel ve ekonomik haklar sağlanmış oluyordu.²⁷⁴

²⁷² Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, 2.Baskı, İstanbul: Alfa yayınları, 2007, s.468.

²⁷³ Bayhan, s.89

²⁷⁴ Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.51; Mcdowall, s.436-7; Arif Keskin, "İran'ın Kuzey Irak Politikası, İran ve Iraklı Kürtler", **Omran Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 15 Ekim 2015, <http://tr.omrandirasat.org/yayınlarımız/makaleler/iran'in-kuzey-irak-politikasi-iran-ve-irakli-kurtler.html> (10 Ağustos 2016).

Kürtlerin bu anlaşma yoluyla edindiği kazanımlar daha sonrasında Irak'taki ulusal haklarını talep etmeleri konusunda önemli bir meşruiyet zemini teşkil etmesi açısından hayati bir önem arz etmiştir.

11 Mart 1970 Anlaşmasının maddeleri;

- 1- Kürt bölgesinde Arapça ve Kürtçenin resmi dil olmasının yanında eğitim dilinin Kürtçe olması ve diğer bölgelerde de ikinci dil olması,
- 2- Kürtler ve Araplar arasında hak eşitliği için Kürtlerin merkezi yönetimde ve orduda önemli-sorumlu mevkilere gelmesi,
- 3- a) Kürtlerin kültür ve eğitimde geri kalmasından dolayı Devrimci Komuta Kademesi'nin Kürtlerin kültürel hakları ve dil kapsamında alınan kararlarının uygulanmasını hızlandırması, geri kalmışlığın tasfiye edilmesi için bir planın hazırlanması,
b) Bölgede öğrenime ara veren ve öğrenimden çıkarılan öğrencilerin dönmelerinin sağlanması ve bu sorunun nihai bir çözüme kavuşturulması,
c) Kürt bölgesinde okul sayısının artırılması ve eğitim düzeyinin yükseltilmesi, Kürt öğrencilerin Araplarla eşit koşullarda üniversitelere, askeri ve diğer yükseköğrenim kurumlarına alınması,
- 4- Kürt bölgesindeki kamu yöneticilerinin Kürt ya da Kürtçeyi iyi bilen kişilerden olması ve Kürtlerin vali, vali yardımcısı ve emniyet müdürü gibi makamlara da tayin edilmesi,
- 5- Kürtlere öğrenci, gençlik, öğretmen ve kadın örgütleri kurma hakkının tanınması ve bu örgütlerin benzer ulusal örgütlerle eşit haklara sahip olması,
- 6- a) Bölgedeki olaylara katılan herkes için bu bildirin yayımlanmasından sonra bir hafta içinde genel af ilan edilmesi,
b) Sivil ve asker dâhil herkesin önceki işlerine dönmelerinin sağlanması,
- 7- a) Bölgenin bütün alanlarda kalkınması için gerekli önlemlerin alınması ve bu amaçla özel bir bütçe tahsil edilmesi,
b) Savaşta ölen Kürtlerin ailelerine maddi yardımın yapılması,
c) İşsizliğin tasfiyesi için özel önlemlerin alınması,
- 8- Kürtlerin ve Arapların eskiden yaşadıkları yerlere dönmelerinin sağlanması.

- 9- Kürt bölgesinde toprak ve tarım reformunun hızlandırılması, feodal ilişkilerin tasfiyesi için yasaya gerekli ilavelerin yapılması ve köylülerin toprak sahibi olmaları ve aşırı yüksek vergilerden muaf tutulmalarına yardımcı olunması,
- 10- Geçici anayasaya aşağıdaki maddelerin eklenmesi:
 - a) Irak'ın iki temel topluluk olan Arap ve Kürtlerden oluştuğu, anayasa'da Kürtlerin ve diğer toplulukların ulusal haklarının teyit edilmesinin sağlanması,
 - b) Arapçanın yanı sıra Kürtçenin de resmi dil sayılması,
 - c) Yukarıdaki iki maddenin yürürlükte kalacak şekilde anayasaya dâhil edilmesi,
- 11- Radyo istasyonlarının ve tüm diğer askeri malzemelerin hükümete devredilmesi,
- 12- Devlet başkanı yardımcılarında birisinin Kürt olması,
- 13- Yeni bildiri metnine, taşralara ilişkin yasaların eklenmesi,
- 14- Anlaşmadan sorumlu yüksek komitenin gereken önlemleri almakla yükümlü olması. Resmi nüfus sayımına göre Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerin bir bölgede toplanması, hükümetin bölgeyi kalkındırması ve bu sürece Kürtlerin katılımını artırması ve Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkının güvenceye alınması, Bölgede idari birleşme olana kadar, Kürtlere ilişkin tüm sorunların çözümünün yüksek komiteyle kuzey taşraları valisi arasında yapılacak periyodik görüşmelerle gerçekleştirilmesi. Kürtlerin kendi kaderini belirleme süreci, cumhuriyet çerçevesinde cereyan edeceğinden, bu bölgedeki ulusal kaynakların işletilmesi ve merkezin yetkisinde olması.
- 15- Kürtlerin nüfuslarına göre yasmada temsil edilmesi. Peşmerge birliklerinin dağıtılmaması ve sınır muhafazası ile bölgenin iç güvenliğinde kullanılması.²⁷⁵

²⁷⁵ Bayhan s.172. (Lazarev ve Mihoyan, s.320-3.); Muhammad, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)*, s.90-1.

Harita 1. 1975 Kürt Otonom Bölgesi

Kaynak: Ali Balcı, Berkan Ögür ve Zana Baykal, “Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği”, **ORMER**, No.1, (Ağustos 2014), s.14.

Bu minvalde 11 Mart 1970’te Saddam ve Barzani’nin kamuoyuna deklare ettiği bu manifesto büyük önem taşımaktadır. Bu manifesto ile Irak halkının Araplardan ve Kürtlerden oluştuğu kabul edilmiş. Kürtlere nüfusun çoğunluk oldukları bölgelerde otonominin yanında (dört yıl içinde) nüfuslarına göre hükümette temsil edilmeleri ve petrol kaynaklarının paylaşımı konularında güvence verilmişti. Irak hükümeti tarafından verilen bu sözler karşılığında peşmergelerin silahsızlandırılması, ağır silahlarını ve radyo vericilerini hükümete teslim etmeleri istenmiştir. Özerklik kavramının ilk kez resmi olarak kullanıldığı bu süreçte otonominin dört yıl içinde hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştı.²⁷⁶ Bu manifesto ve 1974’teki kanuni düzenlemelerle Kürtlere doğal

²⁷⁶ Anlaşma maddelerinin uygulanması için 18 Mart 1970’te Araplardan ve Kürtlerden oluşan dokuz kişilik bir komisyon kuruldu. Anlaşılan vaatlerin bazılarını gerçekleştirmek için hemen harekete geçildi. Öncelikle ulusal hükümet 29 Mart 1970’te beş Kürt üyenin kabineye alınmasıyla yeniden düzenlendi ve Bağdat’taki kabinede yer almaları sağlandı. Bunun yanında toprak reformu yapıldı, sağlık hizmetleri ve Kürtçe eğitimde de hızlı ilerlemeler kaydedildi, pek çok yeni okul açıldı, Kürtçe eğitim geliştirildi ve Kürt Bilimler Akademisi kuruldu. Ancak en hassas konu olan Özerk Kürt Bölgesinin kurulması konusunda ise daha az gelişme kaydedildi. Bkz; Bayhan s.173.

kaynaklar üzerinde kısmi kontrol hakkı da verildi. İç güvenlik, savunma ve dış ilişkiler merkezî yönetimin kontrolünde kaldı.²⁷⁷

11 Mart anlaşmasının maddelerinin uygulanabilmesi için dört yıllık bir süre öngörülmesine rağmen Irak hükümeti ve Kürtler bölgenin sınırları konusunda hiçbir zaman anlaşmaya varamadılar. En temel uzlaşmazlık kısmını Kerkük meselesi oluşturmaktaydı. Kürtler, nüfusunun çoğunluğunun Kürtlerden oluştuğunu ileri sürerek petrol açısından zengin Kerkük ve Hanekin bölgelerinin kendi sınırlarına dâhil edilmesini talep ettiler. Kürt hareketinin talebine karşılık hükümet bu bölgelerin stratejik öneminden dolayı kendi kontrolünde olmasını istiyordu. Taraflar arasında anlaşmaya giden süreç sonucunda, hükümet özerkliği topraklardan çok Kürtlere haklar bağlamında kabul etmek istemesi üzerinden neticelendireceğini varsayıyordu. Dolayısıyla temel uzlaşmazlık konusu olan nüfusla ilgili 14. madde gereği tartışmalı bölgelerde Aralık 1970’te yapılması planlanan nüfus sayımı karşılıklı anlaşmayla önce ilkbahara ertelenmesine rağmen, sonrasında sayım tek taraflı olarak belirsiz bir tarihe ertelendi. Barzani, hükümeti Kerkük, Hanekin ve Sincar gibi tartışmalı bölgelere Arapları yerleştirmekle suçlayarak olası bir sayım sonucunda bu bölgelerdeki çoğunluğun Araplardan oluştuğunu göstermesi durumunda sonucu kabul etmeyeceklerini bildirdi. Baas hükümeti Kürtlerin tartışmalı bölgelere İran ve Türkiye’deki Kürtleri getireceğini düşünüyordu. Lakin gerginliğin asıl sebebinin Osmanlı döneminden beri Irak’ta oturan fakat henüz ülke vatandaşlığına geçmemiş olan Feyli Kürtleri olduğu ortaya çıktı. Nitekim anlaşılacağı gibi hükümet bu kadar hayati kaynakların bulunduğu bir bölgenin denetimini elden bırakmak istemediğinden Kürtleri zorla bölgeden çıkararak yerlerine Arapları yerleştirdi ve bölgeyi *Araplaştırmaya* başladı.²⁷⁸ Taraflar arasında tartışmalı olan bu bölgelerde yapılan/yapılacak nüfus sterilazyonu ileride Kürt hareketi ve Irak hükümeti arasında çatışma riskinin en yüksek olduğu alanlardan birisini teşkil edecekti.

²⁷⁷ Bayhan, s.89; Taş, age.

²⁷⁸ Baas iktidarı 1970’lerde sınır boyundaki on binlerce Feyli Kürdünü İranlı olduklarını iddia ederek İran içlerine ve Irak’ın güney kesimine sürdü. Arapları da teşviklerle kuzey bölgelere göç ettirdi. Detaylı bilgi için bkz; Mcdowall, s.436-7,440; Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.53; William R.Polk, **Irak’ı Anlamak**, İstanbul: NTV Yayınları, 2005, s.136; Martin van Bruinessen vd., “Looking into Iraq”, **Chaillot paper no. 79**, Paris: Institute for Security Studies European Union, (Temmuz 2005), s.47; Özalp, s.12-4.

Baas iktidarı Kerkük'ü Kürtlere bırakmak istemiyordu. Kürtlerin Kerkük'ten vazgeçmeyeceğini net bir şekilde anladığında artık bu sürtüşmenin savaşa noktalanacağını biliyordu. Bunun için 1 Haziran 1972'de Baas partisi Irak petrolünü millileştirdikten²⁷⁹ sonra Kürtlerin en büyük destekçisi olan Sovyetler ile Nisan 1972'de imzaladığı ikili anlaşma ile Sovyetleri kendi tarafına çekmek konusunda başarılı oldu.²⁸⁰ İran ise tarihi rakibi Irak'ın bu denli güçlü bir müttefik edinmesinden ve bunun sonucunda silahlanmasından rahatsız duymaktaydı. Bu nedenlerden ötürü Kürtlerin, İran ve ABD ile iyi ilişkiler içine girmesine yönelik bir zemin hazır hale geldi. Baas iktidarının uyguladığı Araplaştırma politikası Kürtleri tekrardan merkezi yönetimle karşı karşıya getirmiştir. Irak bu dönemde Sovyetler Birliği'ne yakınlaşarak Kürt hareketinin dış desteğini azaltma yolunda adım atması ile birlikte Soğuk Savaş kapsamında Ortadoğu'da Sovyetler ile bölge üzerindeki rekabetinden dolayı ABD Kürtlere destek vermeye başlamıştır.²⁸¹ Bu dönemde, ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın Tahran ziyareti esnasında Barzani ile görüşmesi İran üzerinden Kürtlere dolaylı olarak ABD yardımının hızlanmasını sağlamıştır.

Özerklik yasasının çıkarılacağı tarih yaklaştığında henüz bir uzlaşma sağlanamamıştı. Saddam özerklik yasasının çıkmasına kısa bir süre kala İdris Barzani ile yaptığı görüşmede kendi şartlarını dayatmış Kerkük'ün asla özerk bölgeye dahil edilemeyeceğini belirtmişti. Ayrıca Kürtlerin bunu kabul etmemesi halinde savaş başlatacağını gerekirse İran'a tavizler vererek Kürtlere verdikleri desteği çekmelerini sağlayacağını dile getirmişti. Kürtler bu tehdit karşısında boyun eğmeyeceklerini deklare etmiş ve çatışmalar baş göstermiştir.²⁸² Kürtlerin dış aktörlerden aldıkları modern silahlar

²⁷⁹ Baas Partisi'nin 1972 yılında Irak Petrol Şirketi'ni millileştirilmesiyle beraber petrol rejiminin siyasi, ideolojik, ekonomik ve askeri gücünün temeli olmuştur. Artık Irak'ın devletleşme süreci petrolün politik ekonomisine bağımlı kılınmış ve böylece Baas rejimi etkin bir istihbarat ve güvenlik teşkilatı kurarak despotik gücünü artıracak imkâna kavuşmuştur. Bkz; Pınar İpek, "İşgal Sonrası Irak'ta Devletleşme Sorunlarının Kuramsal İncelemesi ve Petrol Zenginliğinin Etkileri", **Middle Eastern Studies/Ortadoğu Etütleri**, Cilt.3, Sayı.1, (Temmuz 2011), s.79.

²⁸⁰ Aynı zamanda Irak, Basra körfezindeki limanlarını Sovyetlere tahsis etmiş ve bazı petrol imtiyazları tanımıştı. Buna karşılık ise Irak'a yüklü miktarda silahlar satacak ve bölgede güçlenmesi için destek verecekti. Bu anlaşmadan sonra Irak, askeri açıdan önemli bir gelişim gösterdi. Bkz; Özalp, s.12.

²⁸¹ Balcı, Öğür ve Baykal, s.16.

²⁸² Özalp, s.12-13.

ve askeri eğitim olası bir çatışma durumunda galip çıkmaları yönünde güçlü bir duyguya sahip olmalarını sağlamıştı.

Baas iktidarı 1970 anlaşmasının üzerinden geçen dört yıl sonrasında 11 Mart 1974'te özerklik yasasını yürürlüğe koydu. Ancak taraflar arasındaki anlaşmazlığın temelinde yasadaki bazı maddeler ve en önemlisi Kerkük'ün durumuyla ilgili bir hüküm bulunmaması meselesi vardı. Kürt bölgesinin bütçe payı ile ilgili petrol gelirlerinden nasıl ve hangi oranda yararlanacağı belirtilmemişti. Yalnızca bu maddeye göre genel bütçeden bölgenin diğer bölgelerle eşit biçimde kalkınması için kaynak ayrılır ibaresi vardı ki buradan anlaşılacağı gibi bölgeye aktarılacak mali kaynağın miktarı bütünüyle merkezi yönetimin insiyatifine bırakılmıştı. Oysaki 1970 anlaşmasında Kürt bölgesinin nüfusu oranında gelirlerden pay alacağı belirtilmişti ve 1970 anlaşmasında Kürtlerin merkezi yönetimde ne şekilde temsil edilecekleri belirtilmesine rağmen 1974 yasasında bu konuyla ilgili hiçbir hükme yer vermemişti. Bunun yanında Kürtler Kerkük şehrinin Özerk Bölge sınırlarına dâhil edilmesini istemiş ancak bu talep Baas rejimi nezdinde kabul görmemişti. Kerkük meselesi yüzünden Kürtler müzakereleri askıya almış ve hükümetteki Kürt bakanlar ve valilerin tamamı istifa ederek Bağdat'tan ayrılmışlardır. Bu gelişme üzerine 11 Mart Anlaşması askıya alınmıştır. Bu açıdan söz konusu farklılıkların Kürtlerin aleyhine olduğu ve Kürtler'in bu durumu kabullenmemesi üzerine ilaveten İran ve ABD'nin desteğini almaları savaşı tetiklemiştir.²⁸³

Barzani ABD, İsrail ve İran'ın destek vaatleri ve Baas yönetiminin kendisine karşı iki suikast girişimi sonrasında taleplerini artırırken, hükümete gözdağı vermek istediğini düşünüyordu. Özellikle petrol zengini Kerkük'ün Kürt bölgesine bağlanmasını, kendi askerî gücünü bulundurabilmeyi ve diğer ülkelerle temas kurabilmeyi talep etti. 1974'te görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanınca merkezî hükümet, kendi kontrolü altındaki bölgelerde Mart manifestosunu uygulamaya hazır olduğunu açıkladı. Bunu gerçekleştirmek için bir konsey oluşturmasına rağmen Kürt hareketi silahlı mücadeleyi başlatmıştı.²⁸⁴ Bunun üzerine taarruz hareketine başlayan Irak ordusu Kürtlerin hâkimiyeti altında bulunan toprakları geri alırken, Kürtler İran tarafından sağlanan küçük

²⁸³ Özalp, s.12-13; Muhammad, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)*, s.91-92.

²⁸⁴ Özcan, age.

çaplı destekle ayakta kalabilmişlerdir. Sovyetler ise Bağdat ile ikili ilişkilerinin iyi olmasından dolayı soruna duyarsız kalmıştı. Bu dönemde Bağdat ile Tahran arasında Şattularab krizinin doruk noktaya ulaşması Kürtlere sağlanan desteğin ivmesini artırmıştır.

Irak Kürtlere verilen dış desteğin önüne geçmek için İran ile masaya oturarak bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda Irak, İran ve Türkiye Dışişleri Bakanları ABD'nin bilgisi dâhilinde İstanbul'da bir araya gelmişlerdir. Bu toplantıda İran-Irak sınırını yeniden tayin eden bir anlaşma metni üzerinde mutabakat sağlanmıştır.²⁸⁵ Bu toplantıdan altı ay sonra Cezayir'in başkentinde Saddam ile İran Şah'ı arasında Cezayir Anlaşması imzalanmıştır. 6 Mart 1975 tarihinde Şattularab sorununu çözümlen Cezayir Anlaşması Kürtlere yönelik İran desteğinin tamamen kesilmesine yol açmıştır. Bu anlaşma iki taraf için de tatmin edici olmasına rağmen temel olarak İran'ın başarısı olarak nitelendirildi. Anlaşmanın ertesi günü İran silahlı kuvvetleri ağır silahlarıyla birlikte Kürt bölgesinden çekildi ve 8 Mart'ta da Irak ordusu ağır bir saldırıya geçti. Şah ile bir görüşme yapan Barzani savaşa devam etmeyeceğini açıkladı. Birkaç gün içinde Kürt hareketi askeri olmanın ötesinde siyasi olarak çöktü ve bölgedeki halk İran'a doğru sığınırken Irak hükümeti Kürt isyanına katılanları kapsayan bir af çıkararak pek çok peşmergenin doğrudan teslim olmasını sağladı.²⁸⁶ Saddam'ın İran ile anlaşması sonucunda İran'ın desteğini kesmesinden dolayı siyasi ve askeri olarak büyük bir yenilgi yaşayan Kürt hareketi sonrasında kendi içinde bölünmeler yaşadı. Bugün IKBY'de KDP'nin siyasi ve askeri olarak en büyük rakibi 1976'da KDP'den ayrılarak kurulan Kürdistan Yurtseverler Birliği'dir (KYB).

Kürt hareketi ve Baas iktidarı arasında yapılan 1970 Özerklik Anlaşması'nın bozulmasının temelinde merkezileşme ve dış destek faktörleri olduğu belirtilmektedir. *Mcdowall* Kürtler ve Saddam arasındaki özerklik anlaşmasını Baas iktidarının

²⁸⁵ Buna göre İran ve Irak sınırının 25-30 km. derinliğinde yer alan Kürt yerleşim merkezlerini tahliye edilip ahalisinin de şehirlerde iskân edilmesi üzerinde anlaşılmıştır. Bununla da yetinmeyen Irak yönetimi, İran Şahı'nın Kürtlere sağladığı desteği kesmesi durumunda, İran'ın Ervendrud üzerindeki hâkimiyetini tanıyacağını taahhüt etmiştir.

²⁸⁶ Attar, s.163; Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.55; Milton J. Esman and Itamar Rabinovich, **Orta Doğu'da Etnisite Çoğulculuk ve Devlet**, İstanbul: Avesta Yayınları, 2004, s.334; Özalp, s.12-3; Özcan, age; Muhammed, s.91-2; "A Review of the Kurdistan Parliament- Iraq", <http://www.perleman.org/uploads/pdf/About-Kurdistan.pdf> (10 Eylül 2016).

merkezleşme yönündeki politikalarını Barzani'nin dış güçler tarafından araçsallaştırmasının etkileri üzerinden açıklamaktadır. Irak ordusunun Kürt hareketini karada yenebilecek kadar güçlendiğini de fark edememesi sonucunda 1968-75 yılları feci bir yenilgiye, yoğun nüfus hareketlerine ve Kürtlerin kısa dönemli sahte bir özerklik uygulamasına yol açtığını ileri sürmektedir. *Attar* ise Barzani özelinde Kürt hareketinin yenilgisinin öncelikle kendilerinin Sovyetler ve ABD tarafından siyasi bir baskı aracı olarak kullanmalarından, İran Şahı ve istihbarat teşkilatı SAVAK'a olan aşırı güvenlerinden ve hareketin bozulmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır.²⁸⁷ Kürt hareketinin sürdürdüğü mücadele sonucunda Saddam ile uzlaşması ve edindiği özerklik kazanımının sağladığı meşruiyet tarihsel bir öneme sahiptir. Ancak Kürt hareketinin dış desteğe olan bağımlılığı ve Baas iktidarının merkezleşme yönlü politikaları iki tarafı içinden çıkmaz bir döngüye hapsedmiştir.

Kürt hareketinin Baas iktidarı karşısında aldığı yenilgi siyasi ayrışmaları da ortaya çıkardı. Irak'ta siyasallaşan Kürt hareketi, modern ve ulusal bir hareket olarak 1945'ten 1958'lere kadar geçen sürede siyasi ve örgütsel bir şekilde toplumsal tabana yayıldı. Kürt hareketinin lideri konumundaki Barzani ve İbrahim Ahmed 1950'lerden başlamak üzere ideolojik ayrışmalardan kaynaklanan gerilimler yaşamalarına rağmen sonrasında ilişkileri normalleşmiş ancak uzun vadede bölünmeler yaşanmıştır.²⁸⁸ Barzani ve Ahmed özelinde yaşanan gerilimler daha sonra Kürt hareketi içerisinde farklı ideolojik eğilimli partilerin çıkışını hazırlamıştır. Bir tarafta aşiret bağlarının ve dini hassasiyetlerin kuvvetli olduğu geleneksel kanat, diğer tarafta ise laik, eğitilmiş ve kentli olan modern grup yer almaktaydı. Nitekim bir bütünlük içerisinde bakıldığında her iki tabakanın da birbirinden ayrılan çok büyük farklılıklarının olmadığını belirten *Sherzad*, Kürt aşiret yapısında çözülmenin bir sonucu olarak kentli ve eğitilmiş kesimin belirgin bir grup olarak topluma dâhil olması üzerinden açıklamaktadır. 1970'te özerk bir yönetimin resmen tanınması, Kürtlere siyasi ve kültürel yönlerini geliştirme fırsatını da verdi ve bunun

²⁸⁷ Mcdowall, s.431; Attar, age.

²⁸⁸ Barzani, karşısında konumlanan İbrahim Ahmed'i ve KDP politikacılarını tembelliklerini, korkaklıklarını, beceriksizliklerini ve entelektüel küstahlıklarını öne sürmekteydi. Benzer şekilde Ahmed Barzani'nin bencilliğinden, keyfiliğinden, adaletsizliğinden, gerikalmış bir aşiret kafası taşıdığından ve hatta dürüst olmamasından şikâyet ediyordu. Her ne kadar Ahmed, Barzani'yi eleştirmek suretiyle parti üzerindeki etkisini zayıflatmayı hedef almış olsa da onun liderliğinin de kaçınılmaz olduğunu fark etmekteydi. Bkz; Attar, s.13; Mcdowall, s.409-410.

sonucunda iki tür liderlik biçimi siyaset alanına dâhil oldu. Birincisi geleneksel aşiret/dini liderlik ve ikincisi de toplumda yüksek bir statüye sahip ve laik eğitim almış kentli kesimin liderliği idi. *Denise Natali* partiler arası şiddet kullanımında merkezi politikaların da etkili olduğunu belirtmiş ve bu politikaların Kürtleri, kendi taraflarına çekmediği gibi onları kolaylıkla etnik bir milliyetçiliğe geçiş yapamayacak kadar karmaşık yapılarla baş başa bıraktığını vurgulamaktadır.²⁸⁹

Baas iktidarı her ne kadar Mart 1970 anlaşmasıyla Kürt hareketi ile uzlaşma yönlü politikalar göstermişse de birçok kez stratejik müdahale ve görüşmeler ile Kürt hareketini içerden birbirine düşürmek için politikalarından geri durmamıştı. Mart 1970 anlaşmasının akabinde Irak'ın 1966'da kendi safına dâhil ettiği ve 1970'e kadar Barzanilere karşı kendileriyle samimi bir şekilde iş birliği yapan Talabani'ye desteğini kesmesi üzerine Talabani tekrardan Barzani'ye yakınlaşmıştı. Böylece Talabani KDP'nin sol kanadı olarak bilinen grubun yeniden partiye katılmasını sağladıktan sonra kendisi de merkez komite üyeliğine seçilmişti.²⁹⁰ Barzani'nin özerklik anlaşmasıyla kazanımları bir süre tarafların beraber politika yürütmesini sağlamıştı. Yine de bu dönemde Kürtlerin geleneksel ve modern grupları arasında üst düzeyde anlaşmazlıklar görülmüştür. Dönemin en kritik özelliği 1975'ten sonra Kürt hareketinin çok partili bir karaktere bürünmesiydi. KDP'nin liderlik ettiği Kürt hareketinin 1975 yenilgisi sonrası çökmesinin önemli sonuçlarından biri de, ayrı bir özerk yönetim mücadelesini yürüten birden fazla siyasal yapının oluşumu için uygun şartları hazırlamasıydı. Kürtlerin yapısal bölünmüşlüğü önemli oranda giderebilen Barzani'nin mücadeleyi bırakma kararı Kürtlerin lidersiz kalmasına ve aralarında farklı grupların ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Kürtler arasındaki bu parçalanmışlık durumu geleneksel yapılardan çıkıp, partisel bölünmelere doğru evrilmeye yol açtı. Bunların içinde yerel düzeyde etkili olan sol, dini ve muhafazakâr gibi partiler olmalarına rağmen genel itibarıyla tümü dar tabana, farklı ideolojik yönetimlere ve siyasal hedeflere sahiplerdi. Önemli ayrışma noktaları nedeniyle Kürtler ortak bir siyasal tutum takınamamışlardır. Bu tutumlarında aşiret, tarikat veya yerel aktörler gibi geleneksel yapılar etkili olmuştur ki bu Kürtlerin tarih

²⁸⁹ Aktaran: Bayhan s.103; Mehrdad R. Izady, **Kürtler**, İstanbul: Doz Yayınları, 2013, s.359.

²⁹⁰ Attar, s.156.

içerisinde ailelerine, aşiretlerine, dini kurumlara veya dini liderlere bağlılığının önem derecesini göstermiştir.²⁹¹

KDP'li modern grubun partileşme kararıyla Talabani sertlik yanlısı çevresi ile birlikte 1976 yılında KYB'nin kurulduğunu ilan etti.²⁹² KYB'nin temel hedefleri Irak'ı siyasi ve ekonomik olarak sömürgeci ağdan kurtarmak, Baas rejimini devirmek, Irak halkları için ulusal demokratik bir düzen kurmak ve Kürtlerin ulusal haklarının tanınmasını sağlamaktı. Diğer taraftan 1959'dan beri gölgede kalan bir parti olan Pasok Eylül 1976'da kendisini yenileyerek Kürt Sosyalist Partisi (KSP) adını aldı. Bu parti daha sonraki dönemlerde farklı isimlerle anılmıştı. Bu arada eski KDP, içindeki dağılmayı önlemek konusunda İdris ve Mesud Barzani'nin oluşumu ayakta tutma girişimlerine sahne oluyordu. İdris ve Mesud Barzani 1970-74 arasında Kuzey Bölgesi Bakanı olan Sami Abdülrahman ve diğer bazılarıyla birlikte KDP-Geçici Önderliğini (KDP-PL) oluşturmak için Ağustos 1976'da Avrupa'da buluşmuştu. Barzani kardeşlerin KDP'yi güçlendirme ve toparlama girişimleri sonuç vermiş ve KDP-PL, Kasım 1979'da İran'da yaptığı 9. Kongre sonucunda yeniden KDP adını almıştır. Kürt siyasi hareketi, farklı Kürt partilerin kurulması sonucunda çok partili bir siyasi karaktere bürünmüştür. 1976'dan sonra özellikle Kürtler arasında üç siyasi grup etkiliydi. İlki geleneksel bir oluşum olarak tanımlanan KDP; ikincisi KDP'den ayrılan kesimlerin kurdukları KSP ve KYB; son olarak da İran-Irak Savaşı'ndan sonra oluşan küçük ölçekli, tabanları ve geçmişleri pek olmayan siyasi partilerdi. Ayrıca İslami değerleri savunan üç İslami Kürt partisi de kurulmuştu.²⁹³ Bu dönemde, partinin KDP-İran ile çatışmasından rahatsız olan gruplar vardı ve bunların içinde olan Sami Abdurrahman grubu ile birlikte KDP'den ayrıldı ve 1981'de Kürdistan Demokratik Halk Partisi'ni (KDHP) kurdu. Yaşanan politik ayrışmalara rağmen KDP ve KYB geleneksel yapıları güçlü olan iki parti olarak varlıklarını sürdürmüştür. KSP ve KDHP gibi kendilerini ileri programa sahip partiler

²⁹¹ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s.176; Bayhan s.150,183,190.

²⁹² KYB'yi Talabani ve onun yakınında yer alan iki grup oluşturuyordu. Başında Noşirvan Mustafa'nın olduğu Marksist-Leninist grup olan Komala ve Talabani'nin 1964'ten beri mücadele arkadaşı ve eski savaşçı Ali Askari ve Rasul Mamand önderliğindeki Kürdistan Sosyalist Hareketi. Bu anlamda KYB, şemsiye bir örgüt olarak kurulmuş oldu.

²⁹³ Mcdowall, s.457; Bayhan s.190-1; Muhammad, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)*, s.93.

şeklinde gösteren yapılar halktan yeterince destek alamadıkları için etkili bir siyasi hareket olamadılar.²⁹⁴

1975 yenilgisinden sonra Kürt bölgesinde yaşanan durgunluk 1979'da Şah rejiminin çöküşü ve Eylül 1980'de İran-İrak savaşının başlaması Kürtlerin siyasi yapılanmalarını etkileyerek yeni olanak sağlamış ve bu durumdan yararlanmaya çalışan Kürt siyasi güçleri yeniden faaliyetlerine başlamıştır. KDP 1983'de İran'ın Irak'a saldırısından yararlanarak özerk bölgenin önemli kesimlerini ele geçirmiştir. Kürt hareketi aldığı dış desteğin yanında, bu dönemde hükümet ile kalıcı bir özerklik anlaşması imzalamak amacıyla gizli görüşmeler yapmaya başladı. Her iki tarafın da istediği ateşkes Aralık 1983'de sağlandıysa da çok uzun sürmedi.²⁹⁵ KYB'nin Bağdat ile olan ilişkilerini bitirdiğini deklare etmesinden sonra, Baas iktidarı 1985'ten sonraki politikalarında Arap nüfusunu artırma, özellikle Kerkük ve Musul eyaletlerinde etnik demografiyi değiştirme amaçlı zorla göç ettirme politikalarını sürdürmüştü. Saddam'ın dış desteğe ulaştıktan sonra Kürtlere yönelik başlattığı saldırı, Talabani ve Barzani'nin aralarındaki ihtilafları bir kenara bırakarak ortak mücadele etmelerine neden oldu. Bu mücadele hükümeti 1985'te topyekûn bir ayaklanma ile karşı karşıya bıraktı.

Baas'ın güç ve iktidarını hem askeri hem de siyasi olarak artırması, Kürtlerin siyasi taleplerini tamamen reddetmesine neden oldu. Baas'ın uyguladığı politikalar 1985'ten sonra Kürt bölgesini sosyo-ekonomik ve siyasi olarak geriletme uygulamalarına sahne oldu. Bunlar arasında kırsal yerlerinin insansızlaştırılma çalışması bölgede sivil kayıpların artış göstermesine neden olmuş ve köylere gıda maddelerinin girişinin engellenmiştir.²⁹⁶ KDP ve KYB ortak cephe oluşturmak maksadıyla Kasım 1986'da Tahran'da bir araya gelmiş ve toplantı sonucunda ortak mücadele yürütülmesi kararı KDP, KYB, KSP ve IKP'nin imzaladığı bir bildiriyle açıklanmıştı. KYB ve KDP, Mayıs 1987'de Kürt Cephesi'nin resmen kurulduğunu açıkladığında KDP, KYB, KSP, KDHP, Emek Partisi, IKP, Rençdaran ve Asuri Demokratik Hareketi gibi küçük-büyük yapılar da buna dâhil olmuştur.²⁹⁷ Kurulan Irak Kürdistan Cephesi, 1990 yılına kadar

²⁹⁴ Mcdowall, s.461; Bayhan, s.194.

²⁹⁵ Mcdowall, s.488-9; Bayhan, s.183,9.

²⁹⁶ Bayhan, s.198-9.

²⁹⁷ Böylece, tüm partiler askeri güçlerini birleştirirken, siyasi ve askeri faaliyetlerin düzenli yürütülmesi konusunda da ortak bir yönetim kurmaya karar verilmişti. Kurulan Kürt cephesi, partiler arasında siyasi

Kürtlerin yaşadığı dağlık alanlarda faaliyetlerini sürdürdü. Bu yıllarda, Kürt liderler Talabani ve Barzani de önce Suriye, sonra da İran'a sürgün edildi.

Irak-İran Savaşı'nın gidişatının 1987'de İran tarafından yapılan saldırıların azalması hükümetin ilgisini tamamıyla Kürtlere yöneltmişti. Saddam yeğeni Hasan El Meced'i Kuzey Valisi olarak atamasıyla beraber Kürtlere yönelik şiddet sistematize edilmiş hale geldi. Sivil ve asker ayırımı yapılmadan, bölgede denetimi sağlamak ve bazı stratejik yerlere Arapları yerleştirmek amacıyla kimyasal silahların kullanımını kapsayan Halepçe ve Enfal saldırıları gerçekleştirildi. Enfal operasyonları, ordunun Kürt bölgesine tümüyle hâkim olmadan önce Kürtlerin denetimindeki yerlere kimyasal ve ağır hava saldırılarını kapsamıştı. Irak hükümeti 23 Şubat 1988'de sistematik olarak sekiz aşamada başlattığı Enfal saldırılarını 6 Eylül 1988'de bitirdi. Saddam, Kürt siyasi hareketini bitirmek için tüm askeri imkanları kullanmıştı. Dolayısıyla Irak rejimi, 1988 Mart'ında kimyasal-biyolojik silahlar kullanarak Kürtlerin fiili otoritelerini kırmaya çalışmış ve özerk bölgeye karşı büyük bir saldırı şeklinde bu saldırılarını sürdürmüştü. Kürt hareketinin bu süreçteki çöküşü psikolojik olarak 1975 çöküşüne göre çok daha yıkıcı olmuştu.²⁹⁸

Baas rejiminin Kürtlere yönelik sistematik uygulamaları uluslararası kamuoyunda gündeme gelmemiştir. En açık biçimde uluslararası topluluğun Irak'ın kimyasal saldırılarını engellemek için hiçbir kalıcı önlem almaması da rejimin daha rahat hareket etmesini sağlamıştı. KYB, Irak'ın Kürtlere karşı ilk gaz kullanımından sonra bir

farklılıklar olmasına rağmen bir süre devam etti. Bkz; Attar, s.191; Bayhan, s.199; Mcdowall, s.469; Izady, s.371-2

²⁹⁸ Baas rejimi, Arap yanlısı bir politika çerçevesinde özellikle de Enfal operasyonlarıyla Kürtlere sistematik olarak asimilasyon, Araplaştırma ve etnik temizlik politikaları uygulamıştır. Nitekim daha sonra Baas rejiminin Kürt hareketini bastırma girişimleri daha fazla güçleşirken, uluslararası güçlerin Irak'a müdahale etmesine zemin hazırlamıştır. Kimsiyal silahlarında kullanıldığı bu saldırılar sonucunda Kürt ayaklanması tekrar bastırılmış ve onbinlerce kişi topraklarını terk ederek Türkiye ve İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. Kimyasal silahların kullanılması sonucunda Halepçe'de yaklaşık 6 bin ölüm ve onbinlerce yaralanmayla sonuçlanan bir jenosid yaşanırken, Enfal soykırımında ise yüzlerce Kürt hayatını kaybetmişti. Dolayısıyla, 1988 yenilgisi psikolojik olarak 1975 yenilgisinden çok daha yıkıcı olmuştu. Halepçe ile sembolize olan soykırımın boyutları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı. Sonuç olarak, 1975-1990 yıllarında yaklaşık 182 bin Kürt öldürülmüş ve 4 bin köy tahrip edilmişti. Iraklı Kürtlere karşı girişilen Enfal Operasyonu Kürtlerin Arap toplumuyla olan bağlarının kopuşunu hızlandırırken, Baas iktidarına karşı daha fazla direnç göstermelerine yol açmıştır. Detaylı bilgi için bkz; Mcdowall, s.470-1,488-9; Attar, s.192; Bayhan, s.183,189,200-202; İrfan Güler, "Kuzey Irak'taki Kürt Otoritesinin Uluslararası Hukuki Statüsü", **Serbesti**, sayı 3, (Şubat 1999), s.19; Human Rights Watch: Middle East Watch, **Irak'ta Soykırım: Kürtlere Karşı Yürütülen Enfal Askeri Harekâtı**, İstanbul: Avesta Yayınları, 2003.

hafta içinde basın açıklamaları yapmasına ve Birleşmiş Milletler'e resmen başvuru yapmasına rağmen uluslararası arenada yankı uyandırmamıştı. Kurbanlardan bazıları tedavi için Avrupa'ya gitmişti ki elde edilen kanıtlar tartışma götürmeyen türdendi. *Financial Times* 23 Mart'ta “Uluslararası topluluğun Kürtlerden yükselen dehşet çığlıklarına şimdiye dek verdiği yanıt kulak arkası eden bir sessizlik olmuştu” şeklinde uluslararası topluma seslendi. Irak gaz kullandığını 26 Mart'ta dolaylı bir biçimde kabul etti. Ancak Irak'ın İran ile yaptığı ve uzun zamana yayılan savaşın galibi bölgede güçlü bir devlet olarak politika yürüteceğini göstermesi bazı devletleri harekete geçirdi. İngiltere, kimyasal silahların kullanımından dolayı uluslararası soruşturmanın devreye girmesi için çağrıda bulundu.²⁹⁹ Bu sürecin en önemli kısmı askeri olarak Kürtlere destek veren dış aktörlerin sessiz kalmasıydı. Ancak, daha sonraki bölümlerde görüleceği üzere Kürtlerin dış desteğe olan bağımlılıkları hem Irak'ın geleceği hem de Kürtlerin gelecek arayışının temel belirleyici saiklerini taşımaktadır.

Irak hükümetinin İran ile sürdürdüğü savaşın ağır maliyetlerini karşılamak için girdiği Kuveyt işgali Kürt hareketine büyük bir fırsat alanı açtı. Birinci Körfez Savaşı'na giden yolu hazırlayan bu gelişmenin bölgesel ve küresel etkileri ABD'nin hegemon gücü açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.

3.5. Uluslararası Aktörler ile İlişkiler

Kürtler özellikle 1960'lı yıllardan itibaren dış ülkelerden aldığı desteklerle bölgesel düzeyde etkili olan bir siyasal birlik oluşturabilmişlerdi. Dış güçler, desteklerini çektiklerinde ise ayaklanmanın sonucu çok ağır olmuştu. Kürt siyasal hareketi, Enfal operasyonlarıyla büyük bir yıkımı görmüştü. Kürtlerin 1960'tan 1990'a kadar yaklaşık 30 yıla yakın sürdürdüğü siyasal arayış Irak rejiminin baskıcı, sert ve asimilasyoncu politikalarına karşı sürekliliğini koruyabilmişti. Kürtler örneğinde görülen bu süreklilik, farklı etnik aidiyet algısı güçlü olan toplulukların yürüttüğü siyasal mücadelelerin merkezi yönetimlerin uzun süreli ve kapsamlı baskıcı politikalarına karşı sona ermediğini

²⁹⁹ İngiltere aynı zamanda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 26 Ağustos'ta kabul edilen ve böylesi silahları kullananları suçlayarak, kullanımı halinde “uygun ve etkin önlemler” alınmasını isteyen 620 no'lu Kararı'nın da taslağını hazırladı. Uluslararası topluluk kısa sürede BMGK'nin 620 nolu Kararı'nı uygulamaya kararlı olduğunu gösterdi. Dünya basını kimyasalların yol açtığı kayıplara yer verirken hükümetler de tepki göstermeye başladı. Bkz; Mcdowall, s.483-4.

göstermiştir ki şartların uygun olması durumunda yeni bir hareketin tekrar ortaya çıkma olasılığı her zaman mümkündür.³⁰⁰

Barzani'nin Irak'tan ayrılışı, İran'a gidişi ve oradan Sovyetlere iltica edişi Kürt hareketinin Irak'taki durumunu durgunlaştırmıştı. Ancak, Irak'ta monarşinin yıkılması ve ardından cumhuriyetin ilan edildiği Kasım döneminde Barzani'nin Irak'a dönüşü Kürt hareketi için yeni bir süreç oldu. Irak'ta Arap ve Kürt topluluklarının ortak bir düzlemde hareket etmeleri noktasında Barzani ve Kasım arasındaki olumlu hava çabuk dağıldı. Özellikle, Irak'a silah ihracatını durdurmuş olan ABD ve İngiltere, silah göndermeye tekrar başlamış ve bu sayede ülkenin hava ve kara kuvvetleri güçlenmişti.³⁰¹ Kürtler ve merkezi yönetim arasındaki çatışma bu dönemde yoğunlaştı. 1961'de İran Şahı'nın Irak hükümetine baskı uygulamak amacıyla Kürtlere verdiği dış destek, onların hükümete karşı ayaklanmalarını sağlayan önemli bir etkendi. Irak'ın üstesinden gelememesinin önündeki en büyük engel Kürt ayaklanmalarına olan dış desteğin etkisiydi. 1960'lardaki Kürt ayaklanmalarının Sovyetler yerine ABD tarafından desteklenmesi ise o zamana dek Sovyetlerin yanında olan Kürtlerin ABD'nin yanına geçerek saf değiştirmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda ABD ve İsrail, İran'ın Kürtlere yönelik çabalarını desteklemiştir.³⁰²

1960'lı yıllarla beraber Baas iktidarından önce Barzani, rejimin düşmanı durumunda olan İran ve İsrail'den yardım almaya başlamıştı. İran'ın Kürtler üzerinden Irak rejimine yönelik endişesi Sovyet yanlısı rejimin zayıflamasına yönelikti. Baas'ın iktidara gelmesinden sonraki dönem İran ve Irak arasında yaşanan siyasi gerginliklere sahne olmuştur. Bu dönem İran'ın Baas iktidarını zor durumda bırakmak hatta iktidardan düşürmek istemesinden dolayı uzun zamandan beri mücadele eden Kürtlere sağladığı lojistik desteği daha fazla yoğunlaştırdığı bir dönemdir. İran, bu yönde Kürtlere modern silahların teminini sağlamıştır. 1966'da Kürt hareketinin ihtiyacının yüzde 20'lik kısmının İran tarafından karşılanması, İran'ın hareket üzerindeki etkisini göstermektedir. *Altı Gün Savaşları* olarak bilinen tarihsel olayın öncesinde de İsrail, Irak Kürtlere destek vermekteydi. İsrail'in çıkarı Irak ordusunun önemli bir kısmının Kürtlerle savaş

³⁰⁰ Bayhan, s.203.

³⁰¹ Attar, s.144.

³⁰² Keskin, age.

halinde olmasını gerektiriyordu. Bu sayede Arap ülkeleriyle girişilecek olası bir savaşta Irak ordusunun cephe hattında konuşlanmasının önüne geçilecekti. 1963'te İsrail ile ilişkiye geçen KDP'yi temsilen Paris'te Talabani, Şimon Peres ile görüşme gerçekleştirmiş ve sonrasında bir heyet İran üzerinden İsrail'e gitmiştir. 1963 yılında Barzani'nin temsilcisi olarak Avrupa'ya Talabani'nin gitmesi aynı zamanda Kürt meselesinin daha geniş bir yankı bulmasını sağlamak amacı taşıyordu. Bu amaçla, savaşta Kürtlerin sağladığı avantajı Avrupa kamuoyuna, Kürt göçmenlere ve öğrencilere duyurma olanağı elde edildi.³⁰³ Bir müddet sonra ABD hükümeti, Kürtlere karşı iyi niyetini göstermek için Talabani'ye ABD'ye girme izni verdi ve İngiltere'de Talabani'nin karşılaşacağı her türlü pasaport sorununu ortadan kaldırdı. Diğer taraftan İran, İsrail'den gönderilen sınırlı miktardaki yardımların toprakları üzerinden aktarılmasına izin vermiş ve kapılarını açmıştı. Bu dönemin önemli bir özelliği de Kürtlere yapılan yardımların miktarlarının artırılmayıp sınırlı kalmasının tercih edilmesiydi. Uygulanan bu politika, Kürt hareketinin verdiği mücadelenin belli bir sonuca ulaşmadan sürdürülmesini gerekli kılıyordu. Bu sayede Irak ordusunun bölgesel sorunlardan uzakta oyalanması sağlanmaktaydı ki bu hem İsrail hem de Şah tarafından hedeflenen bir amacı teşkil ediyordu. Bu anlamda Kürtlere verilen desteğin en önemli hedeflerinden biri de İsrail'e karşı radikal bir tutum takınan ve karşıt olan Irak'ın etkisiz kılınmasıdır.³⁰⁴ Ortadoğu'da Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentilerinin karşılığının yüksek olduğu bir konjonktürde hiç kuşkusuz İsrail'in açık ya da gizli desteği ve İran'ın stratejik karşı tepkisi statü arayışında kritik bir önem taşıyacaktır.

Baas Partisi, iktidarı ele aldıktan sonra Sovyetlerle sıkı ilişkiler geliştirdi. Irak Ordusunu Irak-Sovyet Dostluk Anlaşması'ndan sonra Sovyet silahlarıyla donattı. Aynı zamanda Moskova Kürtlere yaptığı silah sevkiyatını da durdurmuştu. 1969 yılında Baas iktidarının, Kürtlere yönelik saldırıları karşısında Sovyetlerin sessiz kalması, bu ülkenin Irak'ı desteklediği şeklinde algılandı. Bundan dolayı Barzaniler İranlıların yardımlarını kabul etmişlerdir. Hemen sonrasında ABD yardımı alan Şah, Kürtlere yardım ederek Irak ordusuna karşı önemli askeri başarılar elde etmelerini sağlamıştır. Bu dönemde Mustafa Barzani önderliğindeki Irak Kürtleri de İran ve ABD ile ilişkilerini geliştirdi ve onlar

³⁰³ Attar, s.144.

³⁰⁴ Barzani, Cilt II, s.371-2; Attar, s.144, 159-160.

tarafından daha çok desteklenmeye başlandı. Bu dönemde Sovyetlerden gelecek herhangi bir yardım konusunda ümitsizliğe düşen Barzani'nin, İsrail'in ABD yönetimi üzerindeki etkisiyle Washington'ın Kürt devrimini desteklemesini temin edeceğine inanması söz konusudur. Sovyetlerin, 1961'den 1972'ye kadar Kürt hareketine yönelik kesintisiz maddi yardımda bulunduğu ve Kürt hareketi ile sıcak ve samimi ilişkisi 1972'de Irak rejimi ile gerçekleştirdikleri dostluk ve yardımlaşma anlaşmasından sonra bozulmaya baş göstermiştir. Diğer taraftan Irak rejimi, Kürtler konusunda Moskova ile anlaşmadan sonra bölgede bir aktör olarak güçlenme arayışlarına yönelmiştir. Bu yönde, Bağdat ve Moskova arasında Nisan 1972'de yapılan 15 yıllık anlaşma sonrasında Irak'a yönelik askeri ve mali yardımın miktarı artmaya başlamıştı. Buna müteakip, 1972 yılının sonlarında Sovyetlerden beklediği eski yardımları alamayan Barzani ABD, İran ve İsrail ile ilişkilerini geliştirerek askeri ve finansman yardımı aldı. Bu gelişmeler üzerine ABD, Baas iktidarına yönelik baskı oluşturmak amacıyla Barzani hareketini öncesinden daha fazla güçlendirme yoluna gitti. Bu minvalde, ABD'nin yaptığı yardımlara ilişkin *Harold Tribune* 13 Kasım 1975 tarihli sayısında şu ifadeler yer verdi:

“Üst düzey bir yetkili ve CIA sözcüsü, dün CIA'nın Kürt isyancılara 1972 yılında milyonlarca dolar tutarında silah ve mühimmat verdiğini açıkladı. Çin ve Sovyet markalı silahlar 1972 yılının Mayıs ayında Nickson'un emriyle isyancı Kürtlere gönderildi. ... Silahlar, Dışişleri Bakanlığı'na rağmen teslim edildi. Ayrıca, silahların gönderilmesi böyle bir faaliyeti onaylamaya yetkili tek kurum olan Ulusal Güvenlik Konseyi'nin teyidine bile sunulmadı. Belirtildiğine göre bu emir, Nickson tarafından verildi ve onun ulusal güvenlik danışmanı Henry Kissinger aracılığıyla CIA'ye iletildi.”³⁰⁵

ABD ile ilişkilerini geliştirme çabasında olan Barzani, Sovyetlerin Kürt hareketine yönelik katkılarını inkâr etmediklerini belirtmekte ancak Kremlin'in hiçbir zaman kendi çıkarını göz ardı etmediğini ve bu anlamda da Sovyetlerin daima kendi çıkarını önceleyen bir politikaya sahip olduğunu fark etmişti. Barzani'nin 1969 Ağustos'unda CENTO'ya bağlı iki ABD subayını kabul ettiği ve gelen subayların Barzanilerin karargâhında uzun görüşmeler gerçekleştirdikleri basında yer almıştı. Daha sonrasında ABD'li askeri yetkililer ile Barzani arasında yapılan anlaşma çerçevesinde Kürtlere 14 milyon dolar yardım yapılmıştı. Bu anlaşma şartlarına göre; Barzani hareketin

³⁰⁵ Attar, s.157,159-160; Kerim Yıldız, **The Kurds in Iraq: The Past, Present and Future**, London: Pluto Press, 2007, s.22.

hedefinde Baas iktidarını devirmek olacak ve isyanın başarılı olması durumunda devrimin durumuna ABD karar verecekti. Buna karşılık, ABD tarafından Kürt hareketinin hiçbir şekilde Sovyetler ve Iraklı komünistler ile ilişki kurmayacağı ve Kürt hareketinin gelişimine orantılı olarak bu yardımların sürdürüleceği vaat edilmişti. ABD yönetimi hareketin lideri olarak Barzani'yi tanıyacak ve onu dikkate alacaktı. Bu anlaşmaya rağmen Barzani, 1972 yılına kadar Sovyetler ile iyi ilişkiler sürdürme arayışında olmasına karşın Iraklı komünistler ve Sovyetlerle ilişkileri bozulmaya baş göstermişti.³⁰⁶ ABD'nin tutumuna yönelik yaklaşımını aktaran Mesud Barzani, ABD'nin devamlı surette girişimlerine olumlu cevap vermekten kaçındığını ve bu durumun 1972 tarihinde beklenmedik biçimde tersine dönünceye kadar devam ettiğini belirtmektedir. Barzani Kürtlerin, ABD'ye yakın durmak için politikalar uyguladığını şu şekilde aktarmaktadır;

1960'larda Kürt hareketi Amerika yönetimi ile temasa geçmeye çalışıyordu ve bu ilginin sağlanmasına büyük önem veriliyordu. Çünkü büyük bir nüfusa sahip olan bir ülkenin sunacağı yardımlar rejime karşı verilen mücadelenin gidişatını gerçek anlamda değiştirebilirdi. ABD devamlı surette girişimlerimize olumlu cevap vermekten kaçınırken durum 1972 tarihinde beklenmedik biçimde tersine döndü. ABD'nin ilgisizliğine rağmen 1972 başlarında Nixon'un Moskova ve ardından Tahran'ı ziyaret etmesine kadar yardımlar devam etti. Tahran'da Şah tarafından Amerikan Başkanından, hükümetinin kendisinin belirleyeceği şekilde Kürt ayaklanmasıyla temasa girmesini talep etti. Böylece, Şah ilişkisinin İran'ın gözetimi ve kontrollü altında olmasını istedi.³⁰⁷

Bu anlamda Mustafa Barzani'nin ABD ile bir şekilde ilişki kurmak için aralıksız girişimlerde bulunduğunu aşağıdaki satırlardan görülebilir;

Barzani ve devrim liderliği, Amerikan yönetiminin ilgisini Kürt meselesine çekmeye büyük önem veriyorlardı. Mantık şuydu, büyük bir nüfusa sahip olan bu ülke sunacağı yardımlarla devrimin gidişatını gerçek anlamda değiştirebilir. Özellikle Türkiye ve İran'la olan sağlam ilişkileri nedeniyle bu konuda belirleyici ve sonuç alıcı bir rol oynayabilir. Aynı zamanda Amerikan hükümetinin Arap ülkeleriyle ilişkileri de Sovyetler birliğinin adı geçen ülkelerle ilişkilerinden daha sağlamdı.³⁰⁸

Kürtlerin gelişmiş sayılabilecek silahlarla savaşılmaya başlamasıyla Irak, oldukça zor duruma düşmüştü ve bir an önce bu sorunun çözmeye çalışıyordu. Çünkü kendi iç sorunları ile uğraşan Irak, bu sorun yüzünden bölgede oynamak istediği rolü oynayamıyor ve güçlü rakibi İran karşısındaki etkinliğini yitiriyordu. Bütün bu sebeplerden ötürü rejim

³⁰⁶ Attar, s.157-8.

³⁰⁷ Barzani, Cilt II, s.365-9.

³⁰⁸ Barzani, Cilt II, s.368-9.

ve Barzani arasında gerçekleşen uzun görüşmelerden sonra 11 Mart 1970 yılında Baas Partisi ve KDP tarihe geçecek olan anlaşmayı imzalamış ve bu anlaşma Kürtlere önemli kazanımlar sağlamıştı. Amerikalıların 1972-1975 yılları arasında Barzani hareketine doğrudan finansal yardım yaptığı ve satın alınan silahların İranlılar tarafından teslim edildiği öne sürülmektedir. ABD tarafından yapılan yardımların İran'a göre daha az olmasına rağmen, Barzani ABD'nin katkısının sembolik boyutunun daha önemli olduğuna inanmaktaydı. İran Şah'ının talebiyle 1972-1975 arasında CIA tarafından Kürt hareketine, Irak rejimine karşı 16 milyon dolar aktarıldığı vurgulanmaktadır. Nitekim Şah'ın Irak ile yaşadığı sınır sorununu çözmesine yönelik 1975 Anlaşmasından sonra Kürtlere desteği kesmiş ve Kürt hareketi çökmüştür.³⁰⁹

Kürt hareketi, 1973 yılı itibarıyla İran'ın desteği ve teşvikiyle Bağdat'a baskı yapmakta ve rejimi olası bir topyekûn savaşla tehdit etmekteydi. Her ne kadar Bağdat temkinli davranarak Kürtler'i oyalamaya çalışıyor gibi gözükse de, 1970 mutabakatını dört yıl içinde uygulama sözü vermişti. Ancak, 1974 yılında anlaşmadan önemli maddelerinin çıkarılması, Kerkük, Hanekin ve Sincar'ın özerk bölge içerisine dâhil edilmemesi Barzani hareketinin daha radikal bir tavır almasına yol açtı ve taraflar arasında 1974 yılında yeni bir savaş başladı. Barzani'nin en çok güvendiği konu ise İran'dan temin ettiği modern silahlardı. Kürtlerin düzenli bir cephe savaşı yürüttüğü bir süreçte ABD ve İran'ın askeri ve mali desteği sayesinde Irak rejimi farklı stratejiler uygulama yoluna gitmiş. Bu yönde öncelikle müzakereler için ABD'ye gizli bir heyet gönderen Baas sonrasında, İstanbul'da İran ile nihai olarak uzlaşma sağladıkları mutabakatı 1975 yılında Cezayir'de deklare etmişlerdir. İran'ın doğrudan ABD'nin dolaylı yollardan desteğini çektiği Kürt hareketi, kısa bir süre içinde mağlup olmuş ve Barzani direnişin sona erdiğini açıklamıştır. Dolayısıyla, 6 Mart 1975 tarihinde, Şattularab sorununu çözümleyen Cezayir Anlaşması Kürtlere yönelik İran desteğinin tamamen kesilmesine yol açmış ve imzalanan anlaşmadan sonra Kürtlerin tek askeri ve siyasi gücü olan Barzani liderliğindeki Kürt hareketi siyasi açıdan tamamen dağılmıştır.

³⁰⁹ Özalp, s.11-3. David A. Korn, "The Last Years of Mustafa Barzani", **Middle East Quarterly**, Vol. 1, No.2, (Haziran 1994); Hakan Özoğlu, "Molla Mustafa Barzani in the USA 1975-79." **Presented at 2nd World Kurdish Congress in Erbil, Iraq**, (11-15 Ekim 2012).

Liderlerin bir kısmı Baas rejimine teslim olurken, bir kısmı Avrupa ve Suriye'ye göç etmiş ancak Barzani ile birlikte büyük çoğunluk İran'a siyasi mülteci olarak sığınmıştı.³¹⁰

Sever'in de belirttiği gibi 1958 askeri darbesinden 1970 özerklik anlaşmasının çıktığı 1975 yılına kadar, Kürt hareketinin etkili olmasında bölgede çıkarları olan ülkelerin önemli bir rolü vardı. Barzani'nin liderliğindeki Kürt hareketi, çeşitli zamanlarda farklı gerekçelerle bölgedeki ve ABD, İngiltere, İsrail, İran ve Suriye gibi bölge dışı devletler arasındaki bölgesel güç mücadelesinin bir parçası olmuştur. Bu dönemde Kürtlerin özellikle İran ve Sovyetlerden destek almaları hareketlerinin kapasitesini daha da artırmış ancak İran'ın desteği daha da belirleyici olmuştur. Çünkü Kürtlerin bölgesel olarak İran'la sınırının olması sebebiyle İran'dan silah ve malzeme desteği kolaylıkla sağlanmıştı. Nitekim bu etki İran'ın desteğini kesmesinin ardından Kürt hareketinin kısa sürede çökmesinde de kendini göstermişti. Bu açıdan İran, İsrail ve ABD'nin kendi bölgesel çıkarları için Kürtleri bir araç olarak kullanmakta beis görmedikleri yaşanan acı tecrübeden görülmektedir.³¹¹ Bu anlamda ABD özellikle Soğuk Savaş yıllarında Kürt hareketi ile direkt temas kurmak yerine bölge ülkeleri üzerinden örtülü ve sınırlı bir şekilde ilişkiye geçmiştir. Nitekim bu dönemlerde Barzani, ABD ile temas kurmak ve destek almak uğrunda çaba sarf etmesine rağmen ABD Kürtlerin taleplerine duyarsız kalmıştır.

1975'ten sonra dağılan Kürt hareketi kendi içinde bölünmüş ve yeni fraksiyonlar ortaya çıkmıştır. Baas iktidarının yoğun saldırılarının yanında bu dönemde kendi içlerinde yaşadıkları bölünmeler ve ihtilaflar baş göstermiştir. Irak merkezli Kürt hareketinin üzerinde genellikle belirleyici bir etkisi olan İran, 1980 Irak Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Kürtler ile yeniden diyalog kurmaya başlamıştır. Bu iş birliği öyle ilerlemiştir ki, Irak güçlerine karşı ortak operasyonlar yapılmıştır. İran bir

³¹⁰ Attar, s.159,163,168; Esman ve Rabinovich, s.334; Özalp, s.12-13; Korn, age.

³¹¹ Bu konuda detaylı çalışmalar için bkz; Ayşegül Sever, "Power Led" Outside Intervention in Kurdish Politics in Iraq and Turkey, in early 1970's, **Middle Eastern Studies**, 49:2 (2013), s.168-9 Aktaran: Bayhan, s.182; Mark Gasiorowski, **U.S. Foreign Policy and the Shah: Building a Client State in Iran**, New York: Cornell University Press, 1991, s.33-46; John K. Cooley, **Payback: America's Long War in the Middle East**, London: Brassey's Inc, 1991, s.33-46; John K.Cooley, **Alliance Against Babylon: The US, Israel and Iraq**, London: Pluto Press, 2005, s.76-89; Graham E. Fuller, "The Fate of the Kurds", **Foreign Affairs**, Vol.72, No.2, (Spring 1993), s.108-121; Mcdowall, s.429; Özalp, s.12-13; Kerim Yıldız, **The Kurds in Iraq: The Past, Present and Future**, London: Pluto Press, 2007, s.22; Tolga Savaş, **İsrail, Ortadoğu ve Kürtler**, Ankara: Kamer Yayınları, 2016.

yandan Kürt mültecilere kapısını açarken, diğer taraftan KDP ve KYB gibi Kürt gruplar İran'da yerleşmeye başlamıştır. İran bu grupların Irak karşıtı çabaları için bir üs haline gelmiştir. 1979'da gerçekleşen İran Devrimi sonrasında, Irak içine sindiremediği 1975 Cezayir Anlaşması'nın rövanşını alma fırsatını bulmuş ve 1980'de İran'a saldırmıştır. Saddam Hüseyin'in Irak Meclisi'nde basın karşısında Cezayir Anlaşması'nı yırtarak geçerliliğinin olmadığını söylemesiyle sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı başlamıştır. Bu süreçte İran, yine Kürtleri destekleme yoluna giderek Irak'ı içerden istikrarsızlaştırma çabasında olmuştur.³¹²

³¹² Keskin, age.

4. İKİ KÖRFEZ SAVAŞI ARASINDA KURUMSAL İNŞA: BÖLGESEL YÖNETİMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Saddam'ın İran ile giriştiği ve uzun bir süreye yayılan savaş, Irak'ın sosyal dokusuna ve altyapısına büyük bir zararlar verirken, ekonomik olarak petrol fiyatlarındaki düşüş ve vadesi gelen borçlar hükümeti zorlamaktaydı. Saddam'ın mevcut durumu ihya etmek, tekrardan prestij kazanmak ve ekonomik kaynakları artırmak suretiyle Kuveyt'i ilhak operasyonu Ortadoğu'da yeni çatışma dinamiklerini ve belirsizliklerini tetikledi. Saddam'ın maceracı heveslerle giriştiği bu operasyon uluslararası aktörlerin Irak'a müdahalesi ve Kürtlerin statü arayışlarına yönelmeleri gibi Irak için beklenmedik sonuçların doğuşuna zemin hazırladı. Birinci Körfez Savaşı'ndan³¹³ itibaren Ortadoğu'da yaşanan jeopolitik belirsizlik ve Irak'a yönelik müdahale 1991-2003 yılları arasında Kürtlerin yaşadıkları bölgede *de facto* egemen oldukları bir yarı-devlet statüsü yaşamalarına olanak sağladı. Irak'ın içinde bulunduğu istikrarsızlık içinde istikrar ortamını inşa etmeye çalışan Kürtler, oluşturulan güvenli bölge ile uçuşa yasak bölge sayesinde Irak'ın egemenlik sahasından özerk kaldı. Aynı zamanda Birleşmiş Milletler'in kararı, Kürt isminin Milletler Cemiyeti'nden sonra ilk defa uluslararası düzeye taşınmasını sağlamasıyla tarihsel bir önem taşımış, bu sayede Kürt meselesi uluslararası arenada gündem olma fırsatına kavuşmuştur. 1975'ten sonra aldıkları ağır yenilgi ve maruz kaldıkları toplu katliamların arkasından yaşanan bu dönüşüm, Kürtlerin ilan ettikleri özerk yönetim ile kurumsal inşa çabalarıyla sürdürüldü.

Henüz kurumsal inşa aşamasında iken Kürtlerin kendi içinde yaşadıkları iç çatışmalar, bölgesel ve küresel güçlerin arabulucu müdahalesine zemin hazırlamıştır. Bu dönem küresel bir güç olarak ABD'nin, Kürtler üzerinde hamilik rolünü İran'ın elinden aldığı yeni bir siyasi süreci başlatmıştır. Bu bölümde, Kürtlerin istikrarsız bir ortamda istikrar arayışı çerçevesinde özerk yönetimleri ve kurumsal inşa çabalarıyla bu yönetimin ekonomi politik açıdan değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bunun yanı sıra, kurumsal inşa çabasında iki hakim parti arasında baş gösteren iç savaşın sebepleri incelenirken,

³¹³ Bu çalışmada Saddam'ın Kuveyt'i işgali (1990-91) Birinci Körfez Savaşı, ABD'nin Irak işgali ise (2003) İkinci Körfez Savaşı olarak anılmaktadır. Bazı çalışmalarda, Irak-İran Savaşı (1980-88) Birinci Körfez Savaşı, Saddam'ın Kuveyt işgali (1990-91) İkinci Körfez Savaşı ve ABD'nin Irak işgali (2003) Üçüncü Körfez Savaşı şeklinde tanımlanmaktadır.

çatışmadan uzlaşmaya giden süreçte de bölgesel ve küresel aktörlerin Kürtlere ilişkin politikaları ele alınmaktadır.

4.1. Birinci Körfez Savaşından Güvenli Bölgeye: İstikrarsızlık İçerisinde İstikrar

Irak lideri Saddam Hüseyin tarafından İran'a karşı girişilen ve uzun döneme yayılan savaş ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısında önemli tahribatlar meydana getirmiştir. Petrolde yaşanan fiyat düşüşleri ve Arap ülkelerinden alınan borçların vadesinin gelmesi gibi ekonomik meseleler Baas iktidarını köşeye sıkıştırırken ülkenin sosyo-ekonomik altyapısında da ciddi zararlar oluşturmuştu. Ekonomik ambargolar sonucu petrol altyapısının yıpranması ülkenin petrol gelirlerini azaltırken, rant dağıtan devlet modelini etkilemiş ve iktidarın sosyal güç kaynaklarını ve meşruluğunu tehdit eder hale gelmiştir.³¹⁴ Saddam ülke içinde ve dışında yaşadığı bu darboğazı aşmak için tarihsel olarak üzerinde hak iddia ettiği Kuveyt'e karşı işgale girişti.³¹⁵ Irak'ın bu müdahalesi ABD, AB, BM, Rusya ve Arap dünyası başta olmak üzere uluslararası alanda tepkiyle karşılandı. Ülkelerin verdiği tepkinin yanı sıra, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi harekete geçerek Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesine ve ambargo uygulanmasına dair arka arkaya 660 ve 661 (1990) sayılı kararlar aldı. Sürdürülen diplomatik girişimlere rağmen Irak'ın gerçekleştirdiği ilhak kararından vazgeçmemesi üzerine BMGK 29 Kasım 1990'da aldığı 678 sayılı kararla Irak'ın 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmesini istedi. Irak'ın çekilmemesi üzerine de ABD önderliğinde çok uluslu güç 17 Ocak 1991'de başlayan bir askeri operasyon gerçekleştirdi. Başlatılan bu operasyon 28 Şubat tarihinde sona ermiş ve Irak güçleri, koalisyon güçleri karşısında aldıkları yenilgi üzerine Kuveyt'ten çekilmek zorunda kalmıştır.³¹⁶

Bu süreç yaşanırken, 1975 yılında İran ve Irak arasında gerçekleşen Cezayir Anlaşması'ndan sonra Kürtlerin mücadelesi kesintiye uğramış ve kendi içlerinde farklı

³¹⁴ İpek, s.80.

³¹⁵ Saddam'ın ileri sürdüğü gerekçeler genel hatlarıyla; Kuveyt'in petrol üretim kotalarını aştığı, tartışmalı bölgelerden petrol çıkardığı, Birleşik Arap Emirlikleri ile beraber gerçekleştirdiği fazla petrol üretimlerinden dolayı zarar ettiği gibi gerekçelerdi. Kuveyt işgali için daha detaylı bilgi için bkz; Amatzia Baram, "The Iraqi Invasion of Kuwait: Decision-making in Bagdat", Amatzia Baram ve Barry Rubin (Ed), **Iraq's Road To War**, New York: St. Martin's Press, 1993.

³¹⁶ Attar, s.201-202.

fraksiyonlara bölünmüşlerdi. İran-İrak savaşı sırasında Kürtler, kendi iç örgütlenmelerine yoğunlaşma çalışmalarına rağmen Baas iktidarının toplu olarak gerçekleştirdiği Enfal ve Halepçe katliamlarına maruz kalmışlardı. Bu katliamlardan sonra, merkezi yönetime karşı kendi aralarında kurdukları Kürdistan Cephesi ile hareket etme kararı almışlardı. Saddam tarafından Kuveyt'in işgal edilmesi ve sonrasında ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri karşısında yenilmeleri Kürtler için hayati bir soluklanma ve nefes alma olanağı sağladı. İlk önce, Irak güçlerinin aldığı yenilgi ülkenin güneyindeki Şiiilere cesaret vermiş ve ayaklanmışlardır. Hemen akabinde de Kürt partileri KDP ve KYB'nin girişimi olmadan Raniye'de halk ayaklanması baş göstermiş ve diğer bölgelere de hızlı bir şekilde yayılmıştır.³¹⁷ Tabandan başlayan Kürt ayaklanmasına kısa sürede KDP ve KYB'nin de müdahil olması Duhok, Erbil ve Süleymaniye gibi merkezi şehirlerin Kürt grupların kontrolüne geçişini sağlamıştı.³¹⁸ Diğer taraftan Baas iktidarı Irak'ın güneyinde Şiiilerin eline geçen kentleri 20 Mart 1991'de tekrar kontrol etmeye başlamış ve yönünü Kürt bölgelerine çevirmiştir. 28 Mart 1991'de Irak güçleri hava desteğiyle başlattıkları operasyon ile Kerkük'te kontrolü ele geçirirken, birkaç gün sonra da diğer Kürt şehirleri Irak güçlerinin saldırılarına maruz kalmıştı. Bundan dolayı, Kürtlerin onbinler halinde Türkiye ve İran'a doğru kaçmak zorunda kalmasıyla yaklaşık 1,5 milyon kişi komşu ülkelere sığınmıştır.³¹⁹

Uluslararası güçlerin ve kamuoyunun sessiz kalması Saddam'ın daha yoğun saldırılar gerçekleştirmesine neden olurken, Kürtlerin kısa sürede elde ettikleri galibiyetin etkisi sınırlı ve kısa dönemli olmuştur. Irak güçlerinin savaş uçakları, ağır silahlar ve

³¹⁷ Mcdowall, s.489; Attar, s.201-202

³¹⁸ Kürt güçlerinin kontrol ettiği alanların genişlemesi üzerine Bağdat yanlısı olan Kürt aşiretler ve askerler Kürt gruplarının birleştiği cepheye katılmışlardır. "Kürdistan Cephesi" (Kurdistan Front) olarak bilinen birlik, Enfal operasyonu (1988) dönemlerinde Iraklı Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde farklı fraksiyonların tek çatı altında hareket etmek için biraraya gelmeleri ile oluşmuş ve Kuveyt işgalinden sonra silahlı güçlerini de birleştirmeleriyle güçlenmişti. Bu partiler arasında Halk Partisi, Kürdistan Sosyalist Partisi, Kürt Sosyalist Partisi, Irak Komünist Partisi-Kürdistan Kolu (Azadi), Kürdistan Emekçiler Partisi, Kürt Hizbullahı, Kürdistan İslami Hareketi ve Süryani Demokratik Hareketi vardı. Bkz; James M.Prince, **A Kurdish State in Iraq**, Routledge, January 1993, s.18.

³¹⁹ Attar, s.202,204-205; Mcdowall, s.492; Körfez Savaşı esnasında Saddam'a karşı halkı ayaklanmaya çağıran ABD'nin, 1991 Mart isyanı sırasında Kürtler için herhangi bir girişimde bulunmaması üzerine KYB lideri Talabani ABD'nin bu sessizliğini şöyle ifade etmişti "Saddam Kuveyt bunalımından çıktı ve Bush ona isyanı bastırması yönünde emir verdi". Muhammad, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları*, age. Nitekim Saddam'ın daha fazla cesaret göstermesini sağlayan bir diğer unsur da Beyaz Saray tarafından yapılan açıklamada bu konunun "Irak'ın iç işleri olduğu ve ülkenin iç işlerine karışmak istemediklerini" belirtmesiydi. Andrew Rosenthal, "After War: US Fearing Iraqi Breakup, Is Termed Ready to Accept a Hussein Defeat of Rebels", **New York Times**, 27 Mart 1991.

tankların desteğiyle Kürt bölgelerine yönelmesi karşısında Kürtlerin ayaklanması kırılmıştır.³²⁰ Sayıları milyonları bulan insanların, sınırlarda yaşadıkları durumun uluslararası ajanslarda yer alması üzerine başta koalisyon güçleri olmak üzere BM gibi kurumlara eleştiriler gelmeye başladı. Bu göç dalgası karşısında İran ve Türkiye BMGK'nın harekete geçmesine kadar sınırı kapatma kararı almışlardır. Komşu ülke olarak özellikle Türkiye'nin sürdürdüğü diplomatik girişimler BM'nin harekete geçmesini sağlamıştır.³²¹

Bu bağlamda BM Genel Sekreteri, kendi inisiyatifini kullanarak Irak ile görüşmeler başlatırken diğer yandan da BMGK'da 688 sayılı kararın alınmasına giden bir süreç başlatıldı. Bu girişimler BM Kurtarma ve Yardım Operasyonu'na temel teşkil ederken, ilerleyen süreçte 688 sayılı karar da "Huzur Operasyonu" olarak bilinen koruma, kurtarma ve yardım operasyonuna esas oluşturdu. BMGK'da gerçekleşen toplantılar sonucunda 5 Nisan 1991'de alınan 688 sayılı kararda; insanî nedenlere dayanılarak Irak'ın kuzeyinde ve güneyinde uçuşa yasak bölgelerin oluşturulmasına karar kılındığı ifade edildi. Bu kapsamda, uçuşa yasak bölgeler yoluyla olası bir insani trajedi durumunda çözümün Irak'ın toprakları içinde olması sağlanacaktı.³²² BM Genel Sekreterinin girişimiyle başlayan yardım operasyonu Irak hükümeti ve BM arasında imzalanan bir referandum ile yardımların salt özel bir gruptan ziyade zarar gören tüm Iraklılara yapılacağı yönünde kararlaştırıldı. Böylece, Irak rejiminin keyfi şiddeti önlenirken uluslararası örgütlerin halka yardım adı altında bölgeye girişlerine zemin

³²⁰ Mcdowall, s.494; Galbright, s.58.

³²¹ Türkiye sınırlarındaki mülteci krizi daha çok gündeme gelmişti. Türkiye tarafından sığınma talepleri reddedilen mültecilerin dramı ve ülkenin hem koalisyon hem de NATO üyesi olması bunun nedenleri olarak sayılabilmektedir. Bundan dolayı, Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, yarım milyon civarında mültecinin sınırı geçmesine izin verirken sınırın Irak tarafında bir "güvenlik alanı" oluşturulması çağrısında bulundu. Mcdowall, s.494,498; Michael M. Gunter, "Turkey and Iran Face off in Kurdistan", **Middle East Quarterly**, March 1998, s.33-40; Mustafa Aydın, *Turkish Foreign Policy during the Gulf War of 1990-1991*, **Cairo Press in Social Science**, Vol. 21, No. 1, Cairo: The U.S. University in Cairo Press, 1998, s.49-53; Kemal Kirişçi and Gareth M. Winrow, **The Kurdish Question and Turkey: An Example of Trans-state Ethnic Conflict**, London: Frank Cass, 1997, s.160; "West Begins Airlift to Save Kurdish Refugees, Tehran Closes Its Border", *The Jerusalem Post*, 8 Nisan 1991.

³²² Bill Frelick, "The False Promise of Operation Provide Comfort: Protecting Refugees or Protecting State Power?", **Middle East Report**, Mayıs-Haziran 1992, s.26; BMGK'nın 688 no'lu Kararı "*çok kısa süre önce Kürtlerin yaşadığı bölgelerde görülenler de dahil olmak üzere Iraklı sivil halka yapılan baskıları kınıyor*" ve "*Irak'ın bölgedeki uluslararası barış ve güvenlik üzerindeki tehdidin kaldırılmasına katkı yapmak üzere bu baskıyı hemen sona erdirmesi [ve] Irak'ın uluslararası insan hakları kuruluşlarının Irak'ın her yerindeki yardıma gereksinim duyanlara ulaşmasına hemen izin vermesini*" talep ediyordu. Mcdowall, s.495-496. BM Güvenlik Konseyi 688/1991 sayılı Kararı, <http://daccess-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/596/24/IMG/NR059624.pdf?OpenElement> (20 Ocak 2017).

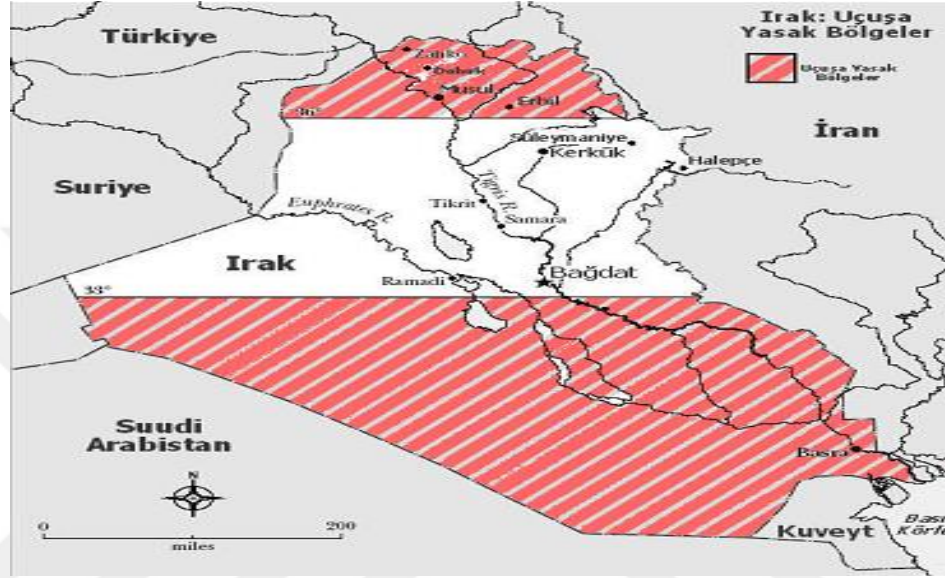
hazırlandı. Sonrasında sınırları genişlemek suretiyle güvenli bölgeler oluşturuldu. BMGK 5 Nisan 1991'deki 688 sayılı kararıyla Irak'ın 36. paralelinin kuzeyini uçuşa yasak bölge olarak ilan etmiş ve alınan karar neticesinde önce Zaho, Duhok ve Akra'da güvenli bölge oluşturulurken daha sonra genişletilerek Kalar, Kıfri, Cemcemal ve Taktak kentleri de güvenli bölgenin içine alınmıştır. Böylece bu güvenli bölgenin sınırları genel olarak 1975'te Kürtler için özerk olarak resmen tanınan bölgenin sınırlarına hemen hemen denk olurken Kürtlerin yaşadığı Musul ve Kerkük gibi yerler buraya dahil edilmemiştir. Uçuşa yasak bölge kararı, Kürtler için Irak ordusunun bu bölgeye girememesi ve merkezi hükümetin bölgeyi kontrol edememesi anlamına gelirken aynı zamanda Kürtlerin kendi kendini yönetme olanağını elde etmesi ve dışa bağımlı "güvenli" bir bölge anlamına gelmekteydi. Kürtleri korumak için oluşturulan "güvenli bölge" bir anlamda Kürt mini *de facto* devleti anlamına gelmekteydi ki oluşturulan bu bölge BM, başlıca Avrupa devletleri ve ABD güçleri tarafından korunmaktaydı.³²³ Bu durum, tarihte ilk kez uluslararası güçlerin Kürtleri korumak için harekete geçtikleri anlamına geliyordu. Bu bakımdan Kürtler ilk defa merkezin etkisi olmadan bir bölgeyi yönetme olanağına kavuşurken, tekrardan bölgeyi denetleme imkânına sahip olmuşlardı.³²⁴

Kürtlerin merkezi yönetime karşı sürdürdükleri ayaklanmaları 1991 yılında sağlanan "Huzur Operasyonu" sayesinde kısmi olsa da hedeflerine yaklaşmalarına imkan vermiştir. Uçuşa yasak bölgenin oluşumu kapsamında "Huzur Operasyonu" adı verilen bir program ile güvenli bölgenin oluşturulması sağlanırken, Irak'ın 36. paralelinin kuzeyinde kalan bölgeye girmesi yasaklanmıştır. Huzur Operasyonu, ABD'nin Irak ordusunun 36. paralelin kuzeyinde kalan bölgeye girmesini yasaklamasıyla yeni bir

³²³ Gunter, ABD ve İngiltere'nin desteğiyle güvenli bölgelerin ve uçuşa yasak bölgenin oluşturulmasının ülkenin kuzeyinde *de facto* bir Kürt devletin ortaya çıkmasına imkan tanıdığını belirtmektedir. Michael M. Gunter, **The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope**, New York: St. Martin's Press, 1992, s.49-95

³²⁴ BMGK 3 Nisan 1991 tarihinde 687 sayılı "tam ateşkes" sağlayan kararı almıştır. Ancak, bu karar hem Kürtler'in sorununa hem de Türkiye'nin beklentilerine uygun bir çözüm sağlamaktan uzak olmuştur. Bunun üzerine Türkiye, konuyu BM Güvenlik Konseyine taşımış, 5 Nisan 1991'de Fransa ve Belçika tarafından gündeme getirilen 688 sayılı kararın taslağı oluşturulmuştur. Aynı gün kendi istekleri üzerine Kanada, Danimarka, Almanya, Yunanistan, İran, Irak, İtalya, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda, Pakistan, Portekiz, İspanya, İsveç ve Türkiye'de oy hakkı olmadan toplantıya katılmıştır. Bu taslak yasa 10 olumlu, 3 ret ve iki çekimser oyla kabul edilmiştir. 688 sayılı karar 1926 yılında Milletler Cemiyetinde Musul hakkında alınan karardan sonra, Kürtler'den söz eden küresel uluslararası bir örgüt kararı olması nedeniyle Kürtler açısından tarihi bir belge anlamına gelirken, bugün dünyanın farklı bölgelerinde uçuşa yasak bölgelerin oluşturulmasına da hukuksal temel sağlamıştır. Attar, s.206; Mcdowall s.406; Bayhan, s.208; Robert Olson, "The Creation of a Kurdish State in the 1990s?", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol. XV, No 4, Summer, 1992, s.11.

boyuta taşındı ve Huzur Operasyonu askerî koordinasyon merkezi çerçevesinde örgütlendi ve bu askerî koordinasyon bölgesinin bulunduğu alana güvenli bölge adı verilerek insanî yardımların sağlanabilmesi için operasyon üssü haline getirildi. Huzur Operasyonu'nun insanî yardım kısmı, Irak ordusunun Kürtlere yönelik saldırılarının sona ermesi ve başka ülkelere göç eden Kürtlerin evlerine döndürülmesiyle sona erdi.³²⁵

Harita 2. Uçuşa Yasak Bölgeler

Kaynak: Aydın vd., s.27.

Körfez Savaşı'ndan sonra Kürtlerin mülteci durumuna düşmesi ve uluslararası güçlerin harekete geçmesi üzerine Irak'ın kuzeyinde bir güvenli bölge oluşturulmasının önemli sonuçları oldu. Özellikle bölge jeopolitiği açısından merkezi hükümetin Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki kontrolünü yitirmesi ve özerk bir bölgenin oluşması sağlanmıştı. Irak rejiminin gerçekleştirdiği saldırılardan ve uluslararası kamuoyunun baskı ve endişesinden dolayı Batılı güçler özellikle ABD, Türkiye'deki İncirlik hava üssünde "Çekiç Güç" adı altında Kuzey Irak bölgesinin güvenliğini sağlamak adına yaklaşık 6 bin asker konuşlandırarak bölgeye yerleşti. Huzur Operasyonunun uzun süre devam etmesi ve halkın, Irak saldırılarından sürekli korunması amacıyla "Çekiç Güç" ya da "Kalkık Horoz" (Poised Hammer) olarak bilinen uluslararası bir hava gücü kuruldu. Bu güç

³²⁵ Baskın Oran, **Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996, s.68-98; Ahmet Serhat Erkmen, "Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD'nin Kuzey Irak Politikası Örneği", (**Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2008), s.94-5.

Türkiye'nin isteğiyle incirlik hava üssüne yerleştirildi. Çekiç Güç'ün 36. paralelin kuzeyindeki Kuzey Irak bölgesini sürekli olarak kontrol edebilmesi için hava kuvvetleri Türkiye'ye, yardımcı kuvvetleri Zaho'ya yerleşti. Irak hükümetinin tepkilerine rağmen, Batılı askeri güçler Haziran 1991'in ortasına kadar bölgede kaldı ve sonrasında tedricen bölgeden ayrıldılar. Ayrılan güçler yerine BM Genel Sekreteri'nin gözetimi altındaki 500 BM askeri bölgeye girdi. Bu çerçevede Güvenlik Konseyinin 688 sayılı kararı ile oluşturulan Huzur Operasyonunun birinci aşaması sona ermiş, ikinci aşaması (Temmuz 1991-Aralık 1996) daha sonra "Çekiç Güç" adı altında ve Kürtlere karşı Bağdat yönetiminin girişeceği bir saldırıyı caydırma ve gerektiğinde müdahale etmekle görevlendirilmiş oluyordu.³²⁶

Uluslararası güçlerin devreye girmesiyle Irak'ın kuzeyinde uçuşa yasak ve güvenli bölgenin oluşturulması Irak rejiminin Kürtler ile diyalog yolunu açmasını sağladı. Nisan 1991'de Irak'ın kuzeyinde durumun normalleşmesi ile beraber Mayıs ve Haziran ayına kadar yoğun bir şekilde Saddam ve Kürt liderler arasında görüşmeler gerçekleşti. Güvenli bölgenin oluşturulması ve genişleyebilmesi ihtimalinden dolayı Saddam Kürtlerle görüşmeye başlamıştı.³²⁷ Nisan'da Talabani, Saddam ile yaptığı görüşmede, ilkesel olarak 1970 anlaşması çerçevesinde özerk bir Kürt bölgesini kabul ettiğini bildiren bir açıklama yaparak, "ayrılmak değil, Irak Kürdistanı'nda yaşamak istiyoruz" derken, 7 Mayıs'ta da ikinci tur görüşmeler başlamıştı. Ancak 8 Mayıs'ta Saddam, KDP ve KYB liderleriyle bir araya gelmesine rağmen görüşmeler yarıda kalmış ve anlaşma sağlanamamıştır.³²⁸

Saddam ile KDP ve KYB liderleri arasında özerklik üzerinden müzakereler gerçekleştirildi. Başta "Kerkük'ün Kürt bölgesine katılması" olmak üzere anayasal kanunların çıkarılması meselelerinde sorunlar baş gösterdi. Bu bakımdan, Kürtlerin Saddam ile görüşmelerde uzlaşamadıkları en önemli meseleyi Kerkük oluşturuyordu ki Kürtler, Kerkük'ün özerk bölgeye dâhil edilmesini olmazsa olmaz olarak talep ediyordu.

³²⁶ Oran, s.68-98; Attar, s.204,208-209; Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, s.461; Gunter, *Turkey and Iran Face off in Kurdistan*, s.33-40.

Mayıs 1991'de uçuşa yasak edilen bölgeyi kontrol altında tutmak üzere İncirlik üssü ve yakınlarında Amerikan, İngiliz, Fransa ve Türk hava birliklerinden oluşan bir uluslararası "Çevik Güç" kuruldu ve bu gücün görev süresinin TBMM tarafından 6 aylık sürelerle uzatılması kararlaştırıldı.

³²⁷ Oran, s.69.

³²⁸ Mcdowall, s.499-500.

Haziran ortasına gelindiğinde ise görüşmeler tıkanmaya başladı ve Bağdat'ta, Talabani'ye kıyasla Barzani ile daha kolay anlaşacağını düşünen Saddam, özerklik anlaşması kabul edilinceye kadar Anayasa değişikliklerini tartışmayı reddetti. Nitekim Haziran ve Ağustos aylarında gerçekleşen görüşmelerde herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştı ve Saddam daha da sertleşerek Kürtlerin özerklik taleplerini kabul etmeyeceğini ifade etmişti. Müzakerelerin devam ettiği sırada bölgede, Kürtler ile hükümet güçleri arasında yaşanan çatışmalardan dolayı, Kürt partileri özerklik anlaşması tam olarak ortaya çıkana kadar hükümet ile görüşmeme kararı aldı. Kürtlerin ümitli olmaları nedeniyle sürdürdükleri diyalog ortamına rağmen Bağdat'ın uzlaşmaz tutumu ilişkileri gerginleştirmişti. Bağdat'ın daha da ileri giderek ağır silahların teslim edilmesi, radyo istasyonlarının kapatılması ve yabancılarla ilişkilerin kesilmesi gibi talepleri uzlaşmanın pek mümkün olmadığını göstermişti. Bunlara ilave olarak Saddam, Kürt liderlerden hükümete katılmalarını da talep ediyordu. Nihayetinde, müzakereler çıkmaza girdi ve bir ay sonra da Irak hükümet Kürtlere karşı geniş bir ambargo uygulamaya başladı. Böylece, Kürtler hem Irak yönetimi hem de BM tarafından uygulanan çift taraflı bir ambargoya maruz kalmış oldu.³²⁹ Saddam, blöf olarak tanımladığı Kürtlerin bu tutumunu görmek için; önce bölgenin en büyük şehirleri Süleymaniye ve Erbil'in kontrolünü Kürt partilerine bırakarak, ordusunu Kürt sınırı olarak varsayılan hattın gerisine çekti ve Kürt bölgesindeki memurlar ve polisler dâhil olmak üzere Kürt kamu görevlilerinin maaşlarını ödemeyi durdurdu. Bu Kürtlerin kurumsal bir inşa yolunda ellerine geniş bir nüfustan sorumlu olmaları ve kamu görevleri maaşlarının ödenmesi yükümlülüğünü de taşıdıkları anlamına geliyordu.³³⁰

Temmuz ayında ise Kürt grupları kontrol ettikleri bölgelerde olası bir çatışma durumundan endişe duymakta ve Saddam ile uzlaşmanın mümkün olmadığı bu durumun tabanlarında yaratacağı olası olumsuz algının önüne geçmek için güçlerini bir araya getirerek ortak politika oluşturma yoluna gittiler. Bunun yanında Kürtler bağımsızlık gibi bir amaçlarının olmadığı konusunda demeçler vererek komşu devletleri ve büyük güçleri karşısına almak istemediler. Bu doğrultuda, Barzani yanlıları; “*Kürtlere özerklik ve Irak'a*

³²⁹ Attar, s.207-8; Mcdowall, s.501; Firat Bozçalı, “The Illegal Oil Trade Along Turkey's Borders”, **Middle East Report**, No. 261, (Kış 2011), s.25.

³³⁰ Galbraith, s.146.

demokrasi” Talabani ise “*federal Irak içerisinde Kürtlerin kaderini tayin hakkı ve daha fazla özerklik*” sloganlarıyla radikal adım atmamayı tercih etmişti.³³¹

Irak rejimi, Ekim ayının sonunda Kürt bölgelerini askeri olarak kuşatma altına alırken, kamu görevlilerinin maaşını kesmek ve ekonomik ambargo uygulamak suretiyle Kürtleri ekonomik olarak teslim alma yönetimini izledi. Saddam’ın, ekonomik ve askeri ambargoyu ağırlaştırmasının merkezinde Kürt bölgesini ekonomik ve idari zorluklar içerisinde bırakmak ve ortaya çıkacak bir iç muhalefet ile sınırlı bir özerklik tartışmasını yeniden görüşmek vardı. Bu yöntemin hedefinde Kürtlerin birleştiği Kürdistan Cephesinin işlevsiz olduğunu göstermek istiyordu. Çatışmaların yoğunlaşması üzerine mülteci akımları devam etmiş, Saddam’ın uyguladığı yöntem ve politikalar Kürdistan Cephesi’nin uzlaşma ümitlerinin kaybolmasına neden olmuştur. Saddam ile yapılan görüşmeler ve gelişmeler Kürtlerin kendi yönetimlerini kurmaları ve kurumsallaşmalarının ne kadar gerekli olduğu deneyimini göstermiş oluyordu. Nitekim Kürtler kendi parlamento ve başkanlık seçimlerini gerçekleştirme yoluna gideceklerdi.³³²

4.2. *De Facto* Özerk Yönetim ve Kurumsal İnşa

Körfez Savaşı, Kürtler önemli kazanımlar sunarken, Irak için kuzeydeki egemenliğin kaybı ve *de facto* bir Kürt yönetiminin oluşmasına yol açmıştı. BM’nin aldığı 688 sayılı karar Kürtlere, Milletler Cemiyetinin Musul vilayetinde hakemlik yaptığı 1925/26’dan beri ilk kez ismen yer vermesi anlamında tarihsel bir önem taşımakta ve uluslararası düzeyde statülerinin yükseltilmesini de sağlamaktaydı. Bu bakımdan, Irak’a yapılan müdahale ve Kürtlerin güvende olmaları için oluşturulan “güvenli bölge” Kürt bölgelerindeki merkezi yönetimin otoritesinin yitirilmesine ve Kürtlerin ileride ilan edecekleri özerk yönetimlerinin kurumsallaşmasına imkân sağlayacaktı. Bu, aynı zamanda bölgedeki devletler için Kürt sorununun derinleşmesi ve aralarında Kuzey Irak merkezli bir güç mücadelesinin doğması anlamına gelmekteydi.³³³ Kürtlerin, kurumsal

³³¹ Attar, s.212-3.

³³² Mcdowall, s.502-3; Attar, s.207,212-3; Brendan O’Leary; Khaled Salih, “The Denial, Resurrection and Affirmation of Kurdistan”, Brendan O’Leary, John McGarry; Khaled Salih (Ed), **The Future of Kurdistan in Iraq** İçinde (3-45), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005, s.24.

³³³ Kirişçi and Winrow, s.161; Mcdowall, s.496; Ofra Bengio, “The Challenge of to the Territorial Integrity of Iraq”, **Survival**, Cilt. 37, Sayı. 2, (Yaz 1995), s.79; Robert Olson, “The Kurdish Question and Geopolitic and Geostrategic Changes in the Middle East After the Gulf War”, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Cilt. XVII, Sayı. 4, (Yaz, 1994), s.59-60.

inşa çabaları doğrultusunda uyguladıkları politikalar, *de facto* otonomiden *de facto* devlet aşamasına geçmeleri şeklinde de tanımlanmaktadır.³³⁴ Bu dönemde, en önemli gelişmelerden birinin Irak merkezi hükümetinin tepkilerine rağmen Kürtlerin demokratik bir Irak'ta yaşama amaçları olduğu belirtilirken bazı partilerde Kürtlerin self determinasyon haklarına sahip olduğu vurgulanmaktaydı. Kürtlerin kontrolü altındaki bölgelerde, Irak bayrağı KDP ve KYB bayrağı ile değiştirilirken, Irak hükümetinin resmi görünürlüğü sadece para birimi ve posta pulları üzerinde kalmaktaydı.³³⁵

Saddam tarafından Kürtlerin daha az özerklik talebiyle masaya oturmasını sağlamak hedefiyle uygulamaya konulan askeri, idari ve ekonomik ambargo beklenmedik sonuçlar doğurdu. Öncelikle bölgede beklendiği gibi bir kaos durumu yaşanmış ama Kürtler de bu fırsatı kurumsal inşanın yeniden tesis edilmesine çevirmişti. Kürtler kurumsallaşmak yönünde özerk yönetim için demokratik temellerin kurulmasına dönük seçimlere gitme kararı almış, Kürdistan Cephesi Nisan 1992'de Irak Kürdistan Milli Meclisi seçimlerini gerçekleştirmek için yasa ve tüzüklerini, uluslararası standartlarda insan hakları ve demokrasiye uygun hale getirerek seçimler yapacağını ilan etmiştir. Bu sayede, 19 Mayıs 1992'de Kürt bölgesinde meclis ve liderlik seçimi aşağıdaki hedefler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.³³⁶

- 1- Kürt bölgesinde merkezi devletin yokluğundan kaynaklanan kargaşaya son vermek,
- 2- Peşmerge ve askeri güçleri bir bütün haline getirmek,
- 3- Bağdat'ın ekonomik ve siyasi ambargosuna karşı koymak,
- 4- Kürt ulusal hedeflerinin yeniden tarifini, tedvinini ve tanzimini yapmak,
- 5- Kürt özerk yönetimi için yasal kaynakları ve meşruiyeti sağlamak.

Kürtler, yaptıkları seçimi uluslararası standartlar düzeyinde gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir. Bunun için de seçimin demokratik olarak gerçekleşmesi, Batılı ülkelerin desteği ve BM gözetimi altında yapılması sağlanmıştır. Diğer taraftan, Irak

³³⁴ Ofra Bengio, "Autonomy in Kurdistan in Historical Perspective", Brendan O'Leary, John McGarry; Khaled Salih (Ed), **The Future of Kurdistan in Iraq** İçinde (173-185), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005, s.177.

³³⁵ Michael Gunter, "A De Facto Kurdish State in Northern Iraq", **Third World Quarterly**, Vol 14, No 2, (1993), s.299-300.

³³⁶ Attar, s.215.

hükümetinin sert karşılık vermesi ve gayri resmi bir seçim olarak görmesine rağmen uluslararası arenadan alınan destek sayesinde, Kürtler geri adım atmamaya kurumsal inşayı sürdürmüştür. Seçime göre, Kürdistan Milli Meclisi için 105 üye öngörüldü ve buna göre her 30 bin kişiye bir milletvekili düşüyordu. Partilerin sandalye kazanabilmesi için oyların yüzde 7'sini ve yüksek yürütme başkanlığı için de oyların yüzde 51'ini alması gerekiyordu.³³⁷ Sonuçta 17 Mayıs 1992'de halk seçime gitmiş, bölgedeki siyasi otoritenin ve idari sorunun aşılması hedeflenmişti. 19 Mayıs 1992'de yapılan seçimlerde KDP yüzde 50,22 ve KYB yüzde 49,78 oy alırken yüzde 7'nin altında oy alan partiler barajı geçememiştir. Taraflar arasında gerçekleşen müzakerelerden sonra Kürdistan Cephesi, KDP ve KYB'ye 50'şer, Hristiyan azınlıklara 5 ve Asuri Demokratik Hareketine de 5 sandalye olmak üzere tüm farklı etnik kimlik ve kültürlerin Ulusal Konsey'de yer alması sağlanmıştı. Seçim sonuçları KDP ve KYB'nin daha yakın bir iş birliğiyle çalışmasını sağlarken, Kürtlerin temsil edildiği en büyük iki partinin ortak bir idare göstererek bölgesel yönetimi birlikte yönetmelerinin sorumluluğunu da omuzlarına yüklemiş oldu. Tarafların anlaşmasına göre Ulusal Konsey için Parlamento Başkanı KDP'den Başbakan'ın ise KYB'den olmasına karşılık Yürütme Kurulu Başkanının KYB, Yardımcısının da KDP'den olması kararlaştırıldı.³³⁸

Irak devleti seçim sonuçlarının yasa dışı olduğunu ilan ederek kabul edilmeyeceğini duyururken, Kürtler de seçimlerin Irak devleti tarafından yaratılan uluslararası yasal ve idari boşluğu doldurduğunu söyleyerek karşılık verdi. Seçim sonuçlarıyla birlikte doldurulan siyasi otorite iki Kürt liderin Batılı başkentlerde önemli şahsiyetler olarak kabul edilmesiyle uluslararası alana da taşınmış oluyordu. Bu bakımdan, muhtelif medya organlarına da ulaşma imkânı elde eden Kürtler, aynı zaman Amerikan radyosunun her gün Kürtçe yayınlar yapmaya başlamasını sağlamış oluyordu.³³⁹ Seçimlerin Kürtlere sağladığı en önemli alanlardan biri de Irak'ın geleceği için Selahaddin şehrinde düzenlenen konferansta federal yapının resmen tanınmış olmasıydı. Kürt liderler, Baas partisi muhalifleri ve Irak'ın geleceğinde önemli bir rol

³³⁷ Attar, s.215-7.

³³⁸ Mcdowall, s.505; Gunter, *A De Facto Kurdish State in Northern Iraq*, s.299-300.

³³⁹ Attar, s.217.

oynayabilecek gruplar tarafından çok ciddiye alındı ve sonuçta da Irak Federasyonu'nun kurulması vurgulanmış oldu.³⁴⁰

Bu bakımdan Kürtler, 19 Mayıs 1992'de ilk parlamentolarını seçerek bölgesel hükümetin kurulduğunu ilan etmişlerdi. Kürtler, Mayıs ayında gerçekleştirdikleri seçimlerden sonra 4 Temmuz 1992'de bölgesel hükümeti teşkil ederek, yerel parlamentonun 5 Ekim 1992 tarihinde aldığı kararla yani seçimlerden altı ay sonra federe devlet statüsünü ilan etti. Bu kararla federe bölgenin Erbil, Süleymaniye, Duhok ve Kerkük'ü içerdiği açıklanarak, Irak'ın kuzeyinde *de facto* bir devlet kurulmuş oluyordu.³⁴¹ Bağdat, federasyon kararını ayrımcılık olarak tanımış, bölge devletleri de bu kararı ayrılmak yolunda atılan ciddi bir adım olarak nitelendirecek ve tedirginliklerini yaptıkları toplantılarda duyuracaklardı.³⁴²

Bölgesel yönetim adına hareket eden meclis, Ekim 1992'de özerk yönetimin kurulduğunu ilan ettikten sonra oybirliğiyle Kürtlerin kendi kaderini belirleme hakkı çerçevesinde merkezle ilişkilerin demokratik parlamenter bir sistem, çok partili ve insan haklarına saygılı bir federal birlikle kurulması kararını almıştı. Kürtlerin uzlaştıkları özerk bölge doğrudan seçim sistemi, farklılıkların temsili ve çoğulcu bir yapıya göre düzenlenmiş olmasına rağmen nihai karar verme yetkisi iki partinin güdümündeydi ki bu da iki farklı bölgede kontrol sahibi iki yapının uzlaşamadıkları durumlarda bölgesel yönetimin tıkanmasına sebep oluyordu.³⁴³

Diğer taraftan, bölgesel meclis kısa sürede birçok yasal düzenleme ve seçimler için bir seçim yasası çıkartmış, birçok idari kurumun birleştirilmesi ve yeni kurumların oluşmasını sağlamıştır. Benzer şekilde, bölgenin idari ve ekonomik düzeninin sağlanması konusunda düzenlemeler gerçekleştirilmiştir ki bu düzenlemelerden bazıları aşağıda

³⁴⁰ Attar, s.220.

³⁴¹ "National Council Of Iraqi Kurdistan Issues Statement On Federation", *BBC Summary of World Broadcasts*, 8 Ekim 1992.

³⁴² Muhammad, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)*, s.97.

³⁴³ Şakire Xidire Mihoyan, "Üçüncü Binyılın Eşiğinde Kürdistan", Lazarev M. S. ve Şakire Xidire Mihoyan (Ed.), **Kürdistan Tarihi** içinde (353-376), İstanbul: Avesta Yayınları, 2007, s.369 Aktaran: Bayhan, s.214.

listelenmiştir. Bölgesel yönetimin önemli mevki ve bakanlıkları iki parti arasında paylaşılarak, partiler arasındaki denge de sağlanmıştır.³⁴⁴

Tablo 5

Kürt Bölgesindeki Bakanlıklarının Yürüttüğü Çalışmalar

Bakanlık	Yasa Sayısı	Yıl
Kabine	3	1992
Eğitim	4	1992
Peşmerge İşleri	5	1992
İç işleri	9	1992
Kültür	11	1992
Adalet	12	1992
Ekonomi İşleri	13	1992
Halk İşleri	13	1993
Yerel Yönetimler ve Turizm	15	1993
Sağlık ve Sosyal İşler	11	1993
Ulaşım ve İletişim	2	1993
Güç ve Sanayi	5	1993
Vakıf ve Dini İşler	7	1993
Tarım ve Sulama	70	1993
Yapılanma ve Kalkınma	11	1993
İnsani Yardım ve İşbirliği	20	1993

Kaynak: Stansfield, *Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy*, s.137.

Bu dönemde, Kürtlerin şemsiye örgütü olarak hareket eden Kürdistan Cephesi halkın ihtiyaçlarını gidermek ve bölgede otorite tesisini sağlamak için merkezi olmamasına rağmen bazı alanlarda girişimlerde bulunmuştur. Bölgede yargı, polis, vergilerin denetimi, altyapı, sağlık ve kamu hizmetleri alanlarında örgütler kurmuş ve memurların maaşlarının ödenmesini sağlamıştır. Böylece, partiler arasında sorun alanları olarak görülen muhtelif idari teşkilatların bileştirilmesi ve oluşturulan yeni teşkilatın idaresine bırakılması kararlaştırılmıştır.³⁴⁵ Bu dönemde kurulan yeni yönetim uluslararası örgütlerden, hükümetlerden ve devlet dışı örgütlerden önemli yardımlar almaya başlamıştır. Yöneticiler için özerk yönetim kurulmadan önce bile en büyük sorun yerinden edilen mülteciler ve kitlesel sığınmacıların yeniden iskân edilmesiydi. Bu mesele de BM Yüksek Mülteciler Komisyonu (UNHCR) yardımı ve STK'ların desteği

³⁴⁴ Bayhan, s.215; Jame Danly, "2009 Kurdish Elections", *Institute for the Study of War*, 23 Temmuz 2009, s.1.

³⁴⁵ Attar, s.214,271.

çerçevesinde çözülmüştü. ABD ve İngiltere merkezli başlayan insani yardımlar farklı ülke ve STK'lar tarafından sürdürülmüş ve Kürt özerk bölgesinin kurumsal inşasında önemli rol oynamışlardır.³⁴⁶

Kürtler, 1991 yılında ilan ettikleri özerk bölge ile dış aktörlerden aldıkları destek sayesinde önemli adımlar attılar. Eğitim alanında; 1991 yılında kadar fiili olarak yetmiş yıl boyunca Irak'ın yönettiği bölgede bin tane okul inşa edilmişti. Buna karşılık sadece 1992-2003 yılları arasında özerk bölgede iki bin okul inşa edilirken, çok sayıda öğretmen yetiştirilerek işe alındı. Bölgede mevcut olan tek bir üniversiteye ilave olarak Duhok ve Süleymaniye'de iki yeni üniversite daha açıldı. Kalitesi yüksek olarak tarif edilen bu kurumlarda tıp eğitimi İngilizce veriliyor ve diplomalar İngiliz Tıp Birliği tarafından onaylanıyordu. Saddam tarafından 1970 ve 1980'li yıllardan tahrip edilen dört bin köy yeniden inşa edildi ve tarımsal üretim tekrar canlandı. BM programı çerçevesinde, büyük bir ağaçlandırma programı başlatılarak çıplak durumdaki dağlara milyonlarca çam ağacı dikildi ve bu sayede bölgenin ekolojisinde olumlu değişim oldu.³⁴⁷

De facto özerk Kürt yönetimi uluslararası aktörler, kurum ve kuruluşların desteğiyle bölgede sosyo-ekonomik yapının ihya edilmesi ve siyasi yapının kurumsallaşması yönünde önemli işlevsel programları hayata geçirdi. Bölge halkının güvenliği temin edilirken, toplumun ihtiyaçları uygulanan politikaların ana hedefinde yer aldı.

4.3. Özerk Bölgenin Ekonomi Politikası

Saddam'ın ekonomik sebepler ileri sürerek siyasi ihtirasları uğruna giriştiği Kuveyt işgali uluslararası güçlerin müdahalesi ile son buldu. Ancak, Birinci Körfez Hareketi olarak başlayan bu müdahaleden sonra ülkenin ekonomik yapısı derinden etkilenmekle kalmadı on yılı aşkın bir süreyi bulacak bir darboğazın içine girilmesine neden oldu. BMGK 661 sayılı karar ile Irak'a yönelik ambargoyu yürürlüğe koyarken, ülkenin idaresini elinde bulunduran Saddam kendi rejimini ayakta tutabilmek amacıyla ekonomik kaynakları kullanmaktan imtina etmedi. Kuveyt'in işgal edilmesi üzerine

³⁴⁶ Denise Natali, **The Kurdish Quasi-State**, Syracuse: Syracuse University Press, 2010; Sheri Laizer, **Martyrs, Traitors and Patriots**, London: Zed Books, 1996.

³⁴⁷ Galbraith, s.148.

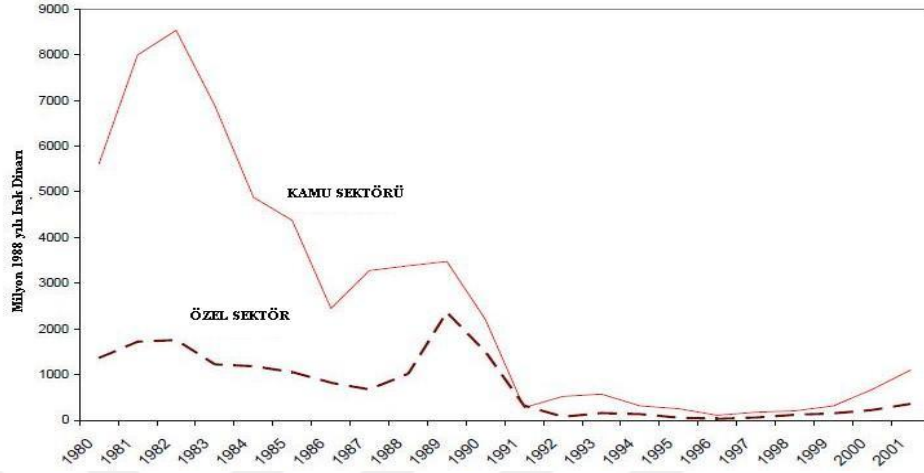
BMGK tarafından alınan ambargo kararı, Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılmasına rağmen sona erdirilmedi. Ancak Kuveyt'in 1994'te Irak tarafından tanınması üzerine Nisan 1995'te BMGK aldığı 986 sayılı karar neticesinde Irak'a uyguladığı ambargoyu yumuşattı. 14 Nisan 1995'te alınan ilgili kararlarla "Petrol Karşılığı Gıda Programı" (*Oil For Food Programme OFFP*) kapsamında Irak'ın ilaç ve gıda satın almasına izin verilmesi şeklinde petrol ihracatına başlaması kısmen onaylandı. Bu sayede Irak, petrol ihracatıyla sağlayacağı geliri insani amaçlar kapsamında kullanılabilirdi. Ancak bunun dışında ithal edilecek ürünler için BM Yaptırımlar Konseyi'nin denetimi olacak ve onayı alınacaktı. BM tarafından 1999 yılında petrolün satış sınırlaması biraz esnetilmiş ve 1999 yılında tamamen kaldırılmıştır. Lakin BM tarafından uygulanan ambargo 21 Mayıs 2003 tarihine kadar yürürlükte kalmaya devam etmiştir.³⁴⁸

BM'nin ambargo kararları, Irak hükümetinin en büyük ve hayati gelir kaynağı olan petrol satışından mahrum kalmasına neden oldu. Bu süre zarfında Irak yönetimi, gayriresmi yollardan petrol satışlarına devam ederek mevcut iktidarını sürdürmüş ancak Irak halkı büyük sıkıntılar yaşamıştır. Saddam'ı dizginlemek için uygulanan ambargo ve yaptırımlar 1990'lı yıllar boyunca Irak halkı için dış ticaretin zorlaştığı, gıda başta olmak üzere tüketim ürünleri fiyatlarındaki artışlardan dolayı hiperenflasyonun olduğu, para biriminin zayıfladığı ve yoksulluğun yaşandığı zor yıllar olmuştur.

Bu arada, Baas iktidarı döneminde Saddam'ın yönetime gelişiyle beraber Irak'ta kalkınma yolunda yatırım ve istihdam politikaları hayata geçirilmişti. Bu dönemde özel sektörün istenilen ivmeyi yakalayamadığı ama kamunun etkin olduğu yıllar söz konusu olmuştur. Aşağıdaki grafikte kamu ve özel sektörün 1980-2001 yılları arasında Irak ekonomisindeki payı gösterilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere kamunun ülke sermayesindeki payı İran ile süren savaş döneminde düşüş göstermiş ve savaşın sonucunda toparlanma yoluna girmiştir. Ancak Kuveyt müdahalesi ve sonraki süreçte

³⁴⁸ Christopher Foote, William Block, Keith Crane and Simon Gray, "Economic Policy And Prospects in Iraq", **Public Policy Discussion Papers, Federal Reserve Bank Of Boston**, No. 04-1, (4 Mayıs 2004), <http://www.bos.frb.org/economic/ppdp/2004/ppdp0401.pdf> (12.02.2017); Ramazan Gözen, **Amerikan Kışkırcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Ankara, Liberte Yayınları, 2000, s.342-370; Fulya Atacan(Ed.), **Değişen Toplumsal Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004, s.167.

özel sektör erime noktasına gelirken kamu sektörünün payı da ciddi derecede düşüş göstermiştir.

Grafik 1. Brüt Sermaye Yapısı (1980-2001)

Kaynak: Foote vd., s.34.

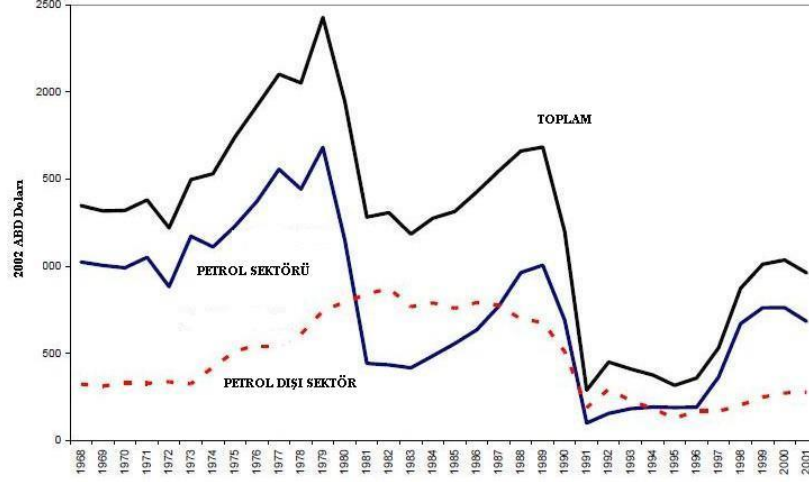
Kuveyt işgalinin ardından devreye sokulan ambargo kararı sonrası ülkede devletin ekonomik yapı üzerindeki kontrolü iyice zayıflarken, güçlü özel şirketler piyasayı yönlendirmeye başlamıştır. Ancak Saddam'ın 1993 yılında 42 tüccarı piyasayı yönlendirdikleri gerekçesiyle idam etmesi devletin piyasadaki kontrolü bırakmak istemediğini göstermektedir. Irak'a uygulanan ambargo kaçakçılık, yolsuzluk ve mafyalaşmayı ortaya çıkarırken, piyasada bazı dönemler özel sektörün güçlenmesine rağmen piyasada asıl güç olarak devletin varlığı söz konusu olmuştur.³⁴⁹

Irak Merkez Bankası (CBI) Körfez Savaşı'ndan 2003 işgaline kadar geçen süre zarfında (1991-2003) reel GSYH'nın yıllık ortalama yüzde 56 oranında düştüğünü belirtmiştir. Bu açıdan Körfez Savaşı ile beraber ülkedeki altyapı büyük hasar görürken sanayi ve hizmet sektörleri de büyük zarara uğramıştır. Irak ekonomisi her ne kadar 1996 yılında başlayan OFFP uygulaması olarak anılan petrol karşılığı gıda programıyla kısmen rahatlamışsa da ekonomik olarak toparlanamıştır.³⁵⁰ Ülkenin 2001 yılında kadar GSYH oranını gösteren aşağıdaki grafikteki verilere göre Irak işgalinin önceki yılı (2002 yılı, 1

³⁴⁹ Serhat Erkmen, "İç Etkenler Açısından Irak'ın Geleceği", Ümit Özdağ, Sedat Laçiner ve Serhat Erkmen (Ed), **Irak Krizi** İçinde (3-43), Ankara: Asam Yayınları, 2003, s.10.

³⁵⁰ İnci Selin Aydın, "Irak Cumhuriyeti ülke Raporu", **T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi**, Ankara, 2009, s.5.

dolar = 1955 Irak Dinarı) döviz kuru temel alınırken, 1991 yılı sonrası uçuşa yasak bölge kapsamında olan Kürt bölgesi verileri dahil edilmemiştir.

Grafik 2. Irak'ta Kişi Başına Düşen GSYH (1968-2001)

Kaynak: Foote vd., s.32.

Baas partisinin iktidara gelişinden sonra (1970'li yıllar) petrol ve petrol dıŐi sektörlerde de büyüme sağlanmıştır. Ülke ekonomisinin sağladığı bu büyümenin arkasında 1970'li yıllarda küresel ekonomide yaŐanmakta olan yüksek petrol fiyatları ve Irak'ın üretimini günlük 3,5 milyon varile çıkartması (1970'de günlük 1,5 milyon varil idi) etkili olmuştur. Bu sayede Irak'ın artan petrol gelirleri sayesinde kamunun petrol dıŐi sektörlerdeki harcamaları petrol sektörü yanında farklı sektörlerin gelişmesini sağlamıştır. Ancak Irak'ın devlet güdümünde izlediği aktif ekonomi politikası İran Savaşı, Körfez Savaşı ve sonrasında petrol üretiminin düşmesi aynı zamanda yaptırım ve ambargolar kalkınmasını güçleŐtirmiŐtir.³⁵¹

Petrol gelirlerinin artması sonucu Irak'ın izlediği saldırgan dŐ politika kararları rejimin sürdürülebilir bir kalkınma politikası gütmesini engellemiŐ ve ülkenin ekonomik altyapısına zarar vermiştir. Ayrıca aŐaĐdaki tabloda gösterildiği gibi petrol üretim ve ihracatının İran-Irak Savaşı ve Körfez Savaşı'ndan ne kadar fazla etkilendiği görülmektedir.

³⁵¹ Foote, Block, Crane and Gray, s.4.

Tablo 6
Ham Petrol Üretimi ve İhracatı (1000 varil/gün)

Yıllar	Üretim	İhracat
1976-1980 ^a	2690	2504
1981-1986 ^a	1200	961
1995	550	250
1996	580	275
1997	1150	840
1998	2110	1795
1999	2523	2203
2000	2568	2243
2001	2355	2030
2002	2014	1689
2003	1329	818
2004	1995	1545
2005	1816	1410
2006	1902	1500

Kaynak: “Iraq Country Profile 2007”, **Economist Intelligence Unit.**

a: Economist Intelligence Unit tahmini

Yaptırım ve ambargolardan dolayı ekonomik yapısı sıkıntıda olan Irak’ın kuzeyinde kontrolü elinde bulunduran Kürtler, uluslararası ambargonun yanı sıra rejim tarafından ekstra ekonomik ve idari ambargoya maruz bırakılmaktaydı. 1990 öncesinde Kürtlerin ekonomik durumları çok iyi değildi ve Irak hükümetinin bölgeye yönelik politikaları ekonomiyi marjinalleştirmek ve altyapıyı bilinçli ihmal etmek şeklinde yürütülmekteydi. Bu yıllarda bölge ekonomisine ağırlıklı olarak petrol sektörü, tarım ve turizm egemendi. Modern Irak’ın kuruluşundan 1990’lı yıllara kadar da Kürtlerin, merkezi hükümetin hegemonyasında olan ekonomilerini hiç kontrol edemedikleri görülmektedir.³⁵² Kürtlerin Ekim 1991’de özerk yönetim ilanında bulunmasıyla beraber Baas rejimi, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki memurların maaşlarını ödememe, gıda ve petrol kesintisi dâhil olmak üzere idari yönetimi işlevsiz bir halde bırakmak suretiyle ekonomik ambargoyu devreye soktu. Saddam’ın devreye soktuğu ekonomik ambargo silahı, Kürtlerin rezervlerini hızlı bir şekilde tüketirken enflasyonist rakamlardan dolayı insanların alım gücünü zorlaştırmıştı. Her ne kadar Saddam uluslararası baskılardan dolayı geri adım atıyormuş gibi davransa da Kürtlere yönelik yardımları yasaklamak için BM’ye saldırmak, yardım operasyonunda yer alan gönüllü kuruluşların çalışanlarını sınır

³⁵² Mahir A. Aziz, **Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı’nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik**, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013, s.37.

dışı etmek ya da yardım kamyonlarını bombalamak gibi cezalandırıcı yöntemlere başvurmaktan çekinmiyordu. Irak hükümetinin izlediği politikalarından dolayı Kürtlerin dörtte üçü işsiz iken üçte ikisi şehirlerde ikamet etmekteydi ve halkın maruz kaldığı işsizlik ve köylerden göç gibi sosyo-ekonomik sorunlar ağırlaşmaktaydı.³⁵³ Diğer taraftan, Irak hükümetinin ambargo uygulamasıyla beraber ülkenin diğer kısımlarından tecrid edilen Kürt bölgesi, bağımsız bir ekonomik sistemi geliştirmeye zorlandı. Örneğin, ambargodan dolayı tanıtılan yeni Irak dinarını kullanamadı ve piyasada dolaşımdaki eski dinarları kullanmaya devam etti. Eski dinarları kullanmak Kürtler için 1990'larda Irak halkına büyük bir sorun teşkil eden hiperenflasyondan da korunmak anlamına geliyordu.³⁵⁴

Bu dönemde Kürtlerin özerk ilan ettikleri bölgede, rejimin ambargo ve yasaklarından dolayı dış ticaret pek olmadığı gibi sermaye kaçıışı da yaşanmaktaydı. Kürtlerin temel tüketim ve ihtiyaç ürünü olan gıda ithalatı da sınır komşusu olan Türkiye ve İran'dan yapılmaktaydı. Bunun karşılığında ise özerk bölge mali açıdan gümrük gelirlerine, ticari tarifelere ve petrol gelirlerine bağımlıydı. Türkiye'den gelen araçlardan alınan vergi ya da harçlar bu gelirlerin en önemli kısmını teşkil ediyordu. Bu gelir de ortalama aylık 60 milyon Irak dinarıydı ki resmi kura göre yaklaşık olarak 180 milyon dolara denk geliyordu. Bunun yaklaşık 4 milyon dolarlık kısmını karaborsa oluşturuyordu. Karaborsa ve kaçakçılık bölge ekonomisinin ayakta kalmasını sağlıyor ve elde edilen gelirler cephe partilerinin pozisyonlarına göre hisseleri karşılığında bölüşülüyordu.³⁵⁵

Kürtler, bu dönemde buldukları bölgelerde petrol çıkartmak ve ihraç etmek için ulusal bir petrol şirketi kurdular. Bu girişim ile Londra'da kayıtlı ve çalışan "Kurdoil" ismiyle kurulan ve BM izni ile faaliyet gösteren bir şirket üzerinden Nisan 1992'de Türkiye'ye kamyonlarla petrol satışı gerçekleştirmeye başlamışlar. Böylece, günde 20 ile

³⁵³ Attar, s.223, Mcdowall, s.507; Ruud Hoff, Michiel Leezenberg, Pieter Muller and Pax Christi, "Elections in Iraqi Kurdistan (19 May 1992): An Experiment in Democracy", **Pax Christi International, Brussels, Interchurch Peace Council, Kurdistan Friendship Society**, s.13.

Örnek olarak Bağdat'ın egemenlik hakkını öne sürerek BM çalışanlarının yardım çalışması için ülkeye girişinde engellemelerde bulunması konusunda haber için bkz; Lucia Mouat, "UN, Iraq Dispute Aid Agreement", 11 Eylül 1992, <http://m.csmonitor.com/1992/0911/11061.html> (15 Eylül 2016).

³⁵⁴ Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, s.49-50.

³⁵⁵ Hoff vd., s.13; Attar, s.223-4.

50 bin varil petrol nakliye edilmekte ve karşılığında rafine edilmiş petrol ve gıda maddesi alınmaktaydı. Ancak, belirtilen rakamların daha büyük miktarlarda olduğu tahmin edilmektedir. Sınır ticaretinin, Türkiye ve Iraklı Kürtler arasında gerçekleşmesi “büyük bir atılım” olarak tanımlanmaktaydı.³⁵⁶

Diğer yandan, özerk bölgenin kurumsallaşması, içlerinde ABD, BM ve uluslararası yardım kuruluşları ile birçok sivil toplum örgütünde yer aldığı kurumların bölgede faaliyet göstermesini sağladı. Bu bakımdan da 1991’den sonra uluslararası sivil toplum kuruluşları Kürtlerin refahına önemli katkılar sağladı.³⁵⁷ Özellikle Birleşmiş Milletler Bayındırlık ve Kalkınma Ajansı (UNDP), her ne kadar özerk bölgeyi devlet olarak resmen tanıdığı anlamında değerlendirileceğinden çekindiği için pratik olarak büyük adımlar atmadıysa da önemli girişimlerde bulunmuştu. Bunlar içerisinde özellikle, bölge ile ilgili yayınlanan uzun ve orta vadeli strateji raporları doğrultusunda; mayınlı alanların temizlenmesinden köylerin ekonomik ihya edilmesine kadar çeşitli programlar yer almaktaydı.³⁵⁸

Özerk bölgenin ilan edilmesiyle kurumsallaşma deneyimi yaşayan Kürtler çok sürmeden kendi aralarında iç savaşa giden sancılı bir sürece girmişlerdir. 1994-1998 yılları arasında Kürt grupları arasında süren savaşın son bulmasını sağlayan önemli sebeplerden biri de BM’nin 1997 yılındaki OFFP uygulamasıydı. Bu programdan gelen gelirin yüzde 13’ü özerk bölgeye ayırmaktaydı. Böylece, Irak hükümetinin ambargo uygulaması devam ederken, yardım programları sayesinde halkın yaşam standartlarının iyileştirilmesine katkı veriyordu. OFFP özerk bölgenin kurumsal inşasında önemli bir rol oynarken, bu dönemde yapılan dış yardımlar da bölge halkına birçok yönüyle önemli kazanımlar sağlamıştır. Bu aynı zamanda Kürt yarı-devletinin yardım rejimleriyle kurduğu ilişkiyi; yabancı hükümetlerin çıkarları ve uluslararası örgütlerin bölgesel politikaları kapsamında Saddam’ın kitle imha silahlarını kullanmasını engellemesi şeklinde değerlendirilmekteydi. Bu sayede Irak’ta bir Kürt yarı-devletin temel olarak oluşması ve sürdürülebilirliğine yönelik önemli kazanımlar gelişmiştir. BM kararıyla

³⁵⁶ Gunter, *A De Facto Kurdish State in Northern Iraq*, s.301.

³⁵⁷ David Aquila Lawrence, “A Shaky De Facto Kurdistan”, **Middle East Report**, No. 215 (Yaz, 2000), s.24-5.

³⁵⁸ Attar, s.224.

uçuşa yasak bölge ve güvenli bölgenin oluşturulması hem Kürtlerin korunması hem de insani yardım hizmetlerinin güvenli bir ortamda yapılmasına imkan sağladı. Bu sayede, yerel nüfusun temel ihtiyaçları, iki milyon mültecinin yerleşmesi ve rehabilitasyon süreci de sağlanmıştır. Dış yardımlar Kürt milliyetçiliğine yarı-meşruiyet ve bölgede ulusal bir egemenlik fırsatı vermiştir. Kürtler bu sürede aldıkları uluslararası destekle, özerk bölgenin oluşmasına dair kurumsal inşa projelerini kuzeydeki üç vilayette (Duhok, Erbil ve Süleymaniye) gerçekleştirmeye başlamıştır.³⁵⁹

Kuveyt müdahalesi ile başlayan ve 12 yıl uluslararası ambargoya maruz kalan Irak, ekonomik olarak büyük bir çöküntü yaşamıştır. Saddam rejimi her ne kadar iktidarını sürdürmeyi başarabilmişse de toplumun farklı unsurları ve kırsal kesimde yaşayanları ambargo ve yaptırımlardan dolayı büyük sıkıntılara maruz kalmıştı. Nitekim ambargodan dolayı temel gıda maddeleri eksikliği ve ilaç yetersizliğinden dolayı başta çocuk ölümleri olmak üzere yaşanan sivil kayıplar ve dramatik olaylar uluslararası toplumu kaygılandırmıştır. Bundan dolayı 1996 yılında BM tarafından ambargonun OFFP ile yumuşatılması yoluna gidilmiş, 1998’de hafifletilmiş ve 1999 yılında petrol ihracatın önündeki satış sınırlaması kaldırılmıştır. Ambargonun Irak’ta iktidarın devrilmesini amaçlanmasına rağmen Saddam’ın iktidarda kalmasına destek olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, ambargonun hafifletilmesiyle beraber Saddam’ın toplum üzerindeki otoritesi artmış ve merkezi yönetimin güçlenmesine neden olmuştur.³⁶⁰

Diğer taraftan uluslararası ambargonun yanında Saddam’ın da ambargosuna maruz kalan Kürtler, 1992’de özerk bölge ilanlarıyla kurumsallaşmaya gitmişlerdir. Özellikle dış yardımlar, petrol ihracatı ve sınır ticareti bu dönemde bölgenin ayakta kalmasını ve rejimin cezalandırıcı politik hedeflerinden az etkilenmesini sağlamıştır. Özerk bölgenin en önemli gelir kaynağı Türkiye ile olan ticaret ve sınır kapısı ile petrol ihracatıydı. Kürtler kurumsal inşa yolunda ilan ettikleri özerk bölgenin kendine yeter olması ve sürdürülebilir bir ekonomik yapıya sahip olması için sınır ticareti (gümrük ve vergiler) ve kurdukları petrol şirketi ile kaçak yollardan petrol satışı gerçekleştirmekteydi.

³⁵⁹ Natali, age; Michiel Leezenberg, “Iraqi Kurdistan: Contours of a Post-Civil War Society.” **Third World Quarterly**, 26.4/5 (2005): s.631-647; Michiel Leezenberg, “Humanitarian Aid in Iraqi Kurdistan”, **CEMOTI** 29, 2000, s.31-49.

³⁶⁰ Erkmen, *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD’nin Kuzey Irak Politikası Örneği*, s.92-3.

Kürtlerin büyük oranda ekonomik olarak rahatlamalarını almalarını sağlayan bu gelir kaynağı çok geçmeden tarafların çatışmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye’den yapılan sınır ticaretini kontrol eden cephe partisinin KDP olması, KYB’yi rahatsız etmiştir. 1994 ile 1998 arası yıllarda KDP ve KYB arasında süren iç savaş uluslararası güçlerin müdahalesiyle son bulmuştur. Ayrıca taraflar arasında savaşın son bulmasını sağlayan önemli sebeplerden birinin OFFP programı olduğu belirtilmektedir ki bu programdan gelen gelirin yüzde 13’ünün özerk bölgeye ayrılması büyük bir önem taşımaktaydı.

4.4. İktidar Mücadelesi

Körfez Savaşının sonucunda “güvenli bölge” ile başlayan süreç Kürtler açısından önemli kazanımların elde edilmesini sağlamakla kalmayıp bölgenin jeopolitiği açısından önemli sonuçları doğurdu. Kürtler nezdinde ülkenin kuzeyinde merkezi hükümetin kontrolünü kaybetmesi ve bunun neticesinde *de facto* bir Kürt devletinin oluşması, Kürt sorunun artık Irak’tan bağımsız olarak uluslararasılaşması anlamına gelmekteydi. Kürtlerin, ileride ilan edecekleri özerk yönetimlerinin kurumsallaşmasına imkân verecek olan bu gelişme aynı zamanda, bölge devletlerindeki Kürt sorununun derinleşmesine ve söz konusu devletler arasında Kuzey Irak merkezli bir güç mücadelesinin doğması anlamına gelmekteydi.³⁶¹ Bununla beraber görece merkezi yönetimin kontrolü kaybetmesi Kürtlerin karşısına yeni tehdit alanları çıkartmıştır. Bunun başında, Kürt parti ve grupları arasında sürececek olan iç savaş ve bölge devletleri ile uluslararası güçlerin oynadığı rol ön plana çıkmaktaydı.

Kürtlerin yaşadığı siyasallaşma, kurumsallaşma deneyimleri ve bölünmeleri 1991-2003 yılları arasında uluslararası güçlerin devreye girmesine zemin hazırlamıştır. Bu yıllar *de facto* devlet deneyimini tecrübe eden Kürtler için farklı ve bir o kadar da zor yıllar olarak anılmaktadır. 1992-1994 yılları arasındaki dönem Kürt toplumunun birlikte hareket etmesi ve siyasal sürece katılarak devlet inşası yolunda kurumsallaşma adımlarının atıldığı olumlu bir dönem olarak anılmıştır. Bu dönemde, Kürtler tarafından seçimlerine demokratik bir zeminde gerçekleştirilmesi, bölgedeki otorite boşluğunun

³⁶¹ Bengio, *The Challenge of to the Territorial Integrity of Iraq*, s.79; Bengio, *Autonomy in Kurdistan in Historical Perspective*, age; Olson, *The Kurdish Question and Geopolitic and Geostrategic Changes in the Middle East after the Gulf War*, s.59-60; Kirişçi and Winrow, *The Kurdish Question and Turkey: An Example of Trans-state Ethnic Conflict*, s.161; Mcdowall, s.496.

yerine siyasal bir yapının kurulması ve toplulukların siyasal sürece katılması gibi önemli gelişmeler gerçekleştirilmiştir.³⁶² Kürt partileri arasındaki iktidar mücadelesi ve rekabet bu dönemde ön plana çıkmamıştı. Kürtlerin elde ettiği *de facto* yönetim devlet inşa sürecini hızlandırmalarını sağlarken, sınırlı da olsa sahip oldukları ekonomik olanaklar ve uluslararası destek sayesinde kurumsallaşma çabaları hız kazanmıştır.

Ancak, 1992’de gerçekleşen parlamento seçimleri ve oluşturulan bakanlar kurulu ile devletleşme süreçlerini hızlandıran Kürt yönetiminin birkaç konuda önünde ciddi çıkmazları bulunmaktaydı. Bunların içerisinde, gerçekleşen seçimde iki büyük partinin birbirine karşı üstünlük sağlayamamasından dolayı ortaya çıkan liderlik ve bundan doğan iktidar mücadelesiydi yani iç siyasi denklem. Diğer de Kürtleri söylemsel olarak Irak’ın toprak bütünlüğünü vurgulamalarına rağmen olası bir devletleşme durumunda bölge ülkelerinin bundan rahatsızlık duymasından dolayı taşıdıkları çekince yani dış siyasi denklem. Nitekim bu gelişmelerin yanı sıra, idari olarak Irak hükümetinin kontrolünden görece uzak olan ve ekonomik ambargoya maruz kalan özerk yönetim, yaşadığı ekonomik güçlükler ve kendi içinde bölünmüşlüğü yarattığı iktidar mücadelesi sonucu iç çatışmaya sürüklenmiştir.³⁶³

Dolayısıyla, 1994-1998 yıllar Kürt partileri arasında 90’ların başında başlayan yakınlaşmanın yerini güven eksikliği ve iktidar mücadelesine bıraktığı yıllardır. Ara dönem ya da kayıp dönem olarak tarihe geçen bu yıllar Kürtlerin kendi içlerinde yaşadıkları en acı deneyimlerden biri olarak tarihte yer almaktadır. Kürt partilerin arasında süren iç çatışmalar bölgenin dışarıya karşı daha zayıf ve kontrol edilebilir kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu yıllarda Kürtler arasındaki iç çatışma ve anlaşmazlıkların bölgenin istikrarsızlaşması anlamında da olumsuz bir işlevi olmuştur.

Kürt hareketinin iki etkili ve büyük gücü olan KDP ve KYB arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel ayrışmaların varlığı önceden mevcuttu. Bakıldığında daha feodal kökenli ve geleneksel bir yapı arz eden KDP, Kürt mücadelesinin tarihî liderliğini yapan bir parti olarak aşiret reisleri, yerel ileri gelenler ve klan liderler aracılığıyla güçlü bir kitle

³⁶² Bayhan, s.216.

³⁶³ Michael Gunter, “The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq”, **The Middle East Journal**, 50, 2 (Spring, 1996); Bengio, *The Challenge of to the Territorial Integrity of Iraq*, s.79; Bengio, *Autonomy in Kurdistan in Historical Perspective*, s.177.

temeline sahip olmuştur. Aynı zamanda dindar bir aile olan Barzanilerin destekçileri geleneksel ve içe dönük bir kitleden oluşuyordu. Daha eğitimli ve şehir kökenli bir hareket olan Talabani liderliğindeki KYB daha kentli-modern, entelektüel ve dışa açık bir toplumun temsilcisi olarak kendini tanıtmıştır.³⁶⁴ *Gunter*, Irak Kürtlerinin partileşmesini KDP ve KYB üzerinden resmederken KDP'nin daha muhafazakâr, feodal ve aşiret örgütlenmesiyle Kurmanci konuşulan Bahdinan bölgesinde etkin bir hareket olduğunu ifade etmekte. Bunun karşısında ise KYB'yi Talabani tarafından Barzani liderliğindeki Kürt hareketinin Baas iktidarı karşısında aldığı ağır yenilgi üzerine (1975) kurulan; daha sol, entelektüel ve ilerlemeci bir örgüt olarak Sorani konuşulan bölgelerde etkin olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında her iki partinin de milliyetçi olduğunu ve taraflarının eşit sayıda bulunduğunu vurgulamaktadır.³⁶⁵

Bu anlamda, KDP ile KYB arasındaki anlaşmazlığın temelinde siyasi çekişme olduğu kadar sosyo-kültürel farklılaşmanın da olduğuna dikkat çekmektedir. Günümüzde, Irak Kürtçesinin Sorani ve Behdinan (Kurmançi) olmak üzere iki farklı lehçesi konuşulmaktadır. Sorani daha çok Süleymaniye'yi de için alan Zap Suyu'nun doğu kesiminde konuşulurken, Behdinan lehçesi ise Duhok'u içine alan Zap Suyu'nun batı kesimlerinde konuşulmaktadır. Bu iki lehçe aynı zamanda siyasi bir kırılma noktasına tekabül etmektedir. Talabani önderliğindeki KYB; Soranca konuşulan bölgelerde etkin iken, Barzani'nin partisi KDP ise Behdinan lehçesi konuşulan bölgelerde hâkimdir. Aşiret sistemi daha çok Behdinan Lehçesi konuşulan bölgede güçlüyken, Sorani bölgeleri bir asır boyunca Kürtçe kitapların, dergilerin ve gazetelerin basıldığı ve milliyetçi söylemlerin üretildiği bir merkez konumunda olmuştur. Bu bakımdan Sorani bölgeleri kültürel ve ekonomik olarak Behdinan bölgesinden daha ileri konumda olmuşlardır. Bu durum grupların birbirine algılamalarına da yansımaktadır. Bu iki grup İslam dinine mensup olmakla birlikte aralarında inanç farkı da bulunmaktadır. Behdinan Kürtleri arasında Nakşibendî tarikatı yaygındır. Soran Kürtleri arasında ise Kadiri Tarikatı yaygındır. Kürt bölgesinin güneyinde etkin olan KYB ve kuzeyinde etkin olan KDP

³⁶⁴ Izady, s.361.

³⁶⁵ Izady, s.361; *Gunter, Turkey and Iran Face off in Kurdistan*, s.33-40.

arasındaki ezeli çekişme, bu “modern” partilerin aşiret bağlantılarını hesaba katmaksızın Kürtlere ulaşmakta başarısız olduklarını gösteren bir örnektir.³⁶⁶

Kürt hareketi, Barzani'nin yenilgisi sonrasında partisel parçalanmanın sonucu olarak siyasal oluşumlarına destek sağlamak için karşılıklı güç arayışlarına girmeleri ve farklı ülkelerin birer aktör olarak Kürt siyasal yaşamında etkili olmalarına neden oldu. Neticede, Kürt hareketinin farklı oluşumları farklı ülkelerle iş birliğine girmelerinden dolayı, Kürtlerin birbirlerine karşı kullanılmalarına da yol açıyordu. Böylece, Kürtler belli dönemlerde kendi çıkarların olmadığı bazı durumlarda araçsallaştırılabiliyordu. Bu durumda Kürt hareketi tarafları arasında şiddete varan çatışmalara yol açmaktaydı. Bu anlaşmazlıklar sonucu, Kürt ulusal mücadelesini yürüttüklerini öne süren geleneksel ve modern gruplar arasında silahlı çatışmalar başlamıştı.³⁶⁷

Kürtler, sahip oldukları özerk yönetim sayesinde hükümet ve meclislerini kurumsallaştırmalarına rağmen bölgenin ekonomik yapısının sürdürülebilir olmayışı partilerin iktidar mücadelesine sahne olmuş ve bunu önleme konusunda başarısız olmuşlardır. Özellikle, KDP kontrolünde olan bölgeye uluslararası yardımların gelmesi ve Türkiye ile sınır komşusu oluşu ile KYB'nin kontrollü altında bulunan Süleymaniye bölgesinin uluslararası yardım kapsamına pek girmemesi, İran sınırının daha az ticaret ve gümrük vergilerinden yararlanması anlaşmazlıkların fitilini ateşleyen en önemli sorunlardı.³⁶⁸ Kürtler arasında kayıp ve karanlık dönem olarak anılan 1994-1998 yıllarındaki iç savaş farklı sebepler ile açıklanmaktadır. Yapılan çalışmaların kahir ekseriyeti sınır ticaretinden elden edilen gelirlerin paylaşılması, liderlerin arasındaki

³⁶⁶ Izady, s.359; Muhammad, *Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)*, s.93.

³⁶⁷ Ayrıca Kürtler, özellikle de 1980-88 yılları arasındaki İran-Irak savaşı sırasında iki partinin güçlü ve etkili olduğu bir siyasal ortamda liderlik hedefi için partilerin birbirleriyle rekabet etmişlerdir. Bu kapsamda, Saddam, Kürtler arasındaki siyasal rekabetten yararlanmaya çalışmakta ve 1983'te KYB arasında başlayan yakınlaşma ile birlikte, Kürt hareketi arasındaki çatışmalar da artmıştı. Saddam uyguladığı politikayla, KDP'yi sert politikalarla baskı altına alma ve KYB'ye de finansal ve siyasal alan sunma politikaları ile bölgede parçalı bir siyasal yapıyı hedeflemişti. Kürt partilerinin farklı ülkelerle ittifak yapması, Kürtler arasındaki iktidar mücadelesini ve çatışmaları artırmıştı. Talabani, İran'ın desteğini alan KDP karşısında daha da zayıflayacağı korkusuyla, Saddam'la iş birliği yapmıştı. Saddam da KDP'nin etkisini azaltmak ve karşısında güçlü bir yapıyı çıkarmak için KYB'yi desteklemişti. KYB'nin Saddam ile gerçekleştirdiği ittifakı bir anlamda KDP'nin İran ile arasında yaptığı iş birliğine yönelik bir cevaptı. Talabani ve heyeti, Bağdat'ta uzun müzakerelerde bulunmalarına rağmen herhangi bir sonuç elde edemeyince Ocak 1985'te hükümetle görüşmelerinin bittiğini ve ilişkilerinin kalmadığını açıklamak zorunda kaldı. Bkz; Bayhan, s.150-183,197.

³⁶⁸ Attar, s.227,229.

kişisel rekabet, dış güçlerin etkisi ve Kürt toplumun aşiret geleneğinden kaynaklandığı üzerinden açıklarken, bazı çalışmalarda da Kürt bölgesinde esasında olmayan demokrasi tecrübesi sonucu siyasal kararların ve müzakerelerin eksikliğinden oluştuğunu belirtmektedir.³⁶⁹

Kürtlerin kurumsal gücü olan KDP ve KYB arasında ekonomik gelirler ve iktidar mücadelesi üzerinden yaşanan anlaşmazlıklar kısa sürede silahlı çatışmalara sebebiyet vermişti. 1994 yılında baş gösteren çatışmalar partilerin iktidar ve güç artırmasına sahne olurken, Kürdistan Cephesi olarak Kürtlerin birlikteliği de artık ölü bir belgeden başka bir şey ifade etmemekteydi. Kürtler arasında önceden yaşanmış olan husumetler de daha da şiddetlenmiştir.³⁷⁰ Kürtlerin temsilcisi konumundaki iki partinin çatışmaları zamanla KYB'nin İran'dan aldığı destekle Erbil şehrini ele geçirmesine, bu gelişme de KDP'nin Bağdat'tan İran tehdidini gerekçe göstererek destek talebinde bulunmasına yol açmıştır. Ağustos 1996'da Irak güçlerinin desteğiyle hareket eden KDP, KYB'nin Erbil'den geri çekilmesini sağlamakla kalmayarak Süleymaniye ve Halepçe gibi şehirleri de kontrol altına almıştır. Ancak kısa süre zarfında KYB, tekrardan Süleymaniye ve Halepçe şehirlerini kontrol etmiştir. Böylece, Kürtlerin kontrol ettiği Irak'ın kuzeyi 1996 Ağustos-Ekim aylarındaki çatışmalardan sonra iki partinin hakimiyet alanı şeklinde bölünmüştür. Talabani'nin liderliğindeki KYB, doğuda İran ile sınır olan Süleymaniye ve diğer kısımları, KDP ise batıda Türkiye sınırında yer alan Duhok ve Erbil'i içine alan bölgede egemenliklerini tesis etmişlerdir.³⁷¹

Kürt gruplar arasında süren çatışmalar belli dönemlerde farklı aktörlerin devreye girerek çatışmaları sonlandırma girişimlerine sahne olmaktadır. Bölgesel güç olma arayışındaki İran ile küresel güç konumundaki ABD'nin Irak ile ilgili politikaları bu dönemde Kürtler ile daha yakın temas kurmalarına neden oldu. Diğer taraftan Irak merkezi hükümetinin ya da İran'ın güçlenmesini istemeyen Kürt ve Arapların

³⁶⁹ Stephen Pelletiere, **Kurds: an Unstable Element in the Gulf, Boulder**, Westview Press, 1984; Hussein Tahiri, **The Structure of Kurdish Society and the Struggle for a Kurdish State**, Costa Mesa: Mazda Publishers, 2007; Michael Gunter, **The Kurdish Predicament in Iraq: a Political Analysis**, New York: St. Martin's Press, 1999, s.75-76; Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, age; Gunter, *The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq*, s.232.

³⁷⁰ Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s.471.

³⁷¹ Attar, s.229,235-236; Micheal Gunter, **Historical Dictionary of the Kurds**, Lanham: Scarecrow Press, 2004; Gunter, *The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq*, s.233; Gunter, *Turkey and Iran Face off in Kurdistan*, s.33-40.

oluşturduğu Irak Ulusal Kongresi gibi devlet dışı aktörler de girişimlerde bulunmuştur. Irak Ulusal Kongresi girişimiyle çatışmaların başlamasından kısa bir süre sonra Kasım 1994'te KDP ve KYB arasında 14 maddelik bir anlaşma yapılmasını sağlamış ancak bir ay sonra çatışmalar tekrardan başlamıştır.³⁷²

Daha sonra İran'ın girişimiyle 1995 yılında Tahran'da KDP ve KYB biraraya gelerek ateşkes kararı almış, lakin bölgesel aktörlerin Kürtleri uzlaştırma çabasından rahatsız olan ABD devreye girmiştir. Kürtlerden, bölgesel aktörlerle ilişkilerini kesmelerini isteyen ABD, 1995 yılında Dublin'de birinci ve ikinci kez arabulucu rol oynamıştır. Burada anlaşılan hususlar; ateşkesin sağlanması, Erbil'in askerden arındırılması, tarafsız bir komisyon kurulması, gümrük gelirlerinin bir bankaya yatırılması ve paylaşılması, parlamentonun çalışmalarına tekrardan başlamasıydı.³⁷³ Ancak, ABD'nin arabuluculuğuna rağmen çatışmalar 1996'da daha fazla şiddetlendi. Yeni bir girişim olarak kalıcı ateşkes ilan etmek için Ekim 1996'da Ankara'da başlatılan koordinasyon toplantıları bile çok büyük bir etki oluşturmadı.³⁷⁴

Ancak, 1996 Ekim ayında KDP ve KYB'nin belli bölgelerde kontrolü ele geçirmesi üzerine ABD iki tarafla müzakereye başlamış ve Kürtlerin kendilerine borçlu hissetmelerini ve üzerlerinde nüfuz kazanmayı hedefleyen bir strateji izlemiştir.³⁷⁵ ABD'nin araya girmesiyle taraflar arasında ateşkes sağlanmıştır. 1997'de bölgedeki iç savaş, düşük profilli de olsa sürdü. ABD'nin sürdürdüğü arabuluculuk rolü KDP ve KYB liderlerinin 1998 Eylül'ünde Washington'da müzakerelerde bulunmak üzere bir araya gelmesini sağladı. ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın başkanlığında Kürt liderler Barzani ve Talabani Washington'da 17 Eylül Anlaşmasını imzaladılar.³⁷⁶ Küresel bir gücün baskısı sonucu biraraya gelen Kürt partileri arasında yapılan bu anlaşma egemenlik paylaşımı anlamına gelmekteydi.³⁷⁷ Bu bakımdan yapılan anlaşma Kürtlerin bölgesel olan çoklu yapısının her iki parti özelinde kabul edilmesinin yanı sıra federal ve toprak bütünlüğü güvence verilen bir Irak'ın da kabul edilmesi anlamına geldi. Bu durum,

³⁷² Bayhan, s.217.

³⁷³ Attar, s.229-230.

³⁷⁴ Mcdowall, s.517.

³⁷⁵ Attar, s.237.

³⁷⁶ Attar, s.237.

³⁷⁷ Inga Rogg and Hans Rimscha, "The Kurds as Parties to and Victims of Conflicts in Iraq", **International Review of Red Cross**, No 868, December 2007, s.829.

Kürtler için de partilerin egemen olduğu paralel yani ikili yönetim yapısının kabul edilmesiydi. Süleymaniye ve Erbil’de iki hükümet, başbakanlık, meclis ve yargı kurumları oluşturuldu. Bu iki ayrı hükümetin başbakanlıklarına KDP’den Neçirvan Barzani ve KYB’den Bahram Salih seçildi.³⁷⁸

Kürtlerin temsiliyetini üstlenen paralel ikili yönetim yapısı 2003 yılına kadar *de facto* olarak devam etti. Bu arada KDP ve KYB, 1998 yılındaki anlaşmada ortak bir siyasi yapı ve parlamento oluşturmak için mutabık kalmalarına rağmen 1999, 2000, 2001 ve 2002 yılları boyunca devam eden görüşmelerden somut bir sonuç alınmadı. 2002 yılından itibaren ortak bir bölgede tek bir yönetim kurulması amacıyla ortak anayasa çalışmaları gerçekleştirilmiş olmasına rağmen yine de 1991’deki Birinci Körfez Savaşı ve Mart 2003’teki İkinci Körfez Savaşı’na kadar geçen sürede Kürtler, Irak hükümetinin kuzeydeki kontrolünü kaybetmesi üzerine özerk bir yönetim deneyimi tecrübe etmişlerdir. 1991-2003 arası Kürtler için, yönetim deneyiminin ve bölünmelerin yaşandığı tarihsel önemi olan bir dönemi kapsamaktadır.³⁷⁹

4.5. Uluslararası Aktörlerle İlişkiler

Bölgesel etkisi ve küresel yansımaları ile I. Körfez Savaşı’nın doğurduğu en önemli sonuçlarından biri de Irak merkezli Kürt meselesinin bundan sonra uluslararası alanda gündeme gelen en önemli konulardan biri haline gelmesidir. 1970’lerde İran’ın stratejik çıkarları gereği Irak ile anlaşması, ABD’nin Kürtler ile iş birliğinde bulunmaktan uzak durması ve Irak’ın Sovyetlerle imzaladığı dostluk anlaşması Kürtlerin bölgesel ve küresel güçlerin desteğinden mahrum kalmasına sebebiyet vermişti. 1975 Cezayir anlaşmasından sonra küresel ve bölgesel güçlerin kendilerini yüzüstü bırakması Kürtlerin büyük bir yenilgi almasına ve silahlı hareket olarak tükenme noktasına gelmesine neden olmuştu. 1980’lerde İran-İrak arasında devam eden uzun dönemli savaş Kürtlere toparlanma ve harekete geçme konusunda imkan tanınması beklenirken, Irak hükümetinin kimyasal silahlarla gerçekleştirdiği toplu katliamlardan dolayı ağır ve zor dönemler

³⁷⁸ Charles Tripp, **A History of Iraq**, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s.273-275; David Romano, “Safe Havens as Political Projects: The Case of Iraqi Kurdistan”, Paul Kingston and Ian S. Spears (Ed), **States Within States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era** içinde (153-166), New York: Palgrave MacMillan, 2004, s.159; Attar, s.243; Bayhan, s.221,226-227.

³⁷⁹ Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s.476; Bayhan, s.226.

geçirmişlerdir. Bu dönemde Kürtlerin maruz kaldığı toplu katliamlara bölgesel ve küresel güçlerin yanı sıra uluslararası toplumda sessiz kalarak Irak yönetimine karşı ciddi bir tepki vermemiştir. İşte böyle bir süreçte Saddam'ın Kuveyt'i ilhak etme girişimine karşı ABD öncülüğünde koalisyon güçlerinin müdahalesi Kürtler için bir dönüm noktası teşkil etti. Burada bölgesel aktörlerin yanı sıra ABD gibi küresel bir gücün Ortadoğu'ya yönelmesi Kürtlerin bölgesel bir kaos ortamında özerk bölge deneyimini tecrübe etmelerine imkan vermiştir. Bu kısımda Irak'a yapılan askeri müdahale, yaptırım ve ambargolar karşısında özerk bölge deneyimini yaşayan Kürtlere karşı bölgesel aktörler olarak İran, Türkiye ve Suriye gibi ülkelerin, küresel aktörler olarak ABD, Batılı ülkeler (AB) ve Rusya'nın politikaları ve yaklaşımları değerlendirilecektir.

Irak'ın modern anlamda kuruluşunun öncesinden başlayan Irak merkezli Kürtlerin statü arayışı bazen güçlü bazen de zayıf inişli çıkışlı devam etmiştir. Kürt nüfusunun hem kendi içinde hem de bölge devletleri arasında (Türkiye, İran ve Suriye) dağılmış olması bütüncül olarak hareket etmelerini engellemiştir. Ancak, Irak özelinde baş gösteren Kürt ayaklanmalarına karşı bölge devletlerin politikaları Irak hükümeti ile olan ilişkileri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çerçevede, bölgesel aktörlerden bazıları bölgesel güç olmak hedefinde olan Bağdat'ı istikrarsız kılmak yani stratejik amaçları doğrultusunda araçsallaştırmaktan geri durmamıştır. Bunun için de gerekli desteği hem siyasi hem de ekonomik olarak vermişlerlerdir. Diğer taraftan, Bağdat ile ilişkilerine toprak bütünlüğü çerçevesinde yaklaşan aktörlerden bazıları da Kürtlerin güçlenmesi ve kendi içinde bulunan Kürt nüfusunu etkilemesi hususundan dolayı güvenlik odaklı bir perspektif ile olaylara yaklaşmıştır. Bundan dolayı da bölgesel aktörlerin izledikleri politikalar dönemin şartlarında göre değişiklik göstermiştir.

Irak'ın egemenlik sahasına karşı, Kürtlerin yaşam alanı için oluşturulan güvenli bölge, Ortadoğu jeopolitiği açısından yeni bir durumun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Güvenlikli bölge öncelikli olarak Irak'ın Kürt meselesi üzerindeki etkisinin pasifize edilmesine neden olurken, bölge devletleri arasında da Kuzey Irak merkezli bir güç mücadelesinin doğmasına sebebiyet verdi.³⁸⁰ Nitekim 1990'lar ile beraber kurumsal ve iç

³⁸⁰ Olson, *Koyun ve Kasap: Irak İşgalinden Bu Yana Kürdistan-Irak'ta Milliyetçilik ve Devlet Oluşumu*, s.59-60.

siyasi gelişmelerin yanında Kürtleri kendilerini etkileyen diğer gelişmeler Türkiye ve İran'ın oynadığı rol ve ABD'nin Irak politikasında yaşanan değişimde Kürtlerin konumu meselesiydi.³⁸¹

Uluslararası güçlerin güvenli bölge kurulması konusundaki kararı doğrultusunda Kürtlerin özerk yönetimlerini kurma çabaları tarihsel nedenlerden dolayı aralarında derin ayrılıklar bulunan Türkiye, İran ve Suriye'nin aynı masada toplanmasına neden oldu. Bu ülkeler 1992'de Ankara'da gerçekleştirdikleri toplantıda Irak'ın olası bir durumda toprak bütünlüğün bozulmasına yönelik kaygılarını dile getirmişlerdir. Öncesinde Irak'a karşı taktiksel olarak Kürtlerin en büyük destekçisi olan İran ve Bağdat'ın yanında duran Türkiye'nin yanı sıra Kürtleri istikrar bozucu bir araç olarak değerlendiren Suriye'nin politika değişikliğine gittikleri görülmektedir.³⁸² İran 1960'lar ve 1980'lerin sonuna kadar rakip ve düşman olarak nitelediği Irak devletini istikrarlaştırmak için Kürt kartını kullanmış, Körfez Savaşı'ndan sonra ise Türkiye'nin etkinliğinin arttığı görülmüştür. Ancak İran'dan farklı bir şekilde Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası Bağdat'ın istikrarlaştırılmasından ziyade Kürtlerin bağımsız bir güç olarak bölgede kalıcı olması ve bir terör tehdidi olarak PKK'nın önlenmesi amacını taşımaktaydı.³⁸³

Kürtler için Tahran, Irak yönetimine karşı verdikleri mücadelede en büyük destek buldukları stratejik bir müttefikti. Kürtlerin, Irak merkezi hükümetine karşı her dönemde destek buldukları Tahran ile ilişkileri 1990'dan sonra değişmeye başlamıştır. ABD öncülüğünde koalisyon güçlerinin Körfez Savaşı'ndan sonra Kürtlere yönelik politikasının sonucu İran'ın Kürtler üzerindeki geleneksel hamiliğinin bitmesi ve bu rolün artık ABD tarafından devralınması oldu. Bölgesel bir güç olma arzusunu yitirmek istemeyen Tahran, bu dönemden sonra da Kürtler ile olan ilişkilerini geliştirmek için Türkiye ve Suriye ile iş birliği arayışında olmanın yanı sıra uluslararası arenada dışlanan ve zayıf kalan Irak hükümetine de yakınlık göstermiştir. İran aynı zamanda Kürtlerin kendi içlerinde yaşadıkları çatışmaların sonlandırılması hususunda arabulucu rolü

³⁸¹ Erkmen, *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD'nin Kuzey Irak Politikası Örneği*, s.100.

³⁸² Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s.453,471-472; Ofra Bengio, *The Challenge of to the Territorial Integrity of Iraq*, age.

³⁸³ Ofra Bengio and Gabriel Ben-Dor (Ed), *Minorities And The State In The Arab World*, Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1999, s.109.

oyynamak istemiş, KDP ile KYB'nin önemli isimlerini Tahran'da görüşürmesine rağmen bu süreçten olumlu bir netice alamamıştır.³⁸⁴

İran'ın Kürtlere yönelik politikası KYB'nin izni dâhilinde kontrolünde bulunan bölgelere girişi, buradan ileriye de giderek Erbil'in KDP'den alınmasını sağlamak gibi doğrudan müdahale ederek nüfuz etmesi hadiseleri de yaşanmıştır.³⁸⁵ Bundan kaygılanan KDP'nin Irak hükümetinden destek talebinde bulunarak Saddam'ın Erbil'i tekrardan KDP kontrolüne geçirmesi süreçlerinde olduğu gibi Kürtlerin kendi içlerinde yaşadıkları çatışmalardan dolayı bölgedeki aktörlerin müdahalelerine açık hale geldikleri görülmektedir. Kürt grupların özellikle KYB'nin İran ile stratejik ittifak arayışına girmesi ABD'nin Kürtler üzerinde oynadığı hamilik rolünü daha somut bir hale getirmiştir.

Körfez Savaşı'ndan sonra değişen bölge jeopolitiği, Türkiye'nin Irak'ın toprak bütünlüğünün bölünmesi ile olası bir ayrılık hareketini kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algılanmasını sonucunu doğurmuştu. Böylece, Kuveyt işgal girişiminin sonuçları Türkiye'yi derinden etkileyen gelişmeleri doğurmuştur. Türkiye, her ne kadar bölgesel sorunlara taraf olmamak üzerine politika izlemeye çalışmış ise de bu meseleden dolayı kendisini tam ortada bulmuştur. Bu gelişmelerin en fazla etkilenen ülkesi olan Türkiye; Batılı ülkelerin oluşturduğu çoklu koalisyon gücüne destek vermiş, "Çöl Fırtınası" operasyonunda topraklarını ABD'nin kullanımına, üs ve tesislerini de koalisyon ülkelerine açmıştır. Türkiye, sadece siyaseten taraf olmakla sınırlı kalmamış, ekonomik olarak da BM'nin aldığı ambargo kararını desteklemek suretiyle Kerkük-Yumurtalık boru hattının faaliyetlerini durdurmuştur.³⁸⁶ Ekonomik olarak bu süreçten en derin etkilenen ülkelerden birisi olan Türkiye, 12 yıllık aşkın süren ambargo kararından dolayı 50 milyar dolarlık bir kayıp yaşamıştır.³⁸⁷

Türkiye, Kuzey Irak'ta 1991 sonrasında oluşturulmaya çalışılan Kürt yönetiminin devletleşme sürecini kendi güvenliği ve toprak bütünlüğü için tehdit olarak görmüştür. Bu kaygının temelinde Irak'ın siyasal ve ülkesel bütünlüğü için bir tehdit

³⁸⁴ Arif Keskin, "İran'ın Kuzey Irak Politikası, İran ve Iraklı Kürtler", **Omran Stratejik Araştırmalar Merlezi**, 15 Ekim 2015.

³⁸⁵ Hanna Yousif Freij, "Tribal Identity and Alliance Behaviour Among Factions of the Kurdish National Movement in Iraq", **Nationalism & Ethnic Politics**, Vol:3, No:3, Autumn 1997, s.103.

³⁸⁶ Arı, 2007, s.453-4.

³⁸⁷ Arı, 2007, s.454.

olarak algılamasında yatmaktaydı. Buna rağmen, 1990'lı yıllarla beraber Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın insiyatifiyle başlayan olumlu anlamda farklı açılım ve politikalar hayata geçirildi. Türkiye'de etkili konumda olan asker kanadın (TSK) Kürt gruplarının kazanımlarını Türkiye'deki Kürtler için de örnek olacağından yola çıkarak tehdit olarak algılamasına rağmen Özal'ın çabaları ve ağırlığı neticesinde Kürt liderlerle ilişki kurulmuştur.³⁸⁸ Türkiye için zor bir karar olmasından dolayı öncelikli olarak Türkiye'nin girişimiyle oluşturulan "güvenli bölge" bazı önemli avantajlar sağlamıştır. Örneğin, mülteci sorununun çözülmesiyle Türkiye'ye yönelik mülteci akımının durdurulmasını sağlayarak bölgede istikrarın oluşmasına katkı vermiştir.³⁸⁹ Daha sonrasında Türkiye, Barzani ve Talabani gibi Kürtlerin en büyük siyasi gücü olan parti liderleri ile ilişkilerini mümkün mertebe iyi tutmuştur. Kürtlerin dış dünya bağlantısında önemli bir konumda olduğunun farkında olan Türkiye, KDP ve KYB'nin Ankara'da temsilcilik açmalarına, düzenlenen resmi pasaport ile seyahat etmelerine ve hükümet ziyaretlerine izin vererek Kürtler ile kontrollü bir ilişki inşa etmeye çalışmıştır. Aynı zamanda stratejik bir tehdit kabul edilen PKK'nin zayıflatılması için peşmergelerden destek alınmıştır. Türkiye'nin ekonomik (ticaret ve gıda yardımları Türkiye üzerinden gelmekte) ve siyasi (Saddam koruması için oluşturulan çekiç gücün konuşlanması) anlamda Kürtler için hayati bir konumda olması Kürt liderleri ve partilerinin yakın ilişkiler kurmasını sağlamaktaydı.³⁹⁰ Nitekim Kürt parti temsilcileri de Türkiye için olumlu açıklamalarda bulunmaktan geri durmayarak hem dostluk hem de yaşamsal olarak nefes almalarını sağladığını ifade etmişlerdir.³⁹¹

Birinci Körfez Savaşı itibarıyla ABD, AB ve bölge devletleri Kürtlerle daha yakından ve aktif ilişki kurmuşlardı. 1991'den başlayan bu süreç 2003'te zirveye ulaşmıştı. ABD, Kürtlerin birinci ve en güçlü destekçisi olmuş, bu durum İran'ın önemini azaltmıştı. Kürtlerin üzerinde hegemonyası olduğunu iddia eden İran'ın 2003'ten sonra bu konumunu ABD'ye kaptırmıştır. Bu durum İran ve Kürtlerin ilişkisini değiştiren

³⁸⁸ Mahmut Bali Aykan, "Turkey's Northern Iraq Policy", *Middle Eastern Studies*, Cilt.32, Sayı. 4, 1996, s.347; Arı, 2007, s.472-3; Ertan Efeğil, *Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 2002, s.248.

³⁸⁹ William Hale, *Turkey the U.S. and Iraq*, London: SAQI Press, 2007, s.50.

³⁹⁰ Chris Morris, *The New Turkey: The Quiet Revolution on the Edge of Europe*, London: Granta Books, 2005, s.108-9; Hale, s.50-3; Arı, 2007, s.472-3.

³⁹¹ Michael Gunter, "The Foreign Policy of Kurds", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Cilt. 20, Sayı 3, Bahar 1997, s.7.

önemli faktörlerden biri olmuştur.³⁹² Kürtlere yönelik politikalarda özellikle İngiltere, Fransa ve ABD gibi Batılı ülkeler 1990 sonrasında “güvenli bölge” nin kurulması ve sonraki süreçte özerk bölgenin inşasında etki etmişlerdir. Bu dönemde Kürtler ile Batılı ülkelerin beklentileri ve amaçları farklılık göstermiştir. Batılı ülkeler Saddam rejiminin zayıflamasına yönelik politikalar izlemiş ancak Irak’ın toprak bütünlüğünün korunmasına, İran’ın güçlenmesi ve Irak’tan bağımsız bir Kürt bölgesinin oluşmasına yönelik kaygılar taşımıştır. Böylece Batılı devletlerin destekleri sayesinde Kürtlerin egemen olduğu Irak’ın kuzeyindeki *de facto* devletler bölgesel devlet sistemini istikrarsızlaştırma tehdidinden dolayı resmi hiçbir devlet tarafından tanınmamıştır.³⁹³ Nitekim Fransa örneğindeki gibi bazı ülkeler Irak ile ekonomik ilişkilerini uzun vadede yeniden geliştirme arayışında bile olmuştur.³⁹⁴

Diğer taraftan, zayıf ve parçalı bir Irak ile birlikte bölgesel istikrarsızlığın oluşması İsrail için, Arap dünyasındaki karmaşıklıkla birlikte üzerindeki baskının azaltılmasını sağlayacaktı. Bu bağlamda, 20. yüzyılın ikinci yarısında Kürtlerle ilişkiye geçen İsrail, 1975’teki Kürt hareketinin yenilgisinden sonra bile Kürtlerle sıcak ilişki içinde olan yegâne aktörlerden biri olmuştur.³⁹⁵

Küresel bir güç konumundaki ABD’nin Ortadoğu politikası çerçevesinde analiz edildiğinde Kürtler ile ilişkisi daha anlaşılır olmaktadır. *Reiedel* Irak bağlamında ABD’nin Ortadoğu politikasını; enerji arzında devamlılığı sağlamak, Saddam’ın iktidarını zayıflatmak ya da uzaklaştırmak suretiyle bölgesel bir güç olarak güçlenmesi ve kitle imha silahlarına sahip olmasını engellemek ve İsrail’in güvenliğini sağlamak şeklinde özetlemektedir.³⁹⁶ *Arı*, benzer şekilde ABD’nin Ortadoğu politikasının geçmişten günümüze iki ana temel üzerine bina ettiği söylemektedir. Bunları petrol akışını denetleme ve rakip güçlerin eline geçmesini engellemek için Ortadoğu’da dost ve müttefik ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi; bölgesel çıkarlarla bağlantılı olarak İsrail’in

³⁹² Keskin, age.

³⁹³ Gunter, *The Kurdish Predicament in Iraq: A Political Analysis*, age; Stansfield, *Iraqi Kurdistan*, age; Yıldız, age.

³⁹⁴ Ofra Bengio and Gabriel Ben-Dor (Ed), **Minorities And The State In The Arab World**, Boulder & London: Lynne Rienner Publishers, 1999, s.110.

³⁹⁵ Savaş, s.92-4.

³⁹⁶ Bruce O. Reiedel, “Iraq and American Policy”, **National Security Council**, Washington DC, 18 June 1999.

güvenliğini sağlamak şeklinde ifade etmektedir.³⁹⁷ Bu çerçeveden bakıldığında Kürtlerin ABD için stratejik bir amacı olduğu görülmektedir.

ABD, Kürtlere yönelik 1991-2001 yılları arasında bütüncül ve Kürt merkezli bir Kuzey Irak politikası oluşturmak yerine Irak ve Basra Körfezi'ndeki gelişmelere göre bir yaklaşım gösterdi. 1998'e kadar "güvenli bölge" ve "çifte çevreleme"³⁹⁸ politikalarıyla Kürtler ile ilişkileri ilerleyen ABD, çevrelemenin başarısız olması ve ortaya çıkan iç ve dış baskı nedeniyle Irak politikasında değişiklikler yaparak Kürtlere yönelik ilgisini artırdı. Bu özerk yapının daha önemli oluşunu sağlayan önemli bir faktör oldu.³⁹⁹ Birinci Körfez Savaşı öncesinde ABD'nin politikasında önemli bir yer işgal etmeyen Kürtler, Irak güçlerinden korumaya yönelik güvenli bölge ve çevreleme politikalarıyla sahada karşılık bulmaya başlayan önemli bir müttefikliğe geçiş yapmaya başlamıştır.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s.74.

³⁹⁸ (Dual-Double Containment Policy), Amerika Birleşik Devletleri'nin 1990-1991 Körfez Savaşı'ndan sonra İran ve Irak'a yönelik olarak uyguladığı politikadır. ABD, 1979'da İran'da Şah'ın devrilmesi sonucu yaşanan rejim değişikliği nedeniyle İran'a yönelik uygulamaya koyduğu siyasal ve ekonomik kuşatmaya Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ı da dahil etmiştir. Böylece, kendisine tehdit olarak gördüğü iki rejimi de dünya politikasından tecrit etmeye çalışmıştır. Bu politikaya da çifte çevreleme denilmektedir.

³⁹⁹ Erkmen, s.73.

⁴⁰⁰ İdris Demir, "The Northern Iraq: 1990-2000", s.198.

5. EGEMENLİK ARAYIŞINDA GÜÇ UNSURLARI: JEOPOLİTİK, EKONOMİ, ENERJİ

ABD'nin 2003'teki işgali Irak'ta olduğu gibi Ortadoğu'da da yeni güç merkezlerinin oluşmasını beraberinde getirdi. İşgal sonrası Ortadoğu'da devletlerin yanında devlet dışı aktörlerin rolü ve siyasal ortama etkileri arttı. Irak'ta Kürtler, Şiiler ve Arap aşiretlerin yanı sıra El-Kaide gibi örgütlere de hayat alanı açıldı. Irak'ın kozmopolit etnik ve dini yapısı ile birlikte, en önemli kısmını teşkil eden sahip olduğu zengin enerji kaynakları işgal sonrası yapının şekillenmesinde belirleyici bir etkiye sahip oldu. Ancak, bu zenginliğin lanet mi yoksa nimet olduğu hala tartışılmalıdır. Irak'taki bu zenginlik, başkalarının hırsını kızıştırma açısından bir lanet, büyük çaplı bir ekonomik ve sosyal kalkınma programını harekete geçirme ve ara sıra halkı zenginleştirme açısından bir nimet olmuştur.

İkinci Körfez Savaşı öncesinde Irak, siyasi ve ekonomik yönden sınırlandırıldığı bir dönemi yaşarken, bu süreç Irak hükümetinin Kürtlere yönelik egemenlik kapasitesini de sınırlandıran bir durum oldu. Bu süreç Kürtlere, *de facto* yapılarını kurumsallaştırmak için hayat alanı bulduğu ve uluslararası arenada diplomasi yürüttüğü bir dönemi tecrübe etme imkân sağladı. 1992'de ilan edilen özerk yönetimlerine rağmen Kürtler, uluslararası güçlerin koruması altında varlıklarını sürdürdükleri bu yapının kurumsallaşması ve gelişmesi yolunda çaba sarf ettiler. Ancak, Kürtler güçlü aşiretsel bağlarını ve sahip oldukları kazanımlarını imkânları dâhilinde yeteri kadar değerlendiremediler. Kürtlerin kendi içlerindeki ayrışmalarına rağmen statü arayışlarının şekillenmesinde önemli olan dış destek bu dönemde onları bir araya getirerek ortak uzlaşma sağlamaları için arabuluculuk yaptı. Özellikle uluslararası siyasal sistemin önemli güç unsuru ABD, Kürtlerin sahip olduğu askeri ve ekonomik unsurları kendi aralarındaki ihtilaflarda kullanmalarına müsaade etmemiştir. İkinci Körfez Savaşı sonrasında ise Irak rejiminin devrildiği, devlet yapısının çöktüğü ve federal bir sistem içerisinde Kürtlerin yönetime katıldıkları bir süreç oldu. Irak'ta hakim Baas iktidarının devrildiği bu süreçten sonra ulusal güvenlik teşkilatının (ordu, polis, kurumlar vs.) dağıtılması, ülkedeki kaos ortamını hakim kıldı. Irak'ta yaşanan güç ve iktidar mücadelesi karşısında sahip oldukları mevcut

konumlarını güçlendiren Kürtler, 1991 yılından sonra sahip oldukları otonom bölgedeki yapıları ve peşmerge güçlerini sağlamlaştırdı.

Kürtler, Birinci Körfez Savaşı sonrasında inşa etmeye çalıştıkları ve henüz olgunlaşmamış kurumlarını savaş sonrası düzene aktararak kurumsallaşmayla beraber anayasallaştırmaya çalıştılar. Kürtlerin, kurumsallaşma çabaları doğrultusunda yasal bir hale getirmek istedikleri en büyük kazanımları “güvenli bölge” olarak tanımlanan ve üç vilayeti kapsayacak *de facto* yapıyı *de jure* hale getirmektir ki 2005’te kabul edilen Irak Anayasası ile bu durum resmi bir hüviyete kavuştu. Ancak, daha sonra çözüme kavuşturulması için ertelenen Bağdat-Erbil arasındaki ihtilaflı yerler meselesinin bir türlü çözülmemesinden dolayı tarafların ilişkileri gerginleşmektedir. Nitekim ihtilaflı yerlerin jeopolitik ve jeoekonomik önemi tarafları farklı arayışlara itmektedir. Kürtlerin, bu yerleri IKBY’ye⁴⁰¹ katması durumunda güçlü bir ekonomik yapıya ve coğrafi imkâna kavuşmaları durumu söz konusu olacaktır. Ancak, IKBY’nin ihtilaflı bölgelerdeki kontrolünü gayrı resmi gören Irak merkezi hükümetinin askeri güç unsurunu kullanmak suretiyle olası bir müdahalesi Kürtlerin mevcut kazanımlarını da tehlikeye düşürebilir. Özellikle, etnik ve mezhepsel açıdan heterojen bir yapının olduğu Kerkük gibi zengin petrol rezervlerine sahip bir yer; Kürtlerin gelecek arayışında amaçlarına ulaşabilmeleri için hayati bir önem taşımanın yanında tarafların güç kullanması durumunda çok boyutlu bir savaşı tetikleyebilir. Kürtlerin ihtilaflı bölgeleri kontrolü ile aynı zamanda geniş yetkileri olan özerk bir bölgede bir araya gelmesini mümkün kılan bir durumun söz konusu olmasını sağlayacak oluşu, ihtilaflı yerlerin Bağdat ve Erbil için uzun vadede etkilerinin ne kadar büyük olduğunu anlamlı hale getirmektedir. Bağdat, böylesi bir süreçte Kürtlerin ayrılıkçı eğilimlerinin güçleneceğinden ve bağımsızlık isteğinin daha somut bir hale geleceğinden çekinmektedir. Ancak, IKBY için ihtilaflı yerlerde anayasanın öngördüğü gibi referandum uygulamasına gidilmesi halinde normalleşmenin sağlanacağı ve sorunların çoğunun çözüleceği algısı hâkimdir. Buna karşın tek taraflı bir

⁴⁰¹ Kürtlerin tarihsel olarak statü arayışı incelenirken Irak Federal Hükümetine bağlı olan yönetim biçiminin farklı tanımlamalar ile anıldığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada Iraklı Kürtlerin yönetim biçimlerini ve onları tanımlamak yolunda Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) ismi kullanılmaktadır. Kürtçe olarak *Herema Kurdistan* ya da *Hikûmeta Herêma Kurdistanê* ve İngilizce’de *Kurdistan Regional Government (KRG)* olarak adlandırılmaktadır. Kürtlerin yaşadığı Erbil, Süleymaniye ve Duhok illerini kapsayan bu bölge yakın zamanda Irak merkezi hükümeti ile ihtilaflı olan bölgelerin birçoğunu *de facto* kontrolü altına almıştır.

referandumun yeni belirsizlik ve krizleri tetikleyeceği endişesi bölgesel aktörlerin (özellikle İran ve Türkiye) bu sürece kaygısız kalmayacaklarını göstermektedir.

Irak işgali sonrasında Baas iktidarının devrilmesinin ardından ülkedeki otoritenin yeniden tesis edilmesi ve inşası sürecinde Kürtlerin yönetsel olarak; siyasi, askeri ve dış politika alanlarında sürdürdükleri egemenlik arayışları bu bölümde değerlendirilmektedir. Kürtlerin sürdürdükleri bu arayışın en büyük itici gücünü başta enerji iş birlikleri olmak üzere ekonomide izlediği girişimlerle sürdürmesi bu kısımda detaylı olarak ele alınmaktadır. Özellikle Bağdat ile en fazla yaşanan sorun alanları izlenen ekonomi politikalarında görülmektedir. Ortadoğu'daki kaosu fırsata çevirme yönünde petrol ve gaz kaynaklarını doğrudan ihraç etme kapasitesini geliştirmek isteyen Erbil, ihtilafli bölgelerdeki güvenlik boşluğundan yararlanarak bu yerleri kontrol altına almaktadır. Hiç şüphesiz bu girişimlerin arkasında jeopolitik önemi ve zengin enerji kaynaklarına sahip olan bu yerlerin kendi siyasi ve ekonomik özerkliğini sağlama yolunda mevcut yapısını güçlendirme arayışı yatmaktadır. Kürtlerin egemenlik arayışındaki dönüşümünü de ele alan bu bölümde aynı zamanda Kürtlerin aldığı dış desteğin ne kadar belirleyici ve hayati olduğu üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmanın ana savlarındaki unsurlarından birini taşıyan uluslararası yapı ve buradaki güç dengesinin Kürtler üzerindeki dönüşüme etkisi detaylandırılmaktadır.

5.1. Irak'ın Siyasal ve Ekonomik Yapısı

Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması sonrasında İngiliz mandası altında oluşturulan Irak'ın kendi içinde yaşadığı dönüşümün bölgesel ve küresel etkileri büyük olmuştur. Irak'ın kuruluşundan sonra İngiliz etkisi zamanla yerini Sovyetlere ve sonrasında ABD'ye bırakmış bu süreçlerde büyük güçlerin politikaları ülkenin askeri, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Ülkede uzun süren bir tarihsel geçmişe sahip ve güç tekeli kontrol eden Baas ideolojisi karşısında egemenlik paylaşımında bulunan Kürtler ve Şiiler ile yönetim çatışmaları yaşanmıştır. Ülkede Sünni Araplar dışındaki etnik ve mezhepsel kimliklerin dışlanması, bu toplulukları dış desteğe itmiştir. Küresel ve bölgesel güçler ile stratejik iş birliği halinde olan bu topluluklar, Irak'ı tarihsel olarak bir güvenlik kaygısına itmiştir. Irak'ta rejim bu sorunu çözmek yolunda askeri ve güvenlik odaklı politikaları öncelerken siyasi

yapıda güçlü bir merkezileşmeyi benimsemiştir. Etnik ve mezhepsel ayrışmanın topluluklar üzerinde yaşanması, ülkede ortak bir siyasi ve toplumsal aidiyetin oluşmasını engellemiştir.

ABD'nin 2003'teki işgali Irak'ta olduğu gibi Ortadoğu'da da yeni güç merkezlerinin oluşmasını beraberinde getirdi. Ortadoğu'da dönüşümün yansıması ABD'nin geleneksel müttefikleri ile ittifak ilişkilerine (Körfez ülkeleri, Türkiye gibi) hasar getirmesine karşın İran öncülüğündeki Şiiilerin güç kazanmasına yol açmıştır. ABD işgali aynı zamanda Ortadoğu'da devletlerin yanında devlet dışı aktörlerin de rolünü ve siyasi ortama etkilerini artırdı. Irak'ta Kürtler, Şiiiler ve Arap aşiretlerin yanı sıra El-Kaide gibi örgütlere de alan açıldı. Bu durumun devlet dışı aktörlerin, devletlerin gücünü sınırlandırma hatta onlara meydan okuyabilmeleri açısından ciddi sonuçlar üretti ki, bu durum devletlerin güvenliklerini sağlamalarını ve işlevselliğini yerine getirmelerini zorlaştırdı.⁴⁰²

Irak, jeopolitik konumunun yanında sahip olduğu hidrokarbon enerji kaynağından dolayı bölgesel ve küresel güçlerin hedefinde bir ülke olarak sahip olduğu zenginliği kendi içinde değerlendirmekten mahrum kalmıştır. Baas iktidarı döneminde global piyasalardaki enerjide yaşanan fiyat artışlarından yararlanarak kalkınma hamleleri gerçekleştirme yoluna gitmiş ve bu yıllarda sahip olduğu petrol zenginliğini ekonomik kalkınma ve sosyal refah alanında iyileşmeler yoluyla gerçekleştirmiş ancak bunlar kısa süreli olmuştur. Ülkenin sahip olduğu zengin enerji kaynakları Irak'ın hem laneti hem de nimeti olmuştur. Bu zenginlik, başkalarının hırsını kızıştırma açısından bir lanet, büyük çaplı bir ekonomik ve sosyal kalkınma programını harekete geçirme ve bazen de halkı zenginleştirme açısından bir nimet olmuştur.⁴⁰³

Diğer taraftan, Irak yönetimi, ülkenin kuzeyinde statü arayışında olan Kürt nüfus ile yaşadığı sorunlardan dolayı belli dönemler zorluklar yaşamıştır. 1975'te Kürt nüfusuna karşı İran ile kurduğu stratejik ittifak ile kontrolü eline geçirmesine rağmen daha sonra giriştiği girişimlerden dolayı büyük sorunlar yaşamıştır. 1980'lerde İran ile

⁴⁰² Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan ve Neslihan Kaptanoğlu, "Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye", **TEPAV Ortadoğu Çalışmaları**, Temmuz 2007, s.58-60.

⁴⁰³ William R.Polk, **Irak'ı Anlamak**, NTV Yayınları, 2005, s.10.

yaşanan ve uzun süreye yayılan savaş ve 1990'da Kuveyt'e karşı başlatılan işgal hareketi sonrasında Irak dışarıya karşı güçsüz bir duruma düşmüştür. Özellikle maruz kaldığı ambargolardan dolayı ülkenin ekonomisi büyük kırılmalara uğrayarak, küresel ekonomiye entegre olmakta zorluklar yaşamıştır.

1990'larda gerçekleşen Kuveyt işgali ve kuzeyde Kürt nüfus ile yaşadığı sorunlardan dolayı hem ekonomik ambargo ile ekonomik yapısı zayıflamış hem de egemenliği sınırlandırılmıştır. 1991 yılında BM tarafından Irak'a teklif edilen petrol karşılığı gıda ithalati Bağdat tarafından kabul görülmemiş ve 1995 yılına kadar uygulanan ağır ambargodan dolayı ülke ekonomisi krizlere maruz kalmıştır. Ancak, ülkede rejimin zayıflamasından ziyade krizden dolayı en büyük mağduriyeti yaşayan kesimin Irak halkı olması, uluslararası toplumun tepkisine yol açmıştır. Böylece, 1996 yılında BM tarafından önerilen Gıda Karşılığı Petrol Programı (OFFP) Bağdat tarafından kabul edilmiş ve hükümet ihraç ettiği sınırlı petrol karşılığında gıda ve insani malzeme ithali izni almıştır. BMGK'nin Mayıs 2003'teki 1483 sayılı kararı gereği de Irak üzerindeki ticari yaptırımları OFFP yürürlükten kaldırılmıştır.⁴⁰⁴ BM Güvenlik Konseyi'nin Mayıs 2003 yılında aldığı karar gereğince, Irak'a uygulanan yaptırımlar kaldırılmış olmasına rağmen ülkenin yeniden yapılanmasına dönük sorunlar devam etmiştir.

Mayıs 2003'te Saddam'ın devirmek amacıyla gerçekleştirilen Irak işgali sonucunda ülkede oluşan otorite boşluğu ciddi güvenlik sorunları yaşatmıştır. Irak işgali öncesinde ABD ve İngiltere öncülüğündeki koalisyon güçleri, Amerikalı emekli General Jay Garner liderliğinde Yeniden Yapılandırma ve İnsani Yardım Kurumu (ORHA-The Office of Reconstruction and Humanitarian Assistance) oluşumunu (20 Mart 2003) kurmuştur. Bu oluşum ile savaş sonrası dönemde Irak'ın yeniden imar sürecinin ABD tarafından başlatılacağı planlandı. ORHA'nın görevi insani yardım, yeniden imar ve sivil idarenin oluşturulması süreçlerinde Iraklılara yardım etmektir.⁴⁰⁵ ABD'nin askeri müdahalesi sonrasında, ORHA ülkede idari ve ekonomik yapıyı yeniden oluşturmakla görevlendirilmiştir. Bununla birlikte, 2003 yılında Irak ekonomisi savaşın ve savaş sonrası güvenlik durumunun kötüleşmesinin yanı sıra ülkedeki devlet kurumlarının

⁴⁰⁴ "Irak Ülke Bülteni", **DEİK**, Şubat 2015, <https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-bulteni-subat-2015-ornek.pdf> (10 Şubat 2017), s.3.

⁴⁰⁵ Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s.64.

tamamına yakınının tasfiye edilmesi, gerekli idarelerinin tesis edilememesi ve artan istikrasızlık gibi nedenlerle kötüye gitmiştir.⁴⁰⁶

Irak'ın makroekonomik göstergelerine bakıldığında ekonomik yapısının 1990'larda gerçekleşen Kuveyt işgali sonrasında ne derece olumsuz etkilendiği görülmektedir. Ambargodan dolayı ülkenin GSYH'si düşmüş, bir türlü toparlanamamış ve enflasyonun yüzde 500'e yaklaştığı bir ortam oluşmuştur. Bu dönemde, Irak'ın küresel ekonomiye entegrasyonu zorlaşırken kendi içinde ciddi sosyo-ekonomik darboğazlar yaşamıştır. 2003 işgalinden sonra Irak'ta ekonomik yapının iyileşmesi yolunda önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2004 yılında savaş sonrası ülkenin yeniden inşa ve kalkınması için acil yardım desteği programı kapsamında IMF'den 3,3 milyar SDR (yaklaşık 4,9 milyar dolar) tutarında üç standby anlaşması yapılmıştır. Diğer taraftan, ülkenin bütçesi yıllara göre önemli bir artış yaşarken 2014 yılında DAEŞ'in⁴⁰⁷ Musul'a saldırısı ve sonrasında düşen petrol fiyatlarından dolayı bütçede kesintiye gitmek zorunda kalınmıştır. Irak ekonomisinin büyük ölçüde hidrokarbon sektöründen sağlanan gelirlere bağımlı olduğu durumu göz önünde bulduğunda GSYH'nin yüzde 55'i petrol ve doğal gaz sektöründen oluşurken, ihracat gelirlerinin yüzde 98'lik⁴⁰⁸ kısmının da bu sektörlerdeki gelirlerden sağlandığı söylenebilir.⁴⁰⁹ Dolayısıyla, petrol fiyatlarının yüksek ve istikrarlı olduğu yıllarda güvenlik boşluğuna rağmen ülkede ekonomik istikrar sürdürülebilmekte ancak, petrol fiyatlarının düşmesi ve DAEŞ gibi bir örgütün ülkede meydana getirdiği kaos ortamı ekonomik yapının bozulmasına sebep olmuştur.

⁴⁰⁶ DEİK, Irak Ülke Bülteni, s.3.

⁴⁰⁷ Arapça ismi, *Ed-Devlet'ül İslâmiyye fi'l Irak ve's Şam* (Irak ve Şam İslam Devleti). Eski adının Arapçadaki kısaltması ve telaffuzu *Daiş* okunuşunun latinizasyonu olan **DAEŞ** ismiyle beraber farklı isimler ile de (ISIL, ISIS, IS, Daesh, DAEŞ, DEAŞ) anılmaktadır. ABD işgalinden sonra Irak'ta kurulan örgüt 2004 yılında el-Kaide'ye bağlılığını ilan ederek Irak el-Kaidesi ismini almıştır. Ancak, Şubat 2014'te el-Kaide ile bağlarını kestiğini duyuran örgüt, daha sonra İslam Devleti olarak ismini değiştirerek halifelik ilanında bulunmuştur.

⁴⁰⁸ Son yayınlanan IMF verilerine göre bu oran yüzde 93 olarak belirtilmiştir. Ülkenin ekonomik yapısının çeşitlenmesi ve hidrokarbon sektörleri dışındaki sektörlerin güçlendirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmaktadır. Burada hedeflenen ana amaç ülkenin petrole karşı olan aşırı bağımlılığının azaltılmasıdır.

⁴⁰⁹ "Irak'ın Ekonomik Potansiyeline İlişkin Değerlendirme", **Türkiye İş Bankası**, İktisadi Araştırmalar Bölümü, (Ocak 2015), s.7.

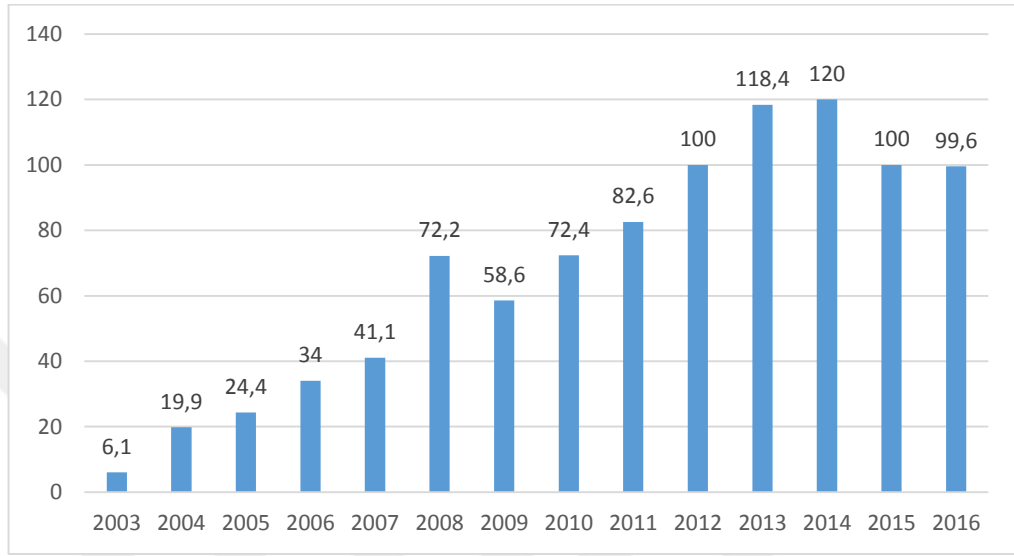
Tablo 7**Irak'ın Makroekonomik Göstergeleri**

Yıl	GSYİH büyüme (%)	GSYİH (milyar, dolar)	Enflasyon (%)	Kişi Başına GSYİH (dolar)	İhracat (milyar, dolar)	İthalat (milyar, dolar)	Dış Ticaret Dengesi (milyar, dolar)	Cari Denge (% GSYİH)
1990	57.8	17,9	..	10.292	13.8	13.3	0.5	..
1991	-64.0	5,9	181.0	333	22.0	2.5	19.5	..
1992	32.6	7,0	83.6	382	11.5	1.5	10.0	..
1993	30.3	5,0	207.7	265	9.4	1.3	8.1	..
1994	3.9	4,0	448.5	206	8.2	0.7	7.5	..
1995	2.1	3,4	387.3	172	8.3	0.5	7.8	..
1996	11.0	6,0	-16.1	292	3.9	2.8	1.1	..
1997	21.2	6,6	23.1	310	6.5	4.3	2.2	..
1998	34.9	8,5	14.8	383	8.2	5.7	2.5	..
1999	17.6	14,8	12.6	648	13.5	10.6	2.9	..
2000	1.4	16,8	5.0	717	15.8	10.4	5.4	..
2001	2.3	17,6	16.4	729	13.9	13.1	0.8	..
2002	-6.9	17,4	19.3	699	14.7	10.3	4.4	..
2003	-33.1	16,5	33.6	645	18.4	18.2	0.2	..
2004	54.2	36,6	27.0	1.392	20.6	23.4	-2.8	..
2005	4.4	49,9	37.0	1.849	27.1	30.6	-3.5	-6.68
2006	10.2	65,1	53.2	2.350	33.2	25.1	8.1	4.12
2007	1.4	88,8	-10.1	3.126	40.7	25.0	15.7	17.47
2008	8.2	131,6	12.7	4.513	66.2	40.4	25.8	21.61
2009	3.4	111,6	6.9	3.726	43.9	43.8	0.1	-1.01
2010	6.4	138,5	2.9	4.487	54.5	47.2	7.3	4.68
2011	7.5	185,7	5.8	5.829	82.5	51.5	31.0	14.07
2012	13.9	218,0	6.1	6.615	97.0	63.4	33.6	13.55
2013	6.6	234,6	1.9	6.880	93.1	48.5	44.6	9.63
2014	0.1	228,7	2.2	6.485	97.0	47.9	49.1	10.68
2015	3.0	180,0	1.4	4.944	62.7	39.7	23.0	2.29
2016	7.2	171.49	2	5.695	55.835	67.321	-11.486	-15.3

Kaynak: WorldBank ve United Nations National Accounts Estimates verilerinden derlenmiştir.

Irak ekonomisinin büyük oranda petrol gelirlerine bağımlı bir yapı içerisinde olduğu yukarıdaki tablodan daha net anlaşılmaktadır. IMF verilerine göre 2014 yılında

ham petrol ihracat gelirleri ülkenin toplam gelirlerinin yüzde 93'ünü oluşturmaktaydı.⁴¹⁰ 2015 yılında Irak'ın ham petrol ihracatından geliri yaklaşık 49 milyar dolardı (IKBY hariç) ve güçlü bir şekilde artan ihracat hacmine rağmen bu gelir 2014 yılına göre 35 milyar daha azdı.⁴¹¹

Grafik 3. Irak Bütçesi (2003-2016)

Kaynak: Brookings: <http://globalriskinsights.com/2015/12/the-future-of-oil-production-in-iraq/>

Irak, Suudi Arabistan'dan sonra OPEC'in ikinci en büyük ham petrol üreticisi konumundadır. Aynı şekilde, ham petrol rezervleri açısından da dünyanın en büyük beşinci rezervlerine sahip ülkedir. Bulunduğu zengin petrol yataklarına sahip coğrafya bağlamında Ortadoğu'da kanıtlanmış ham petrol rezervlerinin yüzde 18'i ve dünyadaki toplam rezervlerin yüzde 9'una sahip önemli bir ülkedir.⁴¹² Irak 153 milyar varillik petrol rezervi ile küresel enerji piyasaları için önemli bir yere sahiptir. Dünyanın en büyük beşinci petrol rezervine sahip olan Irak, Venezuela, Suudi Arabistan, Kanada ve İran'dan sonra gelmektedir. Irak petrol bakanlığı tarafından 2017 yılı başlarında yapılan açıklamada, ülkenin orta ve güney kesimlerindeki yedi petrol sahasında yapılan keşiflerden elde edilecek kaynağın petrol rezervlerine 10 milyar varil katkı sağlayacağı belirtildi. Böylece, Irak'ın keşfedilmiş petrol rezervleri hacmi 153 milyar varile yüksemiş

⁴¹⁰ "Iraq", **International Monetary Fund**, Country Report No. 15/235, (August 2015), s.33, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15235.pdf>

⁴¹¹ İraçî Oil Ministry and Iraq Oil Report, "Iraq Exports Rebound But Oil Price Does Not", 2 Şubat 2016.

⁴¹² Oil & Gas Journal, Worldwide Look at Reserves and Production, (1 Ocak 2016).

oldu.⁴¹³ Sahip olduğu zengin ve ucuz maliyetli kaliteli petrol kaynağından dolayı iç sorunlar ve dış müdahalelerle potansiyelini uzun dönemler harcamak zorunda kalmıştır. Irak'ın hala keşfedilemeyen ya da geliştirilmeye çalışılan önemli hidrokarbon kaynaklarının olduğu bilinmektedir ki bilinen tüm petrol sahaları karada yer almaktadır. En büyük petrol sahaları Şii nüfusun yoğun olarak bulunduğu ülkenin güney kısmında yer almaktadır. Göreceli olarak petrol çıkartma maliyetlerinin bölgenin nüfus olarak az, düz ve karışık olmayan jeolojik yapısından kaynaklı daha az masraflı olduğu bilinmektedir. Diğer petrol zengini olan kısmı ise ülkenin kuzeyi olarak bilinen IKBY'de, az bir kısmı da ülkenin batı ve merkezinde yer alan Sünnilerin yaşadıkları yerlerde yer almaktadır.⁴¹⁴

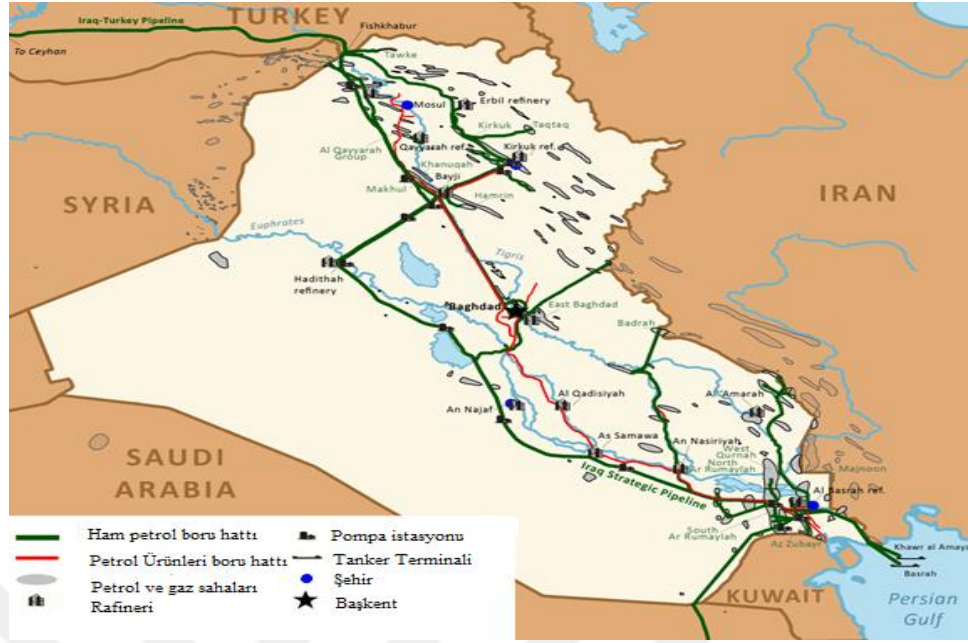
Tablo 8
Petrol Üreten Ülkelerin Rezervleri ve Yıllık Üretimleri 2016

Ülkeler	Toplam Rezervler (milyar varil)	Dünyadaki Payı (%)	Yıllık Üretim (bin varil/gün)	Dünyadaki Payı (%)
Venezuela	300.9	17.6	2410	2.6
Suudi Arabistan	266.5	15.6	12349	13.4
Kanada	171.5	10	4460	4.8
İran	158.4	9.3	4600	5
Irak	153	9	4465	4.8
Rusya	109.5	6.4	11227	12.2
Kuveyt	101.5	5.9	3151	3.4
BAE	97.8	5.7	4073	4.4
ABD	48	2.8	12354	13.4
Libya	48.4	2.8	426	0.5
OPEC Ülkeleri	1220.5	71.5	39358	42.7

Kaynak: OPEC, BP

⁴¹³ Reuters, "Iraq's Oil Reserves Increase to 153 Billion Barrels, Oil Minister Says", 19 Şubat 2017.

⁴¹⁴ "Country Analysis Brief: Iraq", U.S. Energy Information Administration, 28 Nisan 2016, s.6, http://www.iberglobal.com/files/2016/iraK_eia.pdf (12 Ekim 2016).

Harita 3. Irak Petrol ve Gaz Sahaları ile Boru Hatları

Kaynak: U.S. Energy Information Administration

Aşağıdaki tabloda Irak'ta üretilen ham petrolün ihracında kullanılan ana boru hatları gösterilmektedir. Irak'ın önemli ham petrol boru hatları ülkenin kuzeyinde yer almaktadır ve hâlihazırda faaliyette değildir. Boru hatları savaş ve çatışmalardan dolayı ciddi hasarlara maruz kalmakta, bunların onarılması yıllar aldığı gibi büyük bir yatırım miktarı gerekmektedir. Şu anda aktif olarak faaliyette olan en önemli ham petrol ihracat boru hatları ülkenin kuzeyinde IKBY ve uluslararası iş birliğinde olduğu şirketlerle inşa ettiği iki boru hattıdır.⁴¹⁵

⁴¹⁵ EIA, *Country Analysis Brief: Iraq*, s.6.

Tablo 9
Irak'ta Üretilen Ham Petrolü İhraç Etmek Üzere Kullanılan Ana Boru
Hatlarının Durumu (IKBY Dâhil)

Boru Hattı	Boru Hattının Yönü	Konum	Kapasite (000' bbl/d)	Durumu	Not
Irak'tan Türkiye'ye (IT) Boru Hattı	Fishkhabur (Irak-Türkiye sınırı) Ceyhan limanına	Türkiye'nin güneyi	1,500	Faaliyette	Boru hattı, Kuzey Irak'ta çıkarılan petrolü Ceyhan limanına taşımaktadır. IKBY'nin ana boru hattıyla bağlıdır. Boru hattı birbirine paralel iki boru hattını kapsamaktadır.
IKBY Bağımsız Boru Hattı Bağlantısı Türkiye'ye	Khurmala Dome'den Fişhabur'a	Irak'ın kuzeyi	700	Faaliyette	Khurmala bölgesinde çıkarılan ham petrolü ve Taq Taq da dahil olmak üzere yakın bölgelerdeki ham petrolü taşıyor. IKBY boru hattının kapasitesini artırmaya çalışmaktadır.
DNO-İKBY Bağlantısı Türkiye'ye Boru Hattı	Tawke sahasından Fişhabur'a	Irak'ın kuzeyi	200	Faaliyette	Boru hattı, Tawke bölgesinde DNO tarafından çıkarılan petrolü Fişhabur'a naklediyor. Buradan Ceyhan limanından ihraç edilmek üzere Türkiye boru hattına bağlanıyor. DNO ve partnerleri boru hattını geliştirmek için çalışmalar yapmaktadır.
Irak (Bağdat) Kısmı Irak'tan Türkiye'ye (IT) Boru Hattı	Kerkük'ten Fişhabur'a	Irak'ın kuzeyi	600	Faaliyette değil	Boru hattı terör saldırılarının hedefinde olduğundan Mart 2014'te faaliyeti durduruldu. Kapatılmadan önce boru hattının etkin kapasitesi tabela kapasitesinden oldukça düşüktü. 2013'te ham petrol ihracatı ortalama 260 bin varil/günlük idi.
Kerkük-Banias/Tripoli Boru Hattı	Kerkük'ten Banias'a (Suriye) ve Tripoli (Lübnan)	Irak'ın kuzeyi	700	Faaliyette değil	Boru hattının bir kısmı Suriye'ye, diğer kısmı ise Lübnan'a bağlanıyor. 1980'lerden 2000 yılına kadar kapalı olan hat, hasar gördükten sonra 2003 yılında tekrar kapatıldı.
Stratejik Boru Hattı	Kerkük'ten Basra Körfezine	Kuzeyden güneye (Irak)	800	Faaliyette değil	Bu hat hem Kuzey Kerkük'den Basra limanına hem de Basra Limanı'ndan Kuzey Kerkük'e taşıma yapılabilen çift taraflı bir boru hattıdır. Basra'dan Kerbelaya kadar olan bölümü faaliyet göstermekte ve Bağdat rafinerilerine ham petrol göndermektedir.
Irak Boru Hattı - Suudi Arabistan'a (IPSA)	Irak'ın güneyinden Mu'ajjiz limanına (Suudi Arabistan)	Irak'ın güneyi & Suudi Arabistan	1,650	Irak kısmı faaliyette değil	Sudi Arabistan'dan geçen kısım doğal gazı santrallere taşımak amaçlı dönüştürüldü.

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, Arab Oil & Gas Directory, DNO, Genel Energy, BOTAS (Petroleum Pipeline Corporation)⁴¹⁶

⁴¹⁶ İlgili tablo; EIA, *Country Analysis Brief: Iraq* raporundan alınmıştır.

Tablo 10**Irak Petrol Üretimi, İhracatı ve Kanıtlanmış Rezervi**

Yıllar	Kanıtlanan Petrol Rezervi (milyar varil)	Üretim	İhracat	Yıllık Ortalama OPEC Ham Petrol Fiyatı (varil/dolar)
1976-80	-	2700	-	12.80
1981-86	-	1259	-	13.92
1987	100.0	2391	-	18.44
1988	100.0	2782	-	14.92
1989	100.0	2838	-	18.23
1990	100.0	2149	-	23.73
1991	100.0	285	-	20.00
1992	100.0	531	-	19.32
1993	100.0	455	-	16.97
1994	100.0	505	-	15.82
1995	100.0	530	250	17.02
1996	112.0	580	275	20.67
1997	112.5	1166	840	19.09
1998	112.5	2121	1795	12.72
1999	112.5	2610	2203	17.97
2000	112.5	2613	2243	28.50
2001	115.0	2522	2030	24.44
2002	115.0	2116	1689	25.02
2003	115.0	1344	818	28.83
2004	115.0	2030	1545	38.27
2005	115.0	1833	1410	54.52
2006	115.0	1999	1500	65.14
2007	115.0	2143	1594	72.39
2008	115.0	2428	1815	97.26
2009	115.0	2452	1870	61.67
2010	115.0	2490	1846	79.50
2011	143.1	2801	2044	111.26
2012	140.3	3116	2284	111.67
2013	144.2	3141	2352	108.66
2014	143.1	3285	2346	98.95
2015	142.5	3504	3004	52.39

Kaynak: OPEC, Economist Intelligence, BP verilerinden derlenmiştir.

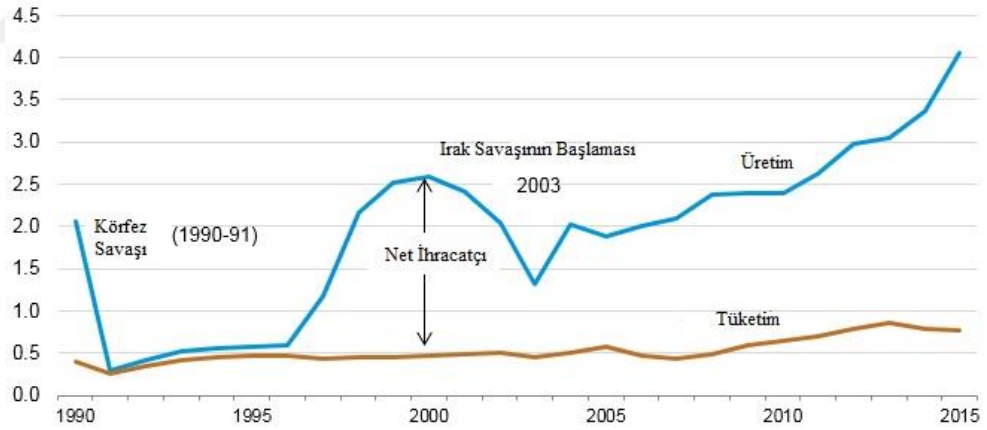
Yukarıdaki tablo Irak ekonomisinin petrol üretim ve ihracatını göstermektedir. IMF verilerine göre 2014 yılında ham petrol ihracat gelirleri ülkenin toplam gelirlerin yüzde 93'ün oluşturmaktaydı.⁴¹⁷ 2015 yılında Irak'ın ham petrol ihracatından geliri yaklaşık 49 milyar dolar idi (IKBY hariç) ve güçlü bir şekilde artan ihracat hacmine rağmen bu gelir 2014 yılına göre 35 milyar daha azdı.⁴¹⁸ Irak'ın hayati ve hemen hemen tek ihracatta gelir kaynağı olarak anılan petrol ülkenin ekonomik yapısının esasını

⁴¹⁷ IMF, *Iraq*, s.33.

⁴¹⁸ İraçî Oil Ministry and İraq Oil Report, *İraq Exports Rebound But Oil Price Does Not*, age.; ; EIA, *Country Analysis Brief: İraq*, s.1.

oluşturmaktadır. Ülkenin işgali, savaş sırasında ve sonrasında petrol sanayisinin maruz kaldığı hasarlardan dolayı ülke önemli bir gelir kaybı yaşadı. Irak'ın yeniden inşa ve kalkınma programı çerçevesinde; petrol ihracatını artırmak amacıyla atılan adımlar ise girişilen sabotaj eylemleri nedeniyle yarıda kalırken, petrol üretimini artıracak yeni yatırımların gerçekleştirilmesi de pek mümkün olamamıştır. Bundan dolayı, 2002 yılında ülkenin günlük petrol üretimi ortalama 2 milyon, 2003 yılında 1500 varil seviyelerinde yer alırken, ülkenin yeniden inşası ile beraber petrol üretiminde artış yaşanmıştır. Diğer taraftan ülkede, petrol ürünlerinin fiyatlarının yüksek olması, karaborsa ve petrol kaçakçılığının artmasına neden olmuştur.⁴¹⁹

Irak'ın 2015 yılındaki ham petrol üretimi 2014 yılına göre 700 bin varil/günlük daha fazla gerçekleştirildi (Bkz Grafik). Irak, 2015 yılında gerçekleştirdiği üretiminin 3,6 milyon varilini/günlük ülkenin güneyinden, 450 bin varilini/günlük ise ülkenin kuzeyinden gerçekleştirdi. Ülkenin kuzeyinde yer alan sahaların çoğunluğu IKBY tarafından işletilmekte, geri kalan kısımlar Bağdat'a bağlı *North Oil Company of Iraq* tarafından işletilmektedir.⁴²⁰

Grafik 4. Irak Toplam Petrol Üretimi ve Tüketimi
(1990-2015, milyon varil/günlük)

Kaynak: U.S. Energy Information Administration

Irak'ın zenginlik kaynağı sadece petrolden oluşmamakta aynı zamanda doğal gaz da önemli bir rol oynamaktadır. Irak sahip olduğu 3,7 trilyon metreküp doğal gaz rezerviyle dünya sıralamasında en büyük 11. ülke konumundadır. Irak'ın sahip olduğu

⁴¹⁹ Aydın, *Irak Cumhuriyeti ülke Raporu*, s.10.

⁴²⁰ EIA, *Country Analysis Brief: Iraq*, s.3.

gaz rezervlerinin üçte biri petrol ile beraber bulunmaktadır (associated gas). Irak, boru hattı, nakliyesi için altyapı, tüketilmesi ya da ihracat edilmesi için yeterli ölçüde gaz işleme sistemine sahip olmaması sebebiyle doğal gaz üretiminin neredeyse tamamını kuyu başında yakarak elde etmektedir. Irak, 2014 yılında 771 milyar metreküp doğal gaz üretimi gerçekleştirirken bunun yarısından fazlasını (yaklaşık 450 milyar metreküpünü) bu yöntemle elde etmiştir. Irak kullandığı bu yöntem ile Rusya, İran ve Venezuela'dan sonra dünyada dördüncü sırada yer almaktadır. Irak, 2012 yılında ticari olarak yaklaşık 32 milyar metreküp doğal gaz tüketirken, bunu esas olarak elektrik sektöründe kullanmaktadır.⁴²¹

Tablo 11
Gaz Üreten Ülkelerin Rezervleri ve Yıllık Üretimleri (2016)

Ülkeler	Toplam Rezervler (trilyon m ³)	Dünyadaki Payı (%)	Yıllık Üretim (milyar m ³)	Dünyadaki Payı (%)
İran	33.5	18	202.4	5.7
Rusya	32.3	17.3	579.4	16.3
Katar	24.3	13	181.2	5.1
Türkmenistan	17.5	9.4	66.8	1.9
ABD	8.7	4.7	749.2	21.1
Sudi Arabistan	8.4	4.5	109.4	3.1
BAE	6.1	3.3	61.9	1.7
Venezuela	5.7	3.1	34.3	1
Nijerya	5.3	2.8	44.9	1.3
Cezayir	4.5	2.4	91.3	2.6
Irak	3.7	2	1.1	*
* < 0.05				

Kaynak: BP

5.2. Devlet İnşa Süreci ve Kürtlerin Yönetimsel Arayışı

İkinci Körfez Savaşı öncesinde Irak, siyasi ve ekonomik yönden sınırlandırıldığı bir dönemi yaşarken, bu süreç Irak hükümetinin Kürtlere yönelik egemenlik kapasitesini de sınırlandıran bir durumdu. Kürtler, *de facto* yapılarını kurumsallaştırmak için hayat alanı bulduğu ve uluslararası arenada diplomasi yürütmeye çalıştıkları bir dönemi tecrübe etme imkânı bulmuştu. 1992'de ilan edilen özerk yönetimlerine rağmen Kürtler, uluslararası güçlerin koruması altında varlıklarını sürdürdükleri bu yapının kurumsallaşması ve gelişmesi yolunda çaba sarf ettiler. Kürtlerin, kurumsal inşa

⁴²¹ EIA, *Country Analysis Brief: Iraq*, s.1.

çabalarının etkili olduğu bu süreç *de facto* uygulamalara sahne oldu. Ancak, Kürtlerde var olan güçlü aşiretsel bağları ve sahip oldukları kazanımları yeteri kadar değerlendiremediler. Nitekim bunun sebepleri arasında; Irak rejimi ve BM uygulamalarından dolayı maruz kalınan çifte ambargo, güçlü olan iki parti KDP ve KYB'nin arasındaki iç savaş ve kısıtlı imkânlarla sahip oldukları kaynaklarının yolsuzluk ile kayırmacılığa ayrılması gibi sorun alanları gösterilmektedir.⁴²² Kürtlerin kendi içlerindeki engellerine rağmen statü arayışının şekillenmesinde önemli olan dış destek bu dönemde Kürtleri bir araya getirerek ortak uzlaşma sağlamaları için arabuluculuk yapmıştır. Özellikle uluslararası siyasal sistemde önemli bir güç olan ABD, Kürtlerin askeri ve ekonomik unsurlarını kendi aralarındaki ihtilaflarda kullanmalarına müsaade etmemiştir. Dolayısıyla, uluslararası yapıyı etkileyen büyük güçler, Kürtlere uzun vadede ihtiyaç duymalarından kaynaklı ötürü ihtilaflara rağmen kendi aralarında yönetimi paylaşma konularında bir araya getirmiştir.

2003 sonrası olarak anılan İkinci Körfez Savaşı sonrasında ise, Irak rejiminin devrildiği, devlet yapısının çöktüğü ve federal bir sistem içerisinde Kürtlerin yönetime katıldıkları bir süreç yaşandı. Irak'ta hakim Baas iktidarının devrildiği bu süreçten sonra ulusal güvenlik teşkilatının (ordu, polis, kurumlar vs.) dağıtılması, ülkedeki kaos ortamını hakim kıldı. Bu yıllar, devlet inşasının yeniden tesisinde yaşanan güç mücadelesinde ülkenin kırılganlığını artırırken, iç savaşın fitilini de ateşlemiştir. Ancak, ülkenin kuzeyinde görece korunaklı ve özerk bir bölgeye sahip olan Kürtler, kendilerini güvenlik boşluğu ve kaos ortamından uzak tutmaya çalıştı. Kürtlerin kontrol altında buldukları bölgeler, Irak'ın geri kalan kesimine göre daha güvenli kaldı.⁴²³ Bunun en önemli sebepleri arasında Irak'ın işgali sırasında ABD askerleri ile iş birliği içinde çalışan Kürtlerin bu süreçte sağladıkları kolaylıklardır. Kürtler ve ABD arasındaki bu iş birliği sayesinde, Irak'ın geri kalanına kıyasla Kürtlerin kontrolünde bulunan *de facto* bölgelerde savaşın etkisi daha az olmuştur. Bundan sonraki süreçte de Kürtler

⁴²² Kamal Majid, "An Assessment of Conditions in the Kurdish Region of Iraq", **Contemporary Arab Affairs**, 2(1), (2009), s.67,72; Denise Natali, "The Spoils of Peace in Kurdistan", **Third World Quarterly**, 28(6), (2007), s.1111-1129; Gareth Stansfield, "Governing Kurdistan: The Strength of Division", Brendan O'Leary, John McGarry; Khaled Salih (Ed), **The Future of Kurdistan in Iraq** İçinde (195-218), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005. Aktaran: Erdal Söylemez, "An Analysis of Kurdistan Regional Government's Economic Policy Between 2003-2013", **SOAS**, (Nisan 2013).

⁴²³ Anna Nurzyńska, "The Safety Aspect in the Kurdish Autonomous Region", **Journal World Scientific News**, Vol. 57, (2016) s.680-5.

sürdürdükleri diplomasi sayesinde Temmuz 2003'te kurulan Geçici Yönetim Konseyi ile beraber Irak'ın yeniden inşası ve geleceğinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Böylece, Kürtler geçiş dönemindeki hükümetler ve ülkenin genelinde yapılan seçimlerde önemli bir konumda yer almakla kalmamış, ülkenin geleceğinin şekillenmesi ile ilgili müzakerelerde aldıkları pozisyon ile statülerini güçlendirmişlerdir.⁴²⁴

Irak'ta yaşanan güç ve iktidar mücadelesi karşısında sahip oldukları konumlarını güçlendiren Kürtler, 1991 yılından sonra otonom bölgedeki yapılarını ve peşmerge güçlerini sağlamlaştırdı. Nitekim Birinci Körfez Savaşı sonrasında inşa etmeye çalıştıkları henüz olgunlaşmamış kurumlarını savaş sonrası düzene aktararak kurumsallaşma ile beraber anayasallaşmaya çalıştılar. Kürtlerin, kurumsallaşma çabaları doğrultusunda yasal hale getirmek istedikleri en büyük kazanımları “güvenli bölge” olarak tanımlanan ve üç vilayeti kapsayacak *de facto* yapıyı *de jure* hale getirmektir ki 2005'te kabul edilen Irak Anayasası ile resmi bir hüviyete kavuştu. Kürtler tarafından, federe bir yapı olarak federal bir Irak'ın parçası olmak büyük bir başarı ve zafer olarak görüldü. Böylece, tarihsel bir arka plana dayanan Kürt hareketinin silahlı mücadele yoluyla hedefledikleri ve 1991'de elde ettikleri hakları yasal olarak kabul edildi.⁴²⁵ Irak işgali ardından Baas iktidarının devrilmesinden sonra ülkedeki otoritenin yeniden tesis edilmesi ve inşası sürecinde Kürtlerin siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda sürdürdükleri egemenlik arayışları aşağıda ele alınmaktadır.

5.2.1. Yeniden İnşa Süreci ve Kürtler

Baas iktidarının devrilmesiyle Irak'ta yapılan en büyük değişiklik yönetim yapısının federal bir yapıya kavuşturulmasıdır. Kürtler, Irak'ta devlet inşa sürecinde bazı konularda net tutum takınarak merkezi yönetimden ayrı kalmak istemiş ve bu konuda önemli kazanımlar edinmişlerdir. Kazanımlar arasında federal ve bölgesel yönetim arasında gücün dağılımı, doğal kaynakların dağıtımını, petrol şirketleriyle sözleşme yapma hakkı yer alırken, tarihsel sorun olarak tarafların uzlaşamadıkları Kerkük'ün çözümü

⁴²⁴ Galbraith, s.149-151.

⁴²⁵ Erkmen, *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD'nin Kuzey Irak Politikası Örneği*, s.181.

daha sonraya ertelenmiştir.⁴²⁶ Kürtler ile Irak merkezi hükümeti arasında Kerkük hariç diğer konularda (petrol şirketleri ile sözleşme yapma konusu Anayasada belirsizlik oluşturduğundan taraflar kendilerine göre yorumlamaktadırlar) uzlaşma sağlandı. Böylece, Geçici Anayasa'ya göre federal yapı coğrafi ve tarihsel gerçekliklere dayanacak ve yetkilerin federal hükümet, federe hükümetler, valilikler, belediyeler ve yerel yönetimler arasında paylaşılacaktı. Federal sistemin yanında devletin resmi dili olarak Arapça'nın yanına Kürtçe de dahil edildi. 19 Mart 2003 itibarıyla Kürt Bölgesi Yönetimi'nin Duhok, Erbil, Süleymaniye, Kerkük, Diyala ve Ninova'daki topraklardan oluştuğu, yönetimi altında bulundurduğu bu bölgelerin konumunu geçiş dönemi boyunca sürdüreceği belirtildi. 30 Haziran 2004'te başlayan ve geçiş dönemi olarak isimlendirilen süreçte yapılan Geçici Anayasa'nın 53. maddesine göre oluşturulan ve resmi olarak kabul edilen bölge "Kürdistan Bölgesi" (Kurdistan Region) olarak tanındı.⁴²⁷ Kürtler resmi hükümet düzeyinde federal bir Irak'ta IKBY'nin federe bölge şeklinde kabul edilmesi, Kürtçe'nin resmi dil olması, kendi güvenlik gücü olarak peşmergenin sorumluluğunda olması gibi önemli kazanımlar edindi. Benzer şekilde, merkezi hükümetin yetkisi dâhilinde olan konular dışında, IKBY meclisinin federal yasama meclisinden çıkan kanunları değiştirme hakkına da sahip olacaktı.⁴²⁸ Kürtlerin statü arayışlarındaki tarihsel dönüşümünde elde edilen bu kazanımlar imkân ve kabiliyetlerini artırmıştır.

⁴²⁶ Sherko Kirmanj, "Kurdistan Region: A Country Profile", *Journal of International Studies*, 9, (2013), s.152.

⁴²⁷ Geçici Anayasa'da geçiş dönemi 30 Haziran 2004'te başlayıp; seçilmiş bir yönetim işbaşına gelinceye kadar 31 Aralık 2005'e kadar sürecekti. İki aşamadan oluşan bu geçiş döneminin birinci aşaması Irak Geçici Yönetimi'nin (Iraq Interim Government) göreve başlayacağı 30 Haziran 2004'te başlayıp, 2005 Ocak'ında Parlamento'nun seçilmesinden sonra göreve gelecek olan Irak Geçiş Yönetimi'nin (Iraqi Transitional Government) en geç 31 Ocak 2005'te oluşturulmasıyla sona erecek. Bundan sonra yaklaşık bir yıl sürecek olan geçiş döneminin ikinci aşaması başlayacak ve bu da en fazla 31 Aralık 2005'e kadar sürecekti. 15 Ekim 2005 tarihinde Irak'ta yeni anayasa taslağı yüzde 66 oranındaki katılımla gerçekleştirilen halk oylamasında kabul edilmiş. Anayasanın kabulünün ardından 15 Aralık 2005 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde Celal Talabani cumhurbaşkanı seçilmiştir. Talabani, Nuri El-Maliki'yi hükümeti kurmakla görevlendirmiş ve yeni Irak Hükümeti 20 Mayıs 2006 tarihinde kurulmuştur. Geçiş dönemi detayı için bkz; Ferhat Pirinççi, "2003 Savaşı Sonrası Süreçte Irak'ta Siyasal Yapılanma", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Orta Doğu Semineri: Düünden Bugüne Irak* (Uluslararası Katılımlı), 27-29 Mayıs 2004, Elazığ, Fırat Üniversitesi Basımevi, Cilt II, s.12-3.

⁴²⁸ 2004 yılının Mart ayında imzalanan Kuzey Irak Kürt Yönetimi Geçici Yönetim Yasası'nın 53'üncü maddesinin A bendinde; "Kürdistan Bölgesel Hükümeti, 19 Mart 2003 tarihinde Duhok, Erbil, Süleymaniye, Kerkük, Diyala ve Musul illerindeki toprakları idaresi altında bulundurmakta olan resmi hükümet" olarak tanımlanmaktadır. 15 Ekim 2005'te referandumla kabul edilen Irak Cumhuriyeti anayasasınının 117. maddesi "Yürürlüğe girdikten sonra bu anayasa, Kürdistan Bölgesini ve mevcut organlarını federal bir bölge olarak kabul eder" ifadesini içermektedir. 140. maddesi ise "sakinlerinin iradesini tespit için Kerkük'te ve diğer anlaşmazlık bölgelerinde en geç 31.12.2007 tarihinde referandum

Kürtler, IKBY'nin *de jure* durumu ile beraber ekonomik ve siyasal yapısı ile merkezi yönetimden bağımsız politikalar yürütmektedir. Irak federal hükümeti ve Kürtler arasında ilişkiler federal anayasa çerçevesindeki kurallar ile kurulduğundan dolayı, IKBY'nin sosyo-ekonomik kurumlar ve siyasal politikalar konusunda kendi başına belirleme gücü sınırlıdır. Bu durum iki farklı özgün yapıyı ortaya çıkartmıştır. Kürtler, dışa açık ve liberal politikalar uygulama konusunda Irak'tan daha bağımsız davranmaktadır. Özellikle, ekonomik zenginliğin esas kaynağını oluşturan doğal kaynaklardan bağımsız bir devletin izleyebileceği düzeyde devletler ve çok uluslu şirketlerle ilişkiler kurmaktadır.⁴²⁹ Irak Anayasa'sı federal devlet ve federe devlet arasındaki yetki paylaşımı konusunda ilk önce federal devletin yetkilerini belirtirken, bunların dışında kalan konularda federe devletleri yetkili kılmaktadır. Bunların başında dış politika, uluslararası anlaşmalar, dış borç, dış ekonomi ve ticaret politikaları, silahlı kuvvetlerin oluşturulması, sınır güvenliği ve savunma gibi ülkenin genel siyaseti, ekonomi ve savunması gelmektedir.⁴³⁰ Federal devlet bazı konularda federe devletlerle aynı yetkiye sahip durumdadır. Federal devlet ile federe birimlerin *ortaklaşa yetkili* olduğu konular içinde başta *petrol ve doğal gaz* gibi önemli zenginlik kaynakları bulunmaktadır. Ayrıca, petrol ve doğal gaz kaynaklarının tüm Irak halkının ortak malı olduğu ve buradan sağlanan gelirin nüfusa göre adaletle dağıtılacağı öngörülmektedir. Aynı zamanda, eski yönetim tarafından bu kaynaklardan mahrum bırakılan ve zarara uğratılan ya da sonradan zarar gören bölgelere de pozitif bir ayrımcılık yapılacağı belirtilmektedir (md. 112). Burada IKBY'nin doğal kaynaklarını keşfetmek üzere petrol

düzenlenmesi tamamlanmalıdır.” demektedir. Irak Cumhuriyeti anayasasınının 141. maddesi ise “1992 yılından bu yana Kürdistan Bölgesinde çıkartılan yasalar yürürlükte kalmaya devam eder. Mahkeme kararları ve sözleşmeler dâhil olmak üzere, Kürdistan Bölgesel Hükümeti tarafından alınan kararlar, Kürdistan Bölgesi yasaları gereğince ve bölgenin ilgili makamları tarafından değiştirilmedikçe, iptal edilmedikçe ve bu anayasayla çelişmedikleri sürece geçerli sayılır.” şeklindedir. (Bayhan age.)

⁴²⁹ Bayhan, s.269.

⁴³⁰ Irak anayasasınının 110.maddesi: “Dış politikayı ve diplomatik temsil faaliyetlerini belirlemek, uluslararası anlaşmalar ile dış borç politikasını müzakere etmek, imzalamak ve onaylamak, dış ekonomik ve ticaret politikasını belirlemek, Silahlı Kuvvetlerin teşkil edilmesi, Irak'ın sınır güvenliğini sağlanması ve ülkenin savunulması dâhil olmak üzere milli güvenlik politikasını belirlemek ve uygulamak, maliye politikası ve gümrük rejimini belirlemek, para basmak ve Irak'ta bölgelerin ve vilayetlerin sınırlarından yapılan ticaret politikasını düzenlemek, devletin genel bütçesini ve para politikasını belirlemek, Merkez Bankasını kurmak ve idare etmek, ölçü, tartı ve ağırlık birimlerini belirlemek, vatandaşlık, vatandaşlığa kabul, ikamet ve siyasi iltica talepleriyle ilgili politikaları düzenlemek, yayın frekansları ve posta politikasını belirlemek, genel bütçe ve yatırım projelerini düzenlemek. Irak dışından gelen su kaynaklarıyla ilgili siyaseti planlamak, Irak'a suyun belli bir seviyede akmasını ve Irak'ın içerisinde adil şekilde dağılımını uluslararası anlaşma ve kurallara göre sağlamak, genel nüfus sayımı ve istatistiklerini düzenlemek”.

araştırma ve çıkarma konuları ile bölgesindeki petrolü dış pazarlara ihraç etme gibi konularda Irak merkezi hükümetiyle karşı karşıya gelmektedir. Bunun önemli sebeplerinden biri de IKBY ve merkezi hükümet arasındaki sınırların henüz kesin olarak belirlenmemiş ihtiaflı bölgelerde halen bir uzlaşma sağlanmamasından kaynaklanmaktadır.⁴³¹

IKBY, 1992'den bu yana egemen olduğu bölgede yürüttüğü yasama, yürütme ve yargı güçleriyle ilgili yetkileri çerçevesinde kanunlar çıkarmaktadır. Çıkardığı kanunları düzenlemekte ve federe yetkisiyle bir anayasa oluşturmak suretiyle tamamlamaya çalışmaktadır. Bu itibarla 24 Haziran 2009 yılında IKBY parlamentosu tarafından kabul edilen IKBY Taslak Anayasası,⁴³² federe devlet niteliğiyle ilgili, temel hak ve özgürlükler ile yasama, yürütme ve yargı organları ve onların işleyişiyle ilgili bir önsöz ve 122 maddeden oluşan hükümler getirmektedir.⁴³³ Bu anayasanın birinci maddesi IKBY'nin federal Irak Cumhuriyeti'nin bir bölgesi olarak, çok partili, demokratik, parlamenter ve cumhuriyetçi bir siyasal sisteme sahip olduğunu belirtmektedir (md.1). Anayasanın önemli maddelerinden biri de IKBY'nin 1970 öncesindeki sınırlarıyla Kerkük, Süleymaniye ve Erbil'in yanı sıra Duhok vilayetlerinden ve Aqra, Şexan, Sincar bölgelerinden, Ninova vilayetlerindeki Zimar alt-bölgesinden, Diyala vilayetindeki Hanekin ve Mandalı bölgelerinden ve El-Wasit vilayetindeki Badra bölgesinden oluştuğu (md.2) ve IKBY başkentinin de Kerkük şehri olduğu belirtilmektedir (md. 5). Başta Kerkük olmak üzere sayılan yerlerin bir kısmı Erbil ve Bağdat arasındaki ihtilaflı yerler olarak anılmaktadır. İhtilaflı bölgeler ile ilgili kısımda detaylı değinilecek olan bu konu ile ilgili; federal anayasanın 140. maddesi gereğince bu yerlerde 2007 yılı sonuna kadar referandum yapılarak Bağdat ya da Erbil'e bağlanması öngörülmüştü. IKBY nüfusunun Kürt, Türkmen, Asuri, Keldani ve Arap ulusal azınlıklarından oluştuğu ve azınlıkların haklarının tanındığı Anyasada yer almaktadır

⁴³¹ Anayasanın ortak yetkili kıldığı diğer konular ise şunlardır: "Tarihi eserler, mevkiler, el yazmaları, sikkeler ile ilgili konular (md.113), gümrüklerin yönetimi ve düzenlemeleri, elektrik enerjisi ana kaynaklarının düzenlenmesi ve dağıtımı, çevre kirliliğinin önlenmesi, kalkınma ve genel planlama politikasının belirlenmesi, genel sağlık ile eğitim ve öğretim politikalarının belirlenmesi, ülke içi su kaynakları politikası ve dağılımının adil olarak düzenlenmesi." (md.144). Mehmet Dalar, "Kendi Kaderini Tayin Hakkı, Federasyon ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 20 (32), (2015), s.43-4.

⁴³² "Irak Kürdistan Bölgesi Anayasası Taslağı", http://www.mesop.net/osd/soft/zeitung_print.php?id=158 (15 Mayıs 2017).

⁴³³ Dalar, *Kendi Kaderini Tayin Hakkı, Federasyon ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi*, s.43-4.

(md. 7). Resmi dil olarak; Kürtçe ve Arapça'nın yanında Türkmen ve Asurice'nin bu grupların çoğunlukta oldukları yerlerde resmi dil olacağını, Türkmen ve Asuri ana dillerinde resmi eğitim kurumlarında eğitim görme haklarının teminat altına alındığını belirtmektedir (md. 14). IKBY'nın dış ilişkileriyle ilgili olarak anayasa, Kürt bölgesinin statüsünü ve haklarını etkileyen merkezi hükümetin yaptığı uluslararası anlaşmaların Kürt parlamentosunun salt çoğunluğunca onaylanması halinde etkili olacağını, federal Anayasa da (md. 110) IKBY'nin devletler ve yabancı kuruluşlarla anlaşma yapabileceğini (md. 8) öngörerek IKBY'nin dış ilişki ve politikasını oluşturmada merkezi hükümetten ayrı olarak otonom bir şekilde belirleyebileceğini hükme bağlamıştır.⁴³⁴

Saddam rejiminin devrilmesinden sonra 30 Ocak 2005'te Irak'ta genel seçimler yapıldı. Ülkede yaşayan 14 milyon seçmenin 8,5 milyonu sandığa giderken, seçimlere katılım oranı yüzde 58 olarak gerçekleşti. Katılım oranının dağılımına bakıldığında Kürt bölgelerinde yüzde 80 ile yüzde 89 arasında iken, Şii bölgelerinde bu oran yüzde 59 ile yüzde 73 arasında ve Sünnilerin hâkim olduğu Anbar eyaletinde ise bu oran yüzde 2'de kaldı. Diğer Sünni eyaletlerinde ise yüzde 29 ile yüzde 34 arasında gerçekleşti. Farklı etnik ve mezhepsel kimliklerin olduğu ihtilafli yerlerde; Musul'da (Ninova) yüzde 17, Kerkük'te (Tamim) yüzde 70 olarak kaydedildi. Seçim sonuçlarına göre 275 kişilik Irak Ulusal Meclisi; Birleşik Irak İttifakı 140, Kürt İttifakı 75, Allawi'nin listesi 40 ve diğerleri 20 vekil şeklinde oluştu. Irak'ta gerçekleşen bu seçimler ile birlikte ülke tarihinde yeni bir sayfanın açıldığı işaret edilmiş ve tüm eksikliklerine rağmen bu seçimlerin yapılabilmiş olması bile Irak'ın (geçmiş ve) geleceği açısından önemli olduğu vurgulanmıştır.⁴³⁵

2005'te Irak genelinde yapılan yerel seçimlere paralel olarak IKBY'nin hâkim olduğu Erbil, Süleymaniye ve Duhok vilayetlerinde de parlamento seçimleri gerçekleştirilmiştir. Kürtler için bu aynı zamanda 13 yıl aradan sonra ikinci parlamento seçimlerine gitmek anlamına gelmiştir. KDP ve KYB 30 Ocak 2005'te gerçekleştirilen bu seçimlere Neçirvan Barzani liderliğindeki Kürdistan Listesi şemsiyesi altında ittifak

⁴³⁴ age.

⁴³⁵ Birleşik Irak İttifakı, Ayetullah Sistani'yi desteklerken, İyad Allawi'nin çoğunlukla laik ve orta sınıf Şii nüfusuna (ve kısmen de bazı Sünni kesimlere) dayandığı söylenmektedir. Gökhan Çetinsaya, "30 Ocak 2005 Irak Seçimleri Sonrası Irak", **SETA Yorum**, 30 Ocak 2015.

yaparak girmiş ve sandalye sayısı 111'e çıkartılan parlamentoda 104 sandalye kazanmıştır. Kürdistan İslami Cemaati altı, Kürdistan Emekçiler ve İşçiler Partisi bir milletvekili çıkartabilmiştir. Diyala, Hanekin, Ninova, Kerkük vilayeti gibi ihtilafli bölgelerin katılmadığı bu seçimlerde oy kullanların sayısı 1992 yılı seçimlerine oranla iki kat artarak 1 milyon 754 bine yaklaşmıştır.⁴³⁶

15 Aralık 2005'te ikinci kez seçimlere gidilmiştir. Seçim sonuçlarına göre Birleşik Irak İttifakı yüzde 41,1 oy oranı ile 128, Kürt İttifakı yüzde 21,6 ile 53, Irak Uyum Cephesi yüzde 15 ile 44, Irak Ulusal listesi yüzde 8,1 ile 25 ve Irak Ulusal Diyalog Cephesi yüzde 4,1 ile 11 vekil çıkartmıştır.⁴³⁷ Bu seçimlerin ardından, altı ay süren müzakerelerin sonunda Nuri el-Maliki başbakanlığında yeni bir hükümet oluştu. Nuri El-Maliki'nin başbakanlığındaki yeni hükümet 275 sandalyeden oluşan parlamentodan güvenoyu almıştır. Bu ve daha önceki dönemde olduğu gibi hükümette Şii ve Kürt İttifakı ağırlığı görülmüştür. Diğer taraftan 2003 işgalinden sonrası gerçekleşen en barışçıl seçim olarak kayda geçen bu seçimin öncekinden önemli farkı; yetkileri ve gücü artırılmış il genel meclisleri için gerçekleştirilmiş olmasıydı. Bunun yanında Sünnilerin bu seçimde aktif olarak sandığa gitmesi seçimin Irak'ın geleceği açısından umut vaat etmesi açısından önem taşımıştır.⁴³⁸

Maliki'nin gecikmeli de olsa 2006'da hükümeti kurmasından sonra ilk seçim (yerel seçimler) 31 Ocak 2009'da gerçekleşmiştir. 2009 yılında gerçekleşen seçimlerin en önemli özelliği Irak'ın kontrolündeki ilk seçim olma özelliği taşımasıdır. Çünkü önceki seçimler ABD işgali altında gerçekleşmiştir. Ancak bu seçimin gerçekleştiği tarihte ABD işgali *de facto* olarak sona ermemiş olsa da, *de jure* olarak Irak'taki tüm yetkiler Iraklı makamlara bırakılmıştır. 31 Ocak 2009'da yapılan yerel seçimlerin galibi Irak Başbakanı Nuri El-Maliki'nin liderliğindeki Kanun Devleti Koalisyonu olmuştur. Bu arada IKBY'de ve statüsü ihtilafli olan Kerkük'te seçimler yapılmamıştır. Diğer taraftan

⁴³⁶ Levent Baştürk vd., "Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu", **SETA Rapor**, 2013, s.184.

http://file.setav.org/Files/Pdf/20130920191335_iraksiyasetiniamaklavuzu.pdf (28 Nisan 2017)

⁴³⁷ Diğer partilerin çıkardığı toplam vekil sayısı 14'tir. Detay için bkz; Taha Özhan ve Mete Çubukçu, "İşgal Altında İstikrar Arayışları: Irak Seçimleri", **SETA Analiz**, 12 Nisan 2010, s.14, <https://www.setav.org/ısgal-altında-istikrar-arayısları-irak-secimleri/> (28 Nisan 2017)

⁴³⁸ Neslihan Kaptanoğlu, "Irak Yerel Seçimleri Ülkenin Geleceğine Dair Umut Veriyor", **TEPAV**, 9 Şubat 2009, http://www.tepav.org.tr/upload/files/1271312499r3477.Irak_Yerel_Secimleri_Ulkenin_Geleceğine_Dair_Umut_Veriyor____.pdf (11 Mayıs 2017).

bu seçimlerde, ülkedeki azınlıklara pozitif anlamda ayrımcılık sağlamak için 6 sandalyenin verilmesi kararlaştırılmıştır. Irak'ta gerçekleşen 2009 yerel seçimleri ülkede siyasetin farklılaşmakta olduğunu göstermesi açısından önem taşımıştır. Daha önce (Ocak 2005) tek liste halinde seçimlere katılan gruplar bu seçimlerde ayrılmak suretiyle seçimlere gidilmiştir.⁴³⁹ Yerel seçimlerin 2009'da yapılmasından sonra 7 Mart 2010'da genel seçimler yapılmıştır. Irak'ta 7 Mart 2010 tarihinde yapılan genel seçimlerde Irak parlamentosundaki 325 sandalye için sandık başına gitmiştir. Buna göre, Eski Başbakan İyad Allavi'nin lideri olduğu Irakiye İttifakı 91, Başbakan Nuri El Maliki başkanlığındaki Hukuk Devleti İttifakı 89, Irak Milli İttifakı 70, Kürdistan İttifakı Listesi 42, Irak Uzlaşısı 6, Irak'ın Birliği İttifakı 4, Goran 8, Kürt İslam Birliği 4 ve Kürdistan İslami Cemaati ise 2 sandalye elde etmiştir.⁴⁴⁰ 7 Mart 2010'da yapılan seçimlerin ardından hükümet ancak 9 ay gibi bir sürede kurulabilmiş, Nuri El-Maliki yeniden başbakan olmuştur.

Maliki'nin tekrar başbakan olmasıyla beraber izlediği politikalar ülkede etnik ve mezhepsel gerilimin tırmanmasına neden oldu. Özellikle, 2011 yılında ABD'nin güçlerini Irak'tan çekmesiyle beraber Maliki'nin daha fazla otoriterleşme yönünde eğilimleri baş gösterdi. Maliki, kendisine muhalif kişileri siyaseten pasifize etme yönlü uğraşlar vermekten geri durmadı. Maliki'nin izlediği siyaset Kürtler ile aralarında tansiyonun yükselmesine neden oldu. Kürtlerin daha otonom kalma uğraşlarına karşı Maliki'nin merkezileşme yönlü politik tercihleri tarafları birçok kez karşı karşıya getirdi.⁴⁴¹

ABD kuvvetlerinin tamamen ülkeden çekilmesinden sonra Irak'ta ilk yerel seçim 20 Nisan 2013'te gerçekleşti. Seçim sonuçlarına göre 2009 yerel seçimlerinde olduğu gibi seçime giren hiçbir ittifak yerel meclislerde milletvekili çoğunluğuna ulaşamamıştır. Seçimler 12 vilayette (Irak'ın toplam vilayet sayısı 18'dir) yapılmış ve bunların içinde IKBY kontrolünde olan Süleymaniye, Erbil ve Duhok'un yanı sıra ihtilafli

⁴³⁹ BM azınlıklar için 12 sandalye verilmesini önerirken, Irak Parlamentosu bunu kabul etmemiş, seçim kanunda 6 sandalyenin şu şekilde verilmesini kararlaştırmıştır; Hristiyanlara Musul, Bağdat ve Basra'da 3, Şebeklere ve Yezidilere Musul'da 1 ve Sabeanlara Bağdat'ta 1 sandalye ayrılmıştır. Bilgay Duman, "Irak'ta Yerel Seçimler Nereye Gidiyor?", **Ortadoğu Analiz**, (Nisan 2013), Cilt.5, Sayı.52, s.80.

⁴⁴⁰ Özhan ve Çubukçu, s.23.

⁴⁴¹ Bu dönemlerde Erbil ve Bağdat ilişkilerini inceleyen çalışmalar Başbakan Nuri Nuri El-Maliki'nin izlediği saldırgan politikaları (Hanekin gibi ihtilafli yerlere tankların gönderilmesi ve çatışma çıkma ihtimali gibi) ve despotik tavırlarından dolayı Saddam Hüseyin'e benzetilmiştir. Bkz; Núria Tomàs and Ana Vilellas, "The Kurdistan Autonomous Region: Risks and Challenges for Peace", **Quaderns de Construccio de Pau**, (July 2009), s.7.

olan Kerkük'te seçim yapılmamıştır. Seçim sonuçlarında Şii ittifaklar önemli kazanımlar elde etmiştir. Ancak, Sünnilerin boykot ettikleri bu seçimde IKBY, ihtilafli yerler, Musul ve Anbar gibi Kürtlerin ve önemli oranda Sünni nüfusu barındıran yerlerde seçimler yapılmamıştır. Dolayısıyla, Kürtlerin dahil olmadığı ve Sünnilerin boykot ettiği ya da güvenlik gerekçesiyle seçimin yapılmadığı vilayetlerden dolayı Şii gruplar kazanım elde etmiştir. Yerel seçimlerin kazananı olan Maliki'nin güçlenmesi özellikle Sünniler başta olmak üzere Kürtler ve diğer azınlıklar tarafından endişe ile karşılanmıştır. Bu süreçten kısa bir süre sonra Irak genel seçimlere gitmiştir. Irak, 30 Nisan 2014 genel seçimlerinde Maliki'nin liderliğindeki Kanun Devleti Koalisyonu yüzde 26'yla 92 sandalye kazanmış ve önceki seçime göre gücünü artırarak birinci parti olmuştur. Kürtler ise yüzde 18 oy oranı ile 62 sandalye (2010'da 57 sandalye idi) kazanarak ülke genelinde ikinci grup olmuşlardır. Bu başarı aynı zamanda Kürtlerin, elinin daha fazla güçlenmesi anlamına geliyordu.

Irak'taki genel seçimlere paralel olarak IKBY'de 2009 yılında üçüncü ve 2013 yılında dördüncü seçimler gerçekleşti. Bu seçimlerde, KYB'den ayrılarak ayrı bir parti şeklinde Goran'ın katılması seçimlere IKBY'de yeni bir siyasi denklem ortaya çıkardı. Kürt hareketinin iki güçlü temsilcisi konumunda olan KDP ve KYB'in yönettiği Kürt siyasetine ilk kez bir muhalif hareket ciddi bir meydan okuma ile seçimlere girdi. 2009 yılı seçimlerinde 1 milyon 866 bin oy kullanıldı. Goran'ın IKBY'nin 111 parlamentosundaki 25 sandalye kazanması Kürt siyasetine yeni bir atmosfer getireceği yönünde büyük beklentiler uyandırdı.⁴⁴² Kürt siyaseti 2013 yılında dördüncü seçimlerine giderken; Goran, KDP ve KYB'ye yönelik ciddi eleştirileri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Seçim sonuçları açıklandığında Goran, KDP'den sonra ikinci parti konumuna geldi. Böylece, KDP ve KYB arasında 2004'te yapılan ve yönetimi paylaşan stratejik anlaşma sona ererken; KDP, Goran ve İslamcı partilerle anlaşarak hükümeti kurmuş ve KYB de daha sonra buna dâhil olmuştur.⁴⁴³

Kürtler, gelecek arayışında şartların oluşmasını sağlamak için Irak merkezi hükümetindeki güç dengesinde yer almaktan geri durmamaktadır. Kürtler, Bağdat'ta

⁴⁴² Levent Baştürk vd., s.44; "Third Term 2009", Kurdistan Parliament, <http://www.kurdistan-parliament.org/default.aspx?page=sitecontents&c=Parliament-History2009> (15 Mayıs 2017).

⁴⁴³ Kurdistan Parliament, *Third Term 2009*.

oluşan güç dengesinin içinde yer almak suretiyle buradan edindikleri imkânları IKBY'nin inşasında bir araç olarak kullanmaktadırlar. Dolayısıyla Kürtler Irak hükümeti içinde sembolik olmaktan ziyade burada elde ettikleri imkanları hem mevcut kazanımlarını korumak ve ilerletmek hem de uluslararası bir güç olan ABD ile ilişkilerini geliştirmek için kullanmaktadır. Kürtlerin statü arayışlarındaki tarihsel tecrübesi siyasi alanda elde ettikleri gücü dış destek ile taçlandıramadıkları süre zarfında nihai amaçlarına veya güncel politik hedeflerine ulaşmalarının zor olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁴ Bu doğrultuda Kürtler, yasal hale getirdikleri statülerini bağımsızlığa doğru geliştirmek ve ilerletmek için Bağdat'taki güç dengesinin yanında uluslararası yapının desteğini edinecek politikalar uygulamaktadır. Bu arada IKBY Parlamentosunda faaliyet gösteren çok sayıda komisyon bulunmaktadır. Parlamento, Irak federal anayasasınının 114, 115, 117, 120, 121, 126 ve 141 maddelerinden hareketle bu gücünü kullandığını belirtmektedir. Bu komisyonlardan bazıları aşağıda listelenmiştir.⁴⁴⁵

- Hukuk
- Tarım ve Sulama
- Maliye ve Ekonomi
- Sağlık ve Çevre
- Kırsal Kalkınma, Konut ve İmar
- Diyanet İşleri ve Vakıflar
- İnsan Hakları
- Belediyeler, Ulaşım, İletişim ve Turizm
- Sicil Toplum İşleri
- Gençlik ve Spor
- İçişleri, Güvenlik ve İl Genel Meclisi
- Genel, Yükseköğretim ve Bilimsel Araştırma
- Kadın Hakları
- Aile, Çocuk ve Sosyal İşler
- Kültür, Medya ve Miras İşleri
- Peşmerge, Şehitler ve Enfal Mağdurları

⁴⁴⁴ Serhat Erkmen, "Irak'ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt. 2, Sayı. 3, (Temmuz 2010), s.139-140.

⁴⁴⁵ Kurdistan Parliament, "About the Kurdistan Parliament", <http://www.perleman.org/uploads/About-the-Parliament.pdf> (10 Mayıs 2017).

- Sanayi, Enerji ve Doğal Kaynaklar
- Çalışanların Haklarının Korunması
- Bütünlük
- Parlamento İşleri
- Kürdistan Anayasası (Irak Anayasasının 140. maddesi)

Irak Anayasa'sında yer alan md. 162/2 uyarınca da bölgesel yönetimin yasaları ile federal yasalar çatıştığında bölgesel yönetimin federal yasaların uygulamasında değişikliğe gidebileceğini vurgulamaktadır.⁴⁴⁶ Yukarıda belirtilen alanlarda IKBY parlamentosunun çıkardığı yasalar Irak'ın federal Anayasasına bölge açısından öncelikli uygulama imkânına sahip olma avantajı sağlamaktadır.

5.2.2. Kürtlerin Siyasal Yapısı ve Askeri Kapasitesi

Kürtlerin siyasal yapısının en büyük özelliği aşiret tipi örgütlenme ve güçlü geleneksel yapılarıdır. Kürtler içerisinde 1970'lerin ortalarına kadar siyasallaşan en büyük ve rakipsiz hareket Mustafa Barzani'nin kurduğu KDP idi. Ancak 1975 yılında Kürt hareketinin aldığı büyük yenilgi sonrası Celal Talabani öncülüğündeki kadrolar KDP'den ayrılarak Süleymaniye merkezli KYB'yi kurdu. KYB, KDP'ye alternatif olmak amacıyla daha modern, sol ve ilerici bir programı hayata geçirmek hedefindeydi. KYB'nin kurulmasıyla beraber Kürtler arasında KDP'nin gücü dengelenmiş; silahlı gücü olan ikili bir yapı ortaya çıkmıştır. Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın kuzeyinde oluşturulan “güvenli bölge” ile beraber Kürt grupları oluşan otorite boşluğundan faydalanarak *de facto* özerk yönetim oluşturmuşlardı. KDP-KYB ittifakı ile oluşturulan bu yapı 1994'de taraflar arasında patlak veren çatışmalardan dolayı bölünmüştür. Bu sebeple, 1990'ların ortasından itibaren de taraflar arasında kurulan ortak hükümete rağmen KDP bölgenin kuzeyi (Erbil, Duhok), KYB ise güneyini (Süleymaniye) kontrol ederek ikili bir yapının hala geçerli olduğu bir durumun oluşmasına yol açmışlardır.

Yeni süreçte, federal bir devlet içerisinde anayasal olarak siyaset yapan Kürt partileri, kendi aralarında stratejik ittifaklar kurma yoluna gitti. Kürt hareketinin iki domine ve büyük partisi olan KDP ile KYB arasında stratejik ortaklık anlaşması

⁴⁴⁶ Levent Baştürk vd., s.185.

gerçekleştirilmiştir. Bu anlaşma ile iki Kürt partisi, IKBY'nin Irak'taki ortak çıkarlarının korunması ve Bağdat'a karşı ellerinin güçlenmesi amacıyla seçimlere ortak girilmesi ve iktidarın paylaşılmasını benimsemişlerdir. Aynı zamanda, bu anlaşma iki parti liderleri arasında yaşanan liderlik mücadelesini de çözüme kavuşturmuştur. Talabani'nin Irak Cumhurbaşkanı olarak KDP'den destek görmesi ve Barzani'nin bölgesel yönetimin başkanı oluşu bu süreci sorunlaştırmamıştır. KDP-KYB arasında hayata geçen stratejik anlaşma IKBY'de yönetsel boşluk oluşturmadan uzun bir süre devam etmiş; ancak Goran hareketinin ortaya çıkışı ve girdiği seçimlerde aldığı yüksek oy oranı dengeleri değiştirmiştir.⁴⁴⁷

Goran'ın çıkışı, KYB'nin KDP ile kurduğu ittifaktan rahatsız olan Celal Talabani'nin yardımcısı ve eski peşmerge Noşirvan Mustafa'nın KYB'den Aralık 2006'da istifa etmesiyle başlamıştır. Mustafa, KYB'nin artık reformist davranmadığını, yolsuzlukların önlenmesi ve şeffaflığın sağlanmasına yönelik ihtiyaçlara cevap ver(e)mediği gerekçesiyle yeni bir oluşuma gitmiştir. KYB'den ayrıldıktan sonra medya alanında aktif olan Mustafa 2007 yılında teşkilatlanmaya başladığı Değişim (Goran) hareketini Nisan 2009'da kurdu. Kuruluşunun üzerinden geçen kısa süreye rağmen Goran, IKBY'de girdiği 25 Temmuz 2009 yılı seçimlerinde aldığı oy oranı ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu seçimde KDP-KYB ittifakı toplamda yüzde 57,37 oy oranı alırken, Goran yüzde 23,75 oranında oy almıştır. Nitekim KDP-KYB ittifakının oluşmasında önemli faktörlerden birisinin Goran hareketinin yükselmesi olduğu da ileri sürülmektedir. Goran'ın aldığı oy oranı ile beraber popülaritesi artarken, IKBY'de mevcut denklemi değiştirebilecek bir parti olabileceğini göstermesi açısından önem teşkil etmektedir. Etkili bir muhalefet olma iddiasıyla politika yapan Goran, özellikle KYB'nin kalesi olarak görülen Süleymaniye'den aldığı desteğin KYB'yi ileride önemli ölçüde zayıflatabileceği potansiyeli dikkat çekti. Nitekim IKBY'de gerçekleşen 21 Eylül 2013 seçimlerinde aldığı oy oranı IKBY'deki dengeleri etkilemesinin mümkün olduğunu gösterdi. Bu seçimlerde KDP ile KYB 2009 yılı seçimlerinin aksine ayrı listelerle seçimlere girmiş. Bu seçimlerde KDP yüzde 35,85 ve KYB yüzde 16,91 oy oranına ulaşırken, Goran yüzde 23 oy oranı

⁴⁴⁷ Ali Semir, "KDP-PUK Relations: Regional Developments and Changes", **Bilgesam**, 7 Mart 2012, http://www.bilgesam.org/en/incele/1437/-kdp-puk-relations--regional-developments-and-changes/#.WXiXHdB_ox8 (30 Mayıs 2017).

ile bölgede ikinci güçlü parti konumuna yükselerek önemli bir yükseliş ve başarı gerçekleştirmiştir.⁴⁴⁸

Seçim sonucunda Goran'ın ikinci parti oluşu, KDP-KYB ikilisinin oluşturduğu ittifakın sürdürülebilir olup olmayacağı üzerine ciddi soru işaretleri getirdi.⁴⁴⁹ Goran'ın bu yükselişi bölgesel yönetimdeki güç dengesini değiştirmesi ve oluşturulan ittifakın ciddi bir biçimde sorgulanmasına sebebiyet vermesi açısından önem taşımıştır.⁴⁵⁰ Goran'ın yükselişi siyaseten KYB'nin zayıflaması ve KDP'nin elinin daha güçlenmesi anlamına da geldi. Eylül 2013 parlamento seçimlerinden sonra KYB'ye rağmen KDP, Goran, İslami parti ve azınlıkların katıldığı geniş tabanlı bir koalisyon hükümeti kurdu. Kurulan hükümete bakanlıkların paylaşımında Goran'ın etkisi görülmüştür. Parlamento başkanlığının yanında maliye, peşmerge, vakıflar, sanayi ve ticaret bakanlıklarını Goran elde etmiştir. Oluşturulan yeni hükümette başbakan KDP'den Neçirvan Barzani olurken, yardımcısı da KYB'den Kubat Talabani oldu.

Etkin bir muhalif hareket olarak ortaya çıkan Goran, öncelikli olarak yolsuzlukla mücadele ve şeffaflığın sağlanması için siyaset yaptığını vurgulayan bir partiydi. Bundan dolayı Goran'ın aldığı maliye, peşmerge, sanayi ve ticaret bakanlığı gibi bakanlıklarda uygulayacağı politikalar çok merak edildi. Son derece stratejik ve önemli konumdaki bakanlıkların Goran'a verilmesi IKBY'de demokrasinin kurumsallaştırması açısından önemli görüldü. Diğer taraftan silahlı gücü olmayan Goran hareketinin, Peşmerge Bakanlığı kurumundaki etkisi tartışıldı. Çünkü IKBY'de Peşmerge Bakanlığı'na bağlı peşmerge sayısından daha fazlası KDP ve KYB'nin kontrolünde bulunmaktadır. Bu yüzden de Goran, bu partiler ile beraber bakanlığı yönetme ihtiyacını taşımak durumunda kalıyordu. Ayrıca, KDP'nin stratejik düzeydeki bu bakanlıkları Goran'a vermesinin arka planında farklı değerlendirmeler de yapılmaktadır. Bunların başında da reform, şeffaflık, yolsuzlukla mücadele ve kalkınma gibi meseleler üzerinden varlığını inşa eden Goran'ın elde ettiği bakanlıklar ile kısa ve orta vadede vaatlerini yerine getirmemesi durumunda kamuoyu nezdinde itibarının zedelenmesi ve verilen desteğin geri çekilmesinin söz

⁴⁴⁸ Semin, age.

⁴⁴⁹ Bilindiği gibi KDP-KYB arasında 2006 yılında yapılan stratejik ortaklık anlaşması gereği bölgenin en güçlü iki partisinin IKBY'yi birlikte yönetmesi şeklindeydi. İki parti IKBY'deki hükümet başbakanlığına ikişer yıl dönüşümlü bir şekilde sahip olabileceklerdi.

⁴⁵⁰ **Sputnik News**, "Kürtler Arasındaki 10 Yıllık Stratejik Anlaşma Rafa Kaldırıldı", 19 Ocak 2016.

konusu olabileceği iddia edilmiştir.⁴⁵¹ IKBY’de Goran’ın halk nezdinde kaybedeceği destek KDP’nin zayıflayan KYB karşısında merkez parti olarak bölgede etkisini güçlendireceği anlamına gelecekti.

IKBY’yi oluşturan KDP ve KYB’nin silahlı gücünü peşmerge oluşturmakta ve bu durum Kürtler arasında zaman zaman iç çatışmaların çıkmasına da sebebiyet vermektedir. Peşmerge, tarihsel olarak Kürt hareketinin Irak rejimi ile sürdürdüğü ayaklanmaların milis güçlerini oluşturmuş ve mücadelenin önemli unsurunu teşkil etmiştir. Denilebilir ki, peşmergeler aşiret gücü konumundayken statü arayışı çerçevesinde ulusal güvenlik gücünün öncüsü konumuna gelmiştir.⁴⁵² 1970’ten önce Kürt hareketini temsil eden KDP’ye bağlı olan peşmerge 1970’in sonlarında Kürt partileri arasında yaşanan ayrışma sonucunda iki partinin silahlı gücü olmuştur.

IKBY, 2005 yılında Irak Genel Kurmay Başkanlığı bünyesinde yeni Irak ordusuna bağlı yasal bir peşmerge gücü oluşturulmasına yönelik açıklamaya rağmen bu güçlerin kontrolü IKBY’ye bağlı kaldı. Yine de, Irak merkezi hükümeti IKBY’nin bütçe payının yanında peşmerge maaşlarının ödemesini yapmaktadır. Kürtler her ne kadar Bağdat’ta kurulan güvenlik teşkilatına (ordu ve polis gücüne) katkıda bulunsalar da peşmergelerin büyük bir kısmını yerel muhafızlar olarak IKBY’nin güvenliğini sağlamak için bölgesel yönetimin kontrolünde tutmakta ve ulusal ordunun dışında bırakmaktadır.⁴⁵³ Günümüzde sayıları 150 bini aşan peşmerge gücü Peşmerge Bakanlığı tarafından fonlanmakta ve organize edilmektedir. Yalnız resmi olarak 42 bin peşmerge, bakanlığa bağlı durumda iken; KDP’nin sayıları 58 bini aşan 80. Tugayı ve KYB’nin yine 58 bin olan 70. Tugayı bakanlığa bağlı değildir. Bununla birlikte, sayıları 51 bin civarında olan paramiliter (özel kuvvetler) Zeravani güçleri de İçişleri Bakanlığına bağlıdır. Dolayısıyla IKBY’nin yaklaşık 200 bin civarında askeri gücü olduğu söylenebilir.⁴⁵⁴ Askeri güç olarak peşmergenin IKBY yerine siyasi partilerin kontrolünde olması ciddi bir güvenlik problemi doğurmaktadır. Bilindiği gibi 1994’te KDP ve KYB arasında patlak veren iç

⁴⁵¹ Semin, age.

⁴⁵² BBC, “Who are the Peshmerga?”, 12 Ağustos 2014.

⁴⁵³ Henri Barkey ve Ellen Laipson, “Iraqi Kurds and Iraq’s Future”, *Middle East Policy*, Cilt 12, Sayı 4, Kış 2005, s.67 Aktaran: Erkmek, *Irak’ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri*, s.127.

⁴⁵⁴ Rudaw, “Over 150,000 Enlisted as Peshmerga Troops in Kurdistan Region, Official Data Shows”, 3 Nisan 2017.

savaşta iki partiye ait peşmerge güçlerinin dâhil olmasıyla savaş uzun sürmüş ve Kürtlerin kendi içindeki enerjilerini tüketmiştir.⁴⁵⁵ Bu asker-sivil ilişkileri için de önemli bir sorun alanı oluşturmaktadır. Kürtlerin gelecek arayışında önlerindeki en büyük engellerinden biri şüphesiz partilerin halen kontrolünde olan askeri yapısının izleyeceği politikalar büyük önem taşıyacaktır.

IKBY’de istihbarat faaliyetlerini yürüten güvenlik kurumlarının arasında bölünme olduğu görülmektedir. KYB’nin Zaniyari ve KDP’nin Parastin isminde ayrı istihbarat teşkilatları yani özel kuvvetleri mevcuttur. Mesud Barzani’nin oğlu Mesrur Barzani Parastin’in başında yer alırken, Zaniyari’nin başında ise Celal Talabani’nin oğlu Pavel (Bafel/Bafil) Talabani bulunmaktadır.⁴⁵⁶ Irak’ın içinde bulunduğu güvenlik boşluğu ve DAES’in oluşturduğu kaos ortamında Kürtler gelecek arayışı için imkan ve kabiliyetleri değerlendirmek adına uluslararası yapının yanında kendi içlerinde birlik oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bu amaçla, sahip oldukları peşmerge güçlerini birleştirme kararı almaları ve bu doğrultuda IKBY’nin ABD, İngiltere ve Almanya savunma bakanlıkları uzmanlarından oluşan heyetin desteğiyle Peşmerge Bakanlığı’nda reform yapmak hedefiyle 35 maddelik bir tasarı hazırlanmıştır.⁴⁵⁷ ABD ve Avrupa devletleri peşmergenin eğitilmesi ve teçhizatlandırılması konusunda da destek vermektedirler.⁴⁵⁸

IKBY’nin sahip olduğu silahlı gücün önemi, DAES saldırısı sonrası ihtilafli bölgelerdeki güvenlik boşluğunu doldurmaları üzerine dikkat çekti. Bunun yanında, Musul’un DAES’tan temizlenmesi sürecinde peşmergenin katılımı ile ilgili ABD ile IKBY arasında askeri protokol imzalanmıştır. ABD ile IKBY arasında Musul’un DAES’ten kurtarılmasına ilişkin daha kapsamlı iş birliğini öngören askeri protokol iki ülkenin yetkilileri tarafından Erbil’de imzalanmış ve protokol gereğince ABD, DAES’le mücadele bitene kadar peşmerge güçlerine askeri ve maddi destek sağlayacağını ifade etmiştir. Bu süreçte peşmerge güçlerinin maaşlarının ABD’nin göndereceği bütçeden

⁴⁵⁵ Mario Fumerton ve Wladimir Van Wilgenburg, “Kurdistan’s Political Armies: The Challenge of Unifying the Peshmerga Forces”, **Carnegie Middle East Center**, 16 Kasım 2015.

⁴⁵⁶ **Rudaw**, “Li Başûrê Kurdistanê Çend Pêşmerge, Gerîla û Leşker Hene?”, 3 Nisan 2017; Levent Baştürk vd., s.187.

⁴⁵⁷ Hamdi Malik, “US Continues Buildup of Iraqi Kurdish Forces”, **Al Monitor**, 12 Mayıs 2016; **Rudaw**, “Peşmerge Güçleri’nin Birleştirilmesine Onay!”, 14 Mayıs 2017.

⁴⁵⁸ Samuel Helfont, “Getting Peshmerga Reform Right: Helping the Iraqi Kurds to Help Themselves in Post-ISIS Iraq”, **Foreign Policy Research Institute and the Institute of Regional and International Studies at American University of Iraq**, Sulaimani, 16 Mayıs 2017.

karşılacağı ifade edilmiştir.⁴⁵⁹ Benzer şekilde, dış devletler tarafından özellikle Batılı devletlerin peşmergeye yönelik askeri teçhizat ve yardım malzemeleri göndermesi uluslararası kamuoyunda gündeme gelmiştir. IKBY'nin askeri gücünün küresel bir güç tarafından finanse edilmesi ve donatılması uluslararası meşruiyet sağlamak isteyen bölgesel yönetim için stratejik bir kazanım anlamına gelmektedir. Bu dönemde, Erbil ile Washington'ın imzaladığı stratejik askeri protokolün siyasi ayağının olduğu dikkat çekmektedir.

Bilindiği gibi IKBY Başkanı Barzani'nin başkanlık süresi bitmiş ve rakip siyasi partiler KYB ve Goran'ın ittifak kurma yoluna gitmişti. IKBY'deki siyasi yönetimde son yıllarda baş gösteren başkanlık meselesi ile beraber gelişen olaylar gündemde önemli bir yer tuttu. IKBY'deki başkanlık süreçlerine bakıldığında 2005 ve 2009 yılında süreçler şu şekilde yaşandı. ABD işgalinden sonra Irak federal devleti içerisinde yer alan IKBY'de, ilk kez 2005'te gerçekleşen parlamento seçimlerinde Mesud Barzani seçilmişti. Barzani, Talabani'nin Irak Cumhurbaşkanlığına getirilmesinden sonra hem IKBY'nin hem de KDP'nin başkanı oldu. Daha sonra başkanlık seçimi parlamento yerine halk oylamasına dönüştü ve 2009 seçimlerinde Mesud Barzani ikinci kez IKBY'nin başkanı olarak seçildi. Bu süre zarfında IKBY'de yapılan seçimlerin tümünde KDP en fazla oyu alan birinci parti konumunda oldu. Barzani'nin görev süresi 2013 yılında dolmasına rağmen parlamento kararıyla 20 Ağustos 2015'e kadar uzatıldı. Henüz uzatılan görev süresinin dolmasını beklemeden Goran tarafından KYB'nin desteği ile bölgesel yönetim başkanının parlamentoda seçilmesini öngeren bir yasa teklifi sunulmasına rağmen sonuç alınamadı. Bu aynı zamanda bölgesel yönetimde başlayan bir başkanlık krizinin tetiklenmesi olarak değerlendirildi.⁴⁶⁰ Ağustos 2015'te görev süresi dolmasına rağmen Barzani'nin görev süresinin tekrardan uzatılması meselesi IKBY'de siyasi krizin patlak vermesine neden oldu. Ağustos 2015'te hükümete bağlı bir kurum olan Kürdistan Şura Meclisi tarafından Barzani'nin başkanlığı uzatıldı. Bu karar sonrası Goran ve farklı partilerden vekiller bu karara karşı çıkarak protesto etti. Böylece, IKBY'de kısa bir süre içerisinde siyaset sahnesinde yükselen tansiyon sokak gösterileriyle daha üst boyutlara

⁴⁵⁹ **Basnews**, "Protokolekî Leşkerî di Navbera Hewlêrê û Washingtonê de tê Îmze Kirin", 12 Temmuz 2016; **Rudaw**, "US to Provide Direct Military and Financial Support To Peshmerga", 12 Temmuz 2016.

⁴⁶⁰ **Al Jazeera**, "Irak Kürdistan Yönetimi'nde Başkanlık Sistemi Tartışması", 25 Haziran 2015.

ulaştı. Eylül 2015'te baş gösteren sokak gösterilerinde KDP büroları yakılırken, çok sayıda partili hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır. KDP bu şiddet ortamından Goran'ı sorumlu tutmuştur. Buna tepki olarak, kabinede görevli Goran'ın dört bakanı görevden alınırken, meclis başkanı olan Goran'dan Yusuf Muhammed'in Erbil'e girişi de yasaklanmıştır. Diğer taraftan Goran, insanların meşru protesto hakkının kullandığını ileri sürerek göstericilere sahip çıkmıştır.⁴⁶¹

Goran ve destek veren diğer vekillerin talebi; IKBY başkanının halkın yerine meclis tarafından seçilmesi gerektiği ve başkanın sahip olduğu güçlerin kısıtlanması yönündeydi. IKBY'de başkanlık krizinin siyasi bir krize dönüşmesinden Goran'ı sorumlu tutan KDP ise oluşan bu durumun İran'ın bölgeye yönelik politikasının bir yansıması olarak gördü. Nitekim Haziran 2015'te Goran'ın, KYB'den aldığı destek ile meclise sunduğu yasa teklifi girişimi KDP tarafından İran destekli bir darbe girişimi olarak değerlendirilmiştir.⁴⁶² IKBY'de yaşanan bu durum muhalif olmamasına rağmen muhalefet yürüttüğünü ileri süren aynı zamanda hükümet ortağı olan Goran'ın KDP ile ilişkilerine büyük zarar verdi. Goran, muhalif bir hareket olarak vaat ettiği reform ve değişim ortamını gerçekleştirilmemesinden dolayı da kamuoyu nezdinde itibar kaybına uğradı.

Goran, IKBY'de siyasi denklemi ve güç dengesini kendi lehine çevirmek için başta KYB olmak üzere diğer partiler ile önemli müzakereler gerçekleştirmekten geri durmadı. Bu doğrultuda Kürtler için önemli bir tarih olan 17 Mayıs 2016'da Goran ve KYB bir araya gelerek bir anlaşma imzaladı. Goran-KYB arasında yapılan anlaşma bölgesel yönetim için yeni bir güç dengesinin oluşması olarak okundu. 11 bölüm ve 25 maddeden oluşan anlaşma genel anlamda demokratik kurumların desteklenmesi, yolsuzlukla mücadele, iyi yönetim, sosyal adalet, eşitlik, ifade özgürlüğü ve yargı bağımsızlığı gibi konuları içermiştir. Taraflar, uzlaştıkları bu konuların gerçekleşmesi konusunda fikir birlikteliği sağladı. Anlaşmayı bu derece önemli kılan asıl unsur; başkanlık yerine parlamenter sistemi, yönetimde adem-i merkeziyetçiliğin güçlenmesi, meclisin ön koşulsuz olarak faaliyetlerine başlaması, iç savaşın ve Kürt partilerle

⁴⁶¹ Mohammed A. Salih, "Will Unity Deal Deepen Rivalries in Iraqi Kurdistan?", **Al-Monitor**, 18 Mayıs 2016; Ohman Ali, "Türkiye IKBY'deki Kriz için Ne Yapabilir?", **Rudaw**, 1 Aralık 2015.

⁴⁶² Bilgay Duman, "IKBY'de Kartlar Yeniden Karılıyor", **Al Jazeera**, 19 Ekim 2015.

herhangi bir çatışmanın suç sayılması ile iki parti arasında koalisyon kurulmasını içermesiydi.⁴⁶³ Anlaşmanın özellikle parlamento seçimlerine beraber girilmesi ve IKBY'deki gelecek seçimlerde ortak bir liste ile girilmesi gibi bölgesel yönetimdeki güç dengesini değiştirebilecek özellikler taşımasından dolayı yeni bir güç dengesinin oluşacağı işaret edildi. IKBY'de oluşabilecek böylesi bir birliktelik siyasi arenada yeni bir dönemin başlangıcı olacağı öngörülmekle birklikte KDP'nin rolüne ciddi bir meydan okuma anlamına gelecektir. Şüphesiz IKBY'nin kurumsal gücünü oluşturan KDP ve lideri bu süreçte risk alarak önemli adımlar atmayı göze alacaklardır.

5.2.3. *İhtilaflı Bölgeler ve Egemenlik Mücadelesi*

IKBY federal bir yönetim olarak yönetimi altında bulundurduğu bölgeleri; yedi vilayete ayırmakta ancak mevcut durumu hâlihazırda üç vilayet şeklinde kontrolü altında bulundurmaktadır. Süleymaniye, Erbil ve Duhok bu üç vilayeti oluşturmakta ancak ihtilaflı bölgelerin büyük kısmı da IKBY'nin hak iddia ettiği yerler arasında gösterilmektedir. Bunlar içerisinde; Kerkük (tamamı), Diyala (Kıfri, Hanekin ve Baladroz ilçeleri, Musul (Akra, Şehan, Hamdaniye, Telkeyf, Telafar ve Sincar ilçeleri) ve Salahaddin (Tuzhurmatu) ile Wasit (Badrah ilçesi) sayılmaktadır. Bu bölgeler için 15 Kasım 2007'de yapılacak referandum ile merkezi hükümete mi yoksa IKBY'ye mi bağlanacağı orada yaşayanlara sorulacaktı. Ancak merkezi hükümet tarafından ertelenen referandumun halen gerçekleşmemiş olması tarafları sürekli karşı karşıya getirmektedir.⁴⁶⁴ Bağdat ve Erbil arasında bir krizin patlak vermesi durumunda bunun ihtilaflı bölgelerde meydana gelme olasılığı yüksektir. Bu yüzden tarafların ihtilaflı bölgelerdeki statü sorununu çözüme kavuşturmak yolunda uzlaşmak yerine *de facto* uygulamalara gitmesi yeni sorun alanlarının oluşumuna sebep olabilir.

Irak'ın yeniden inşa ve tesisini sağlama yolunda 2004 yılındaki anayasa görüşmelerinde Irak merkezi hükümeti ile Kürtler arasında ihtilaflı bölgeler olarak anılan bazı yerlerde uzlaşma sağlanamadı. Irak merkezi hükümeti IKBY'nin uzlaşmadıkları

⁴⁶³ Goran-KYB arasında 17 Mayıs 2016'da imzalanan anlaşmanın tam metni için bkz; **NRT**, "Full Text: Gorran, PUK Agreement", 19 Mayıs 2016: <http://www.nrttv.com/EN/birura-details.aspx?Jimare=3055> (21.02.2017); Serhat Erkmen, "Gorran-KYB Anlaşması: K.Irak'ta Siyasi Dengeler Değişir mi?", **Al Jazeera**, 21 Mayıs 2016; **Al Jazeera**, "IKBY'de KYB-Goran Anlaşması:Yeni Dengeler", 23 Mayıs 2016.

⁴⁶⁴ Kurdistan Parliament, *About the Kurdistan Parliament*.

Kerkük, Musul, Diyala ve Salahaddin vilayetleri bugünün mevcut resmi sınırları arasında yer alan ihtilafli bölgeler olarak anayasada tanımlandı. Bahsi geçen yerler arasında; Kerkük vilayetinin tamamı, Diyala'nın Hanekin ilçesi ve ona bağlı Mendeli, Celavla, Sadiye, Karatepe kasabaları, Salahaddin'in Tuzhurmatu ilçesi, Musul'un Sincar, Hamdaniye, Akra, Telkeyf ve Mahmur ilçeleriyle Zummar, Sinun, Rabia, Başika ve Güver kasabaları ihtilafli bölgeler içinde yer almaktadır.

Harita 4. Irak ve İKBY arasında Yer Alan İhtilafli Bölgeler

Kaynak: Al Jazeera

İhtilafli yerler olarak gösterilen bölgeler, federal anayasasının 140. maddesinde “tarif edildiği gibi belli aşamalardan sonra referanduma gidilmesi” şeklinde tanımlandı. Öncelikle ilk aşama yerlerinden sürülen ya da göçe zorlananların zararlarının karşılanması ve ikinci aşama da, bu kişilerin yerlerine dönmelerinin sağlanması şeklinde belirtildi. Bu iki aşamanın tamamlanmasından sonra ise nihai olarak üçüncü aşamada 2007 yılı sonuna kadar nüfus sayımının yapılarak referandum uygulamasına geçilmesi kararlaştırıldı. Nihayetinde, 2007 yılında 140. maddenin uygulanması yoluyla bahse konu bölgelerin Bağdat ya da Erbil'e bağlanması beklenmekteydi. Anayasal olarak sürecin bu şekilde ilerlemesi gerekirken maalesef referandum gerçekleşmemiş ve belirsiz ileri bir tarihe ertelenmiştir.

2006-2014 yılları arasında Irak Başbakanı olarak görev yapan Nuri el-Maliki'nin izlediği mezhepçi politikalarından dolayı referandum gerçekleşmediği Kürtler tarafından dile getirilmekte ve söz konusu sorun Bağdat ile Erbil arasında siyasi tansiyonun zaman zaman yükselmesine yol açmaktadır. Irak Başbakan'ın Kürtlerle restleşmeyi göze alarak izlemeyi tercih ettiği mezhepçi politikalar, taraflar arasında siyasi ve ekonomik sorunları artırmıştır. Bağdat ve Erbil arasında yaşanan kritik sorunların halen güncelliğini korumasının temelinde iki tarafın egemenlik tahkimi-arayışı yatmaktadır. IKBY, özerk bölgenin sınırlarının nasıl etnik ölçülere göre belirlendiyse bölge dışındaki yerlerin de bu çerçevede belirlenmesi gerektiğini ifade ederek çoğunluğu Kürt olan yerlerin kendisine katılmasını talep etmektedir. IKBY, izlediği bu politikalarla federe yönetim ile sahip olduğu asimetrik yetkilerini ekonomik, siyasal ve toplumsal yönlerden özerk bir yapıya ulaşma amacına uygun olarak kullanmaktadır. Böylesi bir politika, Irak Kürtlerinin kompakt bir biçimde bir araya gelmesini de sağlamaya yöneliktir. Ancak, Bağdat aksine Kürtlerin tek bir bölgede bir araya gelmesini istememektedir.⁴⁶⁵

Irak merkezi hükümeti, Kürtlerin ekonomik ve siyasal temelde güçlenerek bağımsız bir aktör olarak karşılarında yer almalarını istemediklerinden dolayı referandum sürecinin oldu-bittiye getirilmesini kabul etmemektedir. Nitekim ihtilafli yerlerin genel durumuna bakıldığında; ekonomik değeri yüksek doğal kaynaklara sahip olan bu yerlerin coğrafi olarak Irak'ın yüzde 10-12'sine denk geldiği görülmektedir. Kürtlerin bu yerleri IKBY'ye katması durumunda güçlü bir ekonomik ve coğrafi imkâna kavuşacakları gerçeği mevcuttur. Özellikle, etnik ve mezhepsel açıdan heterojen bir yapının olduğu Kerkük gibi zengin petrol rezervlerine sahip bir yer; Kürtlerin bağımsızlık amaçlarının kendi açılarından sürdürülebilir kılması için hayati bir önem taşımaktadır.⁴⁶⁶ Bayhan, Kürtlerin sahip olacakları bu olanakları şu şekilde belirtmektedir:

- 1- Kürtlerin Irak'ın petrol rezervlerinin yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'üne ve petrol alanlarına egemen olacağı anlamına geleceği için ekonomik bir güç doğurmaktadır.
- 2- Bu bölgelerin IKBY'ye katılması ile Irak'ın ulusal gelir dağılımı nüfusa göre gerçekleştiğinden dolayı bölge nüfusunun artışı sağlanacak ve ulusal gelirden alınan

⁴⁶⁵ Bayhan, s.301.

⁴⁶⁶ "Iraq and the Kurds: The Brewing Battle over Kirkuk", **International Crisis Group Report**, Sayı 56, 18 Temmuz 2006, s.5, <http://www.aina.org/reports/icgkirkuk.pdf> (10 Haziran 2017).

payın yüzde 17'den yüzde 25'e ulaşması anlamına gelecek ki bu hem siyasi hem de ekonomik bir güçtür.

- 3- Kürtlerin, coğrafik açıdan Türkiye ile sınırının tümünü, İran ve Suriye olan sınırlarının da büyük bir kısmını denetleme imkânı verecektir.
- 4- IKBY'nin tarımsal üretim için tarıma elverişliliği en yüksek olan topraklara sahip olması anlamına gelecektir.⁴⁶⁷

Yukarıda sayılan tüm kazanımların en önemli sonuçlarından biri de tüm Kürtlerin geniş yetkileri olan özerk bir bölgede bir araya gelmesi sağlanacak olmasıdır. Burada vurgulanan önemli etmen ihtilafli yerlerin Bağdat ve Erbil için uzun vadede oluşturacağı etkinin büyüklüğü ve taşıdığı risk meselesidir. Bağdat, böylesi bir süreçte Kürtlerin ayrılıkçı bir eğiliminin güçleneceğinden ve bağımsızlık isteğinin daha fazla somut hale geleceğinden çekinmektedir. Ancak, IKBY için ise ihtilafli yerlerin Anayasada öngörüldüğü gibi referandum uygulaması halinde normalleşmenin sağlanacağı ve sorunların çoğunun çözüleceği algısı hâkimdir. Referandum sürecinin gecikmesi ve Bağdat'ın tutumunun sertleşmesi durumlarında da Kürtlerin Irak devleti şemsiyesi altında beraber yaşamalarının artık mümkün olmadığı algısının güçlenme tehlikesinin olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Kürtlerin, tarihsel açıdan acı tecrübe ettiği dramatik sorunlardan dolayı Irak kimliğine karşı aidiyetlerinin çok zayıf olduğu gerçeğinin her geçen gün güçlendiği bir ortamda bağımsızlık algı ve söylemin daha fazla gündeme getirilmesi pek şaşırtıcı olmayacaktır.

Bağdat ve Erbil'in ihtilafli bölgeler içinde en fazla karşı karşıya geldikleri konu Kerkük meselesidir. Nitekim Irak'ın yeniden inşasında federal yapıya gidilirken de en fazla tartışılan konuların başında Kerkük'ün siyasi statüsü gelmiştir. Musul'un Şeyhan ilçesinde petrol çıkarılırken, Mahmur ve Sincar'da da arama çalışmaları devam etmekte, Musul ovasına Dicle Nehri'nin akmasıyla önemli bir tarımsal üretim gerçekleştirilmektedir. Ancak Kerkük'ün ekonomik değerinin Musul'dan (Sünni Arap nüfusu daha yoğun) çok daha büyük olması ve görece nüfusunun tartışmalı olması tarafların uzlaşmasını zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan, dünyanın en büyük petrol ihracatçısı ülke konumunda olan Irak; petrolünün önemli bir kısmını güneydeki Basra ve kuzeyde Kerkük civarındaki yatlardan çıkarmaktadır. Adeta bir petrol kenti olan

⁴⁶⁷ Bayhan, s.301-2.

Kerkük'ün, Amerikan Enerji Bakanlığı ve Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre, petrol rezervleri 8,7 milyar varildir ve Irak'ın gerçekleştirdiği mevcut üretiminin yüzde 40'ı buradan çıkartılmaktadır. Burası ülkenin kanıtlanmış petrol rezervlerinin yüzde 6'sına da ev sahipliği yapmaktadır.⁴⁶⁸

Bağdat ve Erbil'in ihtilafli bölgelerde anlaşması tarafların *de facto* politikalar uygulamasına neden olmaktadır. Öteden beri IKBY, Kerkük'ün kendisine bağlanacağını iddia ederken mevcut durum içerisinde bu yönde adımlar atmıştır. IKBY, bir dönem Kerkük'ten çıkartılan petrolün bir kısmını doğrudan ihraç etmiş ve hatta 2015 yılında ayda 800 milyon dolar tutarında petrol ihracatı gerçekleştirmiştir. Nitekim yaşanan *de facto* uygulama Bağdat ve Erbil'in somut görüşmeler gerçekleştirmesini tetiklemiştir. Böylece, 2016 yılında Bağdat ile Erbil Kerkük'ten çıkarılan petrolün dünya pazarlarına birlikte satılması ve gelirin paylaşılması konusunda uzlaşmaya varmıştır. Mevcut durumda, Kerkük'te bulunan petrol yataklarından ikisi IKBY, üçü de Irak devletine ait olan Kuzey Petrol Şirketi tarafından işletilmektedir.⁴⁶⁹

Kürtler, Kerkük'ü tarihsel açıdan kendilerinin bir parçası olarak gördüklerini ve 1960'da başlayan Araplaştırma politikası sonucu burada yaşayan Kürtlerin sürüldüğünü iddia etmektedirler. Kerkük'ün taraflar için bu derece hayati önem taşımasının bir diğer sebebi de yukarıda değinildiği gibi sahip olduğu zengin hidrokarbon yataklarıdır. Kerkük'ün başta petrol olmak üzere sahip olduğu doğal kaynaklar önemli bir stratejik üstünlük sağlama potansiyeli taşırken, diğer tarafta sahip olduğu etnik ve mezhep çeşitliğinden dolayı taraflar arasında bir istikrarsızlık unsuru olma potansiyelini taşımaktadır. Bu gerçeğin farkında olan Irak hükümetleri de bu şehri Araplaştırma politikası ile çoğunluğunu elinde bulundurmaya hedeflemiş ve 2000'lere kadar sürdürülen bu politika Irak'ın işgali ile sona ermiştir.

10 Haziran 2014'te Irak'ın ikinci büyük kenti Musul başta olmak üzere birçok bölgeyi işgal eden DAESH, Irak ordusu ile herhangi bir çatışma yaşanmadan bu yerlerde kontrolü eline almıştır. Bu yerlerde oluşan güvenlik zafiyetinden dolayı peşmerge güçleri bu durumu fırsat olarak değerlendirerek ihtilafli bölgelerde denetimi eline almaya

⁴⁶⁸ Ayşe Karabat, "10 Soruda Kerkük Krizi", **Al Jazeera**, 3 Nisan 2017.

⁴⁶⁹ İrem Köker, "Kerkük: Irak'ta Bir Bölgeye Bağlı Olmayan Vilayet", **BBC**, 7 Nisan 2017.

çalışmıştır. Diğer taraftan ABD işgali döneminde Irak'ta Baas iktidarı devrildiğinde IKBY adına KYB ve KDP'ye bağlı peşmerge güçleri belli başlı bölgelerde de zaten varlık göstermeye başlamıştı.⁴⁷⁰ Aşağıdaki şekilde görüleceği üzere DAEŞ öncesi ve sonrası durumda IKBY'nin ihtilafı bölgelerin önemli bir kısmını kontrol altına aldığını göstermektedir.

Harita 5. DAESH Öncesi ve Sonrası İhtilafı Yerlerde IKBY Etkisi

Kaynak: AA

İhtilafı bölgelerin bugünkü durumuna bakıldığında; önemli ve büyük bir kısmı IKBY'ye bağlı peşmerge güçlerinin kontrolünde bulunmaktadır. IKBY'nin DAESH tehdidi gerekçesiyle yaptığı bu politika ile kontrolü altındaki toprakları yüzde 30 daha fazla genişletmesi anlamına geldi.⁴⁷¹ IKBY'nin kendi ekonomik özerkliği ve siyasi yapısının istikrarlı sürdürmesi hedefiyle kontrol edebileceği gelirlerin olması büyük önem taşımaktadır. Anayasada merkezi hükümet ile yerel otoriteler arasındaki yetki paylaşımını düzenleyen maddelerin belirsizliği bulunmaktadır. Burada, federal anayasa bir tarafta, petrol üretimini ve gelirlerin kontrolünü merkezi hükümete bağlı petrol bakanlığına ve Irak Milli Petrol Şirketi'ne verirken, diğer tarafta anayasanın 109. maddesi merkezi hükümetin mevcut sahalar üzerinde yetkili olduğunu söyleyerek bu konuda bir açık kapı bırakmaktadır. Böylece, Kürtler, nüfus oranlarına göre devlet bütçesinden yüzde 17 pay

⁴⁷⁰ Bu dönemde, IKBY'yi oluşturan ve silahlı gücü olan iki büyük parti KDP ve KYB'ye bağlı peşmerge güçleri, Kerkük, Musul ve Diyala ile Salahaddin'in belli yerlerinde varlık göstermeye başlamışlardır.

⁴⁷¹ Salih Bilici ve Muhammet Kurşun, "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Topraklarını Genişletti", AA, 18 Mart 2016.

alırken, anayasa gereği yeni petrol sahalarının gelirlerini de münhasıran elde edeceklerini iddia etmektedir.⁴⁷²

Bağdat ile Erbil arasında ihtilafli bölgeler genellikle ekonomik açıdan ön plana çıkmaktadır. Ancak, bu yerlerin salt ekonomik bir bakış açısıyla değil, siyasi bir perspektifle de analiz edilmesi gereklidir. Bu doğrultuda *Bayhan*⁴⁷³ bu yerlerin Irak'ın siyasi ve yönetim yapısını doğrudan etkileme potansiyelini barındırdığını vurgulayarak, ihtilafli yerlerin yaratacağı sonuçları ve çözülememesinin nedenlerini şu şekilde belirtmiştir.

- 1- Bağdat çözüme mesafeli yaklaşmaktadır ve bunun sebebi de ihtilafli yerlerin ekonomik ve coğrafik öneminin yüksek olmasıdır.
- 2- Bu yerlerin IKBY'ye katılması durumunda Kürtlerin ekonomik ve siyasi olarak merkezden bağımsız olacağı ve merkezîyetçi politikaların işlevsiz kalacağına dönük endişeler.
- 3- Kürt nüfusunun büyük bölümünün kapsamı altına alacak düzeyde etnik ve coğrafyaya dayalı bir bölgenin Kürtleri devletleşme olgusuna yaklaştıracacağı korkusu mevcuttur.

Böyle bir durumda ekonomik zenginlik ve siyasi güç elde eden Kürtlerin ayrılıkçı eğilimini artacağı endişesi mevcuttur. Sonuç itibarıyla Bağdat ve Erbil'in henüz siyasi ve coğrafi paylaşımı kapsayacak ortak bir yönetim kurmaya yönelik çabaları yeterli değildir. Kürtler, bu yönde ortak yönetim ve referandum süreçlerine dair bilinmezlikler arasında DAEŞ tehdidini fırsata çevirerek ve bu bölgelerde kontrolü *de facto* elde etmektedir.

İhtilafli bölgeler içerisinde yer alan Kerkük başta olmak üzere Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerin statüsü bölgesel bir aktör olan Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Türkiye, DAEŞ saldırıları sonrası oluşan güvenlik boşluğunu fırsat bilen ve IKBY tarafından kontrol edilen bu yerlerin statülerinin tek taraflı ilanını kabul etmemektedir. Özellikle, IKBY'nin Kerkük'ün statüsünü bağımsızlık için anahtar olarak görmesi ve burayı dahil ederek tek taraflı adım atması durumunda Türkiye buna sessiz kalmayacaktır. Böylesi bir durum Ankara ve Bağdat'ın biraraya gelerek ortak hareket

⁴⁷² Erkmen, *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD'nin Kuzey Irak Politikası Örneği*, s.183.

⁴⁷³ Bayhan, s.304.

etmesini hızlandıran önemli bir faktör olacağı üzerinde durulması gereken önemli bir husustur.

5.2.4. Meşruiyet Aracı Olarak Diplomasi

ABD'nin Körfez müdahaleleri sonucunda statü sahibi olan Kürtler, bölgesel ve uluslararası alanda meşruiyet edinmek için diplomatik ilişkilerini dinamik tutmayı tercih eden bir yaklaşım içerisinde oldu. İkinci Körfez Savaşı sonrasında *de facto* özerk yönetimlerinden *de jure* bir statüye kavuşan Kürtler, kurdukları dış ilişkiler departmanı ile uluslararası tanınma ve meşruiyeti diplomasi üzerinden inşa etme arayışında oldular. Şüphesiz IKBY, sürdürdüğü bu arayışta en önemli motivasyonunu birçok ülkeye dağılmış olan güçlü bir diaspora nüfusuna sahip olmasının etkisine ve bu potansiyelin devlet inşa sürecinde yer almasına borçludur.⁴⁷⁴ Aşağıdaki tabloda IKBY'de yabancı temsilcilikleri bulunan ülkeler yer almaktadır. IKBY'de konsoloslugu bulunan ülkelerin yanında ticari ateşe, BM Irak Destek Komisyonu (UNAMI), uluslararası yardım kuruluşları uluslararası iş birliği ve ticaret için de büroları bulunan ülkeler ve kuruluşlar da yer almaktadır. Bunların yanında ancak devletlerin diğer bir devlet ile resmi diplomatik ilişkiler kurmak için açtığı büyükelçilikler de IKBY'de bulunmaktadır. IKBY'nin dış ilişkiler sorumlusu Falah Mustafa, on yıl öncesinde dış temsilciliğin olmadığı Kürt bölgesinde,

⁴⁷⁴ 1991'de Kürtlerin *de facto* özerk yönetim deneyimleri ve 2003 yılında Saddam iktidarının devrilmesi sonrasında IKBY'nin *de jure* olarak tanınması; sürgün ve diasporada yaşayan çok sayıda kişinin dönüş yaparak Kürt Bölgesel Yönetimin yeniden inşasında rol almasını sağlamıştır. Bkz; Yaniv Voller, **The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood**, London: Routledge, 2014, s.119-137. Kürt diasporasının bölgesel yönetimin yeniden inşası, insan hakları, demokrasi, kalkınma gibi alanlarda kurumsallaşmasının etkileri ile ilgili yapılan çalışmalar için bkz; Amir Hassanpour and Shahrzad Mojab, "Kurdish Diaspora", Melvin Ember, Carol R Ember and Ian Skoggard (Ed), **Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures Around the World**, İçinde (214-224), New York: Kluwer Academic, Vol. 1, 2004; Diane E. King, "Back from the 'Outside', Returnees and Diasporic Imagining in Iraqi Kurdistan", **International Journal on Multicultural Societies (IJMS)**, Vol.10, No.2, 2008, s.208-222; Khalid Khayati, "From Victim Diaspora to Transborder Citizenship?: Diaspora Formation and Transnational Relations Among Kurds in France and Sweden", (**Yayımlanmamış Doktoraz Tezi**, Linköping University Electronic Press, 2008); Ann-Catrin Emanuelsson, "Transnational Dynamics of Return and the Potential Role of the Kurdish Diaspora in Developing the Kurdistan Region", **Advanced Research and Assessment Group**, Special Series 08/31, Defence Academy of the United Kingdom, December 2008; Mino Alinia, Östen Wahlbeck, Barzoo Eliassi and Khalid Khayati, The Kurdish Diaspora: Transnational Ties, Home, and Politics of Belonging", **Nordic Journal of Migration Research**, No. 4.2, 2014, s.53-6.

bugün 34 temsilciliğin olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁵ 2007 yılında kurulan Dış İlişkiler Departmanı IKBY'nin son on yılında başarılı politikalar uygulamaktadır.⁴⁷⁶

Tablo 12

IKBY'de Geçerli Yabancı Temsilcilikler

İran Konsolosluğu (Erbil ve Süleymaniye)	Çekya Konsolosluğu	Birleşik Arap Emirlikleri Konsolosluğu	Slovakya Fahri Konsolosluğu
Rusya Konsolosluğu	Macaristan Konsolosluğu	Polonya Büyükelçiliği Konsosluk Dairesi	Brezilya Fahri Konsolosluğu
Almanya Konsolosluğu	Hollanda Konsolosluğu	Avusturya Ticaret Ofisi	İspanya Fahri Konsolosluğu
Fransa Konsolosluğu	Kuveyt Konsolosluğu	Bulgaristan Ticaret Ofisi	AB Heyeti - Erbil İrtibat Ofisi
Türkiye Konsolosluğu	Sudan Konsolosluğu	Kanada Ticaret Büyükelçiliği	Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı
İngiltere Konsolosluğu	İtalya Konsolosluğu	Yunanistan Ticari ve Ekonomik İlişkiler	AB Heyeti - Erbil İrtibat Ofisi
ABD Konsolosluğu	Suudi Arabistan Konsolosluğu	Hindistan Konsolosluğu	Kore Uluslararası İşbirliği Ajansı
Ürdün Konsolosluğu	Kore Konsolosluğu	Japonya Büyükelçiliği	UNAMI Bölge Temsilciliği
Mısır Konsolosluğu	İsveç Büyükelçiliği	Danimarka Fahri Konsolosluğu	Uluslararası Kızıl Haç Komitesi Bölge Müdürlüğü
Filistin Ulusal Yetkili Başkonsolosluğu	Romanya Konsolosluğu	Belarus Fahri Konsolosluğu	Birleşmiş Milletler Irak Misyonu

Kaynak: KRG, Department of Foreign Relations <http://www.dfr.gov.krd>

IKBY'nin diplomaside sürdürdüğü arayışı yurt dışında açtığı temsilcilikler yoluyla da kurumsallaşmaya gitmektedir. Hâlihazırda içinde ABD, AB ve Almanya gibi ülke ve birliklerin olduğu 14 ülkede temsilcilikleri bulunmaktadır.

Tablo 13

IKBY'nin Yurt Dışında Geçerli Temsilcilikleri

Avusturalya	İsveç	İran
Avusturya	İsviçre	İtalya
AB IKBY Misyonu	Birleşik Krallık	Polonya
Fransa	ABD	Rusya
Almanya	İspanya	

Kaynak: KRG, Department of Foreign Relations <http://www.dfr.gov.krd>

⁴⁷⁵ Mewan Dolamari, "Three Countries to Open, Upgrade Representative Offices in Kurdistan", **K24**, 4 Ocak 2017.

⁴⁷⁶ age.

İKBY için 2016 yılı, diplomaside önemli bir yıl olarak tarihi kayıtlara geçti. DAEŞ ile devam eden savaş, peşmerge güçlerinin durumu ve Musul operasyonu gibi birbiri ile bağlantılı meselelerden dolayı İKBY'nin başkenti Erbil tüm yıl boyunca uluslararası diplomasi trafiğinde önemli bir sahnede yer aldı. İKBY'ye gerçekleştirilen üst düzey ziyaretler, Kürt bölgesinin uluslararası arenada önemli bir müttefik haline geldiğini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Diploması trafiğindeki yoğunluk ve ülkeye gelen önemli ülke ve kurumların temsilcilerin detayları aşağıdaki listede yer almaktadır.

Tablo 14

Kürtlerin Diploması Yılı (2016)

10 Ocak	Hollanda Başbakan Yardımcısı Lodwıjk Assche, Savunma Bakanı Jeanine Hennis ve Hollanda Kraliyet Ordusu Komutanı General Tom Middendorp, Hollanda Büyükelçisi Jan Waltmaz ve Hollanda Erbil Konsolosu Van Der Zandı Erbil'de İKBY temsilcileri ile toplantı gerçekleştirdi.
11 Ocak	İtalya Bağdat Büyükelçisi Marco Carnelos ve diplomatlardan oluşan heyet Erbil'e geldi. Heyet Başkan Mesud Barzani ile biraraya geldi. Görüşme sonunda İtalya Hükümeti, Peşmerge Güçleri'ne yaptıkları askeri desteği artıracaklarını açıkladı.
14 Ocak	İngiltere Savunma Bakanlığı Özel Temsilcisi Korgeneral Tom Beckett, başkente gelerek Başkan Barzani'yle görüştü. Tom Beckett görüşmede, ülkesinin Peşmerge Güçleri'nin gösterdiği mücadeleyi takdirle karşıladığını dile getirdi.
21 Ocak	ABD Merkez Kuvvetler Komutanı Lloyd Austin ve General Joseph Votel, Erbil'i ziyaret ederek IŞİD'e karşı yürütülen savaş hakkında bilgi aldı.
24 Ocak	İKBY Başkanı Mesud Barzani, ABD Irak Büyükelçisi ile görüşme gerçekleştirdi.
7 Şubat	Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği'nden (AB) oluşan ortak bir heyet Erbil'i ziyaret etti.
9 Şubat	Birleşmiş Milletler Irak Özel Temsilcisi Jan Kubis İKBY yetkilileriyle görüştü.
17 Şubat	İngiltere Dışişleri Bakanı Philip Hammond, Erbil'e gelerek Başkan Mesud Barzani ile görüştü.
26 Şubat	Erbil'e gelen BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon, önce Başkan Mesud Barzani, ardından da Başbakan Neçirvan Barzani ile görüştü. Ban Ki-moon, ziyareti sırasında bölgedeki mülteci kamplarını ziyaret etti.
7 Nisan	BM, AB, G7 ülkeleri ve Dünya Bankasından oluşan ortak bir heyet İKBY'yi ziyaret etti
12 Nisan	Fransa Savunma Bakanı Jean-Yves Le Drian ve beraberindeki heyet Erbil'i ziyaret etti.
14 Nisan	Yeni ABD Merkez Kuvvetleri Komutanı (CENTCOM) General Joseph Votel, Erbil'e gelerek Başkan Barzani ile görüştü. Votel, görüşmede IŞİD savaşı hakkında bilgi aldı.
17 Nisan	Başkan Barzani, İngiltere Dışişleri Bakanı Philip Hammond'u kabul etti.
22 Nisan	ABD Genelkurmay Başkanı Joseph Dunford başkent Erbil'i geldi.
26 Nisan	BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon ile beraber bir heyet İKBY'ye geldi.

28 Nisan	Kanada Genelkurmay Başkanı General Jonathan Vance, Erbil'e geldi. Aynı günün akşamı ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden, Erbil'e gelerek Başkan Mesud Barzani ile görüştü.
10 Mayıs	İtalya Savunma Bakanı Ronerta Pinotti, Erbil'e bir ziyaret gerçekleştirdi.
11 Mayıs	Macaristan Savunma Bakanı Istvan Simicsko ve beraberindeki heyet Erbil'e gelerek Başkan Barzani ile görüştü.
12 Mayıs	Fransa Savunma Bakanı Jean-Yves Le Dria ve beraberindekilerle Erbil'i ziyaret etti.
14 Mayıs	ABD Merkez Kuvvetleri Komutanı General Joseph Votel Başkan Barzani ile görüştü.
15 Mayıs	İran İstihbarat Servisi'nden (İtlaat) bir heyeti Erbil'e geldi. Heyet önce Başkan Barzani, ardından da Değişim Hareketi (Goran) lideri Neşirvan Mustafa ile görüştü.
12 Temmuz	ABD Savunma Bakanlığı ile Peşmerge Bakanlığı arasında ilk askeri anlaşma imzalandı. Erbil'in Salahaddin (Pirmam) ilçesinde düzenlenen imza törenine Başkan Barzani, ABD Savunma Bakanlığı Uluslararası Güvenlik İşlerinden Sorumlu Ellisa Slotkin ve İçişleri Bakanı Kerim Şengali katıldı. Aynı gün Kanada Savunma Bakanı Harjit Sajjan da Erbil'i ziyaret etti.
23 Temmuz	Başkan Barzani, ABD'nin Bağdat Başkonsolosluğu'ndan bir heyetle bir araya geldi. Görüşmede Başkan Barzani, IŞİD'e karşı oluşturulan koalisyon ülkelerinin düzenlediği toplantıya IKBY'ye davet edilmemesini sert bir şekilde eleştirdi.
15 Eylül	ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Antony Blinken, Erbil'e gelerek Başkan Mesud Barzani ile görüştü.
22 Eylül	İngiltere Savunma Bakanı Michael Fallon, Erbil'i ziyaret etti. Aynı gün ABD Merkez Kuvvetleri Komutanı (CENTCOM) General Joseph Votel de Erbil'e geldi.
23 Eylül	Almanya Savunma Bakanı Ursula Von Der Leyen, Erbil'e gelerek önce Başkan Barzani, ardından Başbakan Neçirvan Barzani ile görüştü. Von Der Leyen daha sonra peşmergelerin eğitim gördüğü kampları ziyaret etti. Aynı gün Başkan Barzani, ABD Savunma Bakanı Ashton Carter'ı kabul etti.
25 Ekim	İsveç Başbakanı Stefan Löfven, Erbil'e gelerek Başkan Barzani ile görüştü.
3 Aralık	İngiltere Uluslararası Kalkınma Bakanı Rory Stewart, Erbil'i ziyaret etti. Rory Stewart, ziyaret sırasında önce Başkan Barzani, ardından da Başbakan Neçirvan Barzani ile görüştü.
10 Aralık	Başkan Barzani, 1990'lı yıllarda Kürt Bölgesi'nde görev yapan eski ABD'li komutanlardan oluşan heyeti kabul etti.
11 Aralık	ABD Savunma Bakanı Ashton Carter Erbil'e geldi.
18 Aralık	Başkan Barzani, Hollanda Dışişleri Bakanı Bert Koenders, Belçika Dışişleri Bakanı Didier Reynders ve Lüksemburg Dışişleri Bakanı Jean Asselborn'ı kabul etti. Avrupalı dışişleri bakanları, Başkan Barzani'nin ardından Başbakan Neçirvan Barzani ile bir araya geldi.

Kaynak: Rudaw, "2016 li Kurdistanê Sala Dîplomasiyê Bû", 25 Aralık 2016.

5.3. Ekonomik Yapıyı Özerkleştirme Çabası

Saddam döneminde Kürtlerin yaşadığı siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar 1992'de ilan edilen *de facto* özerk yapıyla kısmi olarak azaltılmıştı. Ancak ambargolar, siyasi çekişmeler ve ekonomik imkânların sınırlı olmasından dolayı pek başarı sağlanamadı. Bunun önündeki engeller içerisinde Kürtlerin kendi aralarında yaşadıkları sorunlarla birlikte yabancı devletlerin yeteri kadar siyasi ve ekonomik destek

sağlamaması da etkiliydi. Nitekim Kürtlerin *de facto* bölgesel yönetim sahibi oluşu sürecinde dış desteğin etkisi büyük rol oynamıştı. Saddam'ın iktidarını sona erdirilmesi sonrasında Irak'ta inşa edilen federal yapı içerisinde Kürtlerin *de jure* statüye kavuşmalarıyla sonuçlandı. Kürtlerin siyaseten muhatap alınmasının yanında, ekonomik açıdan da 2003 öncesi OFFP ile petrol gelirlerinden aldıkları yüzde 13 payın yüzde 17'ye yükseltilmesi büyük bir kazanım oldu. Bu yeni süreçle beraber, IKBY yerleşim yerlerinin imarı ve modernize edilmesini öncelerken yeni sanayilerin kurulması, iletişim, bilgisayar ve internet ağlarının gelişmesine de önem verdi. Irak işgalinden sonra IKBY'deki güven, barış ve istikrar ortamı yabancı şirketler ile birçok yatırım sözleşmenin imzalanmasını sağlayan önemli bir faktör oldu.

Bu süreçlerde IKBY, 2003'ten sonra⁴⁷⁷ izlediği politikalarla Irak merkezi hükümetinin politikalarından olabildiğince özerk kaldı. Nihayetinde, Kürtler federal yönetim modeli ile Irak'a anayasal olarak bağlanan IKBY'ye rağmen siyasi, askeri, toplumsal ve ekonomik yapısıyla merkezi hükümetten özerk politikalar yürüttü. Kürtlerin, rejim ile yaşadıkları tarihsel tecrübeler kendi yönetimlerine karar vermelerini ve bu yönde politikaları hayata geçirmelerini sağlamaktaydı. Bağdat ile karşı karşıya gelmelerine neden olan ciddi sorun alanlarına rağmen bu politikalarda ısrarcı olduklarını ve kolay vazgeçmeyeceklerini göstermektedirler. Özellikle Bağdat ile en fazla yaşanan sorun alanları arasında izlenen ekonomi politikalarında görülmektedir.

Ortadoğu bölgesi ve Irak merkezi hükümeti yapısına nazaran daha neo-liberal bir politika izleyen IKBY yatırım çekme noktasında da önemli teşvikler sağlayan bir yapıya sahiptir. IKBY'nin doğal kaynakların keşfi, geliştirilmesi, üretimi ve ihracatında izlediği politikalarda Bağdat ile karşı karşıya gelmektedir. IKBY'nin doğal kaynakların keşfi ve üretimi konularında uluslararası enerji şirketleri ile imzaladığı anlaşmaları ancak bağımsız bir devlet düzeyinde görülebilecek derecededir. IKBY'nin enerji sektörü üzerinden küresel şirketlerle geliştirdiği ilişkiler olası bir bağımsızlık durumunda konumunu ciddi oranda güçlendirmektedir. Ortadoğu'daki kaosu fırsata çevirme yönünde petrol ve gaz kaynaklarını doğrudan ihraç etme kapasitesini geliştirmek isteyen Erbil,

⁴⁷⁷ 1992'den sonra uygulanmasına rağmen *de facto* özerk yapının içeride ve dışarda meşruiyet zemininden yoksun olması mevcut yapının kendi içinde kurumsallaşması zayıf olmuştur.

ihtilafli bölgelerdeki güvenlik sorunundan yararlanarak bu yerleri de kontrol altına almaktadır. Hiç şüphesiz bu gelişmelerin temelinde zengin enerji kaynaklarına sahip bölgedeki kaynakların ekonomik özerkliğe ve siyasi güce tahsis etme arayışında olmasında yatmaktadır.

IKBY 5,3 milyon nüfusu ile Hollanda'dan daha büyük ve Lübnan'ın yaklaşık dört katı genişliğinde 40.000 km² sahip bir bölgeyi kapsamaktadır. IKBY tarafından yönetilen bu bölgeye, Irak merkezi hükümeti ile ihtilafli olan yerlerin dahil edilmesi durumunda iki katına kadar genişlemektedir.⁴⁷⁸

IKBY'nin ekonomik göstergeleri analiz edildiğinde, büyüme rakamı 2012 yılında yüzde 12 ve 2013 yılında yüzde 8 olarak gerçekleşirken GSYH'si 26,5 milyar dolar seviyelerine ulaştı. IKBY'de kişi başına düşen geliri 2002 yılında 800 dolar civarında iken, 2013 yılında 7 bin dolar seviyelerine kadar çıktı. IKBY, DAES ile beraber yaşanan güvenlik ve istikrar sorunu ile beraber, içine girdiği mali kriz dolayısıyla istihdam kaybı yaşamış ve işsizlik oranlarının yüzde 8 olduğu 2013 yılına nazaran 2015'te yüzde 11 seviyelerine yükselmiştir.⁴⁷⁹ IKBY'nin yatırım, bütçe, kamu sektörü, ticaret, tarım ve bankacılık sektörlerinin 2003 sonrası durumu aşağıda yer almaktadır.

⁴⁷⁸ DAES saldırıları sonucu ihtilafli bölgelerin durumu *de facto* Kürt yönetiminin kontrolüne geçmiş ve yeni durumda IKBY'nin kontrolü altındaki topraklar 30 bin km² daha genişlemiştir. Bu IKBY'nin Irak merkezi hükümetine karşı hak iddia ettiği 78 bin km² sahanın 71 bin km² kısmının kontrol edilmesi anlamına gelmektedir. Salih Bilici ve Muhammet Kurşun, "Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Topraklarını Genişletti", **AA**, 18 Mart 2016; "The People of the Kurdistan Region", Kurdistan Regional Government", <http://www.gov.krd/p/p.aspx?l=12&p=214> (10 Haziran 2017).

⁴⁷⁹ "Kurdistan Review", **Invest in Group**, 2016, age.

Tablo 15**IKBY'nin Ekonomik Görünümü**

Nüfus	5,3 milyon
GSYH (2013)	26.5 milyar dolar
Büyüme oranı (2013)	8%
KBDG (2013)	7.000 dolar
Bütçe (2013)	17.5 milyar dolar
Enflasyon (2013)	7%
Okuma-Yazma Oranı	93%
Yabancı şirket Sayısı	2995
Doğrudan Yabancı Yatırım (2006-2016)	6.1 milyar dolar
Toplam Yatırım (2006-2016)	46.95 milyar dolar
İşsizlik (2015)	11%
İşgücü	2.1 milyon

Kaynak: *Kurdistan Review*, Invest in Group, 2016

Irak merkezi hükümetten farklı bir dış politika izleyerek kendini farklılaştıran IKBY uyguladığı ekonomi politikaları ile de dikkat çekmektedir. Bu anlamda Irak'ın aksine IKBY yatırım çekebilmek amacıyla 2006 yılı Temmuz ayı içerisinde yeni yatırım kanununu imzalayarak 2007 yılının başında yürürlüğe koymuştur. IKBY, hazırlayıp yürürlüğe koyduğu Yatırım Teşvik Kanunu ile yatırım yapmak isteyen yabancılara önemli avantajlar sağlamaktadır. Yatırım Teşvik Kanunu kapsamında yatırımcılar için üretime ya da hizmet vermeye başladığından itibaren on yıl veya daha uzun süre için şirketlere tanınan gelir vergisi muafiyeti sağlamaktadır. Yine yatırımcılara yatırım için arazilerinin ücretsiz tahsis edilmesi ya da uygun şartlarda kiralanması ve yatırım projelerinde kullanacakları ham madde ve donanımların beş yıllık gümrük muafiyetine sahip olmasını getirmektedir. Aynı zamanda iş kurmak isteyen yabancılara yerel bir ortakla birlikte ya da tek başına yatırım yapma hakkı ve kazançlarını istedikleri ülkeye transfer edebilmelerine ve yabancı işçi çalıştırabilmelerine olanak sağlamaktadır. Bununla beraber IKBY özellikle teknoloji transferi yapan ve yerli işçi istihdam eden büyük ölçekli yatırımları daha stratejik görmekte ve teşvikleri bu yönde kullanmayı tercih etmektedir.⁴⁸⁰

⁴⁸⁰ "Investment Law in the Iraqi Kurdistan Region", **Kurdistan Board of Investment, The 2006 Investment Law**, <http://www.kurdistaninvestment.org/docs/Investment%20Law.pdf> (13 Mayıs 2017); "Determined to Grow: Economy", **Invest In Group**, <http://investingroup.org/review/236/determined-to-grow-economy-kurdistan/> (Ekim 2013).

Irak'ın geriye kalan yerlerine göre en güvenli ve istikrarlı bölgesi kabul edilen Kürt bölgesindeki yatırımlarda yıldan yıla önemli artış sağlanmıştır. Irak'ın diğer yerlerine göre IKBY çektiği sermaye ve hayata geçirdiği projeler ile önemli ilerlemeler kaydetmiştir. IKBY'de 2006-2016 arasında toplamda 46,953 milyar dolar yatırım gerçekleşmiştir. Bu yatırımlar için 767 yatırım projesi lisansı üç vilayette (Erbil, Süleymaniye ve Duhok) toplam 52 bin 799 dönüm arazi tahsis edilmiştir. Yatırımlarda büyüme oranı 2006'da yüzde 1,18 iken 2016 yılında yaklaşık yüzde 40'a yükselmiştir.

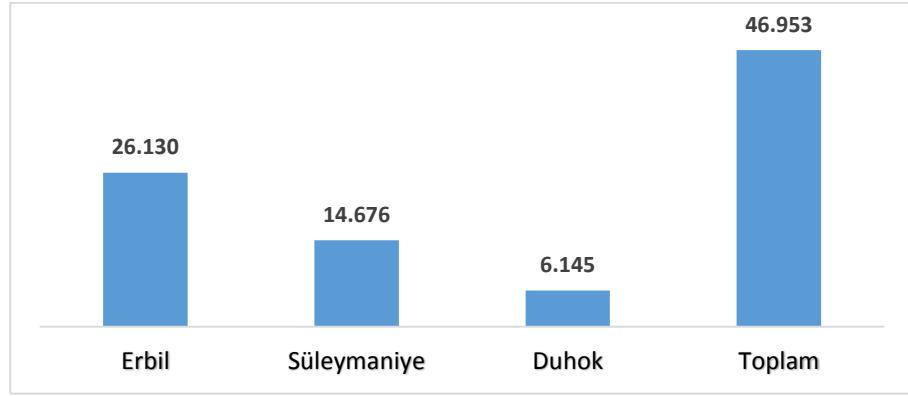
Tablo 16

IKBY Yatırım Bilgileri (2006-2016)

Yatırım Türü	Proje Sayısı	Yatırım Değeri %	Yatırım Değeri (milyon dolar)	Tahsis Edilen Arazi (dönüm)
Ulusal	690	78.41	36.816	42.928
Yabancı	47	13	6.105	4.617
Proje Ortaklığı	30	8.59	4.032	5.254
Toplam	767	100	46.953	52.799

Kaynak: Kurdistan Region, Board of Investment.

Yatırımların şehirlere göre dağılımına bakıldığında Erbil 26.130 milyar dolar ile en fazla yatırımın yapıldığı şehir olurken, Süleymaniye 14.676 milyar dolarla ikinci ve Duhok 6.145 milyar dolarla üçüncü sırada yer almaktadır. Bu şehirlerde on yıllık süre zarfında yapılan yatırımların dağılımında IKBY'nin yükselen yıldızı konumundaki başkent Erbil'in öne çıktığı görülmektedir. IKBY'nin başkenti oluşu ve büyük stratejik değerinden dolayı yerli ve yabancı yatırımlarda Erbil öne çıkmaktadır. Genel olarak 2006-2016 yılları arasında yapılan yatırımların en fazla Erbil'de gerçekleştiği ve zamanla şehrin uluslararası diplomasi trafiğinde ön plana çıkartıldığı görülmektedir. Proje ortaklığı yatırımlarında ise Süleymaniye'de, Erbil ve Duhok'a göre daha fazla yatırım yapıldığı dikkat çekmektedir.

Grafik 5. Yatırımların Dağılımı (2006-2016, Milyar dolar)

Kaynak: Kurdistan Region, Board of Investment.

Tablo 17

Yatırım Projelerin Değeri (2006-2016, Milyar dolar)

Şehir	Ulusal	Yabancı	Proje Ortaklığı	Toplam
Erbil	20.481	4.731	0,92	26.130
Süleymaniye	12.175	0.31	2.470	14.676
Duhok	4.158	1.343	0,64	6.145
Toplam	36.815	6.104	4.032	46.953
Payı %	78.41	13	8.39	100

Kaynak: Kurdistan Region, Board of Investment.

IKBY'ye yapılan yatırımların sektörlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Söz konusu yıllarda konut sektörü ve sanayi sektörü yatırımların en fazla gerçekleştirdiği alanlar arasında yer almaktadır. Bu yıllarda sanayi sektörüne 17,5 milyar dolarlık yatırım yapılırken, konut sektörüne ise 15 milyar dolara yakın bir yatırım gerçekleştirilmiştir. IKBY'nin güvenilir ve istikrarlı yapısı dışardan göç almasını ve artan nüfus ihtiyacını karşılamak için konut sektörüne daha fazla yatırım çekmesini sağlamaktadır. Bu iki sektörden sonra turizm sektörü yüzde 14,6 payı ve 6,8 milyar dolar yatırım değeri ile üçüncü sırada yer almaktadır. Diğer sektörlere bakıldığında ticaret yüzde 8,66, sağlık yüzde 1,9, banka yüzde 1,61, tarım, eğitim ve haberleşme sektörlerinde yüzde 1,5 civarındadır.

Tablo 18**IKBY'nin Sektörlere Göre Yatırım Proje Sermayeleri (2006-2016)**

Sektörler	Yatırım Değeri (milyon dolar)	Toplam Yatırımlarda Payı (%)
Tarım	725	1.54
Sanat	12	0.03
Bankalar	753	1.61
Haberleşme	221	0.47
Eğitim	709	1.51
Sağlık	894	1.9
Konut	14.985	31.92
Sanayi	17.457	37.18
Hizmet	85	0.18
Spor	92	0.2
Turizm	6.848	14.59
Ticaret	4.064	8.66
Taşıma	104	0.22

Kaynak: Kurdistan Region, Board of Investment.

Aşağıdaki tabloda 2006-2016 yılları arasında IKBY'ye gelen yabancı yatırımların ülkelere göre dağılımı yer almaktadır. IKBY'deki yabancı yatırımların yüzde 54,29'ını oluşturan Birleşik Arap Emirlikleri 3.314 milyar dolar değerindeki yatırımı ile en fazla yabancı yatırım yapan ülke konumundadır. Birleşik Arap Emirlikleri'nden sonra yaptığı dokuz adet proje ve 1.016 milyar dolar yatırım değeriyle ile ikinci sırada olan Lübnan ve hemen hemen aynı yatırım oranı ve dokuz adet proje ile Türkiye yer almaktadır. IKBY'deki 1.015 milyar dolar yatırımı ile üçüncü sırada olan Türkiye gerçekleştirdiği fazla sayıdaki projeleriyle (15 adet) diğer ülkelerden ayrılmaktadır. Şüphesiz Türkiye'nin bu kadar projeyi hayata geçirmesinin arkasında çok sayıda inşaat projesini hayata geçirmiş olması vardır. 2006-2016 yılları arasında 15 ülkenin 47 yatırım projesi lisansı aldığı bölgesel yönetimden toplamda 6.10 milyar dolar yabancı yatırım gerçekleşmiştir.

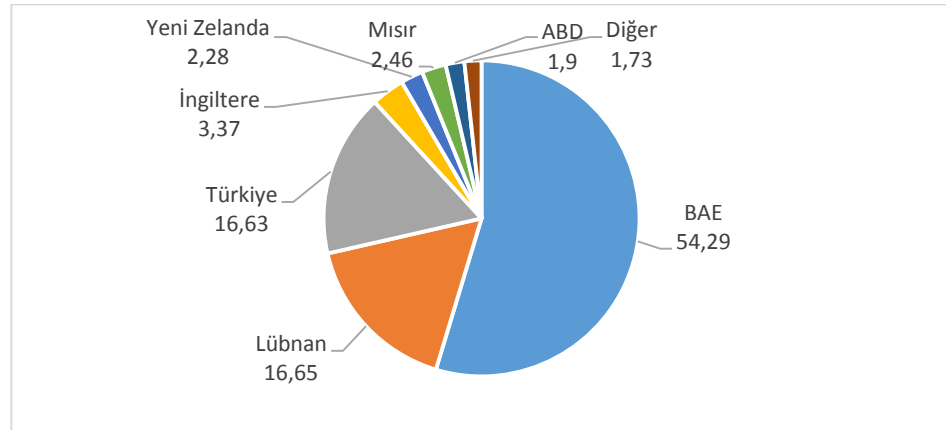
Tablo 19

IKBY'ye Gelen Yabancı Yatırım (Ülkelere göre, 2006-2016)

Ülke	Proje Sayısı	Yatırım (milyon dolar)
Birleşik Arap Emirlikleri	3	3.314.216
Lübnan	9	1.016.281
Türkiye	15	1.015.182
İngiltere	2	205.720
Mısır	1	150.000
ABD	4	115.822
Almanya	3	80.055
İran	2	25.440
İsveç	1	13.500
Kuveyt	1	10.570
Suriye	1	8.300
Lübnan/Fransa	1	7.082
Rusya	1	2.805
Gürcistan	1	0.600

Kaynak: Kurdistan Region, Board of Investment.

Yabancı ülkelerin on yıllık süre zarfında IKBY'ye yaptıkları yatırımlar aşağıdaki grafikte gösterilmektedir. Söz konusu yabancı yatırımlarda ilk dört ülkenin (Birleşik Arap Emirlikleri, Lübnan, Türkiye ve İngiltere) paylarının toplam yatırımların yüzde 90'ından fazlasını oluşturduğu dikkat çekmektedir. Diğer önemli bir husus da IKBY'de faaliyet gösteren 2500 şirket arasında yaklaşık 1000 şirket ile Türkiye piyasayı domine ederken Birleşik Arap Emirlikleri, Lübnan, İngiltere, ABD ve Almanya 100 şirketi ile bölgede faaliyet göstermektedir.⁴⁸¹

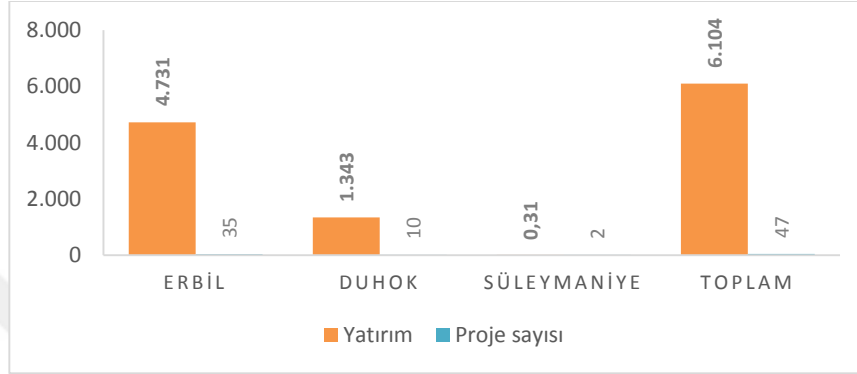

Grafik 6. IKBY'de Ülkelerin Yabancı Yatırımlardaki Payı (2006-2016, Yüzde)

Kaynak: Kurdistan Region, Board of Investment.

⁴⁸¹ Invest in Group, *Kurdistan Review*, s.41-42.

Yabancı yatırımların şehirlere göre dağılımında Erbil'e yapılan yatırım rakamları ve projeler dikkat çekmektedir. Yapılan 47 projenin 35'i Erbil'de gerçekleşirken, bunların toplam projeler içerisinde payları yaklaşık yüzde 75'e karşılık gelmektedir. Yatırım miktarı değerine bakıldığında ise yapılan 4,73 milyar dolar yatırım ile toplam yatırımların yüzde 77,5'i başkent Erbil'de gerçekleşmiştir.

Grafik 7. Yabancı Yatırımların Dağılımı (2006-2016, Milyar dolar ve yüzde)

Kaynak: Kurdistan Region, Board of Investment.

Irak'ın işgalinden sonra yeniden inşası ve federalizm tartışmaları esnasında IKBY'nin bütçeden alacağı pay gündeme geldi. IKBY'nin bütçe payı tartışması 2005 yılındaki seçimlerden sonra merkezi hükümet ve bölgesel yönetim arasında ihtilafa neden oldu. Ancak 2003 yılından önce bütçeden yüzde 13 pay alan IKBY'nin nüfusa göre payı yeni dönemde yüzde 17 olarak belirlendi. Bağdat ve Erbil arasında bütçe konusu anlaşıldığı ilk yıllardan sonra düzenli bir şekilde ödendi. Küresel piyasalardaki enerji fiyatlarının ve talebin canlı olması sonucu ekonomik yapı pozitif yönde ilerlemeler gerçekleştirdi. Diğer taraftan Arap Baharı sonrası ülkelerin izlediği güvenlik odaklı politikalar Irak'ta da etkisini kısa sürede gösterdi. Maliki döneminde Irak merkezi hükümetinin izlediği mezhepçi politikalar sebebiyle IKBY'nin bütçeden aldığı payda kesintiler meydana geldi. Irak merkezi hükümetinin IKBY için ayırdığı bütçe payının 2008-2013 yılları arasındaki oranı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. IKBY'nin bütçe payının yüzde 17'den yüzde 11 seviyelerine kadar düştüğü görülmektedir.

Tablo 20

IKBY'nin Federal Hükümetteki Payı (2008-2013)

	Irak Bütçesi	IKBY Payı	IKBY'nin Oranı
2008	42.312	6.375	17
2009	42.006	7.381	17
2010	51.446	12.480	16
2011	67.445	11.000	16.7
2012	85.272	10.500	11.02
2013	99.413	12.714	11.19
2014	-	-	-
2015	-	-	-

Kaynak: İraç Ministry of Finance, 2015

Diğer taraftan 2014 ve 2015 yılları arasında IKBY'nin bütçe payı Irak parlamentosu tarafından onaylanmadı. Irak merkezi hükümetinin DAES ile sürdürdüğü savaş hali, düşen petrol fiyatlarının etkisi ve bölgesel kaos ortamı ile IKBY'nin Türkiye üzerinden petrol ihracatına başlaması bütçe meselesini çıkmaza soktu. Böylece ülkedeki siyasi istikrarsızlık, savaş ortamından kaynaklanan durum ve bölgesel yönetimin bağımsızlık yönünde izlediği politikaları Bağdat ile Erbil'i siyasi gerilim ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya getirdi. Bu sorun gelirin yüzde 95'i petrole bağımlı olan IKBY için büyük bir ekonomik kriz anlamına gelmekteydi.⁴⁸² 2005 sonrası IKBY düzenli bütçe geliri aldığı yıllarda dinamik ve canlı ekonomik yapısıyla büyük bir değişim göstermiştir. Kürtlerin önemli bir enerji arzı oyuncusu olarak küresel piyasalara girmeye hazırlandığı bu yıllar, bölgesel yönetim için yükselen potansiyel piyasa durumu olarak görüldü. Irak Başbakanı Maliki'nin izlediği mezhepçi ve rahatsız edici politikaların yanında Kürtlere karşı sert söylemleri IKBY'yi ekonomik kaynaklarını daha bağımsız kontrol etmeye itti. Böylece 2014 yılının başında IKBY'nin Türkiye üzerinden petrol ihraç etmesi üzerine Irak merkezi hükümeti ile aralarında yaşanan önemli bir problem alanı olarak bütçe meselesini ortaya çıkardı. Erbil'in hem içeride hem de dışarıda siyasi, askeri ve ekonomik politikalarda izlediği özerk tutumundan rahatsız olan Bağdat 2014 yılının başında

⁴⁸² Irak federal hükümet parlamentosunun siyasi istikrarsızlık, düşen petrol fiyatları ve DAES ile savaş koşullarından ötürü IKBY bütçesini onaylamadığından ötürü 2014 ve 2015 yılı bütçe verileri mevcut değildir. Kamran Saed, "The Impact of Fiscal Policy in Achieving Economic Reform: A Study of Kurdistan Region-Iraq Between Year 2008-2015", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Faculty of Management and Economics, 2016).

IKBY'nin yüzde 17'lik bütçe payını ve memur maaşlarını ödemedi.⁴⁸³ IKBY'nin konjonktürel olarak yaşadığı sorunların üstüne gelen bütçe payının ödenmemesi IKBY'yi memur maaşlarını bile ödemeyecek duruma düşürerek büyük bir mali krize soktu.⁴⁸⁴ Bütçe payında kesintiye gidilmesi ve güvenlik boşluğu sorunları IKBY'nin 2013 yılına göre 2014'te ekonomik büyümesi GSYH'nin yüzde 49,5 oranında daralmasına sebep oldu ve hükümet gelirleri 2013 yılında GSYH'nin yüzde 87'sini oluştururken 2014 yılında bu oran yüzde 38'e düştü. Ekonomik bir tsunami olarak anılan bu durum kamu yatırımlarının ve birçok büyük projenin durmasına neden oldu.

Bu gelişmelerden sonra, sorunu çözmek için taraflar biraraya gelerek petrol ihracatı ve IKBY'nin bütçesinin ödenmesi konusunda anlaşta. 2014 yılının sonuna doğru Irak merkezi hükümeti ile yapılan anlaşmaya göre IKBY'nin Kerkük dahil olmak üzere 550 bin varil/gün petrolü Irak Petrol Ajansına (SOMO) teslim etmesi karşılığında, Bağdat Erbil'in bütçe payını tekrardan ödemeyi kabul etmişti. Ancak aradan geçen birkaç ay sonunda Bağdat'ın üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmemesi üzerine IKBY 2015'in ortasından itibaren doğrudan petrol ihracatına başladı.⁴⁸⁵ Bağdat IKBY için anlaşılan payı ödeyememesinin sebebini bütçe yetersizliği şeklinde açıkladı. Tabii bu süreçte meselenin asıl sorumlusu olarak taraflar birbirlerini suçlarken, Maliki'nin mezhepçi ve sert politikalarla Kürtlere düşmanlık etmesi içeride ve dışarıda "Bağdat'ın suçu" olarak algılandı. IKBY Maliye Bakanı Yardımcısı Rabar Sıdıg, Irak merkezi hükümetinin 2005-2016 yılları arasında IKBY'ye 70 milyar Irak dinarını ödemediğini belirtti.⁴⁸⁶ Bunun aynı zamanda Irak merkezi hükümetinin IKBY'nin olası bir şekilde güçlenmesi ve ayrılması veya bağımsız politikalar izlemesinin önünün kesilmesi için izlediği bir politik tercih olduğu Erbil tarafından kamuoyuna duyuruldu.

Diğer taraftan 2017 yılı bütçesi için IKBY'nin payı 10.2 milyar dolar olarak açıklanırken bu miktar Irak'ın yaşadığı mali krizin etkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu durumun en büyük sebepleri hiç şüphesiz düşen petrol fiyatları ve DAES'in

⁴⁸³ Rudaw, "Erbil'e 10 Milyar Dolar!", 28 Ağustos 2016.

⁴⁸⁴ Bütçe payının kesilmesi, DAES ile sürdürülen savaş, mülteci sorunu ve petrol fiyatlarının düşmesi sonucu gelirlerinin yüzde 95'i petrole bağımlı olan IKBY'yi mali krize sokmuştur. Meydana gelene bu mali krizin büyüklüğünü ve etkisini vurgulamak için *ekonomik tsunami* tabiri kullanılmıştır.

⁴⁸⁵ Rudaw, "Erbil'e 10 Milyar Dolar!", 28 Ağustos 2016.

⁴⁸⁶ Hevidar Ahmed, "KRG: Kurdistan's Economic Conditions Will Improve in 2017", Rudaw, 13 Ocak 2017.

meydana getirdiği savaş haliydi. Irak merkezi hükümeti ve IKBY arasında imzalanan petrol anlaşmasına göre IKBY'ye ayrılan bu pay için petrol fiyatının 35 dolar bazında hesaplandığı açıklanmıştı.⁴⁸⁷

2014 yılında IKBY, DAES tehdi ve Bağdat ile yaşanan bütçe krizi nedeniyle mali olarak zor bir sürece girdi. DAES'in neden olduğu kaos ortamı ve savaş halinden kaçan milyonlarca insan güvenli ve istikrarlı gördükleri bölgesel yönetime sığındı. Böylece insanların iç göçmen ya da sığınmacı şeklinde bölgeye sığınması sosyo-ekonomik boyutta yeni sorunlar getirdi. Güvenlik endişesi IKBY'ye sığınan yaklaşık 1,8 milyon insanın sosyo-ekonomik boyutlarıyla birlikte yönetişimini gerekli kıldı. Bununla beraber petrol fiyatlarının düşüş göstermeye başlaması IKBY'nin tsunami olarak adlandırdığı bir ekonomik krize girmesine sebebiyet verdi.⁴⁸⁸ Bölgesel yönetim içinde bulunduğu ekonomik türbülansı aşmak için Bağdat'tan bağımsız olarak petrol ihracatına başlamadı. Fakat bu girişim sürdürülebilir olmadı. IKBY Şubat 2016'da içinde bulunduğu mali kriz ve DAES saldırılarından dolayı ekonomik krizin derinleşmesini önlemek amacıyla bölgesel yönetimdeki tüm memurların maaşlarının azaltıldığını ve kesintiye gidildiğini açıkladı. Bölgenin güvenliğini sağlayan peşmerge güçleri dışındaki maaşı yüksek olan memurlardan daha çok, maaşı az olanlardan ise daha az kesinti yapılacağı bildirildi. IKBY'de memur ve emekli olarak maaş alan yaklaşık 1,4 milyon kişi vardır ve aylık 750-800 milyon dolar sadece maaşlar için ödenmesi gerekmektedir. Bu gelişmeler üzerine Erbil, Bağdat'ın petrol geliri karşılığında maaşların gönderilmesi teklifini kabul etti.⁴⁸⁹ Memur maaşlarında yaşanan kesinti ve gecikmeler bölgesel yönetimdeki memurların protesto gösterilerine neden oldu. 2016 yılının başında memur ve emekli maaşlarında yüzde 25 ila 75 arası kesintiye gidilmesi bölgesel yönetimde hem reel sektör hem de özel sektör için olumsuz bir etki oluşturdu. Kamu çalışanlarının maaşlarında kesintiye gidilmesi mal ve hizmet tüketimine yönelik talebi ciddi biçimde azalttı.

IKBY'de kamu sektörünün ekonomik yapı üzerindeki rolü çok büyüktür. Kamu sektörünün domine ettiği IKBY'nin ekonomisinde kamu giderlerinin GSYH'ye oranı

⁴⁸⁷ Rudaw, "Erbil'e 10 Milyar Dolar!", 28 Ağustos 2016.

⁴⁸⁸ Reuters, "Economic 'Tsunami' Undermines War Against Islamic State in Iraq - Kurdish Deputy PM", 16 Ocak 2016.

⁴⁸⁹ AA, "IKBY'de Memur Maaşları Azaltıldı", 3 Şubat 2016; AA, "IKBY, Irak Başbakanı İbadi'nin Teklifini Kabul Etti", 16 Şubat 2016.

yüzde 50'nin üzerindedir ki, tüm Irak'ın yüzde 61'i oranındadır. Bu konuda yapılan çalışmalar, kamu sektörünün toplam işgücü oranının yaklaşık yüzde 53 oranında yer aldığını ve bu oranın diğer ülkelere göre çok yüksek olduğu yönündedir. Hatta 2006 yılından itibaren IKBY'de kamu sektörü en büyük istihdam oluşturan yerlerin başında gelmektedir. Hükümet kamu çalışanlarını istihdam ederek işsizliği azaltmaya çalışmaktadır ki, istihdam edilenlerin üçte ikisinin kamuda çalıştığı dikkat çekmektedir. Örneğin Türkiye'de kamu sektörünün işgücüne oranı yüzde 12, Ürdün'ün ise yüzde 26'dır. Bütçenin yüzde 50'sinden fazlasını memur ve emekli maaşları ile sosyal destek harcamaları ve sübvansiyonları (elektrik, yakıt, su temini ve tarım) kapsamaktadır. Vergiler ise toplam gelirlerin yalnızca yüzde 4,7'lik kısmını teşkil etmektedir. Buradan anlaşılan kamu harcamalarının ekonomik büyümenin birincil motoru durumunda olduğudur. Dünya Bankası tahminlerine göre IKBY'nin gelirleri yıllık yüzde 20, giderleri de ortalama yüzde 26 oranında artmaktadır. Bölgesel yönetim gelirlerinin çoğunu yatırım yerine özellikle maaşlar için bütçe harcamalarına ayırmaktadır. Aşağıdaki tablo IKBY'nin kamuda çalıştırdığı ve sosyal güvenlik için yaptığı ödemelerin sayısının ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.⁴⁹⁰

Tablo 21

IKBY'de Ödenen Maaşların Dağılımı

Kamu Çalışanları	720.000
Sosyal Güvenlik (özürlü, yoksul, aile vs.)	420.000
Emekli	220.000
Anlaşmalı	20.000
Toplam	1.380,00

Kaynak: KRG, Council of Ministers

Nitekim IKBY'deki ekonomik ortamın etkilenmesi; iş dünyasının yatırımlarının askıya alınması veya durdurulması, bölgesel yönetimin milli gelirin düşük kalması ve işsizlik oranının artışı gibi ekonomik büyüme ve refaha yönelik olumsuz etkisi

⁴⁹⁰ Kamu sektörünün IKBY'deki detayları için bkz; "The Kurdistan Region of Iraq - Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable", **World Bank**, (30 Mayıs 2016), <http://documents.worldbank.org/curated/en/708441468196727918/pdf/106132-WP-P159972-PUBLIC-EXECUTIVE-SUMMARY-of-KRG-Economic-Reform-Roadmap-post-Decision-Review-5-30-2016.pdf> (11 Mart 2017). "In the Best of Times and the Worst of Times: Addressing the Structural Weaknesses of Kurdistan Region's Economy", **Middle East Research Institute**, (Ocak 2016); **Invest in Group**, *Kurdistan Review*, age.

olmuştur.⁴⁹¹ Bu aynı zamanda ülkedeki enflasyonun kontrol edilmesini güçleştirmektedir. Savurgan kamu harcamalarının ekonomiye daha fazla nakit para sağlaması ithal edilen tüketim ürünleri üzerinde enflasyonist etkiye neden olmaktadır. Yerel üretimin zorlandığı bu ortamda İKBY’de üretilen mal ve hizmetler daha ucuz ithal edilen ürün ve hizmetler karşısında rekabet etmekte zorlanmaktadır. Yüksek oranda verimsiz kamu harcamaları sürdürülebilir olmamakta, özellikle İKBY’nin mali krize girmesine neden olmaktadır.⁴⁹² Bu durum bölgesel yönetim için istihdam ve işsizlik ile ilgili veriler ekseninde güçlü bir işgücü piyasasına henüz sahip olmadığını göstermektedir. İKBY Çalışma Bakanlığı 2012 yılında ABD’li araştırma şirketi RAND Corporation’ın desteğiyle yaptığı araştırmada önemli verilere ulaşmıştır. 2012 yılında yüzde 7,9 olan işsizlik oranının 2013’te yüzde 6,5’a düştüğü belirtilirken, 2015’te mali kriz ve göçmen akını sebebiyle yüzde 13,53’e yükseldiği vurgulanmıştır.⁴⁹³

İKBY’nin içyapısındaki kırılganlıklar dış ticaret rakamları analiz edildiğinde de görülmektedir. Türkiye ile Irak arasındaki ticaret rakamlarına bakıldığında Türkiye’nin 2016 yılı itibarıyla ihracatı 7,64 milyar dolardır ve yüzde 5,36’lık pay ile Irak Türkiye’nin üçüncü büyük ticaret ortağı konumundadır. Irak’taki güvenlik sorunları ikili ticaret rakamlarının yükselmesini engelleyen en önemli etken olarak göze çarpmaktadır. Ticari ilişkilerin yanı sıra Türk şirketlerinin Irak’ta üstlendikleri müteahhlik hizmetleri de önemli düzeydedir. Özellikle Türkiye’nin 2012’den sonra Maliki’nin mezhepçi politikasına karşı Sünnilere desteğinin yanı sıra İKBY ile enerji ve ticaret alanında iş birliğine girmesi büyük bir gelişme olarak okunmaktadır. Türkiye’nin İKBY ile ilişkilerini gözden geçirmesine sebep olan en büyük faktör 2011’de dünyanın en büyük petrol şirketlerinden ExxonMobil’in Irak merkezi hükümetinin tüm itirazlarına rağmen ihtilafli bölgeleri de kapsamak suretiyle Erbil’i muhatap alan bir petrol anlaşması imzalamasıdır. Türkiye bu gelişmeler karşısında İKBY ile ekonomik ilişkileri daha fazla derinleştirmek ve enerji iş birliğinde bulunmak için daha yakın bir temas kurmayı tercih

⁴⁹¹ Athanasios Manis, “Averting an Economic Meltdown in the KRI: Aligning Political Objectives with Economic Necessities”, **Middle East Research Institute (MERI)**, 17 Temmuz 2016.

⁴⁹² Dr. Anwar Anaid, “The Future Economic Challenges of Kurdistan”, **Invest Group**, Ocak 2016, <http://investingroup.org/analysis/249/the-future-economic-challenges-of-kurdistan-kurdistan/> (12 Aralık 2017).

⁴⁹³ **Rudaw**, “Kürdistan’da İşsizlik Kol Geziyor”, 5 Ekim 2017.

etti. Irak'ın yeniden inşasından sonra İKBY'ye yönelik güvenlik odaklı politikalar yerini büyük oranda ekonomik ve enerji alanındaki iş birliklerine bırakmış oldu. Kısa sürede İKBY, Türkiye'nin en büyük ticaret ortağı konumuna yükselirken, bölgedeki yatırımların, şirketlerin ve ürünlerin büyük kısmının Türkiye menşeli oluşu ilişkilerin ticari etkisini göstermektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin İKBY ile ilişkilerinin gelişimi dış ticaretin etkisinde açık bir şekilde görülmektedir. Aşağıdaki tabloya göre Türkiye ve Irak arasında 2003 yılında 1 milyar doları bulamayan dış ticaret on yıl sonra 12 milyar doların üzerine çıkmıştır. 2014 yılında Irak'ta baş gösteren güvenlik sorunları ve DAESH saldırıları sonucu dış ticarete azalma olmasına rağmen, 2015 ve 2016 yıllarında 8-9 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşmiştir.

Tablo 22
Türkiye-İrak Ticaret Rakamları (1990-2016)

Yıl	İhracat	İhracattaki Payı %	İthalat	İthalattaki Payı %	Dış Ticaret Toplamı
1990	0.2	1.65	1.05	4.69	1.3
1991	0.1	0.90	0.00	0.00	0.1
1992	0.2	1.44	0.00	0.00	0.2
1993	0.2	1.05	0.00	0.00	0.2
1994	0.1	0.78	0.00	0.00	0.1
1995	0.1	0.57	0.00	0.00	0.1
1996	0.2	0.81	0.03	0.07	0.2
1997-2001	-	-	-	-	-
2003	0.8	1.75	0.04	0.06	0.9
2004	1.8	2.88	0.15	0.15	2.0
2005	2.8	3.74	0.07	0.06	2.8
2006	2.6	3.03	0.12	0.09	2.7
2007	2.8	2.65	0.12	0.07	3.0
2008	3.9	2.96	0.13	0.07	4.0
2009	5.1	5.02	0.12	0.09	5.2
2010	6.0	5.30	0.15	0.08	6.2
2011	8.3	6.16	0.09	0.04	8.4
2012	10.8	7.10	0.15	0.06	11.0
2013	11.9	7.87	0.15	0.06	12.1
2014	10.9	6.91	0.27	0.11	11.2
2015	8.5	5.95	0.30	0.14	8.8
2016	7.6	5.36	0.84	0.42	8.5

Kaynak: TÜİK

IKBY'deki özel sektörün durumu Türkiye'nin ticari ilişkilerdeki etkisini göstermektedir. IKBY'de ticaret alanında faaliyet gösteren 2500'ün üzerindeki şirket arasından Türkiye yaklaşık 1000 şirketi ile piyasayı önemli ölçüde domine etmektedir. IKBY'de satılan ürünlerin yaklaşık yüzde 80'inin Türk menşeli oluşu, piyasadaki önemini ve etkisini göstermektedir. Türkiye, IKBY'nin ticari piyasasının yanında petrol ve doğal gaz sektöründe yaptığı iş birliği ile diğer ülkelere göre daha fazla ön plana çıkmaktadır. Özellikle Erbil-Ankara arasında enerji iş birliği parlak dönemlerini yaşamış son yıllarda inşa edilen ve bölgedeki petrolün ihraç edilmesini sağlayan boru hattı ikili ilişkilere ivme kazandırmıştır.⁴⁹⁴

Aynı zamanda IKBY havaalanlarının modernizasyonu ve uluslararası hale getirilmesi yolunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Erbil havalimanından 17, Süleymaniye havalimanından ise 12 ülkeye uçuş bulunmaktadır. IKBY'nin önemli havaalanları konumunda olan Erbil ve Süleymaniye Ortadoğu ve Avrupa'ya direkt uçuşlar gerçekleştirmektedir. IKBY'nin havayolu hizmetleri dünyanın önemli havayolu şirketleri olan Australian Airlines, Lufthansa, Etihad, Royal Jordanian, Gulf Air, Middle East Airlines, Atlas Jet ve Fly Dubai gibi şirketler tarafından desteklenmektedir.⁴⁹⁵ IKBY'nin havaalanlarından 2015 yılında Erbil 19.435 milyon dolar gelir elde ederken Süleymaniye'nin 7.396 milyon dolar gelir elde ettiği görülmektedir. Erbil havaalanından sadece 2016 yılı Eylül ayı için 2.357 milyon dolar gelir elde edilirken, Süleymaniye'den ise 1.163 milyon dolar gelir elde edilmiştir.⁴⁹⁶

IKBY'de bankacılık sektörü de etkin konumdadır. Aşağıdaki tabloda IKBY'de faaliyet gösteren 40'ı aşkın yerli ve yabancı banka listelenmiştir. Bankacılık sektöründe sayıları 20'ye yaklaşan özel bankaların yanında üç devlet bankası, yedi İslami banka ve on iki de yabancı banka bulunmaktadır. Bankacılık sektörünün Lübnanlılar tarafından

⁴⁹⁴ **Invest in Group**, *Kurdistan Review*, s.41-2.

⁴⁹⁵ Anna Nurzyńska, "The safety aspect in the Kurdish autonomous region", **Journal World Scientific NewsYear 2016**, Volume 57, s.680-5. Bunun yanında, doğrudan IKBY'e uçuş gerçekleştiren havayolu firmaları arasında şu şirketler yer almaktadır; Air Arabia, Air Berlin, Air Olympic, Al-Naser, Aseman Airlines, AtlasJet, Austrian Airlines, Azmar Airlines, Caspian Airlines, Cyprus Airways, Egypt Airlines, Emirates, Etihad Airways, FlyDubai, FlyGeorgia, Georgia Airways, Germania Airlines, Gulf Air, Hermes Airways, Iraqi Airways, Lufthansa, Mahan Air, Middle East Airlines, Olympic Airlines, Pegasus Airlines, Qatar Airways, Royal Falcon Airlines, Royal Jordanian, Transavia, Turkish Airlines, Viking Hellas, ZagrosJet. **Invest in Group**, *Kurdistan Review*, s.104.

⁴⁹⁶ **Rudaw**, "Ulaştırma Bakanı: Büyük Rüya Kürdistan-Avrupa hattı", 17 Kasım 2016.

domine edildiği dikkat çekerken, Erbil’de ilk açılan yabancı bankanın Ziraat Bankası olması ve halen Türkiye’den dört bankanın faaliyetlerine devam etmesi bankacılık sektöründeki etkileri açısından Türkiye ve Lübnan’ı ön plana çıkarmaktadır.

Tablo 23
IKBY’de Faaliyet Gösteren Bankalar

Özel Bankalar	İslami Bankalar	
Ashur International Bank for Investment	Al-Baraka Bank	
Bank of Baghdad	Al Bilad Islamic Bank for Investment and Finance	
Bank of Sulaimanyia	Cihan Bank for Islamic Investment and Finance	
Credit Bank of Iraq	Dijlah and Furat Bank for Development and Investment	
Dar Es Salaam Investment Bank	International Development Bank for Investment and Islamic Finance	
Economy Bank for Investment and Finance	Iraqi Islamic Bank for Investment and Development	
Emerald Bank	Kurdistan International Bank for Investment and Development	
Erbil Bank for Investment and Finance	Yabancı Bankalar	
Gulf Commercial Bank		
Iraqi Middle East Investment Bank		
Investment Bank of Iraq	Banka ismi	Ülke
Mansour Bank for Investment	BankMed	Lübnan
Mosul Bank for Development and Investment	BBAC	Lübnan
National Bank of Iraq	Byblos Bank	Lübnan
North Bank	Credit Libanias	Lübnan
Sumer Commercial Bank	IBL Bank	Lübnan
Union Bank of Iraq	Fransabank	Lübnan
United Bank for Investment	Blom Bank Lebanon	Lübnan
Warka Bank for Investment and Finance	Al-Baraka Bank	Türkiye
Devlet Bankaları	İş Bank	Türkiye
Rasheed Bank	Vakıfbank	Türkiye
Rafidain Bank	Ziraat Bank	Türkiye
Trade Bank of Iraq	Standard Chartered	İngiltere

Kaynak: Invest in Group, “Kurdistan Review”, s.43.

5.4. Egemenlik Arayışında Enerji Faktörü

ABD işgalinden sonra federe statüde yasal olarak tanınan IKBY, yıllar itibarıyla izlediği strateji ve politikalarıyla Irak merkezi hükümetinden otonom hareket edeceğini hem içeride hem de dışarıda göstermektedir. Siyasi alandan askeri ve güvenlik alanlarına

kadar (peşmerge gücüne sahip olması, yabancı ülkeler ile devlet düzeyinde görüşmeler gerçekleştirilmesi, anlaşmalar yapması vs.) attığı adımlarla birlikte ekonomik alanda (doğal kaynakların araştırılması, işletilmesi, ihraç edilmesi, enerji iş birlikleri vs.) önemli aşamalar kaydetti. Bu açıdan izlenen bağımsız dış politikanın yanında enerji alanında uygulamaya konulan projeler IKBY'yi bölgesel ve uluslararası alanda önemli bir müttefik haline getirmektedir. IKBY, petrol ve doğal gaz rezervlerinin geliştirilmesi, keşfi, üretimi ve ihracatında bağımsız devletler tarafından görülebilecek düzeyde önemli anlaşmalar yapmaktadır. IKBY'in izlediği bu politika ekonomik özerkliğini sağlamak ve egemenlik arayışını nihayete erdirmek için enerjiyi devlet inşa sürecinde kullanmaya çalışmaktadır. Enerjinin bölgesel ve küresel dengeler açısından stratejik araç oluşu hiç şüphesiz bu süreci hızlandıran en büyük unsur olarak üzerinde durulmasını gerekli kılmaktadır.

Tablo 24
IKBY'nin Enerji Görünümü

Petrol Rezervi	45 Milyar varil
Doğal gaz Rezervi	5.6 trilyon metre küp
Petrol ve Gaz Sahaları	57
Petrol Üretimi (2015)	577.000 varil/gün

Kaynak: Invest in Group, *Kurdistan Review*, age.

Irak'ın petrol rezervleri ülkenin güney ve kuzey kesimlerinde yoğunlaşmaktadır. Büyük oranda petrol rezervinin bulunduğu güney kesimler Irak merkezi hükümeti tarafından idare edilirken, kuzeyde bulunan petrol rezervlerinin çoğunluğu IKBY'nin kontrolü altında bulunmaktadır. IKBY'de mevcut kanıtlanmış petrol rezervinin 24 milyar varili bulunduğu tahmin edilmekle beraber detaylı arama faaliyeti henüz yapılmadığından bölgede daha yüksek bir potansiyel olduğu iddia edilmektedir. IKBY yetkilileri bölgedeki petrol rezervlerinin 45 milyar varil olduğunu iddia etmekte ve bu rakama Kerkük gibi ihtilafli bölgelerdeki yerleri de dâhil etmektedir.⁴⁹⁷

Irak merkezi hükümeti ile IKBY arasındaki anlaşmazlıkların en önemli unsurlarından birini doğal kaynaklar oluşturmaktadır. Özellikle Kerkük gibi enerji

⁴⁹⁷ "Oil Vision", **Ministry of Natural Resources, Kurdistan Regional Government**, (01 Şubat 2017); EIA, s.3.

kaynağı zengini bir yerin sürekli gündemde olması bunun en açık örneğini teşkil etmektedir. Doğal kaynaklar Erbil ve Bağdat'ın egemenliğini ilgilendiren bir mesele olduğundan uzlaşmanın zorlaşmasına neden olmakta ve petrol paylaşımı tarafların ana sorun odağında yer almaktadır. Irak merkezi hükümeti, IKBY'nin ekonomik bağımlılığının kendi kontrolünde olmasını ve merkezileşmenin daha fazla güçlenmesini isteyerek olası bir ayrılığı engelleme arzusundadır. Ancak, Irak merkezi hükümeti ile yaşanan tarihsel tecrübelerini canlı tutan Kürtler ekonomik özerkliklerini sağlamaya çalışmaktadır. Böylece Erbil petrol nimetini siyasi bir araç ve koz olarak kullanmaktadır. IKBY enerji kaynağı olarak petrolü ekonomik kalkınmanın ve gelişimin yanında siyasi alanda güçlü bir pazarlık unsuru olarak masada tutmaktadır. Bu yönde küresel siyasi aktörler ile ilişkiye geçmekte ve dış yatırımların bölgeye çekilmesi için politikalar izlemektedir. Nihayetinde devlet ya da ulus inşası olarak anılan süreci enerji kaynakları vasıtasıyla yürütmekte ve bu politikasını başka araçlar ile de desteklemektedir. İzlenen bu politikalar ile IKBY peşmerge gücü sayesinde sağladığı güvenli iş ortamı yoluyla enerji kaynaklarını ekonomik yapısını daha canlı ve istikrarlı bir görünüme kavuşturmak için kullanmaktadır. Küresel enerji şirketlerin yatırımlarını bölgeye kanalize etmeleri sayesinde de dünya gündeminde dikkatleri üzerine çekmektedir.

Kürtlerin yaşadıkları bölgede keşfedilen petrol rezervlerini kontrol etmeye başlamaları özerk yönetim ilan ettikleri yani *de facto* bir yapı ile kurumsallaşmaları Körfez Savaşı'ndan sonraki dönem ile başlamaktadır. Kürtlerin 1991'den itibaren ve özellikle İkinci Körfez Savaşı olarak bilinen 2003 Irak işgalinden sonra *de jure* duruma geldikleri özerk yapıları ile belli bir meşruiyet temelinde yasal olarak petrol kaynaklarını kontrol ettikleri gerçeği mevcuttur. Kürtlerin petrol ile bağları beş aşamada ele alınmaktadır. Bu aşamalara bakılığında, ilk aşama Kerkük'te petrol yataklarının keşfi ile başlayan ve Birinci Körfez Savaşı'na kadarki süredir. Kürtlerin 1991-2004 yılları arasında ilan ettikleri özerk yapıları ile *de facto* bağımsız kaldıkları yıllar ikinci aşama olarak belirtilmektedir. Üçüncü aşama 2004-2010 yılları arasında uluslararası petrol şirketlerinin bölgesel yönetimde keşif çalışmalarına başladıkları yılları kapsamaktadır. Dünyanın en büyük çokuluslu petrol ve gaz şirketi olan ExxonMobil'in IKBY'ye girişi olan 2011 yılından 2014 ortalarına kadarki süre dördüncü aşama olarak tanımlanırken, DAESH'in Musul'a saldırısı yani 2014 ortasından sonrası beşinci aşama olarak

açıklanmaktadır.⁴⁹⁸ Kürtler, IKBY ile kurumsallaştırdıkları federe yapılarında önce petrol ile ilgili uluslararası alanda muhatap olarak görülmemiş ancak 2003 sonrasında önemli bir enerji arzı oyuncusu olmuştur. Bu yıllar ile birlikte sürdürdüğü diplomasi ve yatırım teşvik yasaları ile uluslararası enerji şirketlerini bölgeye çeken politikalar uygulamaktadır.

Irak'ın oluşumu tarihsel olarak Kerkük-Musul'daki petrol mevcudiyeti ile güçlü bir ilişki neticesinde olmuştur. Bu bakımdan Kerkük'ten Birinci Körfez Savaşına kadar geçen süre Kürtlerin petrol nimetinden yoksun olduğu yıllardır. Bu yıllar aynı zamanda petrol kaynaklarından dolayı Kürtlerin dış devletlerin operasyonel alanda belli dönemler için araçsallaştırmalarına neden olmuştur. Osmanlı döneminde Kürtlerin yoğunlukta olduğu Musul vilayeti önemli miktarda petrol yataklarına sahip olduğundan yabancı güçlerin işgallerine maruz kalmış ve aralarında bölüşülmüştür. Kürtlerin, petrol ile olan tarihsel bağları Irak'ın İngilizler tarafından işgali ve manda yönetiminde bulunduğu dönemlere dayanmaktadır. Bu yıllarda Musul'a bağlı Kerkük'te yer alan devasa denilebilecek petrol yatakları 1927'de Irak Petrol Şirketi tarafından keşfedilirken, sonrasında Kuzey Irak'ın diğer bölgelerinde keşif çalışmaları sürdürülmüştür. O yıllarda Irak Petrol Şirketi'nin konsorsiyumu olarak şu anki ismiyle bilinen ExxonMobil, Chevron, BP, Shell, Total ve Partex yer almaktaydı.⁴⁹⁹ İngilizler Irak'tan manda yönetimine 1933 yılında son verirken geriye etnik ve mezhepsel sorunları olan bir modern ulus devlet bıraktı. Manda yönetiminden sonra geçilen monarşi ile yönetimine 1958'teki darbe ile son verildi. Böylece 1958 darbesi ile cumhuriyet ilan edilirken Irak Petrol Şirketi de millileştirilerek ülkedeki keşif çalışmaları ve ayrıcalıklar da askıya alınmış ve şirket 1975'te tüm varlıkları ile millileştirilmiştir. Bu dönemden sonra Irak'ta petrol keşifleri güneyde sınırlı da olsa devam ederken, ülkenin kuzeyinde keşfedilen birkaç yer dışında

⁴⁹⁸ Robin Mills, "Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics", **Oxford Institute for Energy Studies**, (Ocak 2016), s.6-14, <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2016/02/Kurdish-Oil-and-Regional-Politics-WPM-63.pdf> (10 Mart 2017).

⁴⁹⁹ O zamanki konsorsiyumda yer alan şirketler: Standard Oil of New Jersey (önce Exxon sonra Exxonmobil), Standard Oil of New York (önce Mobil şimdi Exxonmobil'in bir parçası), Gulf Oil (Chevron tarafından satın alındı), Pan-American (önce Amoco sonra BP tarafından alındı), Atlantic Richfield (BP), Anglo-Persian (öncesi Anglo-İran sonra BP), Royal Dutch Shell (Shell), the Compagnie Française des Pétroles (Total) ve Calouste Gulbenkian (Partex). Detaylı bilgi için bkz; Mills, *Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics*, s.6.

pek ilerleme sağlanamamıştır.⁵⁰⁰ Bu dönemlerde Kürtlerin Mustafa Barzani liderliğinde Irak'a karşı ayaklanmaları ön plana çıkmıştır. Kürtlerin statü elde etmek amacıyla ayaklanmaları ilişkileri daha fazla askeri ve güvenlik konseptine sokmuştur.

1991'den sonra küçük boyutlarda gerçekleştirilen yerel sondaj kuyularında kısmi girişimlerde bulunulmasına rağmen maruz kalınan çifte ambargo, iç savaş, finansal ve teknik destekten yoksunluklarından dolayı Kürtler önemli bir kazanım elde edememişlerdir. Ancak, karaborsa ve kaçak yollardan petrol satışı sürdürülmüştür.⁵⁰¹ IKBY Saddam sonrası Haziran 2004'te keşif ve geliştirmede ilk anlaşmasını yabancı bir şirket olan Norveçli DNO ile imzaladı. DNO sondaj çalışmasına Kasım 2005'te başlarken bir ay sonra Tavke (Tawke) sahasını keşfetmesiyle başlayan sürecin ardından Bağdat ile Erbil ilişkilerinin içeriğine petrol politikaları da dâhil oldu. Diğer taraftan Irak'ta kabul edilen 2005 anayasasına göre Irak petrollerinin tüm Irak halkına ait olduğu vurgulanırken, mevcut sahalardan çıkarılan petrol ve gazın yönetiminin üretim yapan eyaletler ve bölgesel yönetimler ile birlikte üstlenileceği belirtilmektedir. Anayasanın kabul edilmesinden sonra hidrokarbon yasasına ihtiyaç duyulmuştur. Ülke siyasetinin merkezinde yer alan ve bu kapsamda taslak çalışması 2007 yılında hazırlanan "Hidrokarbon Yasası"na ilave olarak "Gelir Paylaşımı Yasası" da hazırlandı. Yasaya göre IKBY'nin petrol gelirlerinden yüzde 17 pay alması kararlaştırıldı. Böylece Irak merkezi hükümeti IKBY'ye petrol gelirlerinden yüzde 17 oranında pay verilmesini kabul etti ve petrol ihracatında bu yöntemin izlenmesi yönünde iki ülke anlaştı. Bunlara rağmen, hazırlanan taslak metnin yasalaşmasında sorunlar çıkmış ve halen yasal bir hüviyete bürünememiştir.

Bu arada IKBY DNO ile imzaladığı petrol anlaşmasından sonra farklı enerji şirketleri ile de anlaşmalar yapmıştır. IKBY Mayıs 2006'da Tak Tak (Taq Taq) sahası için Türkiye'den Genel Enerji ve Kanada'dan Addax Petroleum ile ikinci bir anlaşma imzalamıştır. Erbil enerji alanında bağımsız politik duruşunu kurumsallaştırmak için hemen aynı ay içerisinde (Haziran 2006) daha büyük bir adım atarak Doğal Kaynaklar

⁵⁰⁰ Iraklı Kürtlerin yaşadığı ve bugün IKBY'de bulunan Chemchemal (1920'ler gaz), Khor Mor (1953-gaz), Demir Dağ (1960) ve Tak Tak (1978) gibi bazı yerlerde petrol keşfedilmiş ancak geliştirilmemiştir. Körfez Savaşı'ndan önce de Jabal Kand ve Musul'un kuzeyinde sondaj kuyuları açılmıştır. Bkz; Mills, *Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics*, s.6.

⁵⁰¹ Mills, *Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics*, s.7.

Bakanlığı'nı kurmuştur.⁵⁰² IKBY Doğal Kaynaklar Bakanlığını kurarak Irak merkezi hükümetinin Bağdat'ta yer alan Petrol Bakanlığı'nın benzerini kurumsallaştırmış oldu. Bu adımın ardından Ağustos 2007'de IKBY Meclisi, Irak merkezi hükümetinin "Hidrokarbon Yasası" nı onaylamasını beklemeden anayasanın ilgili maddeleri uyarınca kendi petrol ve gaz yasasını onayladı. Bu yasa ile IKBY petrol anlaşmalarını imzalamak ve kendi petrol sektörünü yönetmekle yetkilendirildi.⁵⁰³ IKBY daha sonra Bağdat'ın isteğine karşı da olsa uluslararası petrol şirketleriyle anlaşmalar imzalamaktan imtina etmedi.

IKBY, enerji şirketlerine sunduğu fırsatlar ile küresel enerji devlerinin ilgisini çekmektedir. Enerji şirketleri imzaladıkları anlaşmalarda Bağdat'tan farklı şartlarla sözleşme yapmaktadır. IKBY'nin sunduğu cazip şartlar uluslararası enerji şirketlerini cezbetmekte ve yatırımlarını buraya kanalize etmelerini sağlamaktadır. IKBY petrol şirketleri ile yaptığı anlaşmalarda "üretim paylaşım kontratları" şeklinde bahsedilen şirketlere hissesi oranında petrol üzerinde mülkiyet hakkı veren anlaşmalar yapmaktadır. Bu ortaklık IKBY ile enerji şirketlerinin birlikte hareket etmesini sağlayan güçlü bir faktördür. Bağdat ise servis anlaşmaları olarak anılan "teknik servis kontratları" yapmaktadır ki içerdiği risk daha yüksektir. Bağdat ile Erbil arasında iki farklı kontrat

⁵⁰² Kurulan Doğal Kaynaklar Bakanlığı, bölgesel yönetimde bulunan doğal kaynakların geliştirilmesi amacıyla Irak Anayasası'nın 111, 112, 115 ve 121 maddeleri uyarınca IKBY'nin Petrol ve Gaz Yasası'nın denetimi ile sorumlu tutulmuştur. Detaylı bilgi için bkz; "Ministry of Natural Resources", **KRG**, <http://mnr.krg.org> (22 Nisan 2017). Kurulan bu bakanlığın başına getirilen Aşti Havrami özel sektörde çok sayıda petrol şirketinde yöneticilik tecrübesi olan önemli bir isimdir. Aşti Havrami (Ashti Hawrami), Basra'da Irak Ulusal Petrol Şirketinde mühendis olarak çalıştıktan sonra 1975-1982 yılları arasında İskoçya'da İngiliz Ulusal Petrol Şirketinde mühendis olarak çalışırken doktora derecesini de almıştır. Birçok şirkette danışmanlık yapan Havrami, 1999 yılında CEO görevinde bulunduğu ECL Group PLC'den ayrılarak 2006 yılında bakanlık görevine getirilmiştir. Detaylı özgeçmiş bilgileri için bkz; "Ashti Hawrami (Abdullah Abdulrahman Abdullah)-Minister of Natural Resources", **KRG**, <http://cabinet.gov.krd/p/page.aspx?l=12&s=030000&r=315&p=573&h=1>, (23 Nisan 2017). IKBY'nin doğal kaynaklar alanında sürdürdüğü politikalarıyla özdeşleşen ve Irak Kürt siyasetinde önemli bir isim olan Havrami'nin aksine Bağdat Petrol Bakanlığına getirilen Hüseyin Şehristani petrol alanında uzmanlığı ve özel sektör tecrübesi olmadığı gibi akademisyen kimliğiyle Irak dışında bulunan birisiydi. IKBY'nin petrol ve gaz politikalarında önemli gelişmeler kaydetmesini sağlayan Havrami, yatırımcı dostu politikalar, üretim paylaşım anlaşmaları ve şirketlerin yatırımlarını yönlendirmede başarılı performansıyla yerel ve yabancı kamuoyunda yer almaktadır. Politik karar süreçlerinde yetkin ve tecrübeli isimlerin siyaset ve ekonomi alanında görevlendirilmesi IKBY'nin uluslararası meşruiyet sağlama konusunda önemli bir dış politika dinamizmine sahip olduğunu göstermektedir.

⁵⁰³ IKBY'nin Petrol ve Gaz Yasası için bkz; "Oil and Gas Law of the Kurdistan Region-Iraq", **KRG-Minister of Natural Resources**, http://mnr.krg.org/images/pdfs/Kurdistan_Oil_and_Gas_Law_English_2007.pdf, (25 Nisan 2017).

türünün olması yasal ve siyasal anlaşmazlıklarının daha da derinleşmesine neden olmaktadır.⁵⁰⁴

IKBY her ne kadar Bağdat ile anlaşmaya vardığını kabuletmişse de yıllardır süregelen statü arayışını güçlendirme yolunda izlediği politikalarından vazgeçmemektedir. Bu yönde de güç ve refah yolunda önemli bir unsur olan petrolden daha fazla yararlanmak istemektedir. Böylece IKBY, Irak merkezi hükümetine karşı egemenlik alanını genişletmek ve ekonomik yapısını güçlendirmek için doğal kaynaklarının keşfedilmesi, işlenmesi, taşınması ve ihraç edilmesini hızlandırma çabası içerisinde. IKBY'nin izlediği bu politikalar Irak merkezi hükümetini tedirgin etmektedir. Bilindiği gibi IKBY'nin kendi güvenlik teşkilatı olan peşmerge güçleri vardır ve merkezi hükümet bölgesel yönetimin güvenlik alanına müdahale edememektedir. Merkezi hükümet IKBY'nin ekonomik özerkliğini elde etmesi durumunda IKBY üzerindeki sahip olamadığı askeri gücün yanı sıra olası bir durumda ekonomik yaptırım gücünü kaybetme endişesi taşımaktadır. Irak merkezi hükümeti bu kaygıyı gidermek için de merkezileşmeyi (centralization) daha fazla vurgulamakta, ülkenin sahip olduğu hidrokarbon kaynaklarının ticaretinin ve gelirlerinin kendi kontrolünde olmasını istemektedir.

⁵⁰⁴ Merkezi hükümetin enerji şirketleriyle ortalama 25 yıllığına yapmış olduğu bir takım anlaşmalar vardır. Bu anlaşmalara göre enerji şirketleri ticari işlem yapacakları bir kuyu bulana kadar merkezi yönetimden herhangi bir ücret almazken, merkezi hükümet bulunan kuyularda yüzde 25'lik bir hisseye sahip olmaktadır. Merkezi hükümetin izlemiş olduğu bu politika enerji şirketleri için risk faktörleri de göz önünde bulundurulduğunda caydırıcı bir niteik taşımaktadır. Fakat bu durumun tam aksine IKBY "üretim paylaşım kontratı" adı verilen sözleşmelerle enerji şirketlerinin yükledikleri risklerin bir bölümünü üstüne almaktadır. Yapılan anlaşmalara göre enerji şirketlerinin ticari işlem yapacakları bir kuyu bulmaları için beş yıllık bir süre tanınmaktadır. Bu süre içerisinde işlem yapılacak bir kuyu bulunamaması halinde yapılan harcamaların enerji şirketleri tarafından ödenmesi gerekmektedir. Tam tersi durumda ise, işlem yapılacak kuyunun bulunması halinde yapılan harcamalar IKBY tarafından karşılanmaktadır. Bu ödemelerin finansmanı ise bulunan kuyudan elde edilecek gelirden finanse edilmektedir. Bu süreç ise 20 yıla kadar yayılabilmektedir. Harcamaların IKBY tarafından karşılanmasından sonra kuyudan elde edilecek gelir IKBY ve enerji şirketi arasında sırasıyla yüzde 80 ve yüzde 20 olarak paylaşılır. Burada IKBY'nin yapmış olduğu diğer bir politika ise yüzde 3'lük devlet şirketi payı ve sosyal programın desteklenmesidir. Bu şekilde IKBY yüzde 80'lik payını yüzde 90'lara kadar çıkartabilmektedir. IKBY'nin almış olduğu pay ne kadar büyük olursa olsun gerek riskin paylaşılması gerek yapılan harcamaların IKBY tarafından ödenmesi enerji şirketleri için cezbedici bir faktör olmaktadır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz; Zana Baykal, "Türkiye'nin Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi olan Enerji İlişkileri (2002-2014)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2014).

IKBY'nin, 2011 Kasım ayında ExxonMobil ile imzaladığı altı blokta keşif çalışması Bağdat ile tansiyonun yükselmesini başlatan önemli bir unsurdur.⁵⁰⁵ Ancak bu girişim Erbil'in pozisyonu güçlendirmesi anlamına geldi. Dünyanın en büyük çok uluslu şirketi olarak IKBY pazarına giren ExxonMobil önemli bir etki uyandırdı. Yapılan anlaşmaların içerdiği bazı alanların ihtilafli bölgeler-politik hassasiyetin olduğu yerlerde olması Bağdat ile sertleşmelerin yaşanmasına sebebiyet verdi. Dünya enerji piyasalarının önemli oyuncularını konumunda olan böylesi bir enerji şirketinin IKBY'de faaliyet göstermesi Irak merkezi hükümetini tedirgin eden önemli bir unsurdur. Bağdat, IKBY'nin anayasal bir hak olarak enerji şirketleri ile sözleşme yapmasına ve petrol ihracatına karşı çıkarak bunun yasal olmadığını vurgulamıştır. IKBY 2007 yılından itibaren tankerle petrol ihracatına başlarken daha sonra inşa edilen boru hattı üzerinden Ceyhan'a petrol depolayarak ihracatına başlamıştır. Bağdat, Erbil'e ve onunla ticari ilişkiye giren şirketlere karşı belli dönemler yaptırım kararı aldığını duyurmuştur. Erbil ile sözleşme imzalayan şirketleri boykot edileceklerini açıklamıştır.⁵⁰⁶ Bağdat, Erbil'in enerji şirketleri ile imzalanan sözleşmelerinin yasal olmadığını ifade ederken, Erbil ise Irak Anayasası'nın kendilerine bu yönde sözleşme yapma hakkı verdiğini iddia etmiştir.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ IKBY ile ExxonMobil arasında 18 Ekim 2011'de altı sahayı kapsayan bir anlaşma imzalanmıştır. Bu sahalar; Başika, El Kuş, Doğu Arbat, Pirmam, Betvata ve Kara İndir'den oluşmaktaydı. ExxonMobil ve IKBY arasında imzalanan anlaşma için bkz; Sylvia Pfeifer, "Exxon Signs Kurd Exploration Contracts", **Financial Times**, 10 Kasım 2011.

⁵⁰⁶ **United Press International (UPI)**, "Baghdad Sanctions Kurdish Oil Exports", 11 Mayıs 2009; Andrew E. Kramer, "Iraq Criticizes Exxon Mobil on Kurdistan Oil Pursuits", **The New York Times**, 12 Kasım 2011; **Reuters**, "Iraq Considering Sanctions Against Exxon- Shahrstani", 22 Kasım 2011.

⁵⁰⁷ Bağdat ve Erbil Anayasa'nın 111, 112 ve 121.maddeleri dayanarak söylem geliştirmekte ve taraflar uygulamalarına meşruiyet sağlamaktadır. Bundan kaynaklı olarak IKBY ve Irak merkezi hükümeti petrol ve gaz kaynaklarına ilişkin Irak Anayasa'sındaki ilgili maddeleri farklı yorumladıklarından enerji kaynaklarının mülkiyeti, sözleşmelerin yapılması, yetki sınırları, ihracı ve gelirleri ile denetimi gibi bir pekçok konuda anlaşmazlıklar yaşamaktadır. 15 Ekim 2005 Irak Anayasası'nın ilgili maddeleri şu şekildedir; Madde 111: "*Irak'ta bulunan petrol ve doğal gaz, çeşitli bölge ve vilayetlerde yaşayan bütün Irak halkının malıdır*". Madde 121, 1. fıkra: "*Bu anayasada federal otorite görev alanı içerisinde dâhil edilen konular dışında, bölgesel otoriteler anayasaya uygun olarak yasama, yürütme ve yargı erklerini kullanma hakkına sahiptirler*". Madde 112, 1. fıkra: "*Federal Hükümet, mevcut yatlardan çıkarılan petrol ve doğal gaz yönetimini Bölge Hükümetleri ve vilayetlerle birlikte yapar. Elde edilen gelir, ülkenin tamamında nüfus dağılımına göre adaletli bir şekilde dağıtılır. Eski rejim tarafından haksız bir şekilde mahrum bırakılarak zarara uğratılan veya sonradan zarar gören bölgelerine, tüm bölgelerin dengeli olarak kalkınmasını sağlayacak şekilde belirli bir süre için ilave pay verilir. Bu husus yasayla düzenlenir*". Madde 112, 2. fıkra: "*Federal Hükümet ile petrol ve gaz üreten Bölge ve Vilayet Hükümetleri bir araya gelerek, Irak milletine en fazla menfaati sağlayacak şekilde ve mevcut en ileri pazarlama ve yatırım ilkelerini ve teknolojisini kullanarak petrol ve doğal gaz yataklarını geliştirmek için gerekli strateji ve siyaseti tayin ederler*".

Bağdat'ın tepkisinin ötesinde IKBY'nin büyük bir enerji devi ile sözleşme yapması getirdiği sonuçları itibarıyla daha önemli oldu. Özellikle, ExxonMobil ile imzalanan anlaşma Erbil'in dünya piyasaları için enerji arzında önemli bir oyuncu olarak gündeme gelmesini sağladı ki bu gelişme ekonomik olmaktan öte siyasi bir önem arz etti. Nitekim Erbil bu gelişmeyi kendisi için büyük bir zafer olarak gördüğünü ifade etti.⁵⁰⁸ Bu anlamda IKBY'nin dünyanın en büyük enerji şirketlerinden olan ExxonMobil ile imzaladığı sözleşmenin önemli sonuçlar doğurduğu aşikârdır. ExxonMobil ile anlaşmaya konu olan sahaların yarısı (Kara İncir, Başika ve El Kuş) Kerkük ve Musul'a bağlı olarak ihtilafli bölgelerde yer alıyordu. İhtilafli bölgeleri kapsayan bir sözleşmenin yapılması IKBY için kendi sınırları içinde bulunan enerji kaynaklarının yanında, merkezi hükümet ile ihtilafli olan bu alanların da *de facto* bir şekilde lehlerine çevrildiğini göstermektedir. ExxonMobil'den sonra Chevron, Total, Gazpromi Neft gibi pek çok büyük şirket Irak'taki diğer yatırımlarını riske atma pahasına IKBY ile anlaşmalar imzalama yoluna gitti. ExxonMobil ile birlikte IKBY'nin dünyanın en önemli petrol üreticisi bölgelerinden biri haline geleceği fikri büyük bir ağırlık kazandı. Bunların yanında IKBY petrolünün dünyaya açılması için Türkiye'ye olan bağımlılığı arttı.⁵⁰⁹ Iraklı Kürtlerin gelecek arayışında dış aktörlere olan enerji bağımlılığın ne kadar belirleyici olduğunu gösteren bu gelişme bölgesel devletlerin rızasının da önemli olduğunu göstermektedir.

IKBY, Saddam sonrası enerji kaynaklarının keşfinden ihracatına kadar çok sayıda uluslararası küçüklü büyüklü şirketlerle önemli anlaşmalar yaptı. Bu şirketler arasından DNO, Genel Enerji, Gulf Keystone Petroleum, Sterling Energy, Hess Corporation, Marathon Oil Company, Repsol YPF ve OMV, ExxonMobil, Total, Chevron, Gazprom gibi şirketler dikkat çekmektedir. Böylece IKBY'de faaliyet gösteren şirketlerin menşei bölgeye olan ilginin büyüklüğünü göstermektedir. Bunların içinde Türkiye'nin de bulunduğu ABD, Kanada, İngiltere, Norveç, BAE, Çin, Hindistan, Güney Kore, İspanya, Fransa, Macaristan, Moldova, Avusturya, Kıbrıs, Avusturalya gibi

⁵⁰⁸ Dmitry Zhdannikov, Isabel Coles and Ned Parker, "Special Report: How Exxon Helped Make Iraqi Kurdistan", **Reuters**, 3 Kasım 2014.

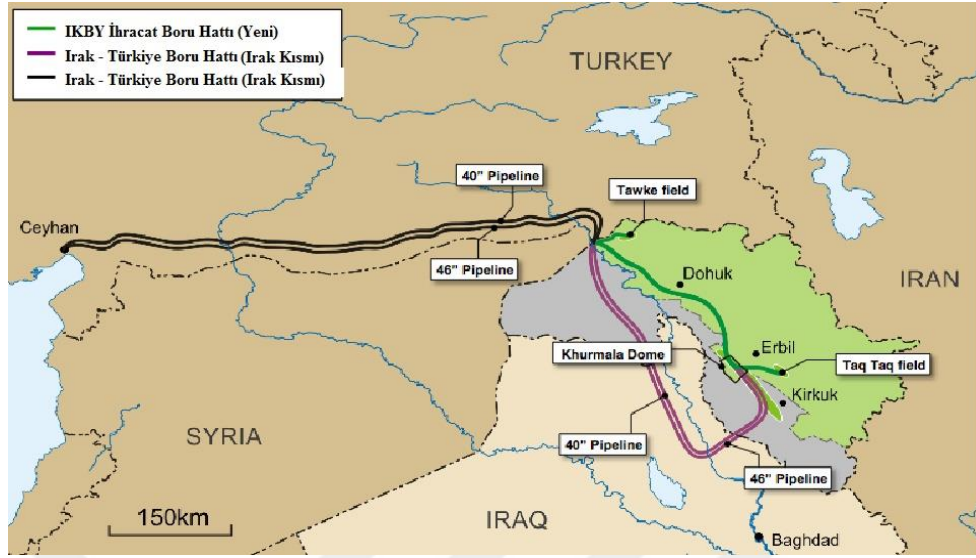
⁵⁰⁹ **United Press International (UPI)**, "Iraq's Oil-Rich Kurds Move Steadily Toward Independence", 26 Eylül 2013; **International Crisis Group** "Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit", 19 Nisan 2012; Kate Leuba, "Exxon's Role in Iraq-Kurdistan Relations", **The American University of Cairo**, 11 Temmuz 2014; Serhat Erkmen, "Türkiye-Kuzey Irak-ExxonMobil: Ne Getirir Ne Götürür?", **ORSAM**, 16 Mayıs 2013.

ülkelerin enerji, petrol ve gaz, inşaat, taahhüt ve altyapı gibi firmaları olduğu görülmektedir.

Bağdat ve Erbil arasında yönetim/güç paylaşımı, petrol üretimi ve bölgenin kontrolü gibi meselelerde ihtilaflar çıkmakta ve taraflar karşı karşıya gelmekteydi. 2008 yılında Hanekin ve 2012 yılında Rabia, Diyala ve Tuzhurmatu'da Irak ordusuna bağlı güçler ile peşmergeler arasındaki gerginlikler ve silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Irak merkezi hükümeti ve IKBY arasında yaşanan bu hadiseler taraflar arasında idari, coğrafi, siyasi ve ekonomik bir mücadelenin ve çıkar çatışmasının olduğunu göstermiştir.⁵¹⁰ Merkezi hükümeti güçlendirmek isteyen Maliki, IKBY'nin siyasi ve ekonomik politikalarından rahatsızlık duyarken, IKBY'de kendi ajandasını uygulamaya kararlı bir görünüm sergiliyor ve söz konusu karşıt beklentiler tarafları karşı karşıya getiriyordu. İkili ilişkilerin sorunlaştığı bu yıllarda Erbil, Bağdat'ın izni dışında petrol üretimi ve satış anlaşmaları yapıyordu. Bağdat, Erbil'i anayasal bir hakkı olmadığı gerekçesiyle suçlarken, Erbil de anayasanın buna izin verdiğini açıklamaktaydı. Irak merkezi hükümeti ile ABD'nin karşı çıkışlarına rağmen Türkiye ve IKBY birlikte hareket ederek boru hattını inşa etmişlerdi. IKBY'nin Tak Tak ve Tavke sahalarından başlayarak Fişhabur'da Kerkük-Ceyhan boru hattına bağlanan bu hattın maliyeti 400 milyon dolar olarak gerçekleşti. Kasım 2013'te Bağdat'ın onayı olmadan, IKBY petrol ihracatına başladı ve doğrudan yeni boru hattı ile Türkiye'ye sevkiyat yaptı. Boru hattıyla taşınan petrol Ceyhan'da depolanıyor ancak satılmıyordu. Petrolün depolanması sürecinde Bağdat ile Erbil anlaşmaya çalışmış ancak uzlaşmamışlardır.⁵¹¹

⁵¹⁰ Mills, *Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics*, s.2-5; Bilgay Duman, "Irak'ta Ordu-Peşmerge Kapışması", **ORSAM**, 22 Kasım 2012.

⁵¹¹ Baykal, age.

Harita 6. IKBY-Türkiye Yeni İhracat Boru Hattı

Kaynak: The Bosphorus Energy Club, (Istanbul).

IKBY petrolü doğrudan uluslararası piyasalara ihraç etmek için Bağdat'ı karşısına almak pahasına Ankara ile ilişkilerini mümkün olduğunca daha iyiye doğru geliştirmeye çalıştı. Erbil 2013'ten beri tankerler ile ihraç ettiği ham petrolü Türkiye'de depoluyordu. IKBY tarafından Kerkük-Ceyhan boru hattına sevk edilmek üzere yeni bir boru hattı inşası gerçekleştirildi. IKBY'nin transfer ettiği petrolü Ceyhan'da depolaması üzerine Ocak 2014'te Irak Başbakanı Nuri el-Maliki, Erbil'in yüzde 17'lik bütçe payını kesti. IKBY'de bunun üzerine Mayıs 2014'te Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'ndan Ceyhan'a pompalamaya başladığı petrolü, uluslararası piyasada satmaya başladı. Bu gelişmelere tepki gösteren Bağdat, transferin yasal olmadığını vurgulamış, izni ve onayı olmadan petrol sevk ettiğinden dolayı Türkiye'yi Uluslararası Ticaret Odası'na şikâyet etmiştir. Buna rağmen IKBY Ceyhan limanından petrolü ihraç etmeye devam etmiştir. Türk Enerji Bakanlığı yetkilileri 2014 başında başlayan sevkiyattan elde edilen gelirin Halkbank'ta açılan bir hesapta tutulduğunu açıklamıştı.

DAEŞ tehdidi, mülteci sorunu ve uluslararası kamuoyundan gelen baskılar Aralık 2014'te Bağdat ve Erbil'i petrol ihracatı ve ödemeler konusunda anlaşmaya itti. Anlaşmaya göre Kerkük sahalarından⁵¹² günlük 300 bin, IKBY'den ise 250 bin varil

⁵¹² DAEŞ'in saldırıları karşısında Irak güçlerinin çekilmesinden dolayı Haziran 2014'te IKBY peşmergeleri tarafından kontrol edilmiş ve halen peşmergelerin kontrolündedir.

olmak üzere toplamda günlük 550 bin varil petrol merkezi hükümete verilecekti. Bu petrolün ihracatı da devlet şirketi SOMO (State Oil Marketing Organization) aracılığıyla gerçekleştirilecekti. Anlaşmaya ilave olarak Bağdat, IKBY'ye yaklaşık aylık 100 milyon dolar (peşmerge maaşları için) ödeyecek ve peşmergeler için ABD'den satın alınan silahların transferini kolaylaştıracaktı. Bu anlaşma doğrultusunda IKBY'nin bütçedeki yüzde 17'lik payının ödenmesi ve SOMO'nun yönetim kurulunda bir üye bulundurması kabul edilmişti.⁵¹³

Bağdat ve Erbil arasında yapılan anlaşma kararlaştırıldığı şekilde uygulanmadı. Böylece geçen zaman içerisinde Bağdat yönetimi anlaşma şartlarını yerine getirmediğinden dolayı taraflar karşı karşıya geldi. Erbil, Bağdat'tan aylık ortalama 1 milyar dolar gelir beklediğini, ancak Ocak'ta 250 milyon dolar, Şubat'ta 300 milyon dolar, Mart'ta ise 400 milyon dolar aldığını ifade etmiştir. Aynı şekilde Ocak-Haziran 2015 arasında Bağdat, Erbil'e 2 milyar dolar transfer etmiş ve bu rakam IKBY'nin beklediğinden yüzde 40 daha düşük kalmıştır. Bütçe payının tamamen ödenmemesi sebebiyle IKBY SOMO'ya günlük 550 bin varilden daha az petrol teslim etmiş, bunun üzerine anlaşmazlıklar devam etmiştir. Diğer taraftan IKBY düzenli harcamalarını ve kamu çalışanlarının maaşlarını ödeyemez duruma gelmiş Haziran 2015'te ödemeleri durdurduğunu ve elde ettiği petrolü SOMO'ya teslim etmeyip bağımsız bir şekilde doğrudan ihracat edeceğini açıklamıştır. Ancak 2016 yılı başında Bağdat ve Erbil yeniden anlaşarak günlük 500 bin varil petrolün SOMO'ya teslim edilmesi yönünde karara vardılar.⁵¹⁴

Aşağıdaki tabloda 2015 yılında ve 2016'nın 11 ayında IKBY'nin gerçekleştirdiği petrol üretimi ve ihracatı yer almaktadır. Petrol üretimi ile ihracatı arasında oluşan fark rafine edilmek suretiyle ticari olarak iç piyasaya sunulmaktadır. IKBY'nin 2015 yılında ortalama petrol üretiminin günlük 576 bin varil, ihracatının ise günlük 400 bin varil olduğu görülmektedir. 2016 yılı için mevcut veriler Eylül ayına kadar olup, yılın onbir ayındaki petrol üretiminin ortalaması günlük 537 bin varil, ihracat

⁵¹³ Tim Arango, "Iraq Government Reaches Accord with the Kurds", **New York Times**, 3 Aralık 2014.

⁵¹⁴ Kenneth Katzman and Carla E. Humud, "Iraq: Politics and Governance", **Congressional Research Service (CSR) Report**, (9 Mart 2016), s.21-2, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RS21968.pdf>, (11 Mart 2017); "Kurdistan Review", **Invest in Group**, s.42.

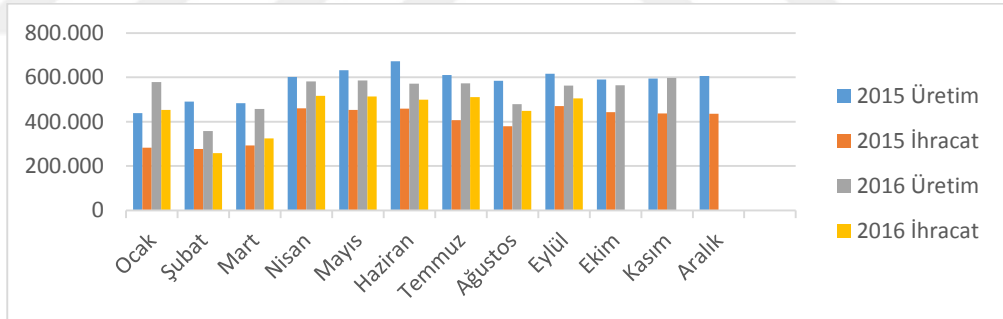
ise 366 bin varil olarak gerçekleşmiştir. IKBY 24 Haziran 2015'te Bağdat ile anlaşarak doğrudan petrol satışını başlatmıştır.⁵¹⁵

Tablo 25
IKBY Petrol Üretim ve İhracatı (2015-2016; varil/gün)

	2015		2016	
	Üretim	İhracat	Üretim	İhracat
Ocak	438.740	282.382	578.703	453.021
Şubat	489.915	276.971	358.263	258.746
Mart	483.624	293.366	457.431	324.712
Nisan	601.245	460.629	582.130	516.038
Mayıs	632.070	453.359	586.488	513.041
Haziran	672.811	458.703	571.229	499.875
Temmuz	609.839	406.782	572.772	510.813
Ağustos	584.867	379.971	479.046	448.033
Eylül	615.997	470.063	562.878	505.421
Ekim	589.997	442.561	564.683	491.469
Kasım	594.988	436.810	597.587	533.585
Aralık	606.273	436.168	*	*

Kaynak: Minister of Natural Resources

* Doğal Kaynaklar Bakanlığında 2016 Aralık için veri mevcut değil.

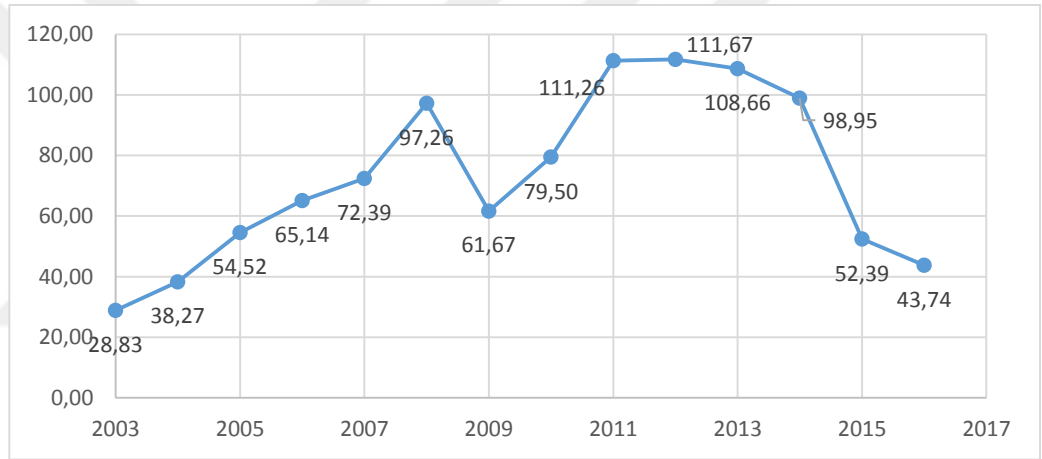
Grafik 8. IKBY Petrol Üretim ve İhracatı (2015-2016; Varil/gün)

Kaynak: Minister of Natural Resources

IKBY için 2015 yılı ortalama petrol üretiminin günlük 600 bin varil olarak gerçekleşmesi önemli bir başarı göstergesidir. IKBY'nin petrol üretiminin ortalama

⁵¹⁵ IKBY'nin gerçekleştirdiği ihracatın değişen miktarlarda olmasına rağmen günlük yaklaşık 100 bin varil petrolü Irak merkezi hükümetine bağlı Kuzey Petrol Şirketi (North Oil Company-NOC) vermiştir. IKBY'nin Doğal Kaynaklar Bakanlığı'nın sitesinden alınan verilerin bir kısmında yeterince açıklayıcı bilgi olmadığından dolayı Kuzey Petrol Şirketi'nden transfer edilen petrolün dahil olup olmadığı şüphelidir. Kuzey Petrol Şirketi tarafından üretilen petrolün ihracatının IKBY'nin hanesine yazılması durumunda ihracatın günlük 500 bin varili geçeceği söylenebilir. Detaylı raporlara ulaşmak için bkz; "Monthly Production & Export Revenue Overview", **Kurdistan Regional Government, Ministry of Natural Resources**, (01 Şubat 2017); "Kurdistan Oil Production By Field & By Operator: January 2015-September 2016", **Kurdistan Regional Government, Ministry of Natural Resources**, (01 Şubat 2017).

günlük 400 bin varil olduğu 2014 yılı ile kıyaslandığında bile 2016'daki petrol üretim ortalamasının günlük 550 bin varil civarında olması petrol üretim kapasitesinin iyileşmesine işaret etmektedir. Nitekim 2014 yılı ortalarında bölgeyi kaosa sürükleyen DAESH tehdidi ve sürdürülen savaş İKBY'nin ciddi anlamda güvenlik boşluğuna düşmesine yol açtı. Irak'ta yerinden edilen milyonlarca insanın İKBY'ye sığınması ve ilave olarak küresel piyasalarda petrol fiyatlarında yaşanan düşüş İKBY'nin mali krizini tetikleyen birincil unsurlar oldu. Haziran 2014'te varili 112 dolar seviyelerinde olan petrol 2015 yılı sonunda 38 dolar seviyelerine kadar düşüş göstermiştir. İKBY'nin petrol gelirlerine olan bağımlılığı ve Bağdat ile yaşadığı bütçe kesintisi problemi ülkenin ekonomik yapısında tsunami etkisi yaratmıştır.⁵¹⁶

Grafik 9. Yıllık Ortalama OPEC Ham Petrol Fiyatı (Varil/dolar)

Kaynak: Bloomberg

İKBY enerji kullanımı ve vatandaşların enerjiye ulaşmaları yönünde Irak'ın geriye kalan kısmına göre çok daha ileri ve güvenli bir durumdadır. Irak'ın sahip olduğu stratejik konumdaki santraller ve enerji nakil hatları savaşta önemli hasar görmüştür. Ülkenin yeniden inşası aşamasında baş gösteren terör saldırılarından dolayı enerji hatları ve santralleri iyileştirmeleri yönünde güçlükler yaşanmıştır. Nispeten güvenli ve istikrarlı yapısı ile İKBY enerji alanında ilerlemeler kaydetmektedir. 2013 yılında Irak'ın genel olarak elektrik talebi 79 milyar kw'dır. Bunun 69 milyar kw'tan fazlasını yerli enerji santrallerinden elde ederken geriye kalan 9 milyar kw ise İran ve Türkiye'den ithal

⁵¹⁶ **Rudaw**, "Kurdish Deputy PM Talabani: Kurdistan's Economic Woes Threaten ISIS Fight", 16 Ocak 2016.

edilmekteydi. 2009-2013 yılları arasında Irak'ın ürettiği elektrik yıllık ortalama yüzde 15 büyümüştür. Elektrik üretiminin yıllara göre bu derece artış göstermesinin temel sebebi yüksek dağıtım kaybı olarak açıklanmaktadır. İlgili yıllar arasında toplam elektrik arzının yüzde 38'nin dağıtım kaybı olduğu belirtilmektedir. IKBY dışında Irak'ta yaşanan bakım eksikliği, elektrik hırsızlığı ve düşük voltaj seviyeleri gibi sık sık bağlantı kesikleri büyük dağıtım kayıpları yaşatmaktadır. Ayrıca Bağdat ve Erbil'in 2003 sonrası yeniden inşası ile birlikte elektrik sektöründe ilerleme kaydetmeleri ve önemli projeleri hayata geçirme politikalarına rağmen DAES ile süren savaş ve düşen petrol fiyatları uygulanan politikaları kesintiye uğratmıştır.⁵¹⁷

IKBY yeni keşiflerle birlikte 5,67 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile dünyadaki toplam rezervlerin yüzde 3'üne sahiptir.⁵¹⁸ Bununla beraber farklı kaynaklardan yapılan tahminlere göre rezervin 4,6-5,6 trilyon metreküp olduğu ve bunun içerisine ihtilaflı bölgelerin dâhil edildiği unutulmamalıdır. Bölgede bulunan büyük miktardaki gaz rezervleri IKBY'ye bölgesel ve küresel pazarlarda önemli bir pozisyon sağlamaktadır. Burada en dikkat çekici hususlardan biri de bölgesel olarak enerji talebi yüksek olan Türkiye'nin, IKBY ile komşuluğu ve aralarındaki ilişkilerin güçlenmesini hızlandırma olasılığıdır.⁵¹⁹

IKBY'yi önemli bir doğal gaz tedarikçisi konumuna getirmesi beklenen yüksek rezervler hem Türkiye hem de Avrupa pazarları için alternatif bir enerji kaynağı anlamına gelmektedir. Dünya piyasalarına Türkiye üzerinden açılabilen IKBY için enerji ilişkisi üzerinden sağlanacak yakınlaşma siyasi olarak da egemenlik arayışından bağımsız okunmamaktadır. Gaz gibi önemli bir enerji kaynağı ile komşu ve uzak ülkelere yapacağı ihracatla IKBY'nin ekonomik yapısının özerkleşmesi açısından elini güçlendirecek bir unsur olacaktır. Bu bağlamda IKBY sahip olduğu petrol ile birlikte doğal gaz alanında da

⁵¹⁷ EIA, s.13-4.

⁵¹⁸ KRG, *Ministry of Natural Resources*; Sylvia Pfeifer, *Exxon Signs Kurd Exploration Contracts*; Ali Balci, "Enerji'sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri", **SETA Analiz**, (Haziran 2014).

⁵¹⁹ Erbil, bölgedeki mevcut istikrarsızlık ve kaos ortamına rağmen 2017 yılında boru hatlarını döşemeyi ve 2018 yılında da Türkiye'ye petrol ihraç etmeyi hedeflemektedir. Diğer taraftan 5 trilyon metre küp doğal gazın Türkiye'nin 50 yıllık doğal gaz talebinin karşılanması anlamına geldiği ifade edilerek, Türkiye'nin enerjide Rusya ve İran gibi dış politikada sorun yaşadığı ülkelere karşı enerji arzını çeşitlendirme açısından önem teşkil etmektedir. **Enerji Haber**, "Rusya'ya Doğalgazına Karşı Kuzey Irak Doğalgazı!", 27 Kasım 2015.

gerçekleştireceği ihracat potansiyeli konumunu daha fazla değerli kılacaktır. Böylesi bir durum Irak merkezi hükümetinin IKBY'nin olası ayrılığını kısıtlamak için elindeki bütçe kesintisi aracını daha etkili kullanamayacağı anlamına gelecektir. Nihayetinde Irak merkezi hükümeti ve IKBY arasında halen çözümlenemeyen ihtilaflı yerler bulunmakta ve 2005 yılından beri bu yerlerin yasal olarak statüleri belirsizliğini korumaktadır. İhtilaflı bölgelerin önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olduğu ve henüz keşfedilmemiş sahalar ile birlikte buraların stratejik ve ekonomik değerininin devasa boyutlarda olduğu iddia edilmektedir. Bu açıdan önümüzdeki süreçte Bağdat-Erbil ilişkilerinin egemenlik mücadelesi bağlamında enerji faktörü üzerinden önemli meydan okumalara sahne olması beklenmektedir.

5.5. Uluslararası Aktörlerle İlişkiler

Kürtler statü arayışını sürdürmek için çeşitli dönemlerde dış destek almışlardır. Osmanlı'nın dağılmasından sonra Ortadoğu'yu kendi aralarında paylaşan Batılı güçler ve sonrasında bölge devletleri Kürtlere sahip olduğu güçlü aşiret/parti bağları üzerinden destekte bulunmuşlardır. Kürtler uzun zamandır gelecek arayışları hedefiyle hareket etmektedir. I. Dünya Savaşı sonrasında bölgedeki ulus devletlerin politikalarına tepki olarak gelecek arayışını sağlamak için gelişen Kürt milliyetçiliği bölgedeki çeşitli ülkelerde bağımsızlık hareketleri şeklinde ortaya çıktı. Osmanlı'nın dağılmasıyla beraber, Kürt hareketi amacına ulaşmak adına bölgesel veya uluslararası aktörlerden destek beklentisi içerisinde olurken, bu beklenti dış aktörler için Irak'ı istikrarsız hale getirmek ya da kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için araçsal işlev görmelerine sebebiyet verdi.⁵²⁰

Kürtlere reelpolitik destek veren dış aktörlerin etkisi mücadelenin seyrini de etkilemiştir. Kürtlerin gelecek arayışının başarılı olması dış aktörlerin verdiği desteği sürdürmesi ile mümkün olmuştur.⁵²¹ Kürtlerin jeokültürel/jeoetnik temelde Ortadoğu'daki diğer üç önemli yerleşik unsur olan Arap, Türk ve Acem nüfusunun etkinlik alanlarına yayılmış olması meseleyi yerelden çıkarmaktadır. Bu durum Kürtlerin

⁵²⁰ James Ciment, **The Kurds: State And Minority In Turkey, Iraq and Iran**, New York: Facts On File, 1996.

⁵²¹ Erol Kurubaş, "Irak Kürtlerinin Dış Destek Açmazı: Büyük Umutlar ve Hayal Kırıklıkları", **Ortadoğu Analiz**, Cilt. 1, Sayı.3, (Mart 2009), s.45.

etnik farklılık taşıdığı bu üç temel unsur ile politika geliştiren küresel güçlerin stratejik denkleminde yer almalarını sağlamaktadır. Tarafların yaşadığı çatışmaların baş göstermesi ve devam etmesi dış aktörlerin müdahale avantajını sürdürmekte ve bu sorun için çözüm yönlü bir rol üstlenmek yerine nihai galibin olmadığı bir denge halinin sürmesini tercih etmektedirler.⁵²² Küresel güçlerin geliştirdiği stratejik oyunun parçası konumundaki Kürtlerin, Irak ile sürdürdüğü mücadele bu temel ekseninde okunabilir. Teorik olarak bakıldığında ayrılıkçı grupların mücadelelerini yürütebilmek için ihtiyaç duydukları somut destek uluslararası tanınmanın gerçekleşmesi, bağımsızlığın sağlanması ve bağımsızlığın başarılı bir süreç zarfında devam etmesi gibi daha ileri aşamalar için de diplomatik ve siyasal destek şeklinde açıklanmaktadır.⁵²³

Kürtlerin, tarihsel dönüşümü ele alındığında İngiliz işgalinden sonra bugüne kadar egemenliğe sahip olmak ve kendi kendilerini yönetme isteğinde oldukları görülmektedir. Modern bir ulus-devlet şeklinde kurulan Irak'ta ayrılıkçı-bağımsızlık talebinde bulunan Kürt liderler, daha sonra özerklik talebinde ısrar etmiş ve bu amaçla siyasallaşan ve kurumsallaşan bir harekete dönüşmüşlerdir. Kürtlerin statü arayışları I. Körfez Savaşı'ndan sonra bölgesel ve uluslararası siyasal yapıda yaşanan değişim ve uygun konjoktürün etkisiyle federasyon talebi olarak ifade edilmiştir. İşte burada Kürtlerin sürdürdükleri gelecek arayışı çerçevesindeki mücadelelerinin hedefe ulaşması için dış desteğe dayanan bir yöntemi benimsedikleri dikkat çekmektedir. Kürtlerin aldıkları dış desteğin kesilmesi ya da zayıflaması durumunun mücadeleyi sonuçsuz ve içinden çıkılması zor bir döngüye mahkûm bıraktığı da ortadadır.⁵²⁴

⁵²² Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul: Küre Yayınları, 105. Basım, 2015, s.439-440.

⁵²³ Kurubaş, *Irak Kürtlerinin Dış Destek Açmazı: Büyük Umutlar ve Hayal Kırıklıkları*, s.45.

⁵²⁴ Kurubaş, *Irak Kürtlerinin Dış Destek Açmazı: Büyük Umutlar ve Hayal Kırıklıkları*, s.30-1.

Tablo 26

Yabancı Aktörlerin Irak Kürtlerine Destekleri ve Etkisi

Dış Destek Sağlanan Dönemler	Dış Destek Sağlayan Aktörler	Dış Destek Sağlama Nedeni	Dış Destek Biçimi	Dış Desteğin Biçimi	Dış Desteğin Sonucu
1917-1919	İngiltere	Reelpolitik/Araçsal	Doğrudan Somut Destek	Yüksek ve Hayati	Ayaklanma ve Berzenci'nin Hindistan'a Sürgünü
1943-1946	SSCB	Reelpolitik/Araçsal	Dolaylı Somut Destek	Yüksek ve Önemli	Ayaklanma ve Barzani'nin SSCB'ye Sığınması
1958-1970	SSCB	Reelpolitik/Araçsal	Doğrudan Siyasal/Diplomatik Destek ve Dolaylı Somut Destek	Yüksek ve Önemli	Ayaklanmalar Süreci ve SSCB'nin Irak'la Anlaşması
1972-1975	ABD, İran, İsrail	Reelpolitik/Araçsal	Dolaylı Somut Destek	Yüksek ve Hayati	Ayaklanma ve Barzani'nin ABD'ye Sığınması
1980-1988	İran	Reelpolitik/Araçsal	Dolaylı Somut Destek	Orta ve Önemli	İran'la İşbirliği ve Enfal Operasyonu/Halepçe Katliamı
1991-1997	Türkiye, ABD	Reelpolitik/Araçsal ve Yayılmayı Önleme	Dolaylı Somut ve Diplomatik/Siyasal Destek	Orta/Yüksek ve Hayati	Ayaklanma, Mülteci Krizi, Kürt Bölgesinin Irak'tan Kopartılması, İç Çatışma (PKK, KDP-KYB arası)
1998-2003	ABD, İsrail	Reelpolitik/Araçsal	Dolaylı Somut Destek, Doğrudan Moral Destek	Yüksek ve Hayati	Kürt Bölgesinin Güçlenmesi, KDP-KYB Barışı
2003-2009	ABD, İsrail	Reelpolitik/Araçsal	Doğrudan Fiili Somut ve Siyasal/Diplomatik Destek	Çok Yüksek ve Hayati	ABD ile İşbirliği, Kürt Bölgesinin Siyasal Niteliğinin Güçlenmesi

Kaynak: Kurubaş, *Irak Kürtlerinin Dış Destek Açmazı: Büyük Umutlar ve Hayal Kırıklıkları*, s.46.

Kürtlerin aldığı dış destek uluslararası yapıdaki güç dengesinin Iraklı Kürtler üzerinde ne kadar belirleyici olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu bağlamda yukarıdaki tabloda Kürtlerin bölgesel ve küresel aktörlerden aldığı dış desteğin İngiliz işgalinden itibaren dönüşümü görülmektedir. Kürtlerin, Osmanlı topraklarının işgali sonrasında 1917-1919 arası İngiltere'den aldıkları destek, zamanla Sovyetler (1943-1946 ve 1958-1970) ve nihai olarak ABD (1972-1975, 1991-2009) ile doğrudan ya da dolaylı olarak sürdürülmüştür. Uluslararası yapıdaki güç dengesini net bir şekilde ortaya koyan bu resim uluslararası yapının Kürtler üzerindeki etkisini ve dönüşümünü göstermekte, Kürtlerin de güç dengesine göre uluslararası yapıya yaklaştığını ortaya

koymaktadır. Günümüzde IKBY'nin başkanı olan Mesud Barzani'nin 1970'lerde Kürt hareketinin dış desteğe olan ihtiyacının uluslararası yapıdaki güç dengesi üzerinden şekillenmesine örnek vermesi açısından aktardığı aşağıdaki cümleler önem taşımaktadır:

Mustafa Barzani önderliğindeki hareket; Amerikan yönetiminin ilgisini Kürt meselesine çekmeye büyük önem veriyordu. Mantık şuydu, büyük bir nüfusa sahip olan bu ülke sunacağı yardımlarla devrimin gidişatını gerçek anlamda değiştirebilir. Özellikle Türkiye ve İran'la olan sağlam ilişkileri nedeniyle bu konuda belirleyici ve sonuç alıcı bir rol oynayabilir. Aynı zamanda Amerikan hükümetinin Arap ülkeleriyle ilişkileri de Sovyetler Birliği'nin adı geçen ülkelerle ilişkilerinden daha sağlamdır.⁵²⁵

Bu çerçevede, uluslararası güçlerin çıkarları doğrultusunda sağladıkları destek ile Kürtlerin gelecek arayışını şekillendirdiği söylenebilmektedir. Ancak, dış desteğin kesilmesinden dolayı buna dayalı olarak sürdürülen mücadele de kesintiye uğramıştır. *Kurubaş* bu süreci Kürt hareketinin nihai hedefe varmak yolunda izlediği “pragmatik dış destek-özerklik için ayaklanma-Bağdat’la anlaşma-Bağdat’ın anlaşmayı bozması ve Kürtlere baskısı” şeklindeki yöntem biçimiyle oluşan bir kısır döngü olarak tanımlamaktadır.⁵²⁶ ABD'nin Irak'taki belirsizlikler ve iç çekişmelerdeki hesabının stratejik olarak uzun vadeli bir arka planı olduğunu belirten *Davutoğlu*, bölgenin mümkün olduğunca küçük birimlere ayrılmasını ve böylece güçlü ülke sayısının azaltılması ile küçük birimlerin iç çekişme ve ittifaklarını kullanarak müdahil pozisyonunu sürdürebilmelerine olanak vermesi şeklinde ifade etmektedir. İzlenen bu yolla ABD küresel güç merkezleri karşısında arabulucu/denge sağlayıcı rolünü muhafaza etmiş olacaktır. Aynı zamanda İsrail'in stratejik hesapları içinde Ortadoğu'nun küçük ölçekli devletlere ayrılması bu teze uyum göstermektedir.⁵²⁷ Şüphesiz Irak'ın özelinde görüldüğü üzere ülkelerin mikro etnik-mezhepsel partikülleşmesi süreci beraberinde bölgenin daha fazla atomizasyonunu sağlayarak dış güçlerin Ortadoğu'yu daha rahat kontrol etmesini ve yönetmesini sağlayacaktır.

Dış aktörlerin Kürtlerin kaderi üzerinde çok büyük etkisi vardır. Kürtlerin ulusal istekleri bu aktörlerin jeopolitik ve stratejik çıkarlarını gerçekleştirme yolunda bir baskı

⁵²⁵ Barzani, Cilt II, s.369.

⁵²⁶ Kurubaş, *Irak Kürt Hareketi: İç Çekişme-Dış Destek-Ayaklanma*, s.30.

⁵²⁷ Davutoğlu, s.442.

unsuru olmalarına neden olmuştur.⁵²⁸ *Anderson ve Stansfield*, Kürtlerin 21. yüzyıl boyunca Irak'ın istikrarlaştırılması yolunda ABD, İran ve İsrail tarafından stratejik amaçlarına ulaşmaları yolunda sık sık kullanıldıklarını ve kaderlerine terk edildiklerini belirtmektedir.⁵²⁹ Dış desteğe olan ihtiyaçlarını dış aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları Kürtlerin dış destek olmadan Bağdat üzerinde baskı kuramamaları ve bu desteğe mecbur kalmalarıyla sonuçlanmıştır.

Dolayısıyla, uluslararası yapıdaki küresel güçlerin Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'ya yönelik yayılma ve engelleme politikaları Kürtlere olan dış destekte kendini göstermiştir. Bu bağlamda, Sovyetlerin Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'da yayılma politikaları ve ABD'nin Irak özelinde bunu engelleme politikaları ile 1991 sonrası dönemlerde ABD'nin bölgeye yerleşmesinin önünü açmak için izlediği Irak politikası ve Saddam'ı devirme hedefi Kürtlerden yararlanmaları ve destek sağlamalarıyla beraber hayata geçmiştir. Benzer şekilde bölgesel aktörler nezdinde İran, İsrail ve Türkiye'nin dış desteği de dikkat çekmektedir. Baas iktidarını zayıflatmak amacıyla İran'ın (1972-1975 ve 1980-1988), İsrail'in Baas iktidarının zayıflatılması, Saddam'ın devrilmesi (1972-1975 ve 1998-2009), Türkiye'nin 1990 sonrası PKK'nın Kuzey Irak'tan gerçekleştirdiği eylemlerini önleme çabası Kürtlerin bölgesel destek gördüğü süreçleri teşkil etmektedir. Nihayetinde, dış aktörlerin Kürtlere karşı reelpolitik, üst düzeyde, doğrudan ve dolaylı destekleri I. Körfez Savaşı sonrası siyasal destek/diplomatik düzeyi de kapsamıştır.⁵³⁰ Kürt hareketinin dönüşümünde etkinliği bakımından ele alındığında dış desteğin reelpolitik bir zorunluluk taşıdığı görülmektedir. Dış güçlerin, Kürtlere olan desteği askeri, siyasi ve diplomatik bağlamda reelpolitik olarak görülürken, bu destekler statü arayışının bağımsızlığa evrimi yolunda Kürtler nezdinde büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan Kürtlerin dış destek bağımlılığı uluslararası kamuoyunda meşruluk kazanmak ve uzun vadede bağımsızlık elde etmek için zorunlu bir tercih olarak görülmektedir.⁵³¹

⁵²⁸ Küresel güçlerin ve bölgesel aktörlerin Kürtleri bir baskı aracı olarak kullandıklarına dair bkz; Graham E. Fuller, "The Fate of the Kurds", *Foreign Affairs*, Vol.72, No.2, (Spring 1993), s.108-121.

⁵²⁹ Liam Anderson and Gareth Stansfield, *The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Division?*, New York: Palgrave Macmillan, 2004, s.180.

⁵³⁰ Kurubaş, *Irak Kürt Hareketi: İç Çekişme-Dış Destek-Ayaklanma*, s.30-1.

⁵³¹ Kurubaş, *Irak Kürtlerinin Dış Destek Açmazı: Büyük Umutlar ve Hayal Kırıklıkları*, s.48.

Irak Kürtleri, uzun zamandır kendi özerkliklerini sağlama yolunda gelecek arayışı için mücadele eden ulusal bir hareket olarak komşu ülkelerdeki Kürt gruplarından farklılaşmaktadır. Soğuk Savaş döneminde ABD, Sovyetlerin etkinlik sahalarını azaltmak ya da dengelemek için bölgesel aktörlerin yanında devlet dışı aktörler ile ilişkiye geçmiştir. Irak'ta 1958'de yaşanan Baasçıların darbesi sonrasında ABD, Irak rejimini zayıflatmak için İran üzerinden Kürt hareketini destekleme yoluna gitmiştir. Bu yıllarda ABD, Kürt hareketi ile doğrudan irtibat kurmak yerine İran üzerinden örtülü bir destekte bulunmuştur. Ancak, İran ile Irak'ın 1975'te yaptığı Cezayir Anlaşması ve 1979'da İran'da Şah'ın devrilmesi ABD ile Kürt hareketi arasındaki dolaylı ilişkileri koparmıştır. Daha sonraki süreçte, 1990 yılında Kuveyt'in işgali ile beraber ABD ile Irak arasındaki kriz Ortadoğu'da yeni bir dönemi başlatmıştır. ABD, 1990'lara kadar Kürtlere yönelik yaklaşımını dönemin bölgesel şartlarına ve Soğuk Savaş politikalarına göre şekillendirmiş, Körfez Savaşı'ndan sonra ise Ortadoğu'da yaşanan dönüşüme paralel bir Kürt politikası uygulamaya koymuştur. Bu politikanın ABD için temel belirleyicileri de Irak politikası, Basra Körfezi'ndeki stratejik çıkarlar ve Türkiye ve Irak'a komşu diğer devletlerin beklentileri olmuştur.⁵³² Böylece, ABD ile Kürtler arasında 1970'lerde dolaylı kurulan ilişki, 1991'de stratejik ve 2003'ten sonra doğrudan fiili siyasi ve askeri destek şeklini almıştır.

Kürtlerin 1990'larda tecrübe ettiği *de facto* özerk yönetim deneyimi sonrasında aralarında baş gösteren iç savaşın sona ermesinde ABD'nin desteği büyük önem taşıdı. Ancak, Irak'ın işgali ve yeniden inşası ile beraber Kürtler, ABD'nin Ortadoğu politikası için tarihte hiç olmadığı kadar büyük bir öneme sahip oldular. Körfez Savaşı'ndan sonra ABD'nin Kürtlere yönelik uyguladığı en önemli politikası “güvenli bölge” oluşumuna yaptığı katkıydı. Ancak daha sonra Kürt grupları arasında çıkan çatışmalardan dolayı ABD, KDP ve KYB üzerindeki nüfuzunu kullanmak suretiyle arabulucu rolü icra ederek 1998 yılında Washington Anlaşması'nı imzalamaya zorladı. Bu dönemde iki parti arasında hakemlik yapan ABD, askeri ve siyasi imkânlarını kullanarak iki grubu dengelemei başardı. ABD'nin Kürtlere yönelik stratejisi bu dönemde Şiiler ile beraber

⁵³² Erkmen, *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD'nin Kuzey Irak Politikası Örneği*, s.72.

Saddam'ın birbirlerine galip gelememesi ve birbirlerini dengelemesi üzerineydi.⁵³³ ABD'nin küresel çıkarları gereği Ortadoğu'da yürüttüğü politikasının en önemli unsurlarından olan Kürtler, bağımsızlık yolunda statü arayışlarında küresel bir güce dayanmayı tercih ettiler. Bu süreçte ABD, Kürtlerin Irak'ta önemli kazanımlar elde etmelerine yardımcı oldu.⁵³⁴ Erkmen, ABD'nin Ortadoğu'da 1991-2001 yılları arasında statükocu bir politika izlediğini ancak 11 Eylül 2001'de yaşanan olaylardan sonra tavrını değiştirdiğini belirtmektedir. Bu değişimin en temel nedeninin ABD'nin hegemonik bir güç olarak küresel sistemde bu gücünü azaltan unsurları ortadan kaldırmak ve sistemi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden inşa etmek istemesi, ikinci nedeninin ise Ortadoğu'nun yeniden inşa süreci içindeki yerinin olduğunu ileri sürmektedir.⁵³⁵

Bu çalışmanın savı da uluslararası yapıyı etkileyen küresel bir gücün çıkarları ile şekillenen sistem içerisinde Kürtlerin statü arayışlarını sürdürdükleri üzerinedir. Uluslararası yapının rızası sonucu 1970'lerde Kürtler, Baas iktidarı ile özerklik anlaşması yapabilmiş ancak yapının değişikliği Kürtlerin yenilgiye uğramasına yol açmıştır. Benzer şekilde I. Körfez Savaşı sürecinde, Kürtler uluslararası yapıya güvenerek ayaklanmış ancak yapı buna cevap vermeyince büyük bir mülteci dramı yaşanmıştır. Daha sonra uluslararası yapının izin vermesi ile beraber Kürtler "güvenli bölge"ye kavuşmuş ve sonraki süreçte *de facto* özerklik ilanında bulunmuştur. Küresel bir güç olan ABD'nin Irak işgali ve Kürtlerin durumu çalışmadaki savı ortaya koyması açısından da önemlidir. Irak'ın işgali ve yeniden inşası sürecinde uluslararası sistemde yaşanan dönüşüm Kürtlerin *de facto* yapılarını *de jure* duruma getirmelerine imkân vermiştir. Bugün Kürtler sahip oldukları federe yapılarını askeri ve siyasi bağımsızlık için geliştirirken, ekonomik özerkliklerini sağlamak için de uluslararası yapıya göre hareket etmektedirler. Neo-realist teori üzerinden statü arayışları incelenen Kürtlerin uluslararası yapıya göre askeri ve ekonomik güç unsurlarını gelecek arayışında kullandıkları görülebilmektedir. Olson, Irak'ın işgalinden önce Kürt hareketinin kontrolünde yalnızca Süleymaniye, Erbil ve Duhok vilayetleri bulunurken, işgal sonrası süreçte Irak'ın tümünde Kürt milliyetçiliğinin

⁵³³ Attar, s.285-6.

⁵³⁴ Erkmen, *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD'nin Kuzey Irak Politikası Örneği*, s.188.

⁵³⁵ Erkmen, *Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD'nin Kuzey Irak Politikası Örneği*, s.192.

güçlendiği, Irak merkezi hükümeti ile ihtilafli olan Musul (Ninova), Selahaddin, Diyala ve özellikle Kerkük'te güçlenmelerinin daha rahat olduğunu vurgulamaktadır.⁵³⁶ Bu doğrultuda, Kürtlerin güvenliklerini başka aktörlerin tercihine bırakmadıkları, ekonomik özerkliklerini sağlamak için uluslararası yapının durumuna göre hareket ettikleri görülmektedir.

ABD Irak'ta federal bir devlet oluşturma planıyla, hem Şiiilerin tek başına iktidara gelmesini engellemeyi hem de merkezi gücü bölünmüş bir Irak'ın Washington'a ve bölgedeki müttefiklerine tekrar tehdit oluşturmamasını sağlamayı hedeflemiştir. Bu noktada Kürtlerin etnik temele dayanan federasyon talepleri Şiiiler ve Sünniler tarafından endişe ile karşılanırken, bu talepler bölge ülkeleri tarafından da kaygıyla izlenmiştir. Nitekim Türkiye, İran ve Suriye, Irak'ta etnik temele dayalı bir federasyona karşı durmuşlardır. Ankara, Tahran ve Şam'da yapılan görüşmelerde bu konuda uzlaştıklarını açıklamışlardır. Bununla beraber, Şiiilerin etkin olduğu bir Irak'ın uzun vadede başta İsrail, Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere Türkiye açısından da istenen bir durum olmadığı bilinmektedir.

Genel itibarıyla Bağdat, Ankara ve Tahran'ın Kürt ayrılmasına/bağımsızlığına yönelik tepkileri hala devam etmekte üniter ve toprak bütünlüğü olan bir Irak söylemi vurgulanmaktadır. Ancak, her aktörün Irak ile ilgili beklentisi farklılık göstermektedir. İran, Irak'ın kendi kontrolünde kalması için olası bir bağımsız Kürt bölgesinin Irak'taki çıkarları ve kendi içindeki Kürt nüfus için tehdit oluşturacağından endişe duymaktadır. Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmasına rağmen İran'ın uydusu haline gelen Bağdat'ın mevcut yapısı ve politikalarından memnun değildir. Bağımsız bir Kürt bölgesinin ilan edilmesi ülkedeki Sünnilerin Şiiiler karşısında daha fazla zayıflaması ve Kerkük-Musul-Selahaddin gibi Türkmenlerin yaşadığı ihtilafli yerlerde olası sorunların çıkma potansiyelinden ve PKK'nın alan kazanmasından kaygı duymaktadır. Böylece, Türkiye ve İran, Ortadoğu'da istikrarsızlığı daha fazla tetikleme olasılığına karşı, Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmakta, muhtemel bir durumun ulusal güvenliklerine tehdit oluşturacağını kabul etmektedirler. Bu bağlamda küresel güçlerin yanında bölgesel

⁵³⁶ Robert Olson, **Koyun ve Kasap: Irak İşgalinden Bu Yana Kürdistan-Irak'ta Milliyetçilik ve Devlet Oluşumu**, Ankara: Orion Kitabevi, 2008, s.322.

aktörlerin etkisi önem arz etmektedir. Aşağıda bölgesel aktörlerin Kürtlere yönelik politikaları ele alınmaktadır.

I. Körfez Savaşı'nda Batı ile Saddam'ın çatışması ile Türkiye'nin dış politikasında dönüşüm yaşanmıştır. Bu yıllarda Irak ile petrol boru hattını kapatan Türkiye, Kürtlerin durumunu ilgilendiren iki konuda izlediği politikalar ile Baas iktidarı aleyhinde davrandı. Bunlardan biri Kürtlerin Bağdat'tan korunmasını sağlayan "huzur operasyonuna" üs vermek ve diğeri de *de facto* özerkliğini ilan eden Kürt hükümeti ile gayri resmi iş birliği yapmaktı. Attar bu durumu Ankara'nın Kürtler konusunda izlediği geleneksel politikasının terk edilerek artık Kürtlere destek veren bir pozisyon alması olarak değerlendirmektedir.⁵³⁷ Türkiye'nin Kürtlere olan politika değişikliği siyasi alanda kendini göstermiştir. Kürtlerin temsilcisi konumundaki KDP ve KYB Ankara'da 1991 yılının sonunda temsilcilik (*de facto* konsolosluk) açmış ve bu durum ilişkilerin dönüşümü açısından tarihsel bir önem teşkil etmiştir.⁵³⁸ Türkiye, tarihi ve jeopolitik konumu dolayısıyla I. Körfez Savaşı'ndan etkilendiği gibi Irak'ın 2003 işgali gerçekleştiğinde en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Türkiye'nin ABD ile yaşadığı tezkere krizi Irak ile ilgili karar alma süreçlerinin dışında kalmasına sebebiyet verirken, Kürtlerin daha etkin olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır.⁵³⁹ Diğer taraftan Türkiye, Irak'ın yeniden inşası sürecinde ülkenin gelecek durumu, ABD ile ilişkiler, Türkmenlerin durumu, PKK sorunu ve Kerkük-Yumurtalık boru hattının kapanması konularında kaygı duymuştur. Bunun yanında bölge ülkelerinin değişen rolleri ve etkileri devlet dışı aktörlerin etkinlik kazanmasını sağlamıştır.⁵⁴⁰

ABD işgalinden sonra Türkiye-IKBY ilişkileri zamanla güvenlik önceliklerinden ekonomik önceliklere doğru geçiş yapmıştır. Türkiye özellikle 2010 sonrasında IKBY'de yatırımlarını artırmak ve önemli projelerini hayata geçirmek için diplomatik ilişkilerini güçlendirmiştir. *Dalar*, Türkiye ve IKBY'nin önemli birer müttefik haline gelmesini ham madde kaynaklarının ulaşım ve karşılıklı bağımlılık ilişkilerini

⁵³⁷ Attar, s.264-5.

⁵³⁸ Attar, s.268.

⁵³⁹ Kuzey Irak'taki Kürt grupların değişen rolleri ve etkileri için bkz; Dietrich Jung ve Klaus Schlichte, "From Inter-State War to Warlordism: Changing Forms of Collective Violence in the International System", Hakan Wiberg ve Christian P. Scherrer (Ed.), **Ethnic Identity Creation Conflict and Accommodation** içinde, Aldershot: Ashgate Publishing, 1999 (Aktaran: Aydın vd., s.53-4).

⁵⁴⁰ Aydın vd., s.54.

destekleyici özelliğiyle açıklamaktadır.⁵⁴¹ *Olson*, Türkiye'nin Iraklı Kürtlerle olan ilişkisini İran'ın Irak'taki Şii nüfusu üzerindeki etkisiyle kıyaslayarak, Irak'ta güçlü ve potansiyel herhangi bir müttefike sahip olmayışı üzerinden açıklamaktadır. Buradan yola çıkan *Olson*, Türkiye'nin bu avantaja sahip olamadığını ve bu yoksunluğunu telafi etmek için KDP ve KYB ile daha geniş ekonomik ve ticari ilişkiler kurmaya çalıştığını belirtmektedir.⁵⁴²

Tarihsel bir perspektiften Kürtlerin Türkiye ile olan ilişkilerinde “güvenlik önceliğinin” daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda, Irak'ın yeniden inşası ile beraber Türkiye ile Kürtler arasındaki ilişkiler “iş birliği” odaklı yeni bir boyuta dönüşmüştür. Türkiye, olası bir bağımsız Kürt devletinin ve kuzeyinde kendine üs oluşturan PKK'nın oluşturduğu tehdit nedeniyle IKBY ile uzun dönem güvenlik eksenli ilişkiler kurmuştur. Türkiye'nin 2010 yılı itibarıyla Erbil'de konsolosluk açması ve özellikle ABD'nin 2011 yılında Irak'tan askerlerini çekmesi ile beraber IKBY-Türkiye arasındaki ilişkiler hızla gelişme safhasına geçmiştir.⁵⁴³ Önemli bir kırılma noktası olarak gösterilecek 2011'de yaşanan bu gelişmeler Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerini gözden geçirmesine ve enerji politikasını değiştirmesine sebep olarak gösterilebilir. ABD'nin askerlerini çekmesi ve özellikle dünyanın en büyük petrol şirketi olarak kabul edilen Exxon Mobil'in Irak yönetiminin tüm itirazlarına rağmen ihtilafli bölgelerde IKBY ile iş birliğine giderek enerji anlaşmalarına imza atması Türkiye için dönüm noktası olmuştur. Nitekim bu süreçten sonra enerji alanında faaliyet gösteren küçüklü-büyükü çokuluslu şirketleri IKBY ile iş birliğine girmiş ve söz konusu durum Türkiye için stratejik enerji kararları almasına sebebiyet vermiştir. ExxonMobil'in IKBY ile yaptığı anlaşma sonrasında Türkiye'nin iki yönlü karar aldığı vurgulanmaktadır. Birincisi Türkiye ile IKBY arasında yeni bir boru hattı inşa etmek yoluyla bölgesel yönetimin petrol ve doğal gazının Türkiye'ye ve oradan uluslararası piyasalara arz edilmesi. İkincisi ise Türkiye'nin resmi enerji şirketlerinin IKBY'ye girmesi meselesidir. Bu girişim Türkiye'ye Irak

⁵⁴¹ Mehmet Dalar, “Türkiye-Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 34(1), 2015, s.47-70.

⁵⁴² Robert Olson, *Koyun ve Kasap: Irak İşgalinden Bu Yana Kürdistan-Irak'ta Milliyetçilik ve Devlet Oluşumu*, s.17.

⁵⁴³ Bill Park, “Turkey-Kurdish Regional Government Relations after the U.S. Withdrawal from Iraq: Putting the Kurds on The Map?”, **Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press**, Mart 2014.

merkezi hükümetinin oluşturduğu kara listeye girmemek adına BOTAŞ altında yeni bir şirket açtırmıştır.⁵⁴⁴

IKBY'nin en büyük ihracat pazarlarından biri oluşu ve bölgenin enerji zenginliği Türkiye açısından ticari ilişkilerin güçlü olmasını sağlayan önemli parametrelerdir. Türkiye, bölgeye yaptığı önemli yatırım ve ticari aktivitelerden dolayı IKBY'nin ekonomik müttefiki olarak anıldı. Ekonomik refahı artan Kürtlerin, Türkiye'ye bağımlılığı daha fazla artarken Erbil'in de önemli bir enerji arz oyuncusu olmasının önü açıldı.⁵⁴⁵ Bölgede konsolosluk açan Türkiye, bankacılık alanı ve büyük projeler için ekonomik iş birliğini hızlandırmaktan geri durmamıştır. IKBY için Türkiye'nin rolü hayati bir önem arz etmektedir. Çünkü IKBY sahip olduğu enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara arz etmek için Türkiye'nin jeo-politik konumuna ihtiyaç duymakta ve bu durum bölgesel yönetim için nefes borusu olarak tarif edilmektedir. Bunun yanında cari açığının büyük kısmı enerji giderleri olan ve enerji kaynakları açısından dışa bağımlı olan Türkiye için tarihsel, kültürel ve siyasi bir geçmişe sahip olduğu IKBY ile ekonomik ve siyasi ortak olmak daha rasyonel ve kazançlı görülmüştür. Türkiye'nin IKBY ile yaklaşmasının birçok kazancının yanı sıra özellikle enerji arz güvenliğinin sağlanması konusunda büyük önem taşımaktadır.⁵⁴⁶

Bölgesel olarak değerlendirildiğinde, Kürtlerin bağımsızlık yönlü taleplerine karşı en fazla tepki gösteren ülkelerin başında İran gelmektedir. İran'ın Kürt nüfusunun etkinlik kazanması ve statü arayışında bağımsızlığa doğru gitmeleri kendisi için hem ulusal hem bölgesel çıkarlarına tehdit oluşturmaktadır. Öncelikle İran'ın kendi içinde Irak Kürtlerinin yaklaşık iki katı oranında Kürt nüfusuna sahip olması dikkat çekicidir.⁵⁴⁷ İran

⁵⁴⁴ Nazlı Üstün, "Türkiye - Kuzey Irak İlişkileri Ve Ekonomik Yansımaları", **Konya Ticaret Odası**, 2013, s.2, <http://www.kto.org.tr/d/file/turkiye---kuzey-irak-iliskileri-ve-ekonomik-yansimalari.pdf> (3 Mayıs 2017).

⁵⁴⁵ Massimo Morelli and Costantino Pischetta, "The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications", **Middle East Policy**, 21.1 (2014), s.107-121; Nader vd., s.57-59; Soner Cagaptay and Tyler Evans, "Turkey's Changing Relations With Iraq: Kurdistan Up, Baghdad Down", **The Washington Institute**, Policy Focus 122, (Ekim 2012).

⁵⁴⁶ Robin M. Mills, "Northern Iraq's Oil Chessboard: Energy, Politics and Power", **Insight Turkey** 15.1, (Winter 2013), s.51-62; Till F. Paasche and Howri Mansurbeg, "Kurdistan Regional Government-Turkish Energy Relations: A Complex Partnership", **Eurasian Geography and Economics**, 55.2 (2014), s.111-132.

⁵⁴⁷ İran'daki Kürt nüfusunun 10-12 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Buna karşılık Irak'taki Kürt nüfusunun sayısının 8-8,5 milyon civarında olduğu tahmin edilmesine rağmen IKBY'nin resmi olarak 5,2 milyon olduğu belirtilmektedir. Irak merkezi hükümeti ile IKBY arasındaki ihtilafli bölgelerin statüleri

Kürtlerinin tarihsel ve coğrafi olarak Irak Kürtleri ile olan ilişkilerinden dolayı bağımsızlığa gidecek bir bölgesel yönetim İran Kürtlerinin heyecanlanması ve taleplerini dile getirmesi açısından İran'ı kaygılandırmaktadır. Bu bağlamda, gelecek arayışının somut bir düzlemde değerlendirilmesi sürecinde bile İran daha sadırgan ve tehdit edici politikalarla Kürtlere yaklaşımını değiştirebilir.⁵⁴⁸

Ortadoğu'da bölgesel bir güç olma arayışındaki İran uzun yıllar Irak ile jeopolitik ve stratejik çıkarlarının çatışmasından dolayı karşı karşıya geldi. Irak'ta başa gelen Baas iktidarı ile de uzun dönemli savaş durumu yaşayarak bölgesel çıkarlarını hayata geçirecek politikalarından uzak kaldı. İran, Irak'taki Kürt nüfusuyla paylaştığı sınır coğrafyasının elverişliliğinden dolayı da Kürtlere, doğrudan ya da dolaylı yollardan siyasi, askeri ve ekonomik desteklerini sürdürdü. Bu açıdan, Irak rejimini zayıflatmak için ülkedeki Şii nüfusun yanında ülkenin kuzeyinde etkili olan Kürtlerle ilişkilerini geliştirdi. Saddam'ın devrilmesi ve Irak'ın yeniden inşası ile beraber ülkede en büyük nüfusa sahip Şii topluluklar ile olan mezhebi bağları büyük avantajlar sağladı. Bu süreçle beraber İran'ın etkisi; Ortadoğu'da ve özellikle Arap coğrafyasında Şii jeopolitiğin yükselişini hızlandırdı. İran'ın Irak'taki etkisinin artmasıyla beraber başta Basra Körfezi olmak üzere Arap coğrafyasında İran'ı dengeleyecek bir aktörün olmayışı Arap ülkelerinin tedirginliğini artırdı. Özellikle Körfez ülkeleri kendi aralarında oluşturdukları blok ile İran'ı sınırlandırma girişiminde bulunmaktadır.

İran, Irak'ta elde ettikleri statüleri neticesinde Kürtler ile olan ilişkilerini daha siyasi bir düzlemde yürütmektedir. Ancak, Kürtlerin küresel ve bölgesel aktörler ile olan güçlü bağları Tahran'ı endişelendirmektedir. Bunun başında Kürtlerin ABD ve İsrail ile olan ilişkileri ve bu ülkelerin bölgede sürdürdüğü faaliyetler İran'ı tedirgin etmektedir. İran, Kürtler ile olan ilişkilerini somut iş birlikleri yoluyla Bağdat'a bağlı kalmalarını sürdürecektir bir siyaset izlemekte ve Kürtlerin bölgesel dostu olduğunu özellikle KYB gibi yakın siyasi partiler üzerinden göstermeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, IKBY'nin DAEŞ karşısında yaşadığı güvenlik boşluğunu doldurmak için İran, DEAŞ'ın Kürt

de nüfusun değişiklik göstermesi açısından önem taşımaktadır. Detaylı bilgi için bkz; **Institute Kurde De Paris**, "The Kurdish population", <http://www.institutkurde.org/en/info/the-kurdish-population-1232551004>, (19 Kasım 2016).

⁵⁴⁸ Nader vd., s.101-131

bölgesini işgal etmesi durumunda hemen yardım teklifinde bulunan ilk ülkelerden biridir. Aynı zamanda, DAES'in işgal ettiği bazı Kürt yerleşim yerlerinin kurtarılması için de İran peşmerge güçlerine doğrudan yardım etmiştir. Bu İran'ın IKBY'deki iç siyaset üzerinde de güçlü bir etkiye sahip olmasını sağlayan güncel bir örnektir.⁵⁴⁹ İran'ın Şii jeopolitiği üzerinden bölgesel güç arayışını sürdürdüğü politikaları, Kürtlerin de sınırlandırılmasını hedeflemektedir. İran, Erbil'in Bağdat ile ortak hareket etmesini istemektedir ve olası bir bağımsızlık süreci durumunda da Kürt siyasi partiler üzerinden, bu süreci engelleme uğraşında olacaktır. Bu yönde Türkiye ile siyasi ve ekonomik ilişkileri daha güçlü olan Barzani ve KDP'nin enerji politikaları, ihtilafli bölgeler ve Bağdat ile sorun alanlarından dolayı İran, bunu dengelemek ve sınırlandırmak için başta KYB ve Goran gibi siyasi partiler olmak üzere PKK gibi yapılar üzerindeki nüfuzunu kullanmaktan imtina etmeyecektir.⁵⁵⁰ Bu suretle Irak Kürtlerinin önündeki en büyük risklerinden biri İran'ın KYB gibi güçlü bir tabana sahip Kürt partileri ile yapacağı hamleler yoluyla bağımsızlık hedeflerini baltalamak olacaktır.

Kürtlerin gelecek arayışını destekleyen bölgesel devletler arasında İsrail'in durumu diğer ülkelere göre farklılık göstermektedir. Kürt hareketinin İsrail ile olan ilişkileri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem yani 1950'li yıllara kadar gitmektedir. İsrail'in Ortadoğu'da yalnızlaşması ve etrafının "düşman Arap devletleriyle" çevrelenmiş oluşu müttefik kazanma uğraşında olmasına sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda hem İsrail'in hem de komşu devletler ve Arap ülkelerin endişe ve sert tutumlarına karşı Irak'tan bağımsızlığını elde etme uğraşında olan Kürtlerin, Ortadoğu'daki varoluşlarını sağlamlaştırmak yolunda müttefiklere ihtiyaçlarının olması her iki aktörü birbirine yakınlaştırmıştır.⁵⁵¹ İsrail tehdit olarak algıladığı Irak'ın istikrarsızlaşmasını kendi çıkarları açısından önemli görmekte, bölgede kurulacak bağımsız bir devletin en büyük savunucusu ve faydalanacak tarafı olmayı arzu etmektedir. 1961-1970 ve 1974-1975 yılları arasında Irak'ta meydana gelen Kürt ayaklanmaları sırasında İsrail, Kürtlere İran üzerinden ve İran'ın gözetiminde askeri, finansal, insani ve teknik yardımda

⁵⁴⁹ Mohammad Salih Mustafa, "Iran's Role in the Kurdistan Region", **Al Jazeera**, 20 Nisan 1996.

⁵⁵⁰ Keskin, a.g.e.

⁵⁵¹ Enes Bayraklı, "Kuzey Irak- İsrail İlişkileri", Kemal İnat (Ed.), **Ortadoğu Yılığ 2013** İçinde (463-486), İstanbul: Açılım Kitap, 2015, s.480.

bulunmuştur.⁵⁵² İsrail'in gerçekleştirdiği yardımlar yoluyla Kürtlerin hayatta kalmaları sağlanmış lakin Kürtlerin stratejik bir zafer kazanmalarına yetecek seviyeye ulaşmamıştır. Bu yıllarda İsrail'in politikasında Kürtlerin uzun vadede Irak'ı meşgul etmesi ve zayıflatması hedeflenmiştir.⁵⁵³ Kürtler ve İsrail ilişkileri üzerine çok fazla komplo teorisi üretilmesi, aktörler arasındaki ilişkilerin rasyonel olarak ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Buna rağmen, İsrail'in zaman zaman Kürtlerin bağımsızlıklarını desteklemesi ve devletleşmelerinin bir hak olarak kabul edilmesi gibi açıktan söylemlerde bulunmasına rağmen Kürtler, İsrail ile olan ilişkileri konusunda yorum yapmaktan kaçınmaktadır.⁵⁵⁴ Kürtlerin İsrail ile arasındaki ilişkilerin gayri resmi olarak sürdürülmesi ve Kürtlerin bunları açıklamaktan imtina etmesinin önündeki en büyük engel Arap ülkeleri ve İran gibi İsrail'in meşruiyetini kabul etmeyen ülkelerden gelecek olası tepkilerdir. Buna rağmen Kürtler, İsrail'in sahip olduğu güçlü lobinin Batı dünyasında özellikle ABD'deki konumundan dolayı ilişkilerini gizli de olsa devam ettirmektedir. Diğer taraftan, Kürtlerin jeo-politik ve jeo-ekonomik konumları İsrail için de büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Kürtlerin İsrail'in enerji ihtiyacını karşılayabilecek kaynaklara sahip olması da büyük önem taşımaktadır. Bilindiği gibi İsrail, Arap ülkelerinden petrol ithalatı gerçekleştirememekte, enerji ihtiyacını uzak coğrafyalardan karşılamaktadır. İsrail ile Kürtlerin ekonomik ilişkiler üzerinden yakınlaşması kamuoyunun dikkatini çekmiştir. 2014 yılında doğrudan petrol ihracatına başlayan İKBY'nin gemilerle gerçekleştirdiği sevkiyatların önemli bir kısmı İsrail limanlarında boşaltılmıştır.⁵⁵⁵ Buradan anlaşılacağı üzere, Kürtler ile İsrail arasında gelişen ilişkilerin

⁵⁵² Sophia Wanch, "Awaiting Liberation: Kurdish Perspectives On A Post-Saddam Iraq", Brendan O'Leary, John McGarry, Khaled Salih (Ed). **The Future of Kurdistan in Iraq** içinde (Chapter 7), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005, s.189; Bayraklı, s.473; Martin Van Bruinessen, "Kurdish Society And The Modern State: Ethnic Nationalism Versusnation-Building", Turaj Atabaki and Margreet Dorleijn (Ed), **Kurdistan in Search of Ethnic Identity** içinde (24-51), Utrecht: Department Of Oriental Studies, 1991.

⁵⁵³ Bayraklı, s.475.

⁵⁵⁴ Bununla ilgili son dönemlerde yapılan bazı haberler için bkz; Deepak Tripathi, "Why Israel is Backing Kurdish Independence", **Middle East Eye**, 8 Ocak 2014; The Guardian, "Israel's Prime Minister Backs Kurdish Independence", 29 Haziran 2014; **Sputnik News**, "İsrail: Em Bi Hemû Hêza Xwe Piştgiriya Serxwebûna Kurdistanê Dikin", 20 Ocak 2016; **Sputnik News**, "İsrail: 'Em Piştgiriya Serxwebûna Kurdan Dikin", 4 Mart 2016; Zvi Bar'el, "Dreaming of Independence, Iraqi Kurds Reach out to Jews and Israel for Support", **Harretz**, 16 Mayıs 2016; **Jerusselam Post**, "Support Kurds", 31 Temmuz 2016.

⁵⁵⁵ İsrail enerji ihtiyacını mevcut durum itibarıyla Norveç, Meksika, Angola, Kolombiya, Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan gibi uzak coğrafyalardan yaptığı ihracat ile gidermektedir. Ancak bu coğrafyalardan yapılan ihracat güzergâhın uzunluğu sebebiyle maliyeti yüzde 25 artırmaktadır. İsrail ve Kürtler arasındaki ilişkilerin detayı için bkz; Bayraklı, s.482; İKBY'nin petrol ihracatına ilişkin bkz; "Israel

yönünü karşılıklı çıkarlar belirlemiştir. Kürtler için Baas rejimine karşı savaşlarında askeri ve finansal olarak destek alabilecekleri önemli bir müttefik olarak İsrail görülmüştür. Bu müttefiklik Kürtlere, bağımsızlık arayışının Batıda destek bulma (güçlü İsrail lobileri) imkanı elde etmelerini sağlamaktadır.⁵⁵⁶

Irak'ın işgali döneminde Saddam'ın iktidarının devrilmesine Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri destek vermiş ancak değişen şartlar bu ülkeleri endişelendirmiştir. Bunun en temel sebebi de Irak'ın yeniden inşası sonrasında ülkede Şiiilerin etkinlik kazanması meselesidir. Saddam'ın devrilmesi sonrası ülkedeki Sünnilerin yeniden sisteme entegrasyonu başarısız olunca mezhepler arası çatışma ve İran etkisi Arap ülkelerini kaygılandırdı. Bu durum Ortadoğu'da İran'ın nüfuz alanının artışı ve mevcut dengelerin değişmeye başladığını gösterdi. Körfez ülkeleri, artan İran nüfuzu karşısında bölgede aktör olmaya çalışan Kürtlerin alan kazanması karşısında doğrudan somut destek olmasa da bir tepki göstermemişlerdir. Bu süreç Kürtlere, Şii nüfuz alanı karşısında Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek için fırsat alanı sağlamaktadır. Diğer taraftan, doğal kaynak zengini olan bölgedeki konumlarından dolayı Körfez ülkeleri, Kürtlerin bağımsızlık arayışı sürecinde İsrail ile ilişki kurmalarından kaygı duymaktadır. Bu anlamda, Ortadoğu'daki jeo-politik ve jeo-ekonomik konumundan dolayı Kürtlerin gelecek arayışının devletleşmeye doğru evrilmeleri ve ABD'nin onlar üzerindeki nüfuzu İsrail'in rahatlatılmasını sağlayacak ki bu Arap ülkelerin temel endişelerini artırmaktadır.

Suriye'de uzun yıllar iktidarda olan Baas yönetimi ile Kürtlerin ilişkileri Irak'ta iktidarda olan Baas iktidarı ile yürütülen rekabet ortamının gölgesinde kalmıştır. Kürtlerin Türkiye ve İran ile geliştirdiği gayri resmi ilişkilerin Suriye ile kurulamadığı dikkat çekmektedir. Suriye, Irak Kürtleri ile politika geliştirmek yerine PKK'ya verdiği destek ile ön plana çıkmıştır. Suriye, kendi iç toplumsal ve ekonomik sorunları, Sovyetlerin çöküşünden sonra baş gösteren olaylar, Lübnan'daki çatışma ve İsrail ile yaşadığı sorun alanlarından dolayı Irak'ın iç sorunu olarak gördüğü Iraklı Kürtler meselesinde aktif olarak yer almamış ancak dolaylı yollardan ilişki içerisinde olmuştur.⁵⁵⁷

Turns To Kurds For Three-Quarters of Its Oil Supplies”, **Financial Times**, 23 Ağustos 2015; **Reuters**, “Exclusive: How Kurdistan Bypassed Baghdad And Sold Oil on Global Markets”, 17 Kasım 2015.

⁵⁵⁶ Bayraklı, s.483.

⁵⁵⁷ Attar, s.264.

Arap Baharı sonrasında Ortadoğu ülkelerinin yaşadığı güvenlik ve istikrarsızlık ortamına nazaran IKBY görece istikrarlı bir yapı olmayı başarmıştır. IKBY, Irak merkezi hükümetinin zayıflamasıyla beraber dolduramadığı otorite boşluğundan yararlanarak önemli kazanımlar elde etmiştir. DAEŞ tehdidinden dolayı Kürtlerin uluslararası kamuoyunda gündeme gelmesi IKBY'nin Kürtleri temsil ediyor olmasıyla özdeşleşmiş ve uluslararası toplumdan siyasi ve ekonomik destek almıştır. Irak merkezi hükümeti ile IKBY arasında süren güvenlik, politik ve ekonomik gerginliğin temelinde Kürtlerin tarihsel süreçte yürüttükleri gelecek arayışı yatmaktadır. Bağdat, Kürtlerin bağımsızlık taleplerine karşı olmasından dolayı bunu engellemek için yeterli bir güce sahip olmamasına rağmen, bu süreci sekteye uğratmak ve güçleştirmek yolunda politikalar izlemektedir.⁵⁵⁸ Önümüzdeki süreçte Kürtlerin bağımsızlık arayışında Bağdat'ın (Bağdat üzerindeki asıl belirleyici aktörün İran oluşu unutulmamalı) rolü büyük önem taşımaktadır. Gelecek arayışında nihai olarak uluslararası yapının ve bu yapının bir parçası olan bölgesel yapının tutumunun asıl belirleyici olduğu bu durumda Kürtler üzerinde Bağdat'ın tutumu ve bölgesel aktörlerin tavırları etkili olacaktır.

⁵⁵⁸ Nader vd., s.29-55.

6. KÜRESEL SİSTEM PERSPEKTİFİNDE BAĞIMSIZLIĞA YÖNELİK İMKÂNLAR VE KISITLAR

Bu bölümde, Kürtlerin gelecek perspektifi ışığı altında gelecek arayışlarındaki imkân ve kabiliyetleri ile birlikte önlerindeki kısıtlar ortaya konulmaktadır. Irak merkezi hükümeti ve IKBY arasında tansiyonun yükselmesine neden olan sorun alanlarının üzerinde durulmaktadır. Söz konusu anlaşmazlıkların Irak merkezi hükümetinin merkezîyetçilik, IKBY'nin ise özerklik tartışmaları çerçevesinde gerçekleştiği ortaya konulmaktadır. Federalizm deneyimi ışığında IKBY ve Irak merkezi hükümetin ilişkileri ele alınarak IKBY'nin merkezi hükümeti yetki, imkân ve kapasitesini kısıtlama amacıyla eleştirmesi, benzer şekilde Irak merkezi hükümetinin de IKBY'nin bağımsız bir yapı şeklinde hareket etmekte suçlamaları değerlendirilmektedir.

Güvenlik boşluğundan faydalanan IKBY'nin, DAEŞ'in ortaya çıkışı ve Irak'ta kontrol alanını genişletmesi sonrasında, söz konusu durumu fırsat olarak kullanması ele alınmakta, DAEŞ'e karşı verilen askeri mücadele neticesinde IKBY için uluslararası alanda siyasi ve diplomatik meşruiyet sağlama unsuru haline geldiği açıklanmaktadır. DAEŞ tehdidinin meydana getirdiği kaos sonucu Batı'nın önemli bir müttefiği olarak hareket eden Kürtler, uluslararası alandaki meşruiyetlerini ekonomik alanda da elde etme yolunda önlerine çıkan fırsatları kendi imkan ve kabiliyetleri ölçüsünde değerlendirmektedirler. Yine bu bölümde IKBY'nin ihtilafli bölgelerdeki *de facto* kontrolü değerlendirmekte ve olası bir ayrılma durumunda bu bölgelerin geleceği de ele alınmaktadır.

IKBY'nin en büyük handikaplarından biri siyasi ve askeri özerkliğine rağmen ekonomik açıdan merkezi yönetime bağımlı bir yapıya sahip olmasıdır. Ekonomik yapısının yüzde 95'i petrol ihracatına bağımlı olan IKBY, ticari olarak ithalata dayanan bir tüketim yapısına sahip olduğundan klasik rantiyer bir ekonomik yapı üzerinden incelenmektedir. Bu bölümün sonunda Kürtlerin gelecek arayışının imkân ve kabiliyetleri üzerinden kendi içlerinde, bölgesel ve uluslararası alandaki etkileri değerlendirilmektedir. Kürtlerin, bağımsızlık söylemine başvurmalarının tarihsel bir arka planın olduğu ancak bölgesel ve uluslararası yapının tutumunun bağımsızlık arayışının sonuçlarında belirleyici olacağı vurgulanmaktadır. Özellikle, IKBY'nin bölgesel

konjoktürdeki güç boşluğundan yararlanmak yolunda ilan ettiği bağımsızlık referandumu ile bu süreçten faydalanma isteği tarihsel bir önem taşımaktadır. Bu çerçevede, gelecek arayışında kavşak olarak görülen referandum ve sonrası hem İKBY'deki güç dengesi hem de Bağdat ile ilişkiler de büyük riskler getirmektedir. Kürtlerin halk oylamasına gidecekleri referandumun Bağdat-Erbil arasında yeni bir müzakere dönemini başlatması ve İKBY için daha güçlü bir uluslararası destek zemini teşkil etmesi beklenmektedir. Uluslararası güvence alınmadan girilecek bir bağımsızlık sürecinin getireceği belirsizlik ve riskler de bu bölümde değerlendirilmektedir.

6.1. Federalizm Deneyimi Işığında Bağdat-Erbil İlişkileri

Saddam'ın devrilmesi ve Baas iktidarının sona ermesi, Irak'ın federal bir yapı şeklinde olması hem ABD hem de Iraklı muhalif gruplar tarafından ifade edilmek suretiyle ülkenin geleceği için yönetsel tartışmalar sürdürüldü. Özellikle, yönetimin otoriter ve diktatör bir yapıya dönüşmemesi ve azınlık haklarının güvence altına alınması yolunda ülkenin bir arada tutulması açısından federalizm en iyi seçenek olarak benimsendi.⁵⁵⁹ Baas iktidarı dönemlerinde, yönetimden dışlanan başta Şiiiler ve Kürtler olmak üzere az sayıdaki Sünni muhalif gruplar toplanarak ülkede kurulacak federatif yapının çoğulcu ve kapsayıcılığı üzerine ülke deneyimlerinden faydalanmak suretiyle bir yönetimin kurulması gerektiğini tartışmışlardır. Kurulacak federasyonun etnik mi yoksa coğrafi esaslı mı olacağı üzerine tartışmalar sonucunda etnik esaslı bir federasyon üzerinde uzlaşma sağlanmıştır. Ancak, bu süreçte ülkenin yönetim sisteminin nasıl olması gerektiği üzerine süren tartışmalarda Şiiiler merkeziliğin güçlü olduğu bir federal yönetimde ısrar ederken, Sünniler federal yapıya karşı çıkmış, Kürtler ise kendi bölgelerinin federe olarak tanınması için esnek bir federal yapıda ısrarcı olmuştur.

Liam Anderson ve Gareth Stansfield Irak'ta başarılı bir yönetimin kurulması için başarısız çok uluslu federal yönetimlerden en az beş ders çıkarılabileceğini belirtmektedir:⁵⁶⁰

⁵⁵⁹ Denise Natali, "Can Federalism Work in Iraq?", **Institute for National Strategic Studies**, 21 Ekim 2011.

⁵⁶⁰ Michael M. Gunter, "Federalism and the Kurds of Iraq: The Solution or the Problem?", Felah A. Jabar and Hosham Dawod (Ed), **The Kurds: Nationalism and Politics** İçinde (231-257), London: Saqi Books, 2006, s.245-246 Aktaran: Bayhan, s.326-7.

- 1- Güce dayalı kurulan sistemler, federal birliği parçalayabilir ve bağımsız ülkeler çıkarabilir. (Irak'ta gönüllü bir birliktelik kurulmadığında, ayrılma veya çatışma olasılığı yüksektir.)
- 2- Demokratik yönetim geleneği eksik olan federal sistemlerde topluluklar, ayrılma için uygun şartların oluşmasını bekleyebilirler. (Yugoslavya'nın parçalanması süreci bu beklenti sonucunda gerçekleşti.)
- 3- Azınlıkta kalan toplulukların haklarını kullanamamaları topluluklar arasında ayrışmalara neden olabilir. (Malezya'daki Malay ve Çinliler arasında olduğu gibi, Kürtler ile Araplar arasındaki tartışmalar bu algıyı göstermektedir.)
- 4- Gelirlerin dağılımının adil gerçekleşmemesi federal sistemi olumsuz etkileyebilir. (Çekoslovakya, ekonomik kaynakların dağılımı konusunda sorunlar yaşamış bir Avrupa ülkesiydi, ancak ekonomi, vergi, gelir paylaşımı ve kamu harcamaları gibi sürdürülebilir mali politikaları uygulamada ve topluluklar arasında dengeli gelir dağılımında başarısız olmuş ve bu sorunun aşılammaması sonucunda Çek ve Slovakya adlı iki yeni devlet kurulmuştur. Irak'ta da etno-dinsel topluluklar arasında kaynakların paylaşımı ile ilgili sıkıntılar vardır.)
- 5- İktidarı hedefleyen darbeler, birliklerin yıkılışına neden olabilir (Yugoslavya'da Sırların iktidarı hedefleyen girişimleri birliğin yıkılma sebeplerinden biridir.)

Gunter'den alıntılanan yukarıdaki hususlar genel itibarıyla Irak'taki siyasal yapıyla uyumluluk göstermektedir. Dolayısıyla, bu değerlendirmelerin Irak'ın hem siyasal hem de toplumsal yapısı dikkate alındığında uygun olduğu görülmektedir. 2005'te yapılan anayasa referandumu sonucunda yeni Irak anayasası 144 maddeden oluşmak üzere, Irak devletini ve yönetim şeklini; bağımsız ve egemen bir devlet ile demokratik, federal ve temsili (parlamentar) bir cumhuriyet olarak tanımladı.⁵⁶¹ Anayasa, siyasi sistem ile ilgili geniş bir adem-i merkeziyet ve gevşek bir federasyon modeli benimsenmiş oldu.⁵⁶² Bu süreçte Irak'ta federalizm tartışmaları ve sonrasında Batılı güçlerin Kürtlerin

⁵⁶¹ Irak Anayasası Madde 1. *Irak Cumhuriyeti egemen, bağımsız ve federal bir devlettir. Yönetim Çekli cumhuriyetçi, temsili (parlamentar) ve demokrattır. Bu anayasa Irak'ın bütünlüğünü garanti eder.* "Irak Anayasası", **ORSAM**, 21 Aralık 2005 tarihinde Irak Cumhuriyeti Resmi Gazetesi 4012. sayısında yayınlanan Irak Anayasası.

⁵⁶² Bu federasyon modeline göre bir ya da birkaç eyalet bir araya gelmek suretiyle bölgeler kurabilecek ve bu bölgeler yüksek derecede bir otonomiye sahip olacaklardır. Merkezi hükümete sadece savunma, dış politika, maliye ve gümrük politikaları bırakılmıştır. Genel sağlık, genel eğitim, altyapı yatırımları, çevre ve gümrüklerin idaresi ile ilgili yetkiler ise merkez ile bölgeler arasında paylaşılacaktır. Bölgeler merkezin özel yetkileri içerisinde sayılmayan bütün alanlara kendileri hükmedecek; kendi anayasaları, yargı ve bütçe yetkileri olacaktır. Bölgeler kendi iç güvenliğinden sorumlu olacak, polis ve bölgesel güvenlik güçlerini kendileri kuracaklardır. Ayrıca bölgeler, merkezin özel yetkileri içerisinde sayılmayan konularda federal

statü arayışına olan destekleri ön planda olmuştur. ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden 2006 yılında; ortak çıkarların sorumluluğunun Irak merkezi hükümetine bırakılmasını ancak Şii Araplar, Sünni Araplar ve Kürtlere kendi meselelerini idare etme alanı verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁶³

Federal sistemlerin yetkilerinin kurumsal açıdan simetrik federalizm ya da asimetrik federalizm olarak iki farklı temel formu mevcuttur. Simetrik federalizm modellerinde ilişkiler sade olmakta; genel itibarıyla etnik ve dinsel yapının ortak olduğu ve yerel birimlerin birbirlerine karşı ya da merkeze karşı ayırt edici niteliklere sahip olduğu bir yapıdır. ABD, Almanya ve Avusturya simetrik yönetimlere örnek olarak gösterilebilir. Diğer taraftan Kürtlerin, Irak'taki federatif yapısı asimetrik bir uygulama örneğidir. Asimetrik federalizm uygulaması ise karmaşık olmakta; etnik ve dinsel açıdan farklı toplulukların olduğu çok uluslu ülkelerde uygulanmaktadır. Irak'ta uygulanan asimetrik federalizm; ülkedeki azınlıkların ve farklı toplulukların korunması ile haklarının güvenceye alınması doğrultusunda anayasal güvence sağlamaktadır. Nitekim Irak'taki geçici anayasa da özerk Kürt bölgesine asimetrik yetkiler tanınmak suretiyle, merkez karşısında güvence sağlanmıştır ki bu merkezin doğrudan müdahale etmesini engellemektedir.⁵⁶⁴

2003-2016 yılları arasında Irak'ın federal deneyim süreci etnik ve mezhepsel aidiyetlerin baskın olduğu bir yapının varlığını göstermektedir. Irak'ta yapılan eyalet seçimleri (2005, 2010, 2014) ve yerel seçimlerin (2005, 2009, 2013) sonuçları analiz edildiğinde etnik ve mezhepsel aidiyetlerin etkisi görülmektedir. Bu süreçte Irak merkezi hükümetinin otoriter ve mezhepçi bir politika gütmesi ülkedeki Sünni nüfusunun radikalleşmesine zemin hazırlamıştır. Ülkedeki etnik ve mezhepsel bölünme DAEŞ'in etkinlik sahasını genişleterek ülkenin en büyük ikinci kenti olan Musul'u ele geçirmesi sonrasında daha fazla ön plana çıktı. Irak'ta oluşan bu ortam Sünni nüfusun yoğun olduğu yerlerde (Musul, Tikrit, Ramadi, Felluce gibi) DAEŞ'in hâkimiyet alanını daha hızlı bir

yasalar kendi bölgesel yasalarıyla çelişiyorsa, bunları değiştirme hakkına sahip olacaklardır. Yetkinin paylaşıldığı konularda yaşanacak anlaşmazlıklarda öncelik bölgesel yasaya verilecektir (Madde 110, 114, 116, 122 ve 123). Gökhan Çetinsaya, "Irak'ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye", **SETA Rapor**, (Nisan 2006), s.22.

⁵⁶³ Joseph R. Biden Jr. And Leslie H. Gelb, "Unity Through Autonomy in Iraq", **New York Times**, 1 Mayıs 2006.

⁵⁶⁴ Bayhan, s.38-41

şekilde genişletmesini de beraberinde getirmiştir. Şüphesiz Sünnilerin, Irak merkezi hükümetinden umudunu yitirmiş olmaları DAEŞ'in bu derece hızlı yol almasını sağlayan önemli bir faktördü.

Bu arada, DAEŞ'in Irak'tan temizlenmesi için Haşdi Şabi⁵⁶⁵ olarak anılan Şii milis güçlerinin birleşerek Sünni bölgelere girmesi sorun alanlarını artırmaktadır. DAEŞ'in oluşturduğu kaos ortamı ve güvenlik boşluğunu kullanan paramiliter milis güçler Sünni grupların terörize olmasına sebebiyet vermektedir. Irak devletinin askeri gücünden daha geniş bir milis gücüne sahip olan Haşdi Şabi üzerindeki İran etkisi ülkenin geleceğine yönelik kaygıları şiddetlendirmektedir. Sünnilere yönelik mezhep eksenli şiddet eylemlerinin tedirginliği ve IKBY'nin ihtilafı bölgelerde Haşdi Şabi ile karşı karşıya gelmesiyle oluşabilecek bir çatışma durumu ülkenin geleceğine yönelik karamsar bir tablo sunmaktadır. Özellikle, Sünni yerleşim yerlerinden olan Felluce, Tikrit, Bakuba ve başta Musul olmak üzere devam eden operasyonlardaki Haşdi Şabi eylemlerinin DAEŞ'i aratmadığı üzerine ciddi eleştiriler getirilmektedir. Irak merkezi hükümeti Kasım 2016'da onayladığı yasa ile Haşdi Şabi'yi Irak ordusu ve polis güçleri ile eşit olarak kabul etmiş, resmi bir güvenlik gücü olarak tanınmasını sağlamıştı.⁵⁶⁶ Bu süreçte Sünnilere karşı kullanılacak şiddet sonucunda daha fazla radikallaşmanın oluşabileceği tehlikesi gündeme gelmiştir. Bunun önüne geçmek amacıyla DAEŞ'in kontrol ettiği Sünni yerleşim yerlerinin merkezine Şii milis güçlerinin girmemesi kararlaştırılmasına rağmen bunun sahada ne kadar karşılık bulduğu tartışılmaktadır.

Irak merkezi hükümeti ve IKBY arasında tansiyonun yükselmesine neden olan birkaç önemli unsur bulunmaktadır. Bu anlaşmazlıklar Irak merkezi hükümetinin

⁵⁶⁵ Haşdi Şabi (Halk Seferberlik Güçleri) DAEŞ'in 2014'te Musul'u ele geçirmesinden sonra Irak'ın etkili Şii dini lideri Ayetullah Sistani'nin tüm Irak halkına hitap ederek; eli silah tutan herkesi ülkelerini savunmaya ve kutsal mekânlarını savunmaya çağırın fetvası sonucu Iraklı farklı milis güçlerinin bir araya gelmesiyle kurulmuştur.

⁵⁶⁶ Dylan O'Driscoll ve Dave van Zoonen, "The Hashd al-Shaabi and Iraq Subnationalism and the State", **Middle East Research Institute**, (Mart 2017); Renad Mansour, "From Militia to State Force: the Transformation of al-Hashd al-Shaabi", **Carnegie Middle East Center**, (16 Kasım 2015); Mesut Özcan, "The Mosul Operation and the Status of al-Hashd al-Sha'bi", **Alsharq Forum**, 22 Aralık 2016. Haşdi Şabi tehlikesine dikkat çeken haberler için bkz; **BBC**, "Kürt Yönetimi Şii Milislerden Kaygılı", 17 Mart 2015; Muwafaq Adil Omar, "Irak'ın Geleceğini Karartan Haşdi Şabi Kâbusu", **ANKASAM**, 12 Ocak 2017; Jim Muir, "Fears of Shia muscle in Iraq's Sunni heartland", **BBC**, 18 Mayıs 2015; **Yeni Şafak**, "Shi'ite Militia Shaabi Is As Dangerous As Daesh", 28 Kasım 2016; Sardar Aziz, "The Dangers of the Institutionalization of Iraq's Popular Mobilization Units", **The Washington Institute**, 25 Nisan 2017.

merkeziyetçilik ve IKBY'nin özerklik-ayrılıkçılık tartışmaları çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bağdat ve Erbil arasındaki bu ayrışma tarihsel olarak Kürtlerin, kendilerini Irak'ın bir parçası olarak görmemelerinden kaynaklanmaktadır. *Galbraith*, Kürtlerin statü talebini göz önünde bulundurarak Irak'ın bir parçası olmayı hiçbir zaman kabul etmediklerini ve bunu da modern Irak tarihinin tamamında periyodik olarak ortaya çıkan Kürt ayaklanmaları ve Irak'ın Kürtlere uyguladığı baskının oluşturduğunu ifade etmektedir.⁵⁶⁷ Bu kapsamda IKBY, Bağdat'ın merkezileşme politikalarını yetki, imkân ve kapasitesini kısıtlama amacıyla eleştirmektedir. Benzer şekilde, Irak merkezi hükümeti de IKBY'yi bağımsız bir yapı şeklinde hareket etmekle suçlamaktadır.⁵⁶⁸ Bağdat ve Erbil arasındaki sorun alanları Irak anayasasının 2005 yılında kabul edilmesinden sonra da devam etmiştir. Taraflar arasındaki sorun Irak Anayasası'nda ihtilafli bölgelerle ilgili 140. maddenin uygulanmaması üzerine baş göstermiştir. Bağdat ve Erbil arasında baş gösteren bu ayrışma daha sonra bütçe paylaşımı, enerji yatırımları, idari yetkiler ve etkinlik alanları gibi birbiri ile ilintili birçok konuyu kapsamıştır.⁵⁶⁹ Bu konular içerisinde *ihtilafli bölgeler, hidrokarbon yasası, anayasal reform, güvenlik ve dış politika* gibi sorun alanları yer almaktadır.⁵⁷⁰ Bu kapsamda, Irak merkezi hükümeti ve IKBY arasında oluşan güvensizlik ortamı, tartışmalarda bir tarafın merkezileşmenin olabildiği kadar güçlü olmasını, diğer tarafın da daha gevşek bir federal sistem ya da ayrılıkçılığın kuvvetli olduğu bir durumu savunmasına yol açmaktadır.

Bağdat ile Erbil arasındaki bu sorun alanları tarafları farklı arayışlara itmektedir. *Bayhan*, Irak'taki siyasal sorunların bir özeti olarak; siyasal sistemin birçok eksiğinin olduğunu ve temelinde de toplulukların iktidar paylaşımına yönelik siyasal kültür zayıflığı, demokratik yönetim geleneğinin yetersizliği ve iktidar mücadeleleri gibi nedenlerin bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁷¹ Dolayısıyla, Irak merkezi hükümeti ve IKBY arasındaki güven eksikliği ve kontrol alanları üzerindeki iktidar mücadelesi sorunların temelinde yatan faktörlerin beslenmesine yol açmaktadır. Kürtler, tarihsel

⁵⁶⁷ Peter Galbraith, *Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin Çöküşü mü?*, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2006, s.144.

⁵⁶⁸ Anthony H. Cordesman and Sam Khazai, "Iraq in Crisis", *Center for Strategic & International Studies (CSIS)*, 6 Ocak 2014; s.140; Bayhan, s.297.

⁵⁶⁹ Bilgay Duman, "Irak Hükümeti ve IKBY Çekişmesi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt.6, Sayı.62, (Mayıs-Haziran 2014), s.66.

⁵⁷⁰ Cordesman and Khazai, s.140.

⁵⁷¹ Bayhan, s.323

tecrübeleri ışığında kendi güvenliklerini garantiye almak yolunda askeri olarak peşmerge güçlerine sahip olmayı ve geliştirmeyi tercih etmiştir. Son yıllarda görüldüğü gibi DAESH tehlikesinin ortaya çıkardığı güvenlik boşluğundan yararlanma yoluna giderek ihtilafli bölgelerde egemenlik tahkimine gitmişlerdir.

IKBY, dış politikada Bağdat'tan ayrı hareket etmekte, yabancı ülkelerle iş birliklerine gitmekte ve kendi çıkarını artırmaya çalışmaktadır. Böylece, Kürtler siyasi, askeri ve diplomatik olarak bağımsız devlet gibi hareket etmenin avantajlarını kullanarak statü arayışını sürdürmektedir. Kürtler, ekonomik olarak Bağdat'tan özerkliği almak için uluslararası şirketleri cazip tekliflerle bölgeye davet etmekte, uzun vadeli enerji iş birlikleri gerçekleştirmek için kontratlar imzalamakta ve sözleşmeler yapmaktadır. Bu durum, elinde bütçe kuzu bulunan Bağdat'ın bütçenin tahsis edilmesi konusunda elini zayıflatmaktadır. Bu sorun alanları nihai aşamada Bağdat'ı daha güçlü bir merkezileşmeyi savunmaya sevk ederken, Kürtleri ise daha adem-i merkezizetçi ya da bağımsızlıkçı bir yapıya kavuşmaya itmektir.

Irak'ın yeniden inşa sürecinde mezhepsel ayrışma sebebiyle Sünniler yönetimden dışlanmış, Şiiiler ise güç konsolidasyonuna giderek ülkede iktidarı kontrol etmiştir. Özellikle, ABD'nin 2011 yılında askerlerini Irak'tan çekmesiyle beraber ülkedeki mezhepsel ayrışmalar daha fazla görünür olmuştur. Maliki'nin 2011 yılının sonuna doğru Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Sünni siyasetçi Tarık Haşimi hakkında çıkartması, Haşimi'nin önce IKBY'ye, ardından yurt dışına sığınmasına sebep olmuştur. Maliki'nin Haşimi'yi hükümete karşı suikast girişimi ve terörist eylemlere destek vermek gibi sebeplerle suçlamakla kalmayarak hakkında idam kararı vermesi ülkede siyasi tansiyonun yükselmesine neden olmuştur.⁵⁷² Haşimi ise, Maliki yönetiminin izlediği mezhepçi politikalarından dolayı Irak'ın İran'ın uydusu haline geldiğini vurgulamıştır. Diğer taraftan Haşimi'nin IKBY'ye sığınmasından dolayı Bağdat ve Erbil arasında zaten var olan ekonomik ve ihtilafli yerler ile ilgili sorunlara siyasi gerginlik de eklenmiştir. Maliki'nin otoriter ve mezhepçi politikaları, Sünnilerin tehdit

⁵⁷² Rania El Gamal, "Tension Rise as Iraq Seeks Sunni VP Arrest", **Reuters**, 19 Aralık 2011; **BBC**, "Iraq VP Tariq Al-Hashemi Sentenced to Death", 9 Eylül 2012.

olarak görülerek yönetimden dışlandıkları ve Kürtlerin ayrılma eğiliminin güçlendiği bir süreç olmuştur.

Irak'ın federal yapısı içerisinde IKBY'nin alternatif politikalar üretmesi ve bunu yasal sınırların içinde gerçekleştirdiğini belirtmesi Irak merkezi hükümeti ile aralarında yönetsel sorunlar yaratmaktadır. Irak anayasasının bazı maddelerinin taraflarca farklı yorumlanması ülkedeki federatif yapıya ilişkin yapısal sorunları artırmaktadır. Bu doğrultuda, ülkedeki toplulukların etnik, dini, mezhebi ya da siyasi grup olarak federalizme ilişkin farklı algılama ve savunma yöntemleri geliştirmesi söz konusudur. Bu algılamaların sonucunda, çatışma dinamikleri ortaya çıkmakta ve bu dinamiklerinin federal merkezli yapılarda ayrılmaya temel oluşturduğu görülmektedir.⁵⁷³ Kürtlerin ekonomik özerkliklerini sağlamak için sürdürdükleri arayışları sonucundaki kazanımları merkezi hükümet tarafından ayrılıkçı bir amaç şeklinde görülmektedir. *Micheal Rear*, tarihsel perspektifle statü arayışı içerisinde olan Kürtlerin, devlet kurma arzusunun Irak'ın toprak bütünlüğüne yönelik güçlü bir tehdit oluşturduğunu ifade etmektedir.⁵⁷⁴ Dolayısıyla ülkedeki topluluklar arasında oluşan güvensizlik Bağdat ve Erbil'in siyasi, askeri ve ekonomik alanda olası çatışma dinamiklerini canlı tutmaktadır. Bundan dolayı da Irak merkezi hükümeti merkezileşmeyi daha fazla taksim etmek istemektedir. Buna karşılık, Kürtler siyasi ve askeri düzlemde edindikleri kazanımlarını ekonomik temelde de sağlamaya çalışmaktadır. Kürtlerin bu tercihleri, Bağdat tarafından olası bir durumda ayrılmaları üzerinden okunmakta ve endişe oluşturmaktadır. *Gunter*, federal ve demokratik projenin Irak'ta başarısız olması durumunda kuşkusuz Kürtlerin bağımsızlığa doğru ilerleyeceğini ifade etmiştir.⁵⁷⁵

Gelecek arayışını bağımsızlık düzlemine taşımak isteyen Kürtler, bu konuyu sürekli gündemde tutmaktadır. Ancak bu süreçte, bölgesel ve uluslararası aktörlerin rızasının olmadığı bir ortamda, Kürtlerin böylesi bir adım atmaması beklenmemektedir. Irak merkezi hükümetinin, Maliki döneminde izlediği otoriter ve mezhepçi politikaları, DAES sonrasında oluşan güvenlik boşluğu ve ihtilafli bölgelerde peşmergenin kontrolü

⁵⁷³ Fatma Ceren Türkmen Duman, "Irak'ta Federalizm Tartışmaları", *Ortadoğu Analiz*, Cilt.3, Sayı.34, (Ekim 2011), s.68-9.

⁵⁷⁴ Michael Rear, *Intervention Ethnic Conflict and State Building in Iraq: A Paradigm for the Post Colonial State*, New York: Routledge, 2008, s.184.

⁵⁷⁵ Gunter, *Federalism and the Kurds of Iraq: The Solution or the Problem*, s.252.

ele geçirmesi yerel ve bölgesel dinamikleri değiştirmiştir. Bu süreçte İKBY'nin uluslararası kamuoyu ve aktörlerden aldığı askeri ve siyasi desteğin yanı sıra diplomatik ve ekonomik destek yeni bir fırsat olarak görülmektedir. Kürtler imkân ve kapasitelerini kullanarak uluslararası sistemdeki durumdan faydalanmak suretiyle gelecek arayışlarını somutlaştırma süreçlerini başlatmıştır. Bu süreçte eğer federatif yapının sürdürülmesi söz konusu olursa, bölgedeki mevcut istikrarsızlık ortamı devam ettikçe Kürtlerin ekonomik özerkliklerini sağladığı ve ihtilafli bölgelerde egemenliği eline aldıkları bir durum söz konusu olacaktır.

6.2. Güvenlik Boşluğunda Egemenlik Mücadelesi

ABD işgali sonrası Irak'ta oluşan güvenlik boşluğu radikal örgütlerin alan bulmasını sağlarken Suriye iç savaşı ve DAEŞ'in ortaya çıkışı bölgede güç dengelerinin değişmesine sebep oldu. Bölgesel ve uluslararası aktörlerin Ortadoğu'daki çıkarlarının çatışması DAEŞ'in kısa sürede Suriye ve Irak'ta geniş alanları kontrol etmesine neden oldu. İşte burada Arap Baharı ile başlayan, DAEŞ'in ortaya çıkışı ile devam eden güvenlik boşluğu ve merkezi otoritelerin zayıflaması devlet dışı aktörlerin önem kazanmasını sağladı. Bu bağlamda bölgedeki istikrarsızlık, devlet dışı aktörler olarak Kürtlerin sahada etkinlik/alan kazanmasına sebebiyet verdi.⁵⁷⁶ DAEŞ'in Musul'u ele geçirmesinden sonra Erbil'e yönelmesi üzerine İKBY güvenlik kaygısından dolayı, ABD başta olmak üzere Batılı güçlerden askeri ve siyasi destek talep etti. Öncelikli olarak kendi güvenliğini garantiye alınan İKBY aldığı uluslararası destek sayesinde, Irak'taki güvenlik boşluğundan yararlanan DAEŞ'e karşı mücadele sürecini başlattı.

Bu kapsamda, Kürtler için DAEŞ'e karşı verilen askeri mücadele uluslararası alanda siyasi ve diplomatik meşruiyet sağlama ve destek alma araçları içerisinde önemli bir unsur haline geldi. İmkânları dâhilinde kapasitelerini kullanarak buradan yararlanma yoluna giden İKBY, ihtilafli bölgelerde kontrolü sağladı. Bu hamle, coğrafi olarak Erbil ile Bağdat arasındaki sınırların neredeyse kesilmesi anlamına geldi. Bu süreç bağımsızlık söyleminin daha fazla ön plana çıkışı olarak uygun zeminin oluşması ve koşulların

⁵⁷⁶ Bu aktörler arasında Irak Kürtlerinin yanında Suriye'de PYD'ye alan açılmış ancak, Suriye'deki etkinlik sahasını genişleten PYD'nin güçlenmesi ile beraber Türkiye, PKK ile olan organik ilişkisinden dolayı Suriye politikasındaki önceliklerini değiştirmiştir. Bu aynı zamanda Türkiye ile İKBY arasındaki ilişkinin boyutunu da değiştirmiştir.

olgunlaşmasını da beraberinde getirdi. DAEŞ'e karşı Irak ordusunun geri çekilmesiyle IKBY başta Kerkük olmak üzere ihtilafli bölgelerde peşmerge gücünü harekete geçirerek denetimi sağladı.⁵⁷⁷ Böylece ihtilafli bölgeler *de facto* bir şekilde IKBY'ye bağlandı. IKBY bağımsızlık söylemini salt siyasi bir enstrüman olarak kullanırken kontrolü altında bulunan ihtilafli bölgelerdeki zengin enerji kaynaklarına sahip olması ortaya yeni bir denklem çıkardı. Bu denklem Kürtlerin ayrılması sürecinin güçlenmesi tartışmaları bağlamında değerlendirilmektedir.⁵⁷⁸

İhtilafli yerlerin statüsünün ne olacağı ile ilgili belirsizliklerin çözümü Irak Anayasa'sının 140. maddesinde açıklanmasına rağmen bugüne kadar bir türlü çözülememişti. DAEŞ sonrası dönemle beraber daha fazla gündeme gelen bu bölgelerde güvenlik boşluğundan yararlanan IKBY kontrolü ele geçirdi. Bu fırsatı kullanarak kontrol alanını genişleten IKBY, DAEŞ tehdidi sonrası kontrol ettiği ihtilafli bölgeleri halen *de facto* biçimde yönetmektedir. DAEŞ sonrası ihtilafli bölgelerde önemli merkezleri kontrol eden Kürtlerin tarihsel olarak hak iddiasında buldukları yerleri kontrol etmelerini doğal sınırlarına ulaşmak olarak yorumladılar. Kürtler, bu durumu *de jure* hale getirmek için *de facto* uygulamaları da hayata geçirmektedirler. Hatırlanacağı gibi IKBY, kontrol ettiği alanlarda ürettiği petrolü Ceyhan üzerinden uluslararası piyasalara arz etmek için Türkiye ile yeni bir boru hattı inşa etmişti.⁵⁷⁹ Bu süreci daha da geliştirmek yolunda küresel enerji devleri ile anlaşmalar imzalamaktan imtina etmeyen IKBY, son olarak Rusya devletinin kontrolünde olan enerji devi Rosneft ile ihtilafli bölgeleri de kapsayan stratejik iş birliğini genişletme yolunda 20 yıllık bir anlaşma imzalamıştır.⁵⁸⁰ IKBY'nin enerji devleri ile gerçekleştirdiği bu tür iş birlikleri ekonomik bağımsızlık

⁵⁷⁷ Oytun Orhan, "Irak ve Suriye'de İç Savaşın Kazananı Kürtler", **Al Jazeera**, 23 Temmuz 2015.

⁵⁷⁸ Ofra Bengio, "The Islamic State: A Catalyst for Kurdish Nation Building." **Tel Aviv Notes** Vol.8, No.18, (2014); Gareth Stansfield, "Kurdistan Rising: To Acknowledge or Ignore the Unraveling of Iraq." **Middle East Memo**, No.33, (Temmuz 2014).

⁵⁷⁹ John Roberts, "Iraqi Kurdistan Oil and Gas Outlook", **Atlantic Council's Global Energy Center and Dinu Patriciu Eurasia Center**, (Eylül 2016),

http://www.atlanticcouncil.org/images/publications/Iraqi_Kurdistan_Oil_and_Gas_Outlook_web_0915.pdf (10 Mayıs 2016); John V.Bowlus, "Pipeline Partner: Expanding and Securing Iraq's Future Oil Exports", **Global Relations Forum Young Academics Program**, Policy Paper Series No.2, (Kasım 2015); Dmitry Zhdannikov, "Iraq, Kurdistan Jointly Export Kirkuk Oil again: Trading Sources", **Reuters**, 1 Kasım 2016.

⁵⁸⁰ **Rudaw**, "Rosneft and Kurdish Ministry Sign Long-Term Contract on Oil and Gas", 2 Haziran 2017; **Financial Times**, "Rosneft in Talks to Develop Disputed Oilfields with Iraqi Kurdistan", 30 Haziran 2017; **NRT**, "A Russian Revolution: Megan Connelly: Can the Rosneft Deal Reverse Kurdistan's fortunes?", 8 Haziran 2016.

yolunda kaldıraç işlevi gören stratejik hamlelerdir. IKBY, ekonomik yapısını Bağdat'tan bağımsızlaştırmak yolunda ihtilafli yerlerdeki doğal kaynak, coğrafi konum ve demografik avantajları kullanmak istemektedir.

Kürtlerin, ısrarla referandum yapılmasını talep ettiği ihtilafli bölgeler stratejik, demografik ve ekonomik anlamda büyük önem taşımaktadır. Irak merkezi hükümetinin Kürtlerin bu kazanımlara sahip olmasından endişe duyduğu için referandumun gerçekleşmesini geciktirdiği iddia edilmektedir. Bu yerler Irak'ın coğrafi olarak yüzde 10-12'sine denk gelmektedir. Buraların bölgesel yönetime katılması IKBY'nin güçlü bir coğrafya hâkimiyeti ile ekonomik ve stratejik imkâna kavuşması anlamına gelecektir. İhtilafli bölgelerin durumu ile ilgili *Bayhan*, Kürtlerin sahip olacakları imkanları şu şekilde belirtmektedir;⁵⁸¹

- 1- Kürtlerin Irak'ın petrol rezervlerinin yaklaşık ¼'üne ve petrol alanlarına egemen olacağı anlamına geleceği için ekonomik bir güç doğurmaktadır.
- 2- Irak'ın ulusal gelir dağılımı nüfusa göre gerçekleştiğinden dolayı bu bölgelerin IKBY'ye katılması ile bölge nüfusunun artışı sağlanacak ve ulusal gelirden alınan pay yüzde 17'den yüzde 25'e çıkacaktır. Bu durum da IKBY'ye hem siyasi hem de ekonomik bir güç sağlayacaktır.
- 3- Söz konusu durum Iraklı Kürtlere, coğrafi açıdan Türkiye ile sınırının tümünü, İran ve Suriye olan sınırlarının da büyük bir kısmını denetleme imkânı verecektir.
- 4- IKBY'nin tarıma elverişliliği en yüksek olan topraklara sahip olması anlamına gelecektir.

Söz konusu durum sayılan kazanımların yanında tüm Kürtlerin geniş yetkileri olan özerk bir bölgede bir araya gelmesini sağlayacaktır. Burada vurgulanan etmenlerden dolayı ihtilafli yerler Bağdat ve Erbil için büyük bir önem taşımaktadır. Bağdat böylesi bir süreçte Kürtlerin ayrılıkçı eğilimlerinin güçleneceğinden ve bağımsızlık talebinin daha somut bir hale geleceğinden çekinmektedir.

İhtilafli yerler arasında en sorunlu olan Kerkük etnik ve mezhepsel farklılığın yoğun olduğu bir bölgedir. Barındırdığı etnik, dini ve mezhepsel çeşitliliği ile Ortadoğu'nun aynası nasıl Irak ise Irak'ın aynası da Kerkük'tür. Kerkük farklı

⁵⁸¹ Bayhan, s.301-2.

toplulukların yaşadığı kozmopolit bir şehir olmanın ötesinde ekonomik açıdan da önemli bir potansiyeli barındırmaktadır. Zengin petrol kaynaklarına sahip olan Kerkük, IKBY'nin ekonomik özerkliğini sağlamak yolunda büyük önem taşımaktadır. Kürtlerin, Kerkük'ün petrol rezervlerine sahip olmalarıyla kapasitelerinin artması bağımsızlık talebine daha fazla yaklaşmaları olarak okunabilir. Bu nedenle Kerkük'ün statüsünün ne olacağı ihtilafli yerlerin kaderiyle yakından alakalıdır. Yine hatırlanacağı üzere Baas iktidarı döneminde, Kerkük'ü kapsamayan bir şekilde Kürtlere otonomi verilmesi kararlaştırılmasına rağmen Kürt hareketi “*Kerkük Kürdistan*”dır diyerek bu yönde savaşı göze almış ancak büyük bir mağlubiyet yaşamıştı. Lakin değişen bölgesel ve uluslararası konjonktür Kürtlerin tekrardan önemli bir aktör olarak Irak siyasetinde var olmalarının önünü açmıştır. Kürtlerin tarihsel olarak ihtilafli bölgelerde hak iddia etmelerinin ve ısrarla referandum talep etmelerinin temelinde 1960'ların sonunda Baas'ın Araplaştırma politikası uygulayarak kentin demografisini değiştirme girişimleri yatmaktadır. Nihayetinde, bu yerlerdeki zengin doğal kaynaklar da Kürtlerin gelecek arayışındaki rolünden dolayı bir varoluşsal gerçeklik sağlamaktadır.

Kürtlerin bağımsızlık arefesi olarak tanımladıkları referandum sürecine ihtilafli bölgelerin de katılması yukarıda açıklanan hususlardan dolayı önemlidir.⁵⁸² Halen Irak anayasasına göre statüleri resmi olarak belirlenmeyen bu yerlerin referanduma katılması Kürtler için gelecek arayışının yönünü etkileyecektir. Kürtler, olası bir bağımsızlık ya da güçlü bir federe devlet olma yolunda Kerkük'ü *de facto*'dan *de jure* duruma geçirmek suretiyle kontrol etmek isteyeceklerdir. Kürtler, gelecek arayışında siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık olmadan sürdürülemeyeceğinin farkındadırlar. Bu doğrultuda, Kerkük'ten vazgeçmelerinin zor olduğu tarihsel gelişmeler ışığında açıkça görülmektedir. Kerkük Valisi Necmettin Kerim'in 14 Mart 2017'de Kerkük'teki devlet kurumlarına Irak bayrağının yanında IKBY'nin bayrağının da asılması ve resmiyette Arapça'nın yanında Kürtçe dilinin de kullanılması tâlimatını vermesi bu süreçte önemlidir.⁵⁸³ Tüm bu gelişmeler ve gerçeklikler ışığında referandum sonucunu

⁵⁸² IKBY Başkanı Mesud Barzani 7 Haziran 2017'te yaptığı açıklamada IKBY'de bağımsızlık referandumun 25 Eylül 2017'de yapmayı planladıkları belirtti. Daha sonraki kısımlarda referandum ile ilgili detaylı değerlendirme yapılmaktadır.

⁵⁸³ KYB'ye bağlı olan Kerkük Valisi Necmettin Kerim aldığı bu kararı, Kürtlerin 1991 Mart ayındaki ayaklanmalarının yıldönümüne (Raperin), Newroz bayramına denk getirilmiş ve Kerkük il Meclisini karar almaya çağırmıştır. Bu doğrultuda, 28 Mart'ta toplanan 41 kişilik İl Meclisi'ndeki 26 Kürt üyenin oyuyla

tanımayan Irak merkezi hükümetinin izleyeceği politikalara sessiz kalan başta uluslararası aktörler ile referanduma açıkça karşı çıkan Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörlerin tutumları belirleyici olacaktır. Irak merkezi hükümetin olası ekonomik yaptırımları ile referandumu iptal etme girişimlerini askeri seçenek ile sürdürmesi Iraklı Kürtlerin mevcut kazanımlarını kaybetmeleri ile neticelenebilir.

Bu çalışmanın yazıldığı dönemde diğer ihtilafli yerlerde olduğu gibi Kerkük de IKBY'nin askeri gücü olan peşmergenin kontrolü altındadır. Kerkük'e IKBY bayrağının asılması ve referandum sürecine dahil edilmesi Kürtlerin Kerkük'ü *de jure* olarak IKBY'ye bağlamayı hedeflediklerini göstermektedir. Kerkük'te yaşayan nüfusun heterojen oluşu burada başlayacak olası bir çatışmanın daha büyük bir savaşa dönüşme potansiyeli taşımaktadır. Bilindiği gibi Kerkük; Kürt, Türkmen ve Araplar birlikte az da olsa Süryani, Hristiyan ve Yahudi nüfusunu içermektedir. Bununla birlikte bölgesel aktörlerin Kerkük dâhil ihtilafli bölgelerdeki etkileri de olası bir statü meselesinde göz ardı edilmemelidir. Türkiye'nin, Türkmenler konusundaki hassasiyeti ve tarihsel politikası IKBY'nin önemsemesi gereken bir husustur. Taşındığı kaygı dolayısıyla bölgesel bir güç olma arayışındaki İran'ın ihtilafli bölgelerin IKBY'ye bağlanmasını engelleme ya da en azından bu süreci sekteye uğratma konusundaki politikalara sahip olduğu da malumdur. İran, Kerkük'ün IKBY'ye bağlanması durumunda Irak'taki Şii yönetiminin zayıflaması ve ülkenin bölünmesi ile Kürtlerin Ortadoğu'da etkin bir aktör olarak güçlenmesinin getireceği tehdit durumunu engellemek yolunda Kürtler arasındaki iç siyasi dengeleri ve Irak üzerindeki nüfuzunu kullanacaktır.⁵⁸⁴ Kürt partileri arasında kendisine yakın olan KYB ile anlaşması ve Irak merkezi hükümeti ile askeri unsurlarla ihtilafli bölgelerde kontrolü ele geçirmeye yönelik müdahalesi IKBY'yi askeri, siyasi ve ekonomik olarak zayıflatmakla kalmayacak KDP'nin yönetsel gücünü de azaltacaktır.

Dolayısıyla, Kerkük'ün sembolik bir öneme sahip olması, şehrin kimlik ve mezhep siyaseti eksenli yönetilmesini gerekli kılmaktadır. IKBY'nin bağımsızlık referandumu sonrasında Irak merkezi hükümeti ile ihtilafli bölgelerin statüsünü müzakere

onaylanmıştır. Sekiz Arap ve Yedi Türkmen üye oturumu boykot etmiştir. İrem Köker, "Kerkük: Irak'ta 'Bir Bölgeye Bağlı Olmayan Vilayet'", **BBC**, 7 Nisan 2017.

⁵⁸⁴ Ghadir Nasri and Arman Salimi, "The Politics of Kirkuk: Policy Implication for Iran", **Iranian Review of Foreign Affairs**, Vol. 3, No.4, (Winter 2013), s.75-100.

etmek için elinde güçlü bir koz elde etmek istediği düşünülmektedir. Kerkük'ün bu müzakerelerde hem demografik farklılık hem de zengin petrol rezervlerinden dolayı statüsünün netleşmesi en zorlu meselelerin başında gelmektedir. Irak merkezi hükümeti ve IKBY'nin Kerkük üzerindeki müzakereleri ülkenin geleceği açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Kerkük'ün statüsü ve geleceği ile ilgili çeşitli senaryolar söz konusu olmaktadır. Bu senaryolar içerisinde Bağdat'a bağlanması, özel statüye sahip olması, özerk bölge olarak tanınması ya da IKBY'ye bağlanması gibi durumlar en fazla gündeme gelen senaryolardır.⁵⁸⁵

DAEŞ'in saldırılarından önce Kerkük'ün geleceğine yönelik senaryolar belirsizlik taşımış ve IKBY'ye bağlanma durumu bugünkü gibi güçlü bir durumu haiz olmamıştı. Ancak, Ortadoğu ve Irak'ta konjonktürel durumu fırsata çevirmek isteyen IKBY, *de facto* olarak Kerkük'ü kontrol etmektedir. DAEŞ saldırıları sonrası peşmergenin güvenliği sağlaması halkın güvenini kazanmış ancak daha sonraki gelişmeler (bayrak asılması, bağımsızlık referandumu vb.) siyasi tansiyonu yükseltmiştir. Kerkük valisi ile şehirde yaşayan Türkmen ve Arapların bir kısmı tarafından bu durum protesto edilmiştir. Aynı zamanda bu gelişmeler KYB ve KDP arasında gerilimin artırılması olarak da değerlendirilmesine rağmen Erbil'in desteği de dikkat çekmiştir.⁵⁸⁶ Kerkük'ün statüsüne yönelik "özel geçiş durumu" senaryosunda ise Kerkük'ün 5-10 yıl boyunca özerk bir yönetime sahip olması ve bu süreç sonunda referandum yoluyla IKBY'ye bağlanıp bağlanmayacağına halkoylaması yoluyla karar verilmesi de tavsiye edilen bir yoldur.⁵⁸⁷ Kerkük'ün demografik olarak heterojen yapısı ve doğal kaynak zenginliği yerel ve bölgesel aktörleri de cezbetmektedir. Kerkük'ün geleceğine ilişkin yaşanacak olası bir kriz ihtilafı yerler başta olmak üzere Irak'ta siyasi gerilimi artırabilir

⁵⁸⁵ Ali Semin, "Irak'ta Türkmenlerin Geleceği ve Kerkük'ün Özerklik İhtimali", **Bilgesam Analiz**, No:1225, (30 Haziran 2015).

⁵⁸⁶ Kerkük Valisi Necmettin Kerim'in tek taraflı olarak referandum kararı alması Kürtler arası iç dengelerin etkilenmesini gündeme getirdi. Kerkük'ün kontrolünü elinde bulunan KYB, IKBY'de genel seçimler öncesi popülaritesini artırmak ve güçlü bir destek alarak KDP'nin zayıflığından yararlanmak istedi. Bu yönde de Kerkük meselesini referandum sürecine dahil ederek iç siyasette bir koz olarak kullanmak istedi. Başta KDP olmak üzere diğer siyasi partiler tarafından dikkat çekilmesine rağmen Kürtlerin geneli için olumlu görünen bu hamle karşısında yer almamayı tercih ettiler. Hatta Erbil bu kararın arkasında olduklarını vurguladı. Serhat Erkmen, "Kerkük'teki 'bayrak' gerilimi büyük krizin işareti", **AA**, 29 Nisan 2017; Bilgay Duman, "Kerkük'te sorun sadece bayrak mı?", **Al Jazeera**, 3 Nisan 2017.

⁵⁸⁷ Dlawer Ala'Aldeen, Samuel Morris and Khogir Wirya, "The Future of Kirkuk: A Roadmap for Resolving the Status of the Governorate", **The Middle East Research Institute**, (September 2015), s.23-4.

ve askeri çatışmaya yol açabilir. Böylesi bir durumun oluşmaması için siyasi bir sembol olan Kerkük'te güç paylaşımı, farklılıkların temsili ve azınlıkların hukukunun korunduğu bir yönetimin oluşturulması önemlidir. Dolayısıyla, tüm toplulukların rızasının alındığı bir çözümün Kerkük'te hayata geçirilmesi hem ülkenin geleceği açısından model olması hem de örnek teşkil etmesi bakımıyla büyük bir ehemmiyet arz etmektedir.

Uluslararası yapının Kürtler için Kerkük meselesi özelinde ihtilafli bölgelere yaklaşımı bölgenin geleceğinin şekillenmesini etkileyecektir. Kürtlerin, gelecek arayışının en büyük etkeni ve önemli bir belirleyicisi olan ABD, Kerkük'e sahip olmanın Kürtler için ekonomik açıdan bağımsızlık elde etmek anlamına geleceğinin farkındadır. Başta ABD olmak üzere uluslararası güçlerin IKBY'ye doğrudan silah yardımı sağlamak ve peşmergeyi eğitmek için destekte bulunmaları büyük önem taşımaktadır. Bu sayede 2014 yılı ortalarında DAESH'in meydana getirdiği kaos durumu karşısında zor anlar yaşayan IKBY, imkan ve kabiliyetleri ile siyasi anlamda elde ettiği kazanımları ekonomik olarak kaybettiklerinin çok üzerinde oldu. Ortadoğu siyasetinde güvenlik boşluğundan faydalanarak güç üretmekte tecrübeli olan Kürtler, DAESH tehdidi üzerinden uluslararası alanda meşruiyet devşirme yolunda kabiliyetlerini kullandı. Burada dikkat çeken unsur, Kürtlerin uzun yıllardır Batı'da yürüttükleri kamouyu ve iletişim ağı sayesinde sempati toplamaları ve bunu siyasi ekonomik düzlemde meşruiyet olarak kullanabilmeleriydi.⁵⁸⁸ Bütün bunların yanı sıra, uluslararası yapının Kürtlerin beklentilerine cevap vermemesi ve Irak'ın toprak bütünlüğünü vurgulaması durumunda, Kürtlerin Irak'tan ayrılma sürecinin meşakatli olacağı ve kısa sürede gerçekleşmesinin zor olacağı söylenebilir.

6.3. IKYB'nın Ekonomi Politikası: Kalkınmacı mı Rantiyer mi?

IKYB siyasi ve askeri olarak bağımsız bir devlet modelini hayata geçirmeye çalışmasına rağmen ekonomik açıdan bağımlılığı devam etmektedir. Ekonomik yapısının yüzde 95'i petrol ihracatına bağımlı olan IKBY, ticari olarak ithalata dayanan bir tüketim yapısına sahiptir. Böylesi bir yapı içinde özel sektörün gelişmesi ve rekabet ederek ekonomiyi çeşitlendirmesi zordur.⁵⁸⁹ IKBY'nin ekonomik yapısı, imkânların üstünde

⁵⁸⁸ Şaban Kardaş, "Irak Kürtlerinin Bağımsızlık Söylemi ve Değişen Dengeler", *Al Jazeera*, 4 Eylül 2014.

⁵⁸⁹ World Bank, *The Kurdistan Region of Iraq - Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable*, s.3.

yaşamaya çalışan bir durumu resmetmektedir. IKBY'nin ulusal vergilendirme eksikliği, halka sağladığı aşırı sübvansiyonlar, kamu sektöründe aşırı istihdam, özel sektörün oldukça küçük oluşu ve patronaj siyaseti sebebiyle yolsuzlukla itham edilmesi klasik bir rantiyer ekonomik yapıya sahip olduğunun kanıtı olarak gösterilebilir.⁵⁹⁰

Rantiyer devlet tabiri ile özdeşleşen rantiyer ekonomik yapı kavramı *Mahdavy* tarafından kullanılmıştır. *Mahdavy* İran'nın ekonomik yapısı üzerinden ifade ettiği bu kavram ile devletin varlık koşulunu sahip olduğu doğal kaynaklar üzerinden elde ettiği rant gelirlerine dayandırarak açıklamıştır. Bu bağlamda, rantiyer devletler doğal kaynak (petrol-doğal gaz) gelirlerinden elde ettikleri rantı halka dağıtmakta ve bu işlev sayesinde vatandaşlığı ekonomik çıkarlarla ilişkilendirmektedir. Böylece, rantiyeci devlet geliştirdiği bir ödül sistemi üzerinden meşruiyetini sağlama yoluna gitmektedir.⁵⁹¹ IKBY klasik rantiyer ekonomik yapısına rağmen rantiyer devletlere göre daha zayıf bir pozisyondadır. Temel nedeni olarak gösterilebilecek unsur da IKBY'nin doğal kaynaklarını doğrudan kontrol edememesi ve Bağdat'tan ödenen bütçe gelirlerine bağımlı olmasıdır. Kürtler, ekonomik anlamda özerkliklerini sağlamak için kontrol ettikleri bölgelerde Türkiye üzerinden doğrudan petrol ihracatına başlamış ancak dış nedenlerden dolayı buradan henüz yararlanamamıştır.

IKBY'nin rantiyer devletlerden ayrılan olumlu anlamda iyi yönleri de gösterilebilir. Bunlar seçimle gelen hükümet ve parlamento sisteminin yanında muhalefet eden bir siyasi sisteme sahip olmasıdır.⁵⁹² Demokratik ve parlamenter sisteme sahip oluşu IKBY'ye önemli bir avantaj getirmektedir. Bilindiği üzere, genel itibarıyla rantiyer

⁵⁹⁰ IKBY'nin ekonomik yapısının rantiyer olduğu yapılan birçok çalışmada ifade edilmektedir. Bunun için bkz; World Bank, *The Kurdistan Region of Iraq - Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable*, age; Mills, *Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics*, s.31; Mark DeWeaver, "Kurdistan's Great Recession: From Boom to Bust in the Rentier Economy", **RIS Iraq Report. Institute for Regional and International Studies, AUIS**, (10 Aralık, 2015); Roger Guiu, "No Institutional Evolution for Kurdistan's Economy", **Middle East Research Institute**, (28 Kasım 2014); Göktürk Tüysüzoğlu, *Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Rantçı Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme, Uluslararası İlişkiler*, 12-47, (2015).

⁵⁹¹ Rantiyer ekonomik yapı için bkz; Hossein Mahdavy, "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case Of Iran", M. A. Cook (Ed), **Studies in the Economic History of the Middle East** İçinde (37-61), London: Oxford University Press, 1970; Hazem Beblawi, "The Rentier State in the Arab World", Giacomo Luciani (Ed.), *The Arab State* İçinde (85-98), Berkeley: University of California Press, 1990; Hazem Beblawi ve Giacomo Luciani, **The Rentier State**, London: Croom Helm, 1987; Michael L. Ross, "Does Oil Hinder Democracy?", **World Politics**, Vol.53, No.3, (2001).

⁵⁹² Robin Mills, *Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics*", s.31.

devletlerin meşruiyetini rant üzerinden sağlamaları siyasi olarak işbaşında olan otoriter yönetimlere halkın katılımı pek mümkün olmamaktadır. Başka bir durum ise petrol ve doğal gaz gelirlerine bağımlı olan rantiyer bir ekonomik yapıya sahip Kuveyt, Suudi Arabistan, Cezayir, Nijerya, Venezuela ve diğer ülkelerinin ortak özelliği olarak halka sağladıkları enerji sübvansiyonları meselesi yer almaktadır. Bu ülkelerdeki düşük yakıt ve gaz fiyatları verimsiz tüketimi teşvik etmektedir. İKBY’deki durumda ise iç tüketim gaz ve petrol ihracatı potansiyeline göre küçük olmasına rağmen verilen sübvansiyonlar bütçe üzerinde ağır yük oluşturmaktadır.⁵⁹³ Kürtlerin, tarihsel olarak ekonomik refahtan uzak kalmış olmaları, bölgesel yönetimin mevcut kaynakları dağıtmasını meşru hale getirmektedir. Özellikle, halkın büyük bedeller ödeyerek Irak rejimi karşısında uzun yıllara dayanan mücadeleleri nüfusun önemli bir oranına istihdam, yardım ve sübvansiyon sağlanmasını meşrulaştırmaktadır. Bunun içinde en dikkat çeken taraflarından biri peşmergenin halk tarafından oluşturulan bir milis gücü olması, toplumun büyük çoğunluğunun ailesi ya da akrabasından birilerini kaybetmesi söz konusudur.

İKBY’de gereksiz ve verimsiz bir kadrolaşma sorununun yanında üretim yapısı, sanayi ve tarımda da yetersizlikler mevcuttur. Bölgesel yönetimin sahip olduğu verimli tarım arazilerine rağmen tarım ve hafif sanayinin gelişmediği bir durum söz konusudur. Özellikle komşu ülkelerden gerçekleştirilen ithalat yerli üreticinin rekabet etmesini zorlaştırmaktadır. Mevcut yapısı itibarıyla dışa bağımlı olan bölgesel yönetim; ham madde ve mamul ürünler ihtiyacını özellikle Türkiye ve İran gibi komşu ülkelerden karşılamaktadır. Sektörel olarak sanayi ve tarımdan yoksun olan bölgesel yönetimde hizmet sektörünün ağırlıkta olduğu bir ekonomik yapı ön plandadır.

Kürtlerin, Irak’ta elde ettikleri *de jure* statüleri beraberinde büyük ekonomik imkânlar getirmiştir. İKBY’de kişi başına düşen gelir 2000’lerde yıllık 300 dolar civarındayken 2013 yılında bu oran 7 bin dolar seviyelerine çıkmış ve ortalama büyüme oranı yüzde 8’ler civarında olmuştur. Bölgesel yönetimde petrol fiyatlarının yüksek ve güvenlik ortamının istikrarlı olduğu yıllarda sağlanan cezbedici ekonomik büyüme sonucu yatırım çekme potansiyellerini uzun vadede sürdürmeleri pek mümkün olmadı.

⁵⁹³ age, s.31.

Bunun temel sebebi de, DAEŞ'in Ortadoğu'da oluşturduğu kaos ortamı ve petrol fiyatlarının düşmesi ile başlayan bir sürecin yaşanmasıydı. Irak merkezi hükümetinin askeri ve siyasi otoritesinden bağımsız kalan IKBY, anayasal bir hak olarak ekonomik yapısını sürdürmek için bütçeden aldığı yüzde 17 oranındaki payının dönemin Irak Başbakanı Nuri el-Maliki tarafından kesilmesinin Kürtlere verilen ekonomik bir ceza olduğu vurgulandı. IKBY bu süreçte ekonomik yapısını özerkliğe dönüştürmek için politikalar izleme yoluna gitti. Öncelikle kontrolü altındaki boru hatlarıyla bağımsız ham petrol satışına başlamış ve taraflar arasında gerilimin tırmanmasına neden olmuştur.⁵⁹⁴ Bu dönemde varil başı petrol fiyatı 115 dolar civarında iken, sonrasında uluslararası piyasalarda petrol fiyatı düşüş trendine girmiş. IKBY'nin bütçe hesapları ve beklentileri alt üst olmuştur.⁵⁹⁵ IKBY'nin bütçesini karşılamak için tahmini günlük 600 bin varil ihraç etmesi ve petrol varil fiyatının 100 dolar civarında olması gerekmektedir. Bu hesaba göre aylık 1,82 milyar dolar, yıllık 21,9 milyar dolar ideal bütçeye denk gelmektedir.⁵⁹⁶ Belirtildiği gibi, Bağdat'ın uyguladığı bütçe kesintisi kozuna karşılık Erbil, enerjide bağımsız arayışlara yönelmesine rağmen kontrol edilmeyen dış faktörler yüzünden bu süreçten beklenen verimi alamamıştır. Ancak, bu durum Bağdat ile Erbil'in uzlaşmalarını ve petrol ihracatını planlamalarını sağlamıştır.

IKBY'nin, ithalata dayanan ve petrol gelirlerine bağımlı olan ekonomik yapısı büyük kırılmalara taşımaktadır. Çalışanlarının yaklaşık üçte birinin hükümetten maaş aldığı bir yapının sorgulanmasıyla bürokrasi ve iş dünyasının ihtiyaç duyduğu reformların hayata geçirilmesinin önemi anlaşılmıştır. IKBY'nin ekonomik yapısının rantiyer ekonomi modeline benzemesi ve doğal kaynak bağımlısı olması Kürtlerin bağımsızlık arayışının ertelenmesine neden olmaktadır.⁵⁹⁷ IKBY'deki mali kriz sonucu hükümet kısmi olarak kemer sıkma politikalarını hayata geçirmiştir. Bu doğrultuda, memur maaşlarında yüzde 30 ila 70 oranında kesintiye ve sübvansiyonlarda azaltmaya gidilmiştir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Ceng Sagnic, "Kürdistan'da Petrol ve Ekonomik Kriz: 2013-2017 (1)", **K24**, 18 Mart 2017; EIA, age.

⁵⁹⁵ Mohammed A. Salih, "Low Oil Prices Complicate Iraqi Kurdish Independence", **Middle East Institute**, (Mart 2016).

⁵⁹⁶ John Roberts, *Iraqi Kurdistan Oil and Gas Outlook*, s.3.

⁵⁹⁷ Galip Dalay, "Irak Kürdistanı Bölgesel Yönetimi Bağımsızlığa Ne Kadar Yakın", **Karar**, 13 Şubat 2017.

⁵⁹⁸ **Rudaw**, "Kürdistan'da İstatistik Çöktü!", 25 Ağustos 2016.

IKBY'nin yaşadığı bazı sorunlar başta ekonomi için tsunami şeklinde anılması olmak üzere siyasi ve toplumsal yapının barındırdığı eksiklikleri ortaya çıkartmıştır. IKBY'nin ekonomi politik yapısını zorlayan unsurlar şu şekildedir;

- a) Irak merkezi hükümetin IKBY'nin yüzde 17'lik bütçe payını kesmesi.
- b) DAEŞ'in neden olduğu istikrarsızlık, güvenlik boşluğu ve yürütülen mücadele
- c) Güvenlik riskinden dolayı yaklaşık 1,8 milyon insanın yerinden edilmesi sonucu IKBY'ye sığınmaları
- d) Petrol fiyatlarında yaşanan düşüş
- e) IKBY'de devam eden siyasi istikrarsızlık meseleleridir.⁵⁹⁹

IKBY'nin ekonomik özerklik yolunda Bağdat'ın bütçe kesintisini fırsata çevirmek için petrol ihracatına yönelmesi önemli bir gelişme olarak görülmüş ancak, Erbil bağımsız petrol satışı yapmasına rağmen düşen petrol fiyatlarından dolayı ihtiyaç duyduğu geliri elde edememiştir. Bu arada Kerkük gibi stratejik yerlerdeki petrol tesislerinin DAEŞ tehdidi gerekçesiyle IKBY'nin kontrolüne geçmesi Bağdat ve Erbil arasında ortak petrol anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmasına rağmen anlaşma sürdürülememiştir.⁶⁰⁰

IKBY'nin Irak merkezi hükümeti ile birlikte ticareti de DAEŞ tehdidi karşısında ciddi darbe aldı. IKBY, transit ticaret rotasını yitirerek dış ticarete büyük kayıplar yaşamış, sadece 2014 yılı Mayıs ve Temmuz ayları arasında Irak'ın ihracatı yüzde 25 ve ithalatı yüzde 45 düşmüştür. Türkiye'nin yaptığı ihracat üçte bir oranında düşüş kaydederken, transit ticaret ve turizmin düşüş göstermesi hizmetler ihracatında yavaşlamayla sonuçlanmıştır. Türkiye ile Irak arasında IKBY'nin kontrolünde bulunan Halil İbrahim gümrük kapısında ortalama günlük 3000 araç geçiş yapmakta iken, bu sayı günlük 600 araca kadara düşmüştür.⁶⁰¹ Ortadoğu'nun en güvenilir bölgelerinden birisi

⁵⁹⁹ World Bank, *The Kurdistan Region of Iraq - Reforming The Economy for Shared Prosperity and Protecting The Vulnerable: Executive Summary*, s.4.

⁶⁰⁰ Erbil'in bağımsız petrol satışı karşısında Bağdat IKBY'yi Irak'ın petrolünü çalmak ile suçlaması ve uluslararası mahkemelere başvuru gerçekleştirmesine karşın yargı süreçlerinin uzun olması Bağdat'ın Kürtlerle anlaşma yoluna gitmesini sağlamıştır. Diğer taraftan küresel piyasalarda petrol fiyatlarında yaşanan düşüşte Erbil'in Bağdat ile anlaşma yoluna gitmesini iten önemli bir unsur olmuştur. DAEŞ'in Musul'u ele geçirdiği dönemlerde yani Haziran 2014'te petrolün varil fiyatı 115 dolar iken, 2014 yılının sonunda 50 dolar seviyelerine kadar inmiştir.

Detaylı bilgi için bkz; <https://www.bloomberg.com/quote/CO1:COM> (3 Şubat 2017).

⁶⁰¹ "Kurdistan Region of Iraq: Economic and Social Impact Assessment of the Syrian Conflict and the ISIS Crisis", **World Bank**, Washington (2015),

<https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/21597> (19 Mart 2017), s.16.

olarak uluslararası alanda diplomasi yürüterek ekonomik bir cazibe merkezi olma arayışındaki IKBY, bu durum karşısında ekonomik krize girerek büyük bir darbe aldı. Önemli yatırım alanlarındaki projelerin birçoğu durma noktasına geldi ve yabancı şirketler bölgeden çıkmaya başladı. Dolayısıyla, DAEŞ tehdidi mal ve hizmet ticaretini zayıflatırken, taşıma rotalarının kapanmasına, doğrudan yabancı yatırımların azalmasına, yabancı işletmelerin olumsuz etkilenmesine ve kamu yatırım projelerinde kesintilerin yaşanmasına neden olmuştur.

Ekonomik yapısı kırılganlıklar barındıran IKBY, DAEŞ'in meydana getirdiği kaos ve Suriye'de süren iç savaş sonucu sayıları 1,8 milyonu bulan sığınmacıların bölgeye akın etmesiyle yeni sorun alanlarıyla karşılaştı. Nihayetinde IKBY, Arap Baharı ile beraber (2012 yılından itibaren) Suriye iç savaşından dolayı güvenlik endişesiyle bölgeden kaçan ve kendisine sığınan Suriyeli sığınmacıların göç etmesini tecrübe etmişti. DAEŞ'in meydana getirdiği kaotik ortam sebebiyle IKBY'ye göç eden Suriyeli sığınmacılara ilave olarak Irak'ın diğer bölgelerinde "yerinden edilenler" de bölgesel yönetime sığındı. Bu çerçevede DAEŞ'in Irak'ta önemli bölgeleri ele geçirmesiyle oluşan güvenlik boşluğu üç aşamada Irak'ta yerinden edilenlerin IKBY'ye sığınmasıyla sonuçlandı. İlk olarak, 2014 yılı başlarında DAEŞ'in Ramadi ve Felluce'de etkili olması buradaki nüfusun Bağdat ve IKBY'deki yakın yerlere sığınmalarına yol açtı. İkinci aşamada, DAEŞ'in Haziran 2014'te çok sürpriz bir şekilde Musul'u ele geçirmesi ve sonrasında Ninova ve Salahaddin vilayetlerine doğru çatışmaların yayılmasıyla önemli miktarda nüfus bölgesel yönetime sığındı. Son olarak üçüncü aşamada Ağustos ayında Sincar ve etrafında DAEŞ ile peşmerge arasındaki çatışmalardan dolayı, buralarda yaşayanların büyük çoğunluğunun IKBY'ye sığınmasıyla sonuçlanmıştır.⁶⁰² Bağdat ile yaşanan bütçe kesintisi, düşen petrol fiyatlarının ve bölgesel yönetimde siyasi tansiyonun yükselmesinin yan sıra sığınmacılar meselesi siyasi, güvenlik ve ekonomik yapıyı olumsuz etkileyen önemli bir unsur oldu.

Baas iktidarı ile süregelen çatışmalı ortam, Irak-İran Savaşı, Enfal ve Halepçe gibi facialar Kürt yerleşim yerlerinde büyük tahribata yol açmıştı. Kürtlerin, yaşadıkları

⁶⁰² World Bank, *Kurdistan Region of Iraq: Economic and Social Impact Assessment of the Syrian Conflict and the ISIS Crisis*, s.14.

yerlerde altyapı ve kurumsal inşa çabaları 2000’li yıllarda hız kazanmış ve bu yönde önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Ancak, kendine yeterli bir ekonomik yapısı ve oturmuş kurumsal düzeni henüz olgunlaşmayan IKBY 5,5 milyon civarındaki nüfusunun yanında 1,8 milyon civarındaki mülteci ve sığınmacıya (Irak içinde yerinden edilmiş) çare bulmak zorunda kalmaktadır. IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani katıldığı bir toplantıda karşılaştıkları bu sorun için şu ifadeleri kullanmıştır; “*Kürdistan bölgesindeki 1,5 milyondan fazla sığınmacı, demografiyi değiştirmiş ve bir yıl içinde Kürdistan’ın nüfusu yüzde 28 artmıştır. Bazı bölgelerdeki sığınmacıların sayısı, orada ikamet edenlerden çok daha fazladır. Bu durum Kürdistan bölgesinin eğitim, sağlık, barınma ve istihdam alanındaki yükünü ağırlaştırmıştır.*”⁶⁰³

Dünya Bankası’nın yayınladığı raporda Irak içinde yerinden edilenler ve Suriye’den gelen sığınmacıların etkisi üzerine dikkat çekici saptamalar yapılmaktadır. Rapor’a göre IKBY’nin bu durum karşısında ekonomik ve insani bir krizle karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir. Enflasyonun artışına ve işsizliğin artış göstermesine neden olan bu durumun sığınmacıların işgücü piyasasına girmeleri ile ücretlerin düşmesine sebep olduğu ifade edilmektedir. IKBY’de yoksulluk oranı 2012’de yüzde 3,5’ten 2014’te yüzde 8,1’e yükselmiştir.⁶⁰⁴ Bu bağlamda IKBY’ye sığınan nüfusun bütçe ve hizmetler konusunda ek maliyetler getirmesi bölgesel yönetimi ekonomik olarak zorlamaktadır. Özellikle IKBY sosyal hizmet, koruma, eğitim ve sağlıktan nüfusun artışına kadar çeşitli alanlarda ekstra hizmetler sağlamak zorunda kalmaktadır. Yerinden edilenler ve Suriyeli sığınmacıların durumunun düzeltilmesi ve istikrarın sağlanması için Dünya Bankası’nın tahminlerine göre 2015 yılında 1,4 milyar dolarlık bir bütçenin ayrılması gerektiği hesaplanmıştır.⁶⁰⁵

Dolayısıyla, IKBY’nin ekonomik yapısındaki bağımlılık ve engellerle birlikte maruz kaldığı sığınmacı yükü gerçekleştireceği reformları aksatmaktadır. IKBY’nin sürdürülebilir bir yapı için ihtiyaç duyduğu bazı önemli reformları hayata geçirmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan diğer benzer ülkeler gibi devlet inşa sürecini

⁶⁰³ **Al Jazeera**, “Kürt Bölgesinin Nüfusu Yüzde 28 Artı”, 12 Şubat 2015.

⁶⁰⁴ World Bank, *Kurdistan Region of Iraq: Economic and Social Impact Assessment of the Syrian Conflict and the ISIS Crisis*, s.1-3.

⁶⁰⁵ *age*, s.33.

gerçekleştirmek isteyen Kürtler, ekonomik özerkliklerini sağlamayı hedeflerken bazı önemli hususları gözardı etmemelidir. Öncelikle sağlıklı ekonomik büyüme için kamu maliyesinin çeşitlendirilmesi sağlanmalı ve bu doğrultuda uygun bir vergilendirme politikası getirilmelidir.⁶⁰⁶ Bu sayede petrol gelirlerine dayanan kamu maliyesinin çeşitlendirilmesi yerinde olacaktır. Bu doğrultuda, IKBY'nin en önemli handikaplarının başında aşırı şekilde genişleyen kamu sektörünün bütçeye verdiği yük gelmektedir. Bu açıdan bölgesel yönetim en büyük istihdam sağlayan yapıyı temsil etmekte ve bütçe harcamalarının yüzde 70'ini kamu sektörü çalışanlarının maaşları oluşturmaktadır. Özel sektörün daha fazla istihdam sağlaması için büyümesini kolaylaştıracak ve geliştirecek reformlar hayata geçirilmelidir.⁶⁰⁷

IKBY'ye yönelik başta muhalefet yapan Goran olmak üzere bazı kesimlerin getirdikleri en büyük eleştiri mevcut yapının şeffaf olmayışı ve yolsuzluk meselesidir. Özellikle petrol satışı ve gelirleri üzerinden süregelen suçlamaların önüne geçmek amacıyla IKBY; petrol satışıyla ilgili şeffaflık konusunda ABD merkezli dünyaca ünlü vergi ve yönetim danışmanlığı şirketi Deloitte Touche Tohmatsu ile anlaşma imzalamıştır. Daha sonra da dünyanın en büyük finansal denetleme şirketlerinden olan İngiltere merkezli Ernst & Young ile petrol ve doğal gaz süreçlerini denetlemek için anlaşma imzalamıştır.⁶⁰⁸ IKBY'nin imzaladığı bu anlaşmalar muhalefet başta olmak üzere uluslararası kurum ve kuruluşların hidrokarbon sektörünün denetimi konusunda taşıdıkları kaygıları gidermek için atılmış önemli bir adım şeklinde yorumlanmıştır.

IKBY ekonomik yapısını enerji bağımlılığından kurtarabilmek ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme yakalayabilmek için tarım ve turizm sektörlerinde önemli reformları hayata geçirmektedir. Özellikle, sahip olduğu tarihi ve coğrafi mekânları ve doğal güzelliğiyle Ortadoğu coğrafyasında turizmin ana durağına aday olmaya çalışmaktadır. Arap Turizm Konseyi tarafından; Erbil şehri 2014 yılında Arap turizm

⁶⁰⁶ Deborah Brautigam, Odd-Helge Fjeldstad ve Mick Moore (Ed), **Taxation and State-Building in Developing Countries: Capacity and Consent**, Cambridge: Cambridge University Press, 2008; Roger Guiu, "For the Sake of Its Political & Economic Future, Iraqi Kurdistan Must Shake Off Its Dependence on Oil", **Muftah**, 17 Kasım 2014.

⁶⁰⁷ Guiu, age.

⁶⁰⁸ **Rudaw**, "KRG Signs Oil-Audit Agreement With Deloitte", 5 Ekim 2016; **Rudaw**, "KRG Signs Oil and Gas Audit Agreement with Ernst & Young", 30 Kasım 2016.

başkenti seçilmesiyle dikkatleri üzerine çekti.⁶⁰⁹ Arap Baharı ile Ortadoğu’da baş gösteren jeopolitik kaygılar Arap dünyasındaki turistler için Mısır, Libya, Yemen, Tunus ve Suriye gibi ülkelerin eski cazibelerini yitirmelerine ve yeni merkezlerin oluşmasına sebebiyet verdi. Bunların içerisinde de istikrarlı ve güvenlik sorunu olmayan başta IKBY’nin başkenti Erbil olmak üzere farklı şehirler ön plana çıktı. Irak’ın önemli merkezi konumunda olan şehirlerin (Bağdat, Musul, Kerkük gibi) içinde bulunduğu güvenlik riski IKBY’nin hem Irak içinde hem de bölgede güvenli bir liman olarak anılmasını sağlamaktadır. Ortadoğu’da turistlerin en büyük temennisini oluşturan güvenlik ve istikrara sahip olan bölge, IKBY’nin turizm sektörünü stratejik bir konuma getirmektedir. Bir Kürt şehri olan Erbil’in Arap turizmi için başkent olarak görülmesi IKBY’nin gelecek arayışı doğrultusunda bölgesel iş birliği için de büyük bir öneme haiz olduğuna işaret etmektedir. Arap ülkelerinin yatırım ve ticaret alanlarında IKBY ile iş birliği geliştirmeleri Erbil’in sunduğu imkânları göstermektedir.⁶¹⁰

Bölgesel Yönetimin Başbakanı Neçirvan Barzani Erbil’de katıldığı turizm fuarında; 2007 yılında 337 bin turist geldiği IKBY’ye 2014 yılında 3 milyon turist geldiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda otel sayıları da 107’den 704’e rakamına ulaşarak önemli bir pazar potansiyeli göstermiştir. 2016 yılında turizm aktivitelerinden şirketler, oteller, moteller ve restoranlardan toplamda 3,5 milyar Irak dinarı gelir elde edilmiştir. 2017 fuarında 16 farklı ülke ile imzalanan toplam 203 anlaşma turizm alanında seyahatin kolaylaştırılması ve iş birliğinin derinleştirilmesine yönelik önemli gelişmeler olarak kaydedildi.⁶¹¹ IKBY, Irak’ın diğer bölgelerinden ve Ortadoğu’nun çatışmalı ortamından uzak kalan istikrarlı ve korunaklı yapısı sayesinde turizm sektöründe önemli bir pazar olmak istemektedir. 2006 yılından beri turizm sektörüne 6 milyar doları aşan yatırımlar yapan Erbil yönetimi özellikle dini, kültürel ve siyasi turizm aktivitelerinin yanında

⁶⁰⁹ “Erbil Named 2014 Arab Tourism Capital”, **Kurdistan Regional Government**, 20 Kasım 2012, <http://cabinet.gov.krd/a/d.aspx?l=12&a=45887> (15 Aralık 2016).

⁶¹⁰ Abdel Hamid Zebari, “Iraqi Kurdistan Open To Arab Investment”, **Al-Monitor**, 22 Nisan 2013.

⁶¹¹ Zhelwan Z. Wali, “Tourism Conference Kicks off in Erbil With Hundreds of Foreign Companies Attending”, **Rudaw**, 19 Mart 2016; **Rudaw**, “KRG Signs Tourism Memorandum With 16 Countries”, 7 Nisan 2017.

macera turizmi için de önemli bir potansiyele sahip olduğunu bölgesel ve uluslararası alanda göstermeye çalışmaktadır.⁶¹²

Tarım alanında zengin ve verimli topraklara sahip olan Irak, mevcut durum itibarıyla maalesef büyük bir ithalatçı durumuna düşmüştür. Bu doğrultuda, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü verilerine göre, Irak'ın en fazla ithal ettiği tarım ve hayvancılık ürünlerinin buğday, un, şeker gibi temel gıda ürünleri olduğu görülmektedir.⁶¹³ Irak'ın tahıl üretimi ağırlıklı olarak kuzey kesimlerde (Kerkük, Erbil, Duhok, kuzey Musul) yapılmaktadır. IKBY'nin yönetimi altında bulunan bu şehirler özellikle tarım sektörünün bir diğer potansiyel alan olduğunu göstermektedir. IKBY, tarım ve hayvancılıkta bazı bölgelere yabancı yatırımcıları çekmeye yönelik projeler geliştirmektedir. Aynı zamanda içeride üreticiye ihracat rekabeti kazandırmak için teşvik uygulamaktadır. Bu doğrultuda, IKBY iç talebin karşılayacak tarımsal üretimi gerçekleştirmek ve uzun vadede başta tahıl olmak üzere birçok üründe ihracatı hedeflemekte ve tarımsal iş gücünün artırılması için tarımı özendirilen projeler geliştirmektedir. IKBY Planlama Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Kalkındırma Programı'nın ortak raporuna göre IKBY'de 1,5 milyon hektar ekilebilir arazi mevcuttur. İhtilafli bölgelerin büyük bir bölümünün IKBY'nin kontrolüne geçmesiyle beraber ekilebilir arazi daha fazla genişlemiş durumdadır. IKBY, 2006-2013 yılları arasında tarımın geliştirilmesine yönelik 1 milyar dolar civarında yatırım yapmıştır. Buna rağmen temel besin ürünlerinde IKBY halen kendine yeter durumda değildir. IKBY tarım sektörünün kendine yeterli olabilmesi için önümüzdeki beş yılda 3 milyar dolar civarında yatırım yapmayı hedeflemektedir. İçinde bulunduğu bölgenin kaotik ortamından dolayı Erbil'in hedeflenen yatırımları gecikmektedir. IKBY, sahip olduğu bereketli tarım topraklarıyla kolay bir şekilde kendine yeter üretimi yapabilecek kapasitede olmasına rağmen gıda ürünlerinin yaklaşık yüzde 90'ını ithal etmektedir.⁶¹⁴

IKBY Tarım ve Su Kaynakları Bakanlığı, bir zamanlar Irak'ın tahıl ambarı olarak görülen bölgede tarım ve hayvancılığın yeniden geliştirilmesi amacıyla yedi yıllık

⁶¹² "Tourism to Become KRG Economic Foundation", **K24**, 20 Mart 2016; "Official Site Of General Board Of Tourism Of Kurdistan-Iraq", <http://bot.gov.krd> (1 Şubat 2017).

⁶¹³ Türkiye İş Bankası, *Irak'ın Ekonomik Potansiyeline İlişkin Değerlendirme*, s.22.

⁶¹⁴ **Invest in Group**, *Kurdistan Review*, s.97.

kalkınma planı hazırladı. Bu plana göre önümüzdeki yedi yılda tarım ve hayvancılık sektörü için 1,2 milyar doların harcanması öngörülmekte ve 2017'ye kadar 1.200 yeni projenin tamamlanması hedeflenmektedir. Bahse konu proje kapsamında stoklama kapasitelerinin artırılması, 280 bin tonluk buğday ve arpa stoklama kapasitenin Ticaret ve Endüstri Bakanlığı tahminine göre 3 yılda 1 milyon tona çıkarılması hedeflenmektedir.⁶¹⁵ Bütçe kesintisi, düşen petrol fiyatları, DAESH tehdidi gibi sorunlarının etkisinde kalan bölge tarım ve hayvancılık ile ilgili önemli projelerde IKBY'ye gecikme yaşattı. Buna rağmen, IKBY, ürettiği ürünlerin dış pazarlara ihracatı konusunda vergileri kaldırmak dâhil önemli teşvik ve sübvansiyonlar uygulamaktadır. Tarımsal üretimde dış pazarlara ihracat yoluyla sektöre 2,3 milyar yatırım yapılırken, bunun karşılığında 2016 yılında yaklaşık 1 milyar dolar gelir elde edildi. Mevcut durumda tarım GSYH'nin yüzde 10'unu oluşturmakta ancak bölgesel yönetim sürdürdüğü destek programları neticesinde bu oranı yüzde 30'a çıkarmayı hedeflemektedir.⁶¹⁶

Bu arada, IKBY'deki bankacılık ve finans sektörünün durumunu ele alan Dünya Bankası raporuna göre; IKBY'de finansal sektörün zayıf olduğu ve özel sektörün gelişmesine katkı sağlaması için güçlendirilmesi gerektiği işaret edilmektedir. Bölgesel yönetimde faaliyet gösteren çok sayıda banka bulunmasına rağmen bankacılık sektörü hala gelişmemiş durumdadır. Bankaların en büyük sıkıntısı likitide olarak gösterilmekte ve bunun IKBY'nin ekonomisini olumsuz etkilediği belirtilmektedir.⁶¹⁷ Ortadoğu'daki istikrarsızlığın parçası olan ülkede halk bankalara duydukları güvensizlikten ve siyasi istikrarsızlıktan dolayı paralarını bankalarda tutmamaktadır. Bir analize göre, Irak'taki nakit paranın yüzde 77'sinin bankalardan ziyade yastık altında tutulduğu iddia edilmektedir.⁶¹⁸

IKBY, hidrokarbon kaynaklarının keşfi, işlenmesi ve ihracı ile ilgili önemli sözleşmeler imzalamaktadır. Ekonomik yapısının petrole aşırı bağımlı olmasından dolayı gelirlerini kurumsallaştırmak için politik adımlar atmaktadır. Bu yönde IKBY Doğal

⁶¹⁵ **Dünya**, "K.İrak'ta Petrol Tarımsal Üretimi Vurdu", 7 Şubat 2014

⁶¹⁶ **Rudaw**, "Kurdistan Region To Accelerate Export Of Agricultural Goods To Regional Countries", 20 Şubat 2017.

⁶¹⁷ World Bank, *The Kurdistan Region of Iraq - Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable*, s.6.

⁶¹⁸ **Rudaw**, "Paranın Yüzde 77'si Yastık Altında", 21 Ağustos 2016.

Kaynaklar Bakanlığı tarafından 2011 yılında “Petrol ve Gaz Geliri Fonu” için hazırlanan taslak parlamentoya sunulmuş ancak meclisin görev süresinin dolması üzerine nihayete erdilememiştir. Aradan geçen süreden sonra Nisan 2015’te milletvekilleri tarafından onaylanan yasa daha sonra IKBY parlamentosu tarafından da onaylanmıştır. Böylece, Doğal Kaynaklar Bakanlığı tarafından “Petrol & Gaz Geliri Fonu” 2005 Irak Anayasasına göre ve 2007’deki 22 no’lu *Kürdistan Petrol ve Gaz Yasasına* çerçevesinde resmîyet kazanmıştır. Kurulan bu fon sayesinde IKBY’nin petrol ve doğal gaz anlaşmaları çerçevesinde petrol ihracı, petrol ürünleri ve petrol şirketlerinin primleri ve gelirlerinin toplandığı bir fon hayata geçirilmiş oldu. Kurulan söz konusu özel varlık fonu IKBY’nin kurumsal gelişimi, petrol ve gaz sektöründe şeffaflığını artmasını sağlamak için büyük bir önem teşkil etmiştir. Varlık fonunun petrol gelirleri; IKBY’nin yıllık bütçesi, yatırım harcamaları, petrol altyapısı, çevrenin korunması ve gelecek nesiller için bir servet fonu olması yönünde tahsis edilebilir.⁶¹⁹ Dünya Bankası, kurulan bu fonun doğal kaynak gelirlerinin harcanmasına yönelik hesap verilebilirlik ve şeffaflık sağlanması açısından iyi bir gösterge olduğuna işaret etmiştir.⁶²⁰

Ekonomik ya da finansal krizin olduğu bölgesel yönetimde; IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani tarafından özel olarak Dünya Bankası başkanına hitaben yazılan mektupta, sosyal ve ekonomik zorlukları bulunan büyüme ve kalkınma konusunda iş birliği teklifinde bulunulmuştur. Bu çerçevede Dünya Bankası IKBY’nin zayıf yönlerini ortaya çıkardığı raporunda ekonomik reformlar konusunda önerilerde bulunmuştur.⁶²¹ Söz konusu önerilerden bazıları şunlardır:

- a) Petrol sektörüne olan yüksek bağımlılık
- b) Kamu sektörünün ekonomide aşırı olan rolü
- c) İthalata olan bağımlılık
- d) Zayıf Finansal Sistem ve nakit-ekonomisine bağımlılık olarak vurgulandı.

⁶¹⁹ “MNR Welcomes Passage of Oil & Gas Revenue Fund Law Through Kurdistan”, **Kurdistan Regional Government, Ministry of Natural Resources**, 7 Nisan 2015: <http://mnr.krg.org/index.php/en/press-releases/452-mnr-welcomes-passage-of-oil-gas-revenue-fund-law-through-kurdistan-parliament> (15 Mart 2017).

⁶²⁰ World Bank, *The Kurdistan Region of Iraq - Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable*, s.3.

⁶²¹ World Bank, “The Kurdistan Region Of Iraq - Reforming The Economy For Shared Prosperity And Protecting The Vulnerable: Executive Summary”, *Working Paper*, 30 Mayıs 2016.

Aynı zamanda Dünya Bankası mali krizden kaçınması ve sürdürülebilir büyüme sağlaması için IKBY'nin güçlü yanların ve imkânlarını şu şekilde sıralamıştır:

- 1- Geniş petrol ve gaz kaynakları
- 2- Verimli tarımsal topraklar
- 3- Genç nüfus
- 4- Ticaret güzergâhlarının kavşağında merkezi konumu
- 5- Reform kararlarını uygulayan bir hükümetin olması
- 6- Donör toplulukların yardım etmeye istekli olması
- 7- Nüfus içerisinde girişimci ruhun olması
- 8- Ülkenin geri kalanına göre görece istikrarlı bir ortamın iş yapma uygun olması gibi sayılabilmektedir.

Bu güçlü yanlar ve imkanlar etkin bir biçimde kullanılabilir ve politika uygulamaları destekleyici işlev görürse IKBY mevcut krizin üstesinden gelmek için önemli bir şans kullanmış olur. Böylece uygulanacak bu politikalar, ekonominin çeşitlendirilmesi, sürdürülebilir ve yüksek büyümenin sağlanması için orta ve uzun vadede etkisini gösterir.⁶²² Kürtlerin, gelecek arayışında tarihsel olarak askeri, siyasi ve toplumsal kazanımlarının olduğu görülmektedir. Bu süreçteki kazanımlar arasında gündemde olmayan önemli unsurlardan birini ekonomik bağımsızlık oluşturmaktaydı. Kürtler, 1970'de özerklik ve 1991'den sonra *de facto* özerklik deneyimlerinde kurumsallaşan bir ekonomik yapıya sahip olamamışlardır.

Öyle ki, ekonomik kaynakların kontrolü ve dağıtımı meselesi Kürtler arasında iç savaşın patlak vermesine ve toplumda ikili bir yönetiminin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Tüm bu gelişmelerden sonra Irak'ın işgali ve sonrasında 2005'te anayasal olarak federatif bir yapıya sahip olan IKBY, ekonomik reformlarla beraber siyasi ve sosyal politikaları hayata geçirdi. Bağdat ile ilişkilerini gerginleştirme pahasına IKBY, ekonomik bağımlılığını sona erdirmek için çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Ancak, mevcut yapısı ile tipik bir rantiyer ekonomi modelini temsil eden IKBY, bu yapıdan kurtulma arayışındadır. IKBY'nin kısa dönemdeki amacı ekonomik bağımsızlığını sağlama hedefi gütmesi, rantiyer ekonomik yapıdan kurtulmasını zorlaştırmaktadır. Bu

⁶²² World Bank, *The Kurdistan Region Of Iraq - Reforming The Economy For Shared Prosperity and Protecting The Vulnerable*, s.9.

durumda IKBY'nin kısa dönemde kalkınmacı bir yapıya kavuşması pek mümkün değildir. Kürtler referandumuna gidilmesi ve sonraki gelişmeler zarfında Irak merkezi hükümetinden bağımsızlığı elde etme süreçlerinde doğal kaynakları kontrol etmek hedefi ile hareket etmektedir. Ancak, Irak merkezi hükümetinin karşı hamle olarak ihtilafli bölgelerdeki doğal kaynakları kontrol etmesi IKBY'nin bağımsız ekonomik yapıya dair hedeflerinin önüne geçmiş olacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki ekonomik yapının sürdürülebilirliği için petrol ve doğal gaz kaynaklarından olabildiği kadar fazla kazanç elde etme hedefi rantier bir ekonomik yapıdan çıkmanın zaman alacağını göstermektedir.

6.4. Bağımsızlık Arayışının Geleceği

Kürtlerin, 2003 işgali sonrasında statülerinin *de jure* olarak tanınması ile birlikte bağımsızlık arayışları bölgesel ve uluslararası alanda gündemden düşmeyen bir mesele oldu. Bağımsızlık için IKBY üzerine yapılan bir analizde, Kürtlerin işleyen bir devlet yapısına sahip olduğu, kendi içinde ve uluslararası alanda sahip olduğu meşruiyetinin birçok başarısız devletten (Irak, Suriye ve Yemen gibi) daha güçlü olduğu vurgulanmıştır.⁶²³ Attar, Kürtlerin tarihsel bir geçmişi olan statü arayışlarının devletleşmeye doğru gidişinin üç ana unsura bağlı olduğunu öne sürmüştür. Bunlar Kürtlerin kültürel ve toplumsal şartlardan dolayı aralarındaki ihtilaflar, bölgesel ve bölge dışı güçlerin çıkarları doğrultusunda Kürtlerin kazandığı ortak bağ ve devlet kurma idealinin doğal ve içten olmayışıdır. Bölgesel devletlerin jeo-politik konumları ve Arap ülkelerinin kaygıları Kürtlerin devletleşme arayışlarını zorlayan diğer önemli husustur. Ancak hepsinin yanında temel belirleyici parametre uluslararası şartlar ve küresel bir güç olan ABD'nin çıkarlarıdır.⁶²⁴

Kürtler üzerinde yaptığı çalışmaları bilinen *Robert Olson*, Kürtlerin devletleşmesinin büyük güçlerin çıkarına bağlı olduğunu belirtmektedir. Buradan yola çıkan *Olson*, uluslararası güçlerin politikasını Kürtlerin tarihsel statü arayışları çerçevesinde üç tarihi aşama üzerinden açıklamaktadır. *Olson* Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Sevr Anlaşması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mahabat Cumhuriyetinin

⁶²³ Shahla Al Kli, "The Kurdistan Region - A Case for Independence", **Rudaw**, 29 Eylül 2016.

⁶²⁴ Attar, s.363-4

kurulması ve I. Körfez Savaşı'nda ABD'nin Irak'a müdahalesi sonrasında Kürtler için devletleşme imkânının ortaya çıktığını açıklamaktadır.⁶²⁵ Bu tezin ana savlarından biri de Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentilerle taşıdıkları gelecek arayışı için askeri ve ekonomik unsurlara sahip olmalarına rağmen, son aşamada uluslararası yapının müsaade etmesi ile devletleşme imkânına sahip olabileceklerini ileri sürmektedir. Böylesi bir durum, hiç şüphesiz bölgesel ve küresel şartlar ışığında uluslararası güçlerin çıkarının ne yönde olacağına bağlıdır. Hatırlanacağı üzere Kürtlerin Birinci Körfez Savaşı'ndan İkinci Körfez Savaşı'na kadar (1991-2003) *de facto* ve 2005'ten sonra ise *de jure* statüye ulaşmaları Irak'taki siyasi yapının sonucu olmaktan ziyade dış müdahale sonucunda şekillenmişti. Bu yönüyle Kürtlerin *de facto* ve *de jure* olarak sahip oldukları bölgesel yönetimleri uluslararası yapının tutumu sonucu oluşmuştur. Ancak burada bir hususu daha not olarak ilave etmek gerekmektedir ki; İran ve Türkiye'nin bölgesel aktörler olarak Iraklı Kürtlerin arayışlarına yaklaşımları da temel belirleyicilerden birisidir. Zira bölgesel aktörlerin ekonomik, siyasi ve askeri kapasiteleri I. Körfez Savaşı koşullarının ötesindedir. İkincisi bu bölgesel ülkeler olaya ulusal güvenlik ve beka temelinde bakmaktadırlar.

Bu kapsamda, Kürtlerin gelecek arayışında bağımsızlık söylemine başvurmalarının tarihsel bir arka planı olduğu ön plana çıkmaktadır. Ortadoğu'da geç bir milliyetçilik düşüncesi ile tanışan Kürtler, kendi kendilerini yönetmek konusunda kritik süreçlerden geçtiler. İkinci Körfez Savaşı'ndan sonra önemli kazanımlar edinmek ve bağımsız bir devlet gibi davranmak suretiyle Kürtlerin siyasi, askeri ve toplumsal görünürlükleri söz konusu olmuştur. Bununla beraber Kürtlerin aralarındaki siyasi ihtilaflar ve farklılıklar çatışmalara yol açmakla kalmamış kendilerini dışarıya karşı zayıf bir pozisyona itmiştir. Son yıllarda Mesud Barzani ve KDP özelinde bağımsızlık söyleminin toplumsal talep ve siyasi uzlaşıda sorun alanların olduğu kritik dönemlerde gündeme gelmesi bu açıdan önem taşımaktadır. Ancak, siyasi aktörlerin gelecek kaygısı içinde buldukları siyasi ortamdan kaynaklı riskleri taşıdıkları unutulmamalıdır. Pek tabii olarak Mesud Barzani'nin aldığı karar, ona büyük bir sorumluluk, risk ve maliyet yüklemektedir.

⁶²⁵ Aktaran: Attar, s.364

Diğer taraftan her ne kadar Irak'ta Kürtler için bağımsızlık söylemi KDP ve Barzani'nin tekelinde gibi gözükse de onların üzerinde bir mesele olarak tüm partiler tarafından desteklenen bir nihai hedef olarak görülmektedir. Bölgesel yönetimdeki siyasi partilerin hiçbiri bağımsızlık karşıtı bir pozisyonda yer almayı istememektedir. Fakat muhalif partiler KDP'nin bağımsızlık söyleminin Kürtlerden ziyade parti ve lider eksenli olduğunu ileri sürerek bu sürece karşı çıkmakta ya da en azından sessiz kalarak toplumu karşılarına almak istememektedirler. Aynı zamanda, muhalif partilerin bu süreci zorlaştırmak yolunda politik ve toplumsal engeller uygulamaktan geri durması da dikkat çekicidir. Bu partiler (özellikle Goran, Komel ve KYB'nin bir kısmı) bağımsızlığı desteklemelerine rağmen; zamanın uygun olmadığı, modelinin daha kapsayıcı ve demokratik olmasını istemeleri gibi söylemleri sebebiyle KDP tarafından bağımsızlık karşıtı olarak lanse edilmektedirler. Ancak, unutulmamalıdır ki referandum sonrası IKBY'nin gerek Irak merkezi hükümeti tarafından gerekse Türkiye ve İran'ın askeri, siyasi ve ekonomik yaptırımlarına maruz kalması ve kazanımlarının tehlikeye düşmesi durumunda sorumluluk ve maliyetleri KDP'ye ve IKBY başkanına yüklenecektir. Bundan dolayı referandum sonrası Kürtler bağımsızlık gibi bir meselede tüm imkân ve kabiliyetlerini devreye koymalarına karşın partiler arası güç dengesinin olası bir çatışmaya dönmesi ihtimalinin de bulunduğu unutulmamalıdır. Uluslararası ve bölgesel desteğin olmadığı bir ortamda dış aktörlerin etkisi sonucu siyasi partilerin kendi çıkarlarını uygulama yoluna gitmeleri sürpriz olmayacaktır.

Federal bir devlet çatısında olmalarına rağmen Kürtlerin sahip olduğu askeri güç büyük bir avantaj olarak görülmektedir. Kürtler Irak'ın işgali sonrasında yeniden inşa aşamasında kontrol ettikleri bölgelerde peşmerge güçlerini lağvetmemiş ve güvenliklerini sağlamak için askeri yapılarını koruyarak güçlendirmişlerdir. Ancak, DAESH saldırıları sonrası peşmerge ile ilgili bazı önemli soru işaretleri oluşmuştur. Peşmergenin ulusal bir güvenlik gücü olmak yerine halen partizan bir milis gücü gibi görünümünde olması önemli bir sorundur. Kürtlerin siyasi ve ekonomik alanlarda gücünü tahkim ettiği bir ortamda peşmerge profesyonel bir ordu şeklinde reform edilerek, partilerden ziyade bölgesel yönetime bağlı tek bir çatı altında toplan(a)mamıştır. Bu yönde çalışmaların başladığı duyurulmasına rağmen halen önemli bir değişiklik gözlenmemiştir. Kürtlerin, bağımsızlık arayışlarına yöneldiği bir süreçte partilerin kontrolünde hareket eden bir

askeri güç büyük riskler taşımaktadır. Öncelikle peşmerge güçlerinin ulusal aidiyetten ziyade parti aidiyetine mensup oluşu ulusal çıkarlar yerine parti çıkarları ve politikalarının öncelenmesine neden olacak ve bu durum IKBY'yi dış tehdit karşısında daha zayıf bir pozisyona itecektir.

Bu çalışma devam ederken, Kürtlerin statü arayışlarında tarihte hiç olmadığı kadar yakın durdukları bir dönemde olduklarını vurgulayan IKBY Başkanı Mesud Barzani, uzun süredir tartışılan bağımsızlık referandumunun 25 Eylül 2017'de yapılacağını resmi olarak ilan etti. Barzani'nin siyasi temsilcileri ile biraraya gelerek ilan ettiği referandum için aşağıdaki konularda anlaşma sağlandığı duyuruldu:⁶²⁶

- IKBY'de ve dışında kalan ihtilafli bölgelerde 25 Eylül 2017 tarihinde referandum yapılmasına karar verildi.
- Referanduma kadar tüm siyasi taraflar, ulusal birliğin oluşturulması, parlamentonun aktifleştirilmesi ve iç sorunların çözümü konusunda anlaştı.
- Halkın yaşam koşullarına yönelik bölgedeki vatandaşların ekonomik durumun iyileştirilmesi, memur, işçiler, araştırmacılar ve düşük gelirlili vatandaşların durumunun iyileştirilmesi kararlaştırıldı.
- Başkan Mesud Barzani başkanlığında Referandum Üst Komisyonu'nun kurulmasına karar verildi.
- Siyasi partilerin temsilcileri, 12 Haziran'a kadar referandum öncesi ve referandum sonrası komiteleri için temsilcilerini belirleyecek.

IKBY'de ilan edilen referandum kararına yönelik eleştirilere rağmen, Kürtlerin referandumu gerçekleştirmek yolunda ısrarlı bir tutum takınacakları öngörülebilir. Özellikle, IKBY'nin bölgesel konjoktürdeki güç boşluğundan yararlanmak için bu süreçten geri adım atmayacağı beklenmektedir. Zira gelecek arayışında elde edilen kazanım sonucu imkân ve kabiliyetlerini kullanmak isteyeceklerdir. Bunun için de hem

⁶²⁶ Başkan Mesud Barzani'nin başkanlığında Erbil'in Piran ilçesinde gerçekleşen toplantıya Goran ve Kürdistan İslami Topluluk (Komel) dışında aşağıdaki partiler katıldı: "Kürdistan Demokrat Partisi (KDP), Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB), Kürdistan İslami Birlik Partisi (Yekgirtu), Kürdistan İslami Hareket Partisi (Bızutnewe), Kürdistan Komünist Partisi, Kürdistan Sosyalist Demokrat Partisi (KDSP) Emekçiler Partisi (Zehmetkeşan) Kürdistan İşçi ve Emekçiler Partisi, Kürdistan Kalkınma ve Reform Partisi, Erbil Türkmen Listesi, Irak Türkmen Cephesi (ITC), Türkmen Kalkınma Partisi, Kürdistan Parlamentosu Ermeni Listesi, Asuri Demokratik Hareketi ve Asuri ve Keldani Meclisi". Detaylı bilgi için bkz; **Rudaw**, "25ê Îlonê Roja Referanduma Serxwebûnê Ye", 7 Haziran 2017.

IKBY'deki güç dengesi hem de Bağdat ile ilişkiler önemli bir siyasi manevra vazifesi görecektir. 25 Eylül'de yapılması planlanan referandum IKBY'nin hem resmi sınırlarını kapsayacağı hem de ihtilafli bölgelerin dâhil edileceği açıklanmıştır. IKBY referandumuna ihtilafli bölgeleri de dâhil etmesi bu bölgelerde kendince bir meşruiyet sağlayacağını düşündüğünü göstermektedir. Ancak, ihtilafli bölgeleri kapsayan bir referandum hem Irak'ta hem de bölgesel boyutta büyük riskler getirecektir. Zira referandumun meşru olmadığı hem Irak hem de bölgesel diğer güçler tarafından açıkça dile getirilmiştir. Meşru olmayan bir referandumun, başka bir meşruiyeti sağlaması mümkün görünmemektedir. IKBY'nin askeri kontrolünde bulunan ihtilafli bölgelerdeki meşruiyet tesis etme amacındaki bu referandum sonucunu ne Irak merkezi hükümeti ne de bölgesel aktörler olarak İran ve Türkiye kabul edecektir. Yani bölgesel aktörler Irak'ın toprak bütünlüğünü bozacak bir oldubittinin oluşmasına razı olmayacaktır.

Kürtlerin halk oylamasına gideceği referandumun Bağdat-Erbil arasında yeni bir müzakere dönemini başlatmasının yanı sıra IKBY'nin daha güçlü bir şekilde uluslararası destek alması zayıf da olsa bir başka ihtimali seçenektir. Uluslararası toplumun desteği sağlanmadan ve Bağdat ile ilişkiler kurulmadan gerçekleşecek bir referandum mevcut kazanımların kaybına da yol açabilir. Bu kazanımların kaybı Mesud Barzani'nin siyasi hayatının nihayete ermesi sonucunu bile doğurabilir. Bundan dolayı, referandum Kürtler için bağımsızlık yolundaki önemli bir dönemeç olduğu kadar⁶²⁷ getireceği belirsizliklerle de büyük riskler barındırmaktadır. Mesud Barzani 25 Eylül 2017'da düzenlenecek referandum için *Foreign Policy*'ye kapsamlı bir söyleşi verirken vurguladığı şu husus dikkat çekmektedir:⁶²⁸

“Ben Kürdistan'ın bağımsızlığı için doğdum. Doğduğumda, babam ve ailem ilk Kürdistan cumhuriyetini desteklemek için Barzan bölgesinden İran'ın Mahabad bölgesine gitmişti. Ben orada doğdum. 16 yaşındayken elime silah aldım. Bunun benim mirasım için ne anlama geldiğini düşünün; bütün hayatım Kürdistan'ın bağımsızlığı için geçti. Kürt tarihindeki ilk Kürt cumhuriyeti, Mahabad'daydı. Kürt bayrağını göndere çektiklerinde, ben o bayrağın gölgesine doğdum. Bağımsız bir Kürdistan'ın bayrağının gölgesinde ölmek istiyorum.”

⁶²⁷ Serhat Erkmen, “IKBY'nin Referandum Kararı ve Irak'ın Geleceği”, **AA**, 23 Haziran 2017.

⁶²⁸ Campbell Macdiarmid, “I Want to Die in the Shadow of the Flag of an Independent Kurdistan”, **Foreign Policy**, 15 Haziran 2017.

Kürtlerin gelecek arayışında olduğu bir süreçte liderlerin rasyonel kararlar vermesi büyük önem taşımaktadır. Tarihsel tecrübelerinde acı gerçekleri yaşayan Kürtlerin benzer trajediler yaşamamaları için ulusal ve bölgesel boyutları dikkatlice hesap etmeleri gerekir. Bu bağlamda Kürtlerin ilan ettiği referandum ve referandum sonrası sürecin yönetilmesi önem taşımaktadır. Her ne kadar yapılacak referandum bağımsızlığın hemen ilan edileceği anlamına gelmiyorsa da Kürtlerin mevcut siyasi ve ekonomik kazanımlarını da riske atmaktadır. Referandum sonrasında Kürtler imkân ve kabiliyetlerini harekete geçirerek uluslararası yapının desteğini almak için çaba sarf edeceklerdir.⁶²⁹ Uluslararası yapıyı etkileyen aktörlerin Kürtlerin beklentilerine cevap vermemesi ya da sessiz kalması durumunda, Irak merkezi hükümetinin askeri güç kullanması başta ihtilafli bölgelerdeki kazanımlar olmak üzere IKBY'nin siyasi ve ekonomik kazanımlarını yitirmesine yol açabilir.

Birinci Körfez Savaşı'nda Kuveyt, İkinci Körfez Savaşı'nda Irak işgali ile başlayan süreçlerin Kürtlere getirdiği fırsatlar tarihi bir öneme sahiptir. İlkinde Kürtler *de facto* bir yapı ile bölgede var olmaya çalışırken, ikincisinde artık uluslararası alanda bir aktör olarak yer alma mücadelesi vermiştir. Bu süreç hiç şüphesiz uluslararası yapının buna müsaade etmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Kürtler, uluslararası yapının verdiği bu fırsatı imkân ve kabiliyetleri ölçüsünde değerlendirmekten geri durmamıştır. Hatta ABD'nin Irak'tan askerlerini çekmesi sonrasında Bağdat ile karşı karşıya gelmeyi göze alacak derecede askeri ve ekonomik imkânlarını geliştirmeye çalışmıştır. Bunun yanında Baas iktidarı ile 1970'de yapılan özerklik anlaşmasından sonra Kürtlerin bölgesel ve uluslararası aktörlere güvenerek Kerkük özelinde savaşı göze alması tüm kazanımlarının

⁶²⁹ Dünya üzerinde birçok ülkede hükümeti belirlemek, belediye başkanlarının seçimi ve belirli alanlardaki referandumlar gibi çeşitli sebeplerden dolayı halk oylamaları yapılmaktadır. Halk oylamalarının sebeplerinden bir tanesi de 'bağımsızlık referandumları'dır. Bu tarz referandumların en önemli noktası yapılan halk oylamasının egemen devletin izni çerçevesinde yapılıp yapılmadığıdır. Örneğin İngiltere'de İskoçya ve Kanada'da Quebec halk oylamalarını merkezi hükümetin rızası dahilinde yapmıştır. İspanya'da ise Katalanya'nın yaptığı halk oylaması merkezi hükümetin izni olmaksızın yapılmıştır. Irak'da yapılan halk oylaması da İspanya'daki örnekle aynıdır. Merkezi hükümetlerin izni dışında yapılanbu halk oylamaları gerek devletler hukuku gerekse iç hukuk çerçevesinde bağlayıcı olduğu söylenemez. Bu durumun elbette bir siyasi sonucu olacaktır. Soğuk savaş sonrası dönemde devletlerin ayrışması ve sınırların yeniden çizilmesi sonucunda meydana gelecek "sınırların değişmezliği" kavramı tekrar gündeme gelmiştir. Bu kavramın Irak'da ihlal edilmesi ve iç hukukça kabul görmesi Ortadoğu'daki çatışmaların artmasına ve sınırların yeniden çizilmesine sebep olacaktır.

Detay için bkz; "Kuzey Irak'ta Yapılacak Olan Referandum Ne Anlama Geliyor?", **5N1K**, 18 Haziran 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=axcPLcy1AyI>

kaybına yol açmıştır. Yine Saddam'ın Kuveyt'i işgali sonrasında ABD müdahalesine güvenerek gerçekleştirilen ayaklanma girişimi sonucunda yaşanan insani trajedi. Buradan anlaşılacağı üzere Kürtler, bölgesel ve küresel şartların uygun olmadığı bir konjonktürde uluslararası yapının rıza göstermemesine rağmen referanduma giderek Irak merkezi hükümeti ve bölgesel aktörleri karşısına alması büyük riskler getirmektedir.

Arap Baharı ile beraber Ortadoğu'da baş gösteren halk ayaklanmaları ve devrilen rejimlerin yanı sıra karşı devrimler ile bazı ülkelerin iç savaşa sürüklenmesi bölgedeki dengelerin değişeceğini göstermektedir. Bölgesel olarak Suriye'deki iç savaşta uluslararası ve bölgesel güçlerin yoğunlaşması, Bağdat ve Tahran'ın DAES ile mücadelesi ve bu süreçte yıpranması Iraklı Kürtler nezdinde büyük bir fırsat olarak görülmektedir. Barzani, IKBY'nin iç dengeleri ve Irak ile Ortadoğu'daki dinamikleri hesaba katarak bir kez daha önüne çıkmayacağını düşündüğü bu fırsatı değerlendirmek istemektedir. Barzani başkanlığındaki IKBY böylesi bir ortamda Kürtlerin referanduma gidişini hayal ya da salt bir geçici siyasi manevra olmaktan ziyade gelecek arayışında stratejik bir süreç olarak değerlendirmektedir. Böylece, doğrudan bağımsızlık anlamına gelmeyen referandumun bağımsızlık yolunda vize niteliği taşıdığı belirtilebilir.⁶³⁰ Nitekim bölge ülkeleri de bunu bu şekilde değerlendirmekte ve tepkilerini bu doğrultuda dile getirmektedirler. Kürtlerin, referandum sonucunda "evet" yönünde elde edecekleri desteğe rağmen kısa bir süre içinde bağımsızlığı ilan edecekleri beklenmemelidir. Ancak, bağımsızlık arayışında önemli bir kavşak olarak değerlendirilen bu durum Kürtlerin Irak'tan ayrılmasının çok uzak olmayacağını göstermesi açısından önem teşkil etmektedir.⁶³¹ Fiziksel bir ayrılma gündeme gelmese dahi zihnen Irak'tan kopuşun göstergesi olacaktır. Oysa Kürtlerin iyimser açıklamalarla gidecekleri bu referandumun sonucunun tanınmayacağı bölgesel ve uluslararası aktörler tarafından defeatle vurgulanmaktadır. Ortadoğu'da yeni bölünmelerin gerçekleşmesi ile oluşacak riskler Kürtlerin gelecek arayışını erteyebilir. Barzani'nin Kürtlerin bağımsızlık referandumu

⁶³⁰ IKBY Başkanı Başkanışmanı Hemin Hawrami'nin katıldığı 21 Haziran 2017 tarihli panelde, Hawrami: bağımsızlığın bir hayal değil strateji olduğunu vurgulamıştır. "IKBY'de Bağımsızlık Arayışı", **SETA Panel**, 21 Haziran 2017; Serhat Erkmen, "IKBY'nin Referandum Kararı ve Irak'ın Geleceği", **AA**, 23 Haziran 2017; Abdullah Kıran, "Bağımsızlık Referandumu", **Serbestiyet**, 14 Haziran 2016.

⁶³¹ Serhat Erkmen, "IKBY'nin Referandum Kararı ve Irak'ın Geleceği", **AA**, 23 Haziran 2017; Veysel Ayhan, "Bağımsız Kürdistan'ın Vakti Geldi", **Al Jazeera**, 8 Temmuz 2014.

konusunda *France24*'e verdiği röportajda vurguladığı şu hususlar da dikkat çekmektedir;⁶³²

“Bazı taraflar referandumun zamanının olmadığını savunuyor. Neden zamanı değil? Zaman, Kürdistan’da bağımsızlık referandumunun gerçekleştirilmesi zamanıdır ve hatta geç kalınmıştır. Eğer Irak’ın bütün sorunlarının çözümünü beklersek, bu hiç gerçekleşmeyecektir. Çünkü Baas rejiminin yıkıldığı 2003 yılından bu yana gün geçtikçe sorunlar arttı, çözüm geliştirilemedi. 14 yıldır referandumu hep erteledik ama artık ertelemeyeceğiz. Daha fazla bekleyemeyiz.”

Kürtlerin bölgesel ve uluslararası koşulların elverişli olduğunu düşündükleri bir ortamda referandum fırsatını değerlendirme çabasında oldukları görülmektedir. Referandum sonucunda Kürtler, birkaç alanda ellerine koz alacaklarını düşünmektedir. Bağdat ile görüşmelerde masaya daha güçlü oturmayı beklemekte ve süreç sonunda ihtilafli bölgeler için Erbil’in taleplerinin müzakere edilmesinin yolunu açmayı amaçlamaktadırlar.⁶³³ Ancak, vurgulanması gereken önemli hususlar içerisinde IKBY’nin iç bütünlüğünü sağlamadan ve uluslararası yapının rızasını almadan atacağı adımlar büyük riskler de getirmektedir. Burada KYB’nin İran ve Bağdat ile ilişkileri ve ABD’nin atacağı adımlar Kürtlerin kaderini belirleyecek kritik faktörlerdir. Aynı zamanda, referandumun ihtilafli bölgeleri kapsamaması ve Irak’ın toprak bütünlüğünün tehlikeye girmesi ile beraber Ortadoğu’daki mevcut istikrarsızlık ve belirsizliklerin artma ihtimali söz konusu olacak. Bu durum bölgesel aktörlerin (Türkiye ve İran) Irak merkez hükümetinin ortak politikalar oluşturarak IKBY’yi baskılamak için biraraya gelmelerini yol açacaktır.

Kürtlerin gelecek arayışında en mühim meselesi ihtilafli bölgelerin yanında ekonomik yapısını geliştirme ve güçlendirmeye çalışmalarıdır. Şu anki süreçte Kürtler, siyasal bağımsızlığını sağlamış durumda olsa da ekonomik özerkliklerini halen sağlamamışlardır. Kürtlerin Exxon, Total, Chevron ve Gazprom gibi büyük enerji şirketleri ile uzun dönemli anlaşmalar yapmak, bağımsız petrol ve gaz boru hatları kurmak ve bölgesel, uluslararası devletlerle iş birlikleri gerçekleştirmek gibi yollarla ekonomik özerkliklerini uzun vadede garantiye almak için izledikleri politikalar önemli

⁶³² **France24**, “Exclusive: ‘No Turning Back’ on Independence Vote”, 21 Haziran 2017; **Rudaw**, “President Barzani: ‘We Can’t Wait Anymore’ for Permission on Kurdish Referendum”, 21 Haziran 2017.

⁶³³ Andrey İsaev, “Irak Kürdistanı’nda Bağımsızlık için ‘Evet’ Çıkar mı?”, **Gazete Duvar**, 17 Haziran 2017.

eşiklerdir.⁶³⁴ Ancak, Kürtlerin ekonomik olarak petrol fiyatlarının yüksek olduğu ve güvenlik ortamının istikrarlı olduğu yıllarda sağladıkları cezbedici ekonomik büyümeleri ve yatırım çekme potansiyelleri sürdürülebilir olmadı. Ekonomik yapının sürdürülebilir olması için doğal kaynakların kontrolü ya da en azından Bağdat'ın bütçeyi aksatmaması hayati bir öneme sahiptir.

Her ne kadar Kürtlerin imkân ve kabiliyetleri bağımsızlık söyleminin dile getirilmesini sağlıyorsa da mevcut durumun bağımsızlığa evrilmesinin önünde ciddi kısıtlar bulunmakta ve söz konusu arayışın kesintiye uğramasının temelinde çeşitli faktörler yer almaktadır. Bu faktörler ekonomik istikrar, siyasi birlik, bölgesel/uluslararası tanıma ve güvenlik sektörünün reformu şeklinde sayılabilmektedir.⁶³⁵ Özcan, olası bir bağımsız devletin kuruluş ve serüvenin nasıl olursa olsun kuruluşundan sonra bazı sorunlarla yüzleşmek zorunda kalacağını açıklamakta ve geçmişte Kürtlerin siyasi statüsünü biçimlendirme konusunda belirleyici olduğunu öne sürmektedir. Bu sorunları da dört başlık altında şu şekilde toplamaktadır; *devletin jeopolitik konumu, sürdürülebilir ABD desteği, Kerkük sorunu, Kürtler arası siyasi rekabet ve iç bütünlük*.⁶³⁶ Her şeyden önce referandum sonrası Iraklı Kürtlerin önündeki en büyük engel uluslararası yapının desteğini almak, kendi içindeki siyasi bölünmeleri sona erdirmek, Irak'ın mikro resmini taşıyan ve kozmopolit bir şehir olan Kerkük'ün statüsünü netleştirmek olacaktır. Her biri kendi içinde büyük zorlukları olan bu başlıklar referandum sonrası Irak merkezi hükümetinin IKBY ile olan siyasi, askeri ve ekonomik yaklaşımını etkileme potansiyeli taşımaktadır. Ancak bu tespitlere İran ve Türkiye'nin de yaptırım ve müdahale olasılığını içerecek durumlarından yola çıkarak bir faktör olarak eklenmesi muhtemeldir.

Kürt hareketinin tarihsel olarak karşı karşıya kaldığı kısıtlar arasında önemli faktörlerin içerisinde siyasi birlik ve bölgesel tanınma gelmektedir. Kürt hareketinin temsilcisi olan KDP 1970'lerde içinde yaşadığı ayrışma sonucu kurulan KYB ile bölgede

⁶³⁴ Sebastian Klich, "Dependent Yet Defiant: The Implications of Unilateralism in Iraqi Kurdistan", **The ANU Undergraduate Research Journal**. Vol.5, 2013, s.61-77.

⁶³⁵ Galip Dalay, "Irak Kürdistanı Bölgesel Yönetimi Bağımsızlığa Ne Kadar Yakın", **Karar**, 13 Şubat 2017.

⁶³⁶ Nihat Ali Özcan, "Could a Kurdish State be Set Up in Iraq", **Middle East Policy**, Cilt XI, No 1, (Bahar 2004), s.119-122.

ikili bir yapıya neden olmuştur. Bölgenin Türkiye ile sınır konumunda olan kuzeyi KDP'nin, İran ile sınır olan güney kısmı ise KYB'nin egemenliğinde kalmıştır. Kürt hareketinde, siyasi olarak ortaya çıkan ayrışma zamanla askeri ve ekonomik alanlarda iki tarafın bağımsız politik tercihte bulunmalarıyla sonuçlanmıştır. Kürtler açısından bu hem siyasi partilerin iç problemleri hem de yönetsel sorun alanları olarak görülmektedir. Bu nedenlerden dolayı Kürt hareketinin iki temsilcisi jeopolitik konumları ve ideolojik tercihleriyle komşu ülkelerle yakınlaşma yoluna gitmiştir. KDP, siyasi olarak Ankara'ya daha yakın dururken KYB ise Tahran ile daha yakın bir ilişki içerisinde olmayı tercih etmiştir. Bu aynı zamanda, Ankara ve Tahran'ın Kürt hareketi üzerinde belli dönemlerde etkili olması anlamına da gelmektedir. Bağımsızlık arayışının önündeki önemli handikaplardan biri Bağdat, Tahran ve Ankara'nın tavrının ne yönde olacağıdır.

RAND, olası bir bağımsız Kürt devletinin muhtemel bölgesel etkilerine dair üç senaryo üzerinden bir rapor hazırladı. Rapora göre; birinci senaryoda Kürtlerin tek taraflı bağımsızlığını ilan etmesi; “tek kalan adam/sağ kalan son kişi” olarak resmedilen ikinci senaryoda “İrak devletinin çöküşüyle IKBY'nin bağımsız oluşu” ve son senaryoda ise “kademeli yabancılaşma yoluyla ayrılmasını” kapsamaktadır.⁶³⁷ Kürtlerin olası bağımsızlığı için birinci senaryonun gerçekleşmesi durumunda; Bağdat'ın düşmanca tavrının daha fazla provoke edilmesi söz konusudur. Bu doğrultuda; Kürtlerin ayrılması Bağdat'ın sert tepkisi ve bağımsızlığı yasa dışı ilan ederek ülkenin gelir kaynaklarını engellemeye çalışmasına yönelik olurken, Ankara'nın daha temkinli bir şekilde Bağdat ile yakınlaşmaya gitmesi ve Tahran'ın ise açıkça bağımsızlık karşıtı ve daha sert bir söyleme sahip olacağı ileri sürülmektedir.⁶³⁸ IKBY, 2014 yılında bu senaryoyu uygulama yoluna gitmiş ancak içerde yaşanan siyasi ve ekonomik krizin yanı sıra bölgesel ve uluslararası konjoktürün uygun ortamı sağlayamamasından dolayı bu girişim gündemden düşmüştür.

İkinci senaryoya göre, Irak'ın siyasi ve ekonomik istikrarının bozulduğu bir ortamda; devlet otoritesini yitirmesi sonucu federal devletin gerekliliklerini yerine getirememesi (bütçe payının ödenmemesi gibi) durumunda, IKBY'nin tek taraflı

⁶³⁷ Nader vd., s.6-8.

⁶³⁸ age, s.6-7.

bağımsızlık ilanına gitmesidir. Böylesi bir senaryoda, Bağdat'ın bağımsızlık ilanına karşı tepkisi önceki senaryodakine göre daha düşük kalacak ve müdahale gücü de olamayacaktır. Tahran'ın bağımsız bir devlet karşısında çekinceli tutumuna rağmen, Ankara'nın enerji iş birliği dolayısıyla ilk tanıyan ülkelerden olacağı varsayılmaktadır.⁶³⁹

Rapordaki üçüncü senaryoda IKBY'nin sürdürdüğü mevcut durum resmedilmektedir. Bu yolda, IKBY petrol gelirlerini artırarak siyasi özerkliğini sürdürmekte, ekonomik bağımsızlığını sağlamlaştırmakta ve komşu ülkeler ile yeni siyasi bağlar kurmak yoluyla Bağdat ile de müzakere etme durumuna gelmeye çalışmaktadır. Kısa sürede gerçekleşmesi zor ama en sağlıklı yol olarak gören kademeli yabancılaşma senaryosunda ise Bağdat ile anlaşarak ilan edilecek bir bağımsızlık, iki tarafın kazançlı çıkmasının yanında bölgesel devletlerin de ayrılmayı bir istikrarsızlık unsuru olarak görmeyeceğini varsaymaktadır.⁶⁴⁰ Tüm bu senaryolar ışığında IKBY'nin bağımsızlığının asıl belirleyici etkisinin bölgesel ve küresel şartlar ışığında küresel güçlerin rızasının olduğu unutulmamalıdır. ABD, Rusya, İngiltere ve İsrail gibi devletlerin yanı sıra bölgesel aktörler (İran ve Türkiye) ile büyük enerji şirketlerinin etkisi IKBY'nin gelecek arayışının şekillenmesinde asıl belirleyici etkiye sahiptir.

Yukarıda açıklanan senaryoların gölgesi altında; Kürtlerin gelecek arayışının yoğunlaştığı bir dönemde bölgesel aktörler olarak Ankara ve Tahran'ın vereceği muhtemel tepki ya da destekler önemlidir. Uluslararası yapınının müsaade etmesi ile bağımsızlık sürecinin başlaması belirleyici bir önem taşımakta ancak bölgesel aktörlerin pozisyonlarının da ne olacağı daha fazla önem arz etmektedir. Uluslararası aktörlerin bağımsızlığa yönelik kaygı ya da cılız destekleri ise Irak'ın ve daha sonra bölgenin daha istikrarsız olacağı endişesinden kaynaklanmaktadır. Bölgesel devletlerin (Türkiye, İran ve Suriye) bağımsız bir devlet endişesi taşıması mikro devletçiliklerin istikrarsızlığı artırması terör örgütlerinin alan ve bölgesel bir kırılganlık oluşturması ile de yakından ilgilidir.

Kürtlerin gelecek arayışında somut adımlarla harekete geçmesi uluslararası destek ve rıza ile beraber bölgesel tanınma ve kabul konusunda Ankara ve Tahran'ın

⁶³⁹ age, s.7-8.

⁶⁴⁰ age, s.8-9.

pozisyonu da önemli kılmaktadır. İran'ın olası bir bağımsızlık sonucu Kürtlerin siyasi ve ekonomik olarak Ankara'nın nüfuz alanına/denetimine gireceğine yönelik endişesi, bağımsızlık sürecinin önünde en büyük engel olacağını göstermektedir. Ankara'nın IKBY ile olan ticari iş birliği ile siyasi ve ekonomik desteği bağımsızlık arayışı karşısında nötr bir pozisyona takınacağı Erbil nezdinde akıllara getirse de, Türkmenlerin taleplerinin ne yönde olacağı, PKK'nın Kuzey Irak'ı üs edinmesi ve gelecekte orada etkili olmasının önüne geçmek için IKBY'nin ayrılmasına rıza göstermeyecektir. Kürtler, bu süreçte Tahran'ın daha agresif ve karşıt tutumuna karşın tarihsel ilişkileri görece daha iyi konumda olan Ankara'nın pozisyonunun olumsuz olmazsa da en azından nötr bir hale gelmesini bekleyecek ve bu yönde politikalar izleyeceklerdir.

Burada Kürtlerin gelecek arayışı için Irak'tan ayrılması durumunda İran'ın Irak'ı tamamen etkisi alması endişesi ile ABD söylemde üniter bir Irak'a vurgu yapmaktadır. Kürtlerin ayrılması ülkedeki demografik yapının tamamen değişmesi anlamına gelmektedir ki mezhepsel olarak Şii nüfusun oranı yaklaşık yüzde 80 Sünnilerin oranının ise yüzde 20 civarında olması söz konusudur. İran'ın jeopolitik ihtirasları ve yayılmacı emellerinin Kürtlerin bağımsızlığı durumunda frenleyeceği iddia edilmesine rağmen,⁶⁴¹ bölgesel ihtirasları güçlü olan İran'ın engellenebilmesi ancak büyük güçlerin dolaylı desteği sağlanarak mümkün olabilecektir. Zira Şiiilerin etkin olduğu bir Irak uzun vadede başta İsrail, Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt olmak üzere Türkiye açısından da istenen bir durum olmayacaktır.

Irak'ta DAESH tehdidi sonrası zayıflayan merkezi yönetim ve yaşanan güvenlik boşluğunda egemenlik alanını genişleten IKBY, Suriye'nin Kobane kentinin kurtarılmasında da önemli rol oynamıştı. Bu gelişmeler Kürtlerin etkisini göstermesi açısından bölgesel ve uluslararası alanda yankı getirmiştir. DAESH'in tehdidi sonucu, bölgede rakip konumda olan Kürt siyasi ve askeri aktörleri arasında ortak tehdide karşı iş birliği temelinde bir ittifak doğmuştu.⁶⁴² Kobane, Sincar ve ihtilafli bölgelerin bazı kısımlarının kurtarılmasında IKBY'nin askeri gücü peşmergeler (KDP ve KYB'ye bağlı güçler de), PKK/YPG birlikte hareket etmiştir. Bu gelişmeler özellikle tarihsel olarak

⁶⁴¹ Abdullah Kıran, "Bağımsızlık Referandumu", **Serbestiyet**, 14 Haziran 2016.

⁶⁴² Oytun Orhan, "Irak ve Suriye'de İç Savaşın Kazananı Kürtler", **Al Jazeera**, 23 Temmuz 2015.

birbirine güven duymayan KDP ve PKK arasında yakınlaşma olması açısından sürpriz kabul edilmişti. Ancak, DAESH tehdidinin azalmasıyla birlikte Kürt aktörler arasındaki ihtilaflar tekrar gün yüzüne çıkmış. DAESH'in Suriye'den temizlenmesi için ABD öncülüğündeki koalisyonun YPG'yi tercih etmesi ve silahlandırması yeni bir denklem oluşturmuştur. PKK ile organik bağı olan ve Suriye'deki yapılanmasının siyasi temsilcisi olan PYD, IKBY'ye yakın muhalif hareketleri elimine ederek otoritesini genele yaymıştır.⁶⁴³

Tarihsel olarak KDP'ye yakın olan Suriye'deki Kürtlerin örgütlenmesi olan ENKS'nin siyasi alandaki gücünün PYD tarafından büyük oranda kırılması (yöneticilerin tutuklanması, siyasi bürolarına saldırılar, baskı ve şiddet eylemleri gibi) sonucu, PYD'nin Suriye Kürtlerinin tek temsilcisi olarak kendini göstermesiyle sonuçlandı. Bunun yanında, PKK'nin İran ile yakınlaşması ve Suriye'de iş birliği halinde olduklarına dair söylemler İran etkisinin bölgesel Kürt grupları ile bir takım terör örgütleri nezdindeki önemini ortaya koymaktadır. Irak Kürtlerinin bağımsızlık arayışının kırılma taşıyan kısımları kendi aralarındaki siyasi ihtilaflar ve iç çekişmeler olacaktır. Gelecek arayışında Kürt parti ve grupların Bağdat ve İran'ın politikasını uygulamaları durumunda KDP'nin Kürt siyasetindeki gücünü tehlikeye düşürecektir. Bunun farkında olan KDP, KYB ve diğer partiler ile oluşturmaya çalıştığı iş birliği üzerinden referandumun yapılması ve olası bağımsızlığın tesisi için aldığı desteği kurumsallaştırma gayretindedir.

⁶⁴³ IKBY'de Barzani'nin himayesinde; PYD ve ENKS (KDP'ye yakın partilerin içinde barındırmaktadır) arasında Haziran 2012'teki Erbil Anlaşması imzalanmıştır. Buna göre; Suriye'de Kürtlerin yaşadığı bölgelerde ortak yönetim kurulması ve silahlı güçlerin birleştirilmesi üzerine uzlaşma sağlanmış ancak uygulanmamıştır. Daha sonra, PYD'nin tek taraflı olarak ilan ettiği Afrin, Cizire ve Kobani kentlerindeki kanton yönetimleri sonrasında Ekim 2014'te TEV-DEM (PYD'nin dahil olduğu üst yapı) ile ENKS arasında Duhok anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre kantonların yönetiminde PYD'nin yüzde 40, ENKS'nin yüzde 40 ve bağımsızların yüzde 20 oranında yer almaları kararlaştırılmıştır. Anlaşmada ayrıca; ortak yönetim, ortak güç ve siyasi birlik konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Ancak, Erbil Anlaşmaları (2012 ve 2013) ile Duhok Anlaşmasına (2014) rağmen PYD ile ENKS ortak bir uzlaşma sağlamamış, özellikle PYD'nin ENKS'e yönelik politikaları IKBY tarafından eleştirilmiştir. Bkz; Mahmut Bozarlan, "PYD ile Anlaşma Nasıl Sağlandı?", **Al Jazeera**, 27 Ekim 2014; **BBC**, "Suriyeli Kürtlerin Duhok Anlaşması Ne Anlama Geliyor?", 23 Ekim 2014.

SONUÇ

Irak, İngiliz mandaterliğinde ulusal bağılıktan yoksun, etno-dinsel açıdan kimliklerin yerel aidiyetleri yüksek ve doğal olmayan bir süreçle kurulmuştur. Irak'taki oluşum toplumdan önce devletin kurulmasıdır ve bu oluşum kendi içindeki farklılıkları kapsayıcı ve bütünleştirici olmaktan uzak kalmıştır. Modern Irak tarihinde merkezi otorite karşısında Kürtlerin ayaklanma/isyen mücadelesi sürmüştür. Kürtlerin statü talepli arayışı Irak'ın ayrılıkçı algılaması karşısında bölgesel ve uluslararası aktörler tarafından söz konusu iç sorun, Irak devletinin kırılğan ve zayıf kısmını oluşturması nedeniyle müdahale ve manipülasyona açık görülmüştür. Bu bağlamda Irak özelinde Kürtlerin durumu farklı etno-dinsel kimliklerin yaşadığı bölge ülkelerinin yapay bir biçimde oluşturulması ve içlerinde barındırdıkları harmoniyi entegre edemiyor olmaları Ortadoğu coğrafyasındaki ulus-devlet oluşumlarını dış müdahaleye açık hale getirmektedir. Kürtlerin tarihsel olarak sahip oldukları güçlü aşiret örgütlenmeleri ve etnik aidiyetleri de uluslararası güçlerin müdahalesini kolaylaştıran bir işlev görmektedir.

Iraklı Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentilerle sürdürdükleri gelecek arayışının ele alındığı bu çalışmada neo-realist perspektifin ekonomi politik gelişmeleri dikkate alacak şekilde değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu teorik perspektif ışığında devletin çıkarının güçlü olmakta arandığı, güçlü olmanın en temel unsurunun askeri unsur olduğu ve ekonomik unsurun da bunu tamamlayıcı bir unsur olduğu varsayımı ile hareket edilmiştir. Bu çalışmada söz konusu teorik perspektifin temel olarak varsaydığı yapı kavramı ve buna ilişkin yaklaşımından hareketle tezimizin temel sorusuna cevap aranmıştır. Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentiler ile sürdürdükleri gelecek arayışı ekseninde bağımsızlık arzusunun tarihsel bir dönüşümden geçtiği, her geçen gün güçlenen söz konusu talebin gerçekleşmesinin bölgesel ve küresel şartlar ışığında bölgesel aktörlerin dahil olduğu uluslararası siyasal yapıya bağlı olduğu söylenmektedir. Kürtlerin bu arayışında uluslararası yapının tutumu elbette önemlidir. Ancak uluslararası yapının bir parçasını İran ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin de oluşturduğu göz ardı edilmemelidir. Bu perspektif ışığında her ne kadar Kürtler jeopolitik imkânların ötesinde ilave olarak askeri ve iktisadi güç unsurlarına sahip olsalar da söz konusu unsurlar Kürtlerin bağımsızlık arayışı için çok önemli olmasına rağmen yeterli değildir.

Irak'ın yerel aidiyeti en güçlü topluluğu konumundaki Kürtler, kendilerini yönetmek yolunda statü talebi amacıyla İngiliz işgalinden itibaren Irak devleti ile çatışma halinde olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgesel ve uluslararası yapıda meydana gelen güç dengesinin etkisinde kalan Kürt hareketi, söz konusu süreçte toplumsal tabana yayılarak siyasallaşmıştır. Bu dönemde ulusal bir boyutta hareket eden Kürtler, Soğuk Savaş'ın gölgesinde Sovyetler Birliği'nden aldıkları doğrudan siyasal ve diplomatik destek ile beraber dolaylı somut destek yoluyla merkezi otorite karşısındaki taleplerini yükseltmişlerdir. Kürtlerin aldığı reelpolitik ve araçsal dış destek statü taleplerini özerklik anlaşmasıyla kurumsal ve toplumsal bir zemine kavuşturmuştur. Bilhassa Kürt hareketi dış desteğini uluslararası yapıdaki güç dengesinin etkisinde ABD, İran ve İsrail üzerinden dolaylı somut destek düzeyinde sürdürmüştür. Irak'ın dahil olduğu Arap-İsrail Savaşı (1967) ve Sovyetler Birliği ile imzaladığı dostluk anlaşması (1972) gibi stratejik ve jeopolitik gelişmeler başta ABD olmak üzere İsrail ve İran'ın Irak'ı zayıflatmak amacıyla Kürt hareketini dolaylı olarak desteklemesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Ancak ABD ve Kürtler arasında İran aracılığıyla vuku bulan ilişki kısa süreli olmuştur. Irak'ın İran ile uzlaşısı sağladığı Cezayir Anlaşması'na rağmen Kürt hareketi merkezi otorite ile çatışmayı göze alarak büyük bir mağlubiyet yaşamıştır. Bu dönemde Kürt hareketinin siyasal, askeri ve ekonomik beklentiler noktasında dış desteğe olan bağımlılığı hayati bir önem taşımıştır. Öte yandan ABD, İran ve İsrail'in dolaylı somut destekleri araçsal ve reelpolitik olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile birlikte iki kutuplu dünya düzeni sona ererken Irak'ın Kuveyt'i işgali 1990 sonrası dünyanın ilk büyük sorunu olarak uluslararası alanda gündeme gelmiştir. Saddam'ın komşu devleti işgal hareketi Ortadoğu'daki statükoyu bozucu etkisi nedeniyle uluslararası bir krize yol açmakla kalmamış ABD'nin hegemon bir güç olarak Irak'a müdahalesini de meşrulaştırmıştır. ABD'nin Irak'a müdahalesi ve ülkedeki toplulukların merkeze karşı ayaklanmaları yeni bir trajedi doğurmuştur. Saddam'ın ayaklanma girişiminde bulunan Kürtlere karşı uyguladığı politika Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası koalisyon tarafından ilk insani müdahalenin gerçekleştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu müdahale sonucunda Kürtler merkezin baskısından özerk kalmıştır. Bu dönemde ABD Ortadoğu'daki yeni dönüşüme paralel bir Kürt politikasını hayata geçirmiştir. ABD'nin yeni dönemdeki Ortadoğu politikası İran'ı

çevrelemek ve Saddam'ı sınırlandırmak yoluyla Basra Körfezi'ndeki stratejik çıkarları korumak ve bölgesel devletlerin beklentileriyle örtüşen boyutta Kürtlere yönelik bir politika olmuştur. Her ne kadar ABD'nin politikası Kürtleri de facto özerk yapıya kavuşturmuşsa da bu dönemdeki çıkarları Kürtlerin olası bir ayrılmaya gitmelerine karşı olmuştur. Nitekim Kürtlerin olası ayrılığına bölgesel dengeleri etkilemesi açısından tepki gösteren bölgenin önemli aktörleri konumundaki Türkiye, İran ve Suriye'nin beklentileri ABD tarafından dikkate alınmıştır. ABD bu dönemde Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentileri karşısında ülkenin kuzeyinde "güvenli bölge" kurulmasına destek vermiş ancak Kürtlerin devlet kurma taleplerine destek vermemiştir.

Kürtler Irak'a yönelik müdahaleler sonrasında "güvenli bölge"de özerk yapılarını kurumsallaştırmışlardır. Bu süreçte otonomiden çok daha fazla yetkiye sahip olmuşlardır. Merkezi hükümetin cezalandırma amaçlı Kürt bölgesinden çekilmesi ile birlikte otorite boşluğunu doldurarak özerk yapının kurumsal inşasını gerçekleştirmeye ve ekonomik yapıyı sürdürmeye çalışmışlardır. Pek tabii olarak bu süreç Kürtlerin Irak devletinde kendi kendilerini yönetmek yolunda ihtiyaç duyacakları tecrübeyi edinmelerini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte edinilen tecrübeler Irak'ta Saddam'ın devrilmesi sonrasında ABD'nin yeniden inşa sürecinde önemli rol verdiği Kürtlerin yönetsel anlamda etkili bir unsur olmalarını sağlamıştır. Kürtler 2003 işgali öncesinde inşa etmeye çalıştıkları henüz olgunlaşmamış kurumlarını savaş sonrası düzene aktararak kurumsallaşma ile beraber anayasallaşmaya çalışmışlardır.

İşgalden sonra kurumsal devlet inşa sürecini başlatan IKBY, Ortadoğu ve Irak merkezi hükümeti yapısına nazaran daha liberal bir politika izledi. Irak merkezi hükümetinden ayrı bir dış politika izleyerek kendini farklılaştıran IKBY, yatırım çekme noktasında uluslararası enerji şirketlerine birçok teşvik sunmuştur. IKBY'nin doğal kaynakların keşfi ve üretimi konularında uluslararası enerji şirketleri ile imzaladığı anlaşmaları ancak bağımsız bir devlet düzeyinde görülebilecek dereceye ulaşmıştır. IKBY'nin enerji sektörü üzerinden küresel şirketlerle geliştirdiği ilişkiler olası bir bağımsızlık durumunda elini güçlendirebilecek önemli bir faktör oluşu itibarıyla Irak merkezi hükümeti tarafından sürekli tehdit ve risk olarak görülmüştür. Irak merkezi hükümeti olası bir ayrılma durumunun önüne geçmek için merkezileşmeyi güçlendiren

bir tutum sergilerken, IKBY ise özerk olan yapısını daha fazla bağımsız bir hüviyete kavuşturma yönlü ekonomik ve politik adımları hayata geçirdi. Bu çalışmada vurgulandığı üzere Kürtlerin bağımsızlık ve Irak merkezi hükümetinin merkezileşme yönlü politikalarının tarafları siyasi ve askeri olarak karşı karşıya getirme durumu yüksektir. Zira iki tarafın kısır bir döngüye hapsedildiği bu durumun tarihsel bir arka planı bulunmaktadır.

IKBY'nin üretimden ziyade tüketime dayanan ekonomisi ve petrol gelirlerine olan bağımlılığı ekonomik yapısının sürdürülebilir olmadığını göstermektedir. Ekonomisi petrol ihracatına bağımlı olan IKBY, üretici bir toplum yapısından ziyade ithalata dayanan bir tüketim yapısına sahiptir. Böylesi bir yapı içinde özel sektörün gelişmesi ve rekabet ederek ekonomiyi çeşitlendirmesi zordur. IKBY'de kamu sektörünün ekonomik yapı üzerindeki rolü de çok büyüktür. Kamu giderlerinin GSYH'ye oranı yüzde 50'nin üzerinde yer almakta ve istihdam edilenlerin üçte ikisi kamuda çalışmaktadır. Bu bağlamda IKBY'nin ulusal vergilendirme eksikliği, halka sağladığı aşırı sübvansiyonlar, kamu sektöründe istihdam fazlalığı, özel sektörün oldukça küçük oluşu, patronaj siyaseti ve yolsuzlukla itham edilmesi klasik bir rantiyer ekonomiye sahip olduğunun kanıtı olarak gösterilebilir. IKBY'nin klasik rantiyer ekonomik yapısına rağmen rantiyer devletlere göre daha zayıf bir pozisyonundadır. Söz konusu durumun temel nedeni IKBY'nin doğal kaynaklarını doğrudan kontrol edememesi ve Bağdat'tan ödenen bütçe gelirlerine bağımlı durumda olmasıdır.

IKBY'de gereksiz ve verimsiz bir kadrolaşma sorununun yanında üretim yapısı olan sanayi ve tarımda da yetersizlikler mevcuttur. Sahip olduğu verimli tarım arazilerine rağmen tarım ve hafif sanayi gelişmemiştir. Özellikle komşu ülkelerden gerçekleştirilen ithalat yerli üreticinin rekabet etmesini zorlaştırmaktadır. Mevcut yapısı itibarıyla dışa bağımlı olan IKBY hammadde ve mamül ürünlerini özellikle Türkiye ve İran gibi komşu ülkelerden karşılamaktadır. Bölgesel yönetimde petrol fiyatlarının yüksek ve güvenlik ortamının istikrarlı olduğu yıllarda sağlanan cezbedici ekonomik büyüme sonucu yatırım çekme potansiyellerini uzun vadede sürdürmeleri pek mümkün ol(a)madı.

Ortadoğu'daki kaosu fırsata çevirme yönünde hareket ederek petrol ve gaz kaynaklarını doğrudan ihraç etmek için kapasitesini geliştirmek isteyen IKBY ihtilafı

bölgelerdeki güvenlik boşluğundan da yararlanarak bu yerleri kontrol altına almaktadır. Hiç şüphesiz bu gelişmelerin esası söz konusu bölgelerin jeopolitik ve ekonomik öneme sahip olmasıdır. IKBY zengin enerji kaynaklarına sahip olan bu bölgelerdeki yerleri kontrol altına alarak ekonomik özerkliğini güçlendirmek ve siyasi bağımsızlığını güvence altına almak istemektedir. Ancak IKBY'nin en büyük handikaplarından biri de siyasi ve askeri özerkliğine rağmen ekonomik açıdan bağımlı bir yapıya sahip olması ve bu yapının rantiyer bir nitelik taşımasıdır. Kürtlerin ekonomik özerkliklerini sağlamak için izledikleri politikalar ve statü arayışlarında ihmal etmemeleri gereken en önemli unsur ekonomik yapısının kırılganlığıdır.

IKBY'nin ihtilaflı bölgelerdeki de facto kontrolü değerlendirilmiş ve olası bir bağımsızlık arayışında bu bölgelerin geleceğine ilişkin esaslar ele alınmıştır. Irak merkezi hükümeti ile IKBY arasındaki anlaşmazlıkların en önemli unsurlarından birini doğal kaynaklar oluşturmaktadır. Özellikle Kerkük gibi enerji kaynağı zengini bir bölgenin sürekli gündemde olması bunun en açık örneklerinden biridir. Özellikle etnik ve mezhepsel açıdan heterojen bir yapının olduğu zengin petrol rezervlerine sahip Kerkük, Kürtlerin gelecek arayışında hayati bir önem taşımaktadır. Böylesi bir gelişme ile Kürtlerin geniş yetkileri olan özerk bir bölgede bir araya gelmelerini sağlayacağı bir durumun söz konusu olması ihtilaflı yerlerin Bağdat ve Erbil için uzun vadede etkilerinin ne derece büyük olduğunu anlamlı hale getirmektedir. Bu suretle doğal kaynaklar, iki tarafın egemenliğini ilgilendiren bir mesele olduğundan uzlaşmayı güçleştirmekte ve petrol paylaşımı meselenin ana sorun odağında yer almaktadır. Bağdat böylesi bir süreçte Kürtlerin ayrılıkçı eğilimlerinin güçlenmesinden ve bağımsızlık talebinin daha somut hale gelmesinden endişe duymaktadır. Bu yüzden Irak merkezi hükümeti, IKBY'nin ekonomik bağımlılığının kendi kontrolünde olmasını ve merkezileşmenin daha fazla güçlenmesini isteyerek olası bir ayrılmanın önüne geçmek istemektedir. Ancak IKBY için ihtilaflı yerlerde anayasada öngörüldüğü şekilde referanduma gidilmesi halinde normalleşmenin sağlanacağı ve sorunların çoğunun çözüleceği düşüncesi hâkimdir. Ne var ki IKBY'nin kendince bu iyimser düşüncesi küresel aktörler tarafından en hafif deyimle zamanlama açısından gerçekçi bulunmazken bölgesel aktörler tarafından hem Irak hem de bölgesel açıdan vahim bir hata olarak ifade edilmektedir

DAEŞ sonrası kaos ortamından faydalanan Kürtler, Ortadoğu'nun şekillendiği yeni dönemde bağımsızlık yönlü uğraşlarını siyasi, güvenlik ve ekonomik politikalarla sürdürme arayışındalar. Kürtler kendi aralarında henüz ortak bir konsensüs oluşturmamalarına rağmen, IKBY'nin başkanı ve etkili isimleri hem iç dinamikler hem de Irak ve Ortadoğu'daki dış dinamikler açısından önlerine çıkan bu fırsatı değerlendirmek suretiyle bağımsızlık yönünde nihai adım atmak istemektedir. Böylece IKBY'de milliyetçilik üzerinden sağlanacak konsolidasyonla içerdeki siyasi krizi aşmak ve küresel aktörlerden alınacak güvence/destek ile bölgesel rakip aktöre karşı politikalarını dengeleme hedefi içerisindedir. Bu aşamada gelecek arayışında kavşak olarak görülen "bağımsızlık referandumu" en kritik gelişmedir. Bölgesel ve uluslararası aktörlerin çoğunluğunun doğrudan ya da dolaylı olarak karşı çıktıkları bu süreç bölgede yeni belirsizlikleri tetiklemedir. Öncelikle Kürtlerin muhtemel bağımsızlık talebi İran gölgesindeki bir Irak'ta Sünniler başta olmak üzere farklı toplulukları da benzer beklentilere sürükleyebilir ki mevcut konjonktürde böylesi bir gelişme Irak'ı başarısız bir ülke (failed state) kılacaktır. Bu yüzden Ortadoğu'da DAEŞ'in etkinlik alanı ve hakimiyetinin kırıldığı bir geçiş döneminde ABD, Irak'ın ulusal birlik ve toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesini öncelleyecektir. Benzer şekilde bölgesel konumdaki güçlü aktörler olan İran ve Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün hassasiyetinden dolayı ülkenin üniter yapısının tehlikeye girmesi karşısında beraber hareket edeceklerdir. Bu süreçte hem bölgesel hem de uluslararası aktörlerin tepki ve uyarılarını dikkate almadan Kürtlerin gerçekleştirecekleri referandum sonrasında Irak merkezi hükümetinin siyasi ve ekonomik yaptırımları gündeme gelecektir. Özellikle Irak merkezi hükümetine uluslararası ve bölgesel aktörlerin zımnî destek vermeleri ya da sessiz kalmayı tercih etmeleri Bağdat'ın elini güçlendirecektir. Böylesi bir durumda merkezi hükümetin ihtilafli bölgelerde (başta Kerkük olmak üzere) egemenliğini askeri güç kullanarak yeniden tesis etme yoluna gitmesi, ülkenin kontrol edilmesi zor bir çatışma sürecinin içine sürüklenmesi ihtimalini doğurabilir.

Kürtlerin gelecek arayışı çabası çok yönlü, çok boyutlu ve çok kontrol dışı unsurları barındırmaktadır. Böylesi bir süreçte Kürtlerin en büyük beklentisi uluslararası aktörlerden gelecek siyasi, askeri ve ekonomik destek olacaktır. Bu çerçevede Irak'ın olası parçalanma tehdidi bölge devletlerinin çoğunda ciddi bir güvenlik endişesi olarak

görülebilecek ve söz konusu ayrılma şu aşamada uluslararası sistem tarafından desteklenmeyecektir. Zira şunu belirtmek gerekir ki Kürtlerin gelecek arayışı önünde bazı ciddi engeller bulunmaktadır. Öncelikle Irak merkezi hükümetinin egemenliğini yeniden tesis etme girişimi, bölgesel aktörlerin güvenlik ve istikrarsızlık boyutunda tehdit olarak algılanması, uluslararası aktörlerin bekle-gör politikası, Kürtlerin kendi içlerinde yaşadıkları derin iç siyasi bölünmeler ve sürdürülebilir olmayan ekonomik yapılarının petrol gelirlerine olan aşırı bağımlılığı gibi önemli sorun alanları sayılabilir.

Dikkat edileceği gibi burada dış faktörlerin belirleyiciliği yanında Kürtlerin kendi aralarındaki siyasi kompozisyonu da büyük önem taşımaktadır. İKBY’de her ne kadar toplumsal düzeyde sosyal bir mutabakatın mevcudiyeti ön plana çıkıyorsa da siyasal düzeydeki karşılığı çok güçlü değildir. İKBY’de KDP-KYB ile KDP-Goran arasında derin bir siyasi bölünmüşlük vardır. Ekonomik yapının kırılabilirliğinden kaynaklanan mali (bütçe kesintisi, petrol fiyatlarının düşmesi, memur maaşlarının ödenememesi, kamu giderlerinin azalması, önemli projelerin durması ve askıya alınması gibi) ve siyasi kriz (parlamentonun kapalı olması, Meclis başkanının Erbil’e girememesi, Mesud Barzani’nin başkanlık süresinin 2015’te dolmasına rağmen görevini bırakmaması, Kasım 2017’te yapılması kararlaştırılan parlamento ve başkanlık seçimlerinin ertelenme olasılığı gibi) aşılardan referandum gibi kritik bir karar alınmıştır. Böylesi büyük bir adım sonrasında dış aktörlerin (özellikle İran’ın) tarihsel çelişkilerden kaynaklı İKBY’deki siyasi partiler ile yaklaşması söz konusu olabilir. Sosyal ve siyasal birlik sağlanmadığı müddetçe dış aktörlerin Kürtler arasında ve Bağdat üzerinden siyasi ve askeri müdahaleleri İKBY’deki bağımsızlık sürecini kısa dönemde zorlaştıracığı gibi Kürt aktörler arasında siyasi parçalanmayı da derinleştirecektir. Burada önemli olan husus bölgesel ve küresele şartlar ışığında dış aktörlerin atacağı adımların yanında Kürtlerin kendi aralarındaki siyasi birliği ya da bölünmüşlüğü olacaktır.

Bu bağlamda bölgesel ve uluslararası aktörlerin yaklaşımı Kürtlerin gelecek arayışındaki taleplerini kısa vadede gerçekleştirmelerini zorlaştırmaktadır. Irak’ın bölünmesi sonucu Ortadoğu’da baş gösterecek istikrarsızlık ve belirsizlikler ile beraber devlet dışı silahlı aktörlerin-terör örgütlerinin çıkışı/güçlenmesi söz konusu olabilir. Ayrıca olası bir Kürt devletinin kurulması sonrası ayakta kalması için ABD rızası ve

bölgesel bir aktörün korumasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda uluslararası sistem Kürtlerin siyasi ve ekonomik beklentilerle sürdürdükleri gelecek arayışının bağımsızlığa evriminin mevcut süreçte gerçekleşmesini istememektedir. Nitekim IKBY'nin 25 Eylül 2017'de gerçekleştirdiği bağımsızlık referandumuna prensip olarak değil sadece zamanlama olarak karşı çıkan uluslararası aktörler bu tutumlarıyla, söz konusu tespitimizi doğrulamaktadır. Bu surette uluslararası güçlerin destek vermediği referandum sonrası Irak merkezi hükümetinin ve bölgesel aktörlerin izlediği politikalar IKBY'nin mevcut kazanımlarını da riske atacaktır.

Her ne kadar Irak Kürtleri tarih boyunca etrafındaki Arap toplumundan coğrafi ve siyasi olarak dışlanmış ve Irak ile kaynaşmamış olsalar da olası ayrılma süreçleri sancılı olacak ve yeni belirsizlikler oluşturacaktır. Şüphesiz Irak özelinde görüldüğü üzere ülkelerin mikro etnik-mezhepsel partikülleşmesi süreci beraberinde bölgenin daha fazla atomizasyonunu sağlayarak dış güçlerin Ortadoğu'yu daha rahat kontrol etmesini ve yönetmesini sağlayacaktır. Nihayetinde Ortadoğu'da etno-mezhepsel gruplar arasındaki iç ve dış sınırların değiştiği, heterojen bölgelerin yaygınlaştığı bir süreç yaşanmaktadır. Bu süreç hem Iraklı Kürtleri kendi içinde hem de Araplar için de ciddi meydan okumaları beraberinde getirmektedir. Tarafların kaynak, yetki ve toprak anlaşmazlığı paylaşımına yönelik meydan okumaları söz konusu olacak. Burada asıl kritik olacak mesele de tarafların alacakları tutumlarıyla çoğulcu bir yapıya mı yoksa çatışmalı bir alana mı sürükleneceğidir. Şunu özellikle belirtmek gerekir ki Irak merkezi hükümeti ve IKBY'nin atacağı adımlar ve izleyeceği politikalarla sınırlı kalmayacak bu meselede bölgesel ve uluslararası aktörlerin alacağı tutum belirleyici olacaktır.

Diğer taraftan dikkat çekilmesi gereken bir diğer unsur da uluslararası politikadaki güçlü aktörlerin söylem ve eylemleri arasındaki farklılıklarıdır. Buradan ele alındığında ABD başkanı ya da dışişleri bakanlığının söylemlerine bakıldığında Irak'ın birliğinden taraf (üniter yapının desteklediği) olduğu görülmektedir. Ancak yapılan iş birliği ve eylemleri Kürtleri daha fazla bağımsızlık yönlü politikaları uygulamaya itmektedir. Burada eğer ABD ve diğer aktörlerin çıkarları bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurma yönünde ise o zaman söylem düzeyinde de değişikliğin olacağı muhtemeldir. Böylece uluslararası politikadaki güçlü aktörlerin çıkarlarının baskın

olması durumunda söylemlerini de değiştirecekleri ileri sürölmektedir. Aksi takdirde uluslararası güçlerin bölgesel ve küresel çıkarlarına zarar vermesi muhtemel bir bağımsız devlet olan Kürtlere verilen askeri, siyasi ve ekonomik desteğin (silah, askeri eğitim, diplomatik, siyasi ve ekonomik destek ile iş birliği gibi) sınırlandırılmasına yol açabileceği söylenmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Altan, Mehmet. **Uluslararası Ekonomi Politik**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013.
- Anderson, Liam and Gareth Stansfield. **The Future of Iraq: Dictatorship, Democracy, or Division?**. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Arı, Tayyar ve Elif Toprak (Ed). **Uluslararası İlişkiler Kuramı I**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013.
- Arı, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**. İstanbul: Alfa yayınları, 2014.
- Arı, Tayyar. **Irak, İran, ABD ve Petrol**. İstanbul: Alfa yayınları, 2007.
- Arı, Tayyar. **Uluslararası ilişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**. İstanbul: MKM Yayıncılık, 2008.
- Arıboğan, Deniz Ülke. **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri: Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi**. İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- Atacan, Fulya (Ed.). **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004.
- Ataman, Muhittin (Ed). **Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2007.
- Attar, Ali Rıza. **Kürtler: Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler**. İstanbul: Ağaç Kitabevi, 2004.
- Ayhan, Veysel. **Ortadoğu ve Petrol: İmparatorluk Yolu**. Bursa: Dora Yayıncılık, 2009.
- Aziz, Mahir A. **Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- Balaam, N. David and Micheal Veseth. **Introduction to International Political Economy**. New Jersey: Prentice Hall, 2001.
- Balcı, Ali ve Tuncay Kardaş. "Realizm", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (Ed). **Uluslararası İlişkilere Giriş** içinde. Küre Yayınları: İstanbul, 2014, ss.119-134.
- Baldwin, David. "Neoliberalism, Neorealism and World Politics", David A. Baldwin (Ed). **Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate** içinde. New York: Columbia Uni. Press, 1993, ss.3-25.
- Baram, Amatzia. "The Iraqi Invasion of Kuwait: Decision-making in Bagdat", Amatzia Baram ve Barry Rubin (Ed). **Iraq's Road To War** içinde. New York: St. Martin's Press, 1993, ss.5-36.

- Barzani, Mesud. **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi I (cilt)**. İstanbul: Doz Yayınları, Ocak 2006.
- Barzani, Mesud. **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi II (cilt)**. İstanbul: Doz Yayınları, Şubat 2006.
- Batuta, Hanna. **The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq**. New Jersey: Princeton University Press, 1982.
- Bayraklı, Enes. “Kuzey Irak- İsrail İlişkileri”, Kemal İnat (Ed.). **Ortadoğu Yılığ 2013** içinde. İstanbul: Açılım Kitap, 2015, ss.463-486.
- Beblawi, Hazem and Giacomo Luciani. **The Rentier State**. London: Croom Helm, 1987.
- Beblawi, Hazem. “The Rentier State in the Arab World”, Giacomo Luciani (Ed.). **The Arab State** içinde. Berkeley: University of California Press, 1990, ss.85-98.
- Bengio, Ofra and Gabriel Ben-Dor (Ed). **Minorities And The State In The Arab World**. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1999.
- Bengio, Ofra. “Autonomy in Kurdistan in Historical Perspective”, Brendan O’Leary, John McGarry; Khaled Salih (Ed). **The Future of Kurdistan in Iraq** içinde (5), Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005, ss.173-8.
- Brautigam, Deborah, Odd-Helge Fjeldstad and Mick Moore (Ed). **Taxation and State-Building in Developing Countries: Capacity and Consent**. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Brooks, Stephen G. and William C. Wohlforth. **World Our of Balance: International Relations and the Challenge of American Primacy**. Princeton-New Jersey: Princeton University Press, 2008.
- Burch, Kurt. “Constituting IPE and Modernity”, Kurt Burch and Robert A. Denemark (Ed). **Constituting International Political Economy** içinde. Colo Boulder: Lynne Rienner Pub, 1997.
- Ciment, James. **The Kurds: State And Minority In Turkey, Iraq and Iran**. New York: Facts On File, 1996.
- Cooley, John K. **Alliance Against Babylon: The US, Israel and Iraq**. London: Pluto Press, 2005.
- Cooley, John K. **Payback: America’s Long War in the Middle East**. London: Brassey’s Inc, 1991.
- Cooper, Richard. “National Economic Policy in an Interdependent World Economy”, George Crane and Abba Amawi (Ed). **The Theoretical Evolution of International Political Economy** içinde. New York: Oxford University Press, 1991, ss.110-121.
- Crane George T., and Abba Amawi. **The Theoretical Evolution of International Political Economy**. New York: Oxford University Press, 1991.

- Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**. İstanbul: Küre Yayınları, 105. Basım, 2015.
- Eliassi, Barzoo. "Making A Kurdistan Identity in Diaspora: Kurdish Migrants in Sweden", Nando Sigona, Alan Gamlen, Giulia Liberatore and H el ene Neveu Kringelbach (Ed). **Diasporas Reimagined Spaces, Practices and Belonging** içinde. Oxford: Oxford Diasporas Programme, 2015, ss.45-50.
- Erkmen, Serhat. "İç Etkenler Açısından Irak'ın Geleceği",  mit  zdağ, Sedat Laçiner ve Serhat Erkmen (Ed). **Irak Krizi** içinde. Ankara: Asam Yayınları, 2003, ss.3-43.
- Eroğlu, Cengiz, Murat Babuçoğlu ve Orhan  zdil (Ed). **Osmanlı Vilayet Salmelerinde Musul**. Ankara: Orsam Kitapları, 2012.
- Ersoy, Eyüp. "Realizm", Ramazan G zen (Ed), **Uluslararası İlişkiler Teorileri** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss.159-186.
- Esman, Milton J. and Itamar Rabinovich. **Orta Doğu'da Etnisite  oğulculuk ve Devlet**. İstanbul: Avesta Yayınları, 2004.
- Folker, Jennifer Sterling. "Neo-liberalizm", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (Ed). **Uluslararası İlişkiler Teorileri** içinde. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016, ss.131-152.
- Fukuyama, Francis. **The End of History and the Last Man**. New York: Free Press, 1992.
- Galbraith, Peter. **Irak'ın Sonu: Ulus Devletlerin  k ş  m ?**. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2006.
- Gasiorowski, Mark. **U.S. Foreign Policy and the Shah: Building a Client State in Iran**. New York: Cornell University Press, 1991.
- Gill, Stephen and David Law. **The Global Political Economy: Perspectives, Problems and Policies**. New York Harvester, 1988.
- Gilpin, Robert. **Global Political Economy: Understanding The International Economic Order**. New Jersey: Princeton University Press, 2001.
- Goldstein, Joshua S. **International Relations**. New York: Longman, 1999.
- G zen, Ramazan. **Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut  zal ve Sonrası**. Ankara, Liberte Yayınları, 2000.
- Gstrein, Heinz. **Avukatsız Halk Kürtler**. İstanbul:  ç nc  Dünya Yayınları, Haziran 1977.
- Gunter, Michael, **The Kurds of Iraq: Tragedy and Hope**. New York: St. Martin's Press, 1992.
- Gunter, Michael. "Federalism and the Kurds of Iraq: The Solution or the Problem?", Felah A. Jabar and Hosham Dawod (Ed). **The Kurds: Nationalism and Politics** içinde. London: Saqi Books, 2006, ss.231-257.

- Gunter, Michael. **The Kurdish Predicament in Iraq: a Political Analysis**. New York: St. Martin's Press, 1999.
- Gunter, Micheal. **Historical Dictionary of the Kurds**. Lanham: Scarecrow Press, 2004.
- Hassanpour, Amir and Shahrzad Mojab. "Kurdish Diaspora", Melvin Ember, Carol R Ember and Ian Skoggard (Ed). **Encyclopedia of Diasporas: Immigrant and Refugee Cultures Around the World** içinde. New York: Kluwer Academic, Vol. 1, 2004, ss.214-224.
- Hollins, Martin and Steve Smith. **Explaining and Understanding International Relations**. Oxford: Clarendon Press, 2003.
- Izady, Mehrdad R. **Kürtler**. İstanbul: Doz Yayınları, 2013.
- İnsel, Ahmet. **Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**. İstanbul: Birikim Yayıncılık, 2003.
- Jiyawuk, Maruf. **Ma'sat Barzan al-Mazlumah**. Bağdat: Al-arabiyah Press, 1954.
- Jwaideh, Wadie. **Kürt Milliyetçiliğın Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1980.
- Kennedy, Paul. **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar**. Ankara: Türkiye İş Bankası, 1993.
- Keohane, Robert and Joseph Nye. "Interdependence in World Politics", George Crane and Abla Amawi (Ed). **The Theoretical Evolution of International Political Economy** içinde. New York: Oxford University Press, 1991, ss.122-132.
- Keohane, Robert O. **After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy**. Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Kirişçi, Kemal and Gareth M. Winrow. **The Kurdish Question and Turkey: An Example of Trans-state Ethnic Conflict**. London: Frank Class, 1997.
- Krasner, Stephen D. "Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables", Stephen D. Krasner (Ed). **International Regimes** içinde. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1982, ss.185-205.
- Kurubaş, Erol. "İrak Kürt Hareketi: İç Çekişme-Dış Destek-Ayaklanma", Ümit Özdağ, Sedat Laçiner ve Serhat Erkmen (Ed). **İrak Krizi** içinde. Ankara: Asam Yayınları, 2003, ss.21-43.
- Laizer, Sheri. **Martyrs, Traitors and Patriots**. London: Zed Books, 1996.
- Mahdavy, Hossein. "The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case Of Iran", M. A. Cook (Ed). **Studies in the Economic History of the Middle East** içinde. London: Oxford University Press, 1970, ss.37-61.
- Marufoğlu, Sinan. **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998.

- McDowall, David. **Modern Kürt Tarihi**. İstanbul: Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Mearsheimer, John J. "Yapısal Realizm", Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith (Ed). **Uluslararası İlişkiler Teorileri** içinde. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016, ss.86-106.
- Mihoyan, Şakire Hıdoye. "Üçüncü Binyılın Eşiğinde Kürdistan", Lazarev M. S. ve Şakire Hıdoye Mihoyan (Ed.). **Kürdistan Tarihi** içinde. İstanbul: Avesta Yayınları, 2007, ss.353-376.
- Mihoyan, Şakire Hıdoye. **İki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu**. İstanbul: Peri Yayınları, 1998.
- Natali, Denise. **The Kurdish Quasi-State**. Syracuse: Syracuse University Press, 2010.
- Nye, Joseph S. and David A. Welch. **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- O'Ballance, Edgar. **Irak Kürdistan'ı Kurtuluş Mücadelesi: 1961-70**. İstanbul: Yöntem Yayınları, Mayıs 1977.
- O'Leary, Brendan and Khaled Salih. "The Denial, Resurrection and Affirmation of Kurdistan", Brendan O'Leary, John McGarry; Khaled Salih (Ed). **The Future of Kurdistan in Iraq** içinde. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005, ss.3-45.
- Oğuzlu, Tark, "Liberalizm", Şaban Kardeş ve Ali Balcı (Ed). **Uluslararası İlişkilere Giriş** içinde. İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s.135-153.
- Olson, Robert. **Koyun ve Kasap: Irak İşgalinden Bu Yana Kürdistan-Irak'ta Milliyetçilik ve Devlet Oluşumu**. Ankara: Orion Kitabevi, 2008.
- Oran, Baskın. **Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti**. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996.
- Öke, Mim Kemal. **Musul Komplosu 1918-1926**. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2012.
- Özoğlu, Hakan. **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- Pelletiere, Stephen. **Kurds: an Unstable Element in the Gulf, Boulder**. Westview Press, 1984.
- Polk, William R. **Irak'ı Anlamak**. İstanbul: NTV Yayınları, 2005,
- Rear, Michael. **Intervention Ethnic Conflict and State Building in Iraq: A Paradigm for the Post Colonial State**. New York: Routledge, 2008.
- Romano, David. "Safe Havens as Political Projects: The Case of Iraqi Kurdistan", Paul Kingston and Ian S. Spears (Ed.). **States Within States: Incipient Political Entities in the Post-Cold War Era** içinde. New York: Palgrave MacMillan, 2004, ss.153-166.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**. Ankara: İmge Kitabevi, 1991.
- Savaş, Tolga. **İsrail, Ortadoğu ve Kürtler**. Ankara: Kamer Yayınları, 2016.

- Smith, Roy, Imad El-Anis and Christopher Farrands. **International Political Economy In The 21st Century: Contemporary Issues and Analyses**. Essex: Pearson Education Limited, 2011.
- Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995.
- Stansfield, Gareth. "Governing Kurdistan: The Strength of Division", Brendan O'Leary, John McGarry; Khaled Salih (Ed). **The Future of Kurdistan in Iraq** içinde. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005, ss.195-218.
- Stansfield, Gareth. **İraçî Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy**. London: Routledge Curzon, 2003.
- Strange, Susan. "Political Economy and International Relations", Ken Booth ve Steve Smith (Ed). **International Relations Theory Today**, içinde. Cambridge: Polity Press, 1995, ss.155-174.
- Tahiri, Hussein. **The Structure of Kurdish Society and the Struggle for a Kurdish State**. Costa Mesa: Mazda Publishers, 2007.
- Theodore H. Cohn. **Global Political Economy: Theory and Practice**, New York: Longman Published, 2003.
- Tripp, Charles. **A History of Iraq**. Cambridge: Cambridge University Press, 2000
- Van Bruinessen, Martin. "Kurdish Society And The Modern State: Ethnic Nationalism Versus Nation-Building", Turaj Atabaki and Margreet Dorleijn (Ed). **Kurdistan in Search of Ethnic Identity** İçinde. Utrecht: Department Of Oriental Studies, 1991, ss.24-51.
- Van Bruinessen, Martin. **Ağa, Şeyh, Devlet**. İstanbul: İletişim Yayınları, Kasım 2015.
- Van Bruinessen, Martin. **Kürdistan Üzerine Yazılar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Voller, Yaniv. **The Kurdish Liberation Movement in Iraq: From Insurgency to Statehood**. London: Routledge, 2014.
- Waltz, Kenneth and George Quester. **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**. Ankara: SBF Yayınları, 1982.
- Waltz, Kenneth N. **Uluslararası Politika Teorisi**. Ankara: Phoenix Yayınları, 2015.
- Wanch, Sophia "Awaiting Liberation: Kurdish Perspectives On A Post-Saddam Iraq", Brendan O'Leary, John McGarry, Khaled Salih (Ed). **The Future of Kurdistan in Iraq** içinde Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2005, Chapter 7.
- Wiltse, Evren Çelik. "Liberalizm, İşbirliği, Kollektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık", Evren Balta (Ed). **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler Süreçler** İçinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Witse, Evren Çelik. “Liberalizm, İşbirliği, Kollektif Güvenlik ve Neoliberal Kurumsalcılık”, Evren Balta (Ed). **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler Süreçler** içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss.133-150.

Yıldız, Kerim. **The Kurds in Iraq: The Past, Present and Future**. London: Pluto Press, 2007.

Zeytinoğlu Erol. **İktisat Tarihi**. İstanbul: Süryay Sürekli Yayınlar, 1993.

Sürekli Yayınlar

- Al, Arzu. "Politika-Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi". **İGÜSBD**. Cilt.2 Sayı.1, Nisan 2015, ss.143-159.
- Alinia, Minoo, Östen Wahlbeck, Barzoo Eliassi and Khalid Khayati. "The Kurdish Diaspora: Transnational Ties, Home, and Politics of Belonging", **Nordic Journal of Migration Research**, No. 4.2, 2014, ss.53-56.
- Ateş, Davut ve Gülizar Samur Gökmen. "Bir Akademik Disiplin Olarak Uluslararası Politik Ekonominin Sınırları". **Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt.XV, Sayı.1, 2013, ss.45-71
- Ateş, Davut. "Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm/Realizm Tartışması ve Disiplinin Özerkliği". **Doğuş Üniversitesi Dergisi**. Cilt.10, Sayı.19, 2009, ss.11-25
- Aydın, Mustafa. "Turkish Foreign Policy during the Gulf War of 1990-1991". **Cairo Press in Social Science**. Vol.21, No.1, 1998, ss.1-85.
- Bengio, Ofra. "The Challenge of to the Territorial Integrity of Iraq". **Survival**. Cilt.37, Sayı.2, Yaz 1995, ss.74-94.
- Bengio, Ofra. "The Islamic State: A Catalyst for Kurdish Nation Building", **Tel Aviv Notes**. Vol.8, No.18, (2014), ss.1-5.
- Bozçalı, Fırat. "The Illegal Oil Trade Along Turkey's Borders". **Middle East Report**. No. 261, Kış 2011.
- Çağaptay, Soner and Tyler Evans. "Turkey's Changing Relations With Iraq: Kurdistan Up, Baghdad Down". **The Washington Institute**. Policy Focus 122, Ekim 2012.
- Dalar, Mehmet. "Kendi Kaderini Tayin Hakkı, Federasyon ve Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi". **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. Cilt.20, Sayı.32, 2015,
- Dalar, Mehmet. "Türkiye-İrak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz". **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.34 Sayı.1, 2015, ss.47-70.
- Danly, Jame. "2009 Kurdish Elections". **Institute for the Study of War**. 23 Temmuz 2009.
- Duman, Mehmet. "Hegemonya ve Güçler Dengesi Bağlamında Uluslararası Siyaset ve İktisat İlişkileri". **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. (4) 2002, ss.1-16.
- Emanuelsson, Ann-Catrin. "Kurdish Diaspora Politics in Globalising Processes". **The Copernicus Journal of Political Studies**. No. 2(4), 2013, ss.143-158
- Emanuelsson, Ann-Catrin. "Transnational Dynamics of Return and the Potential Role of the Kurdish Diaspora in Developing the Kurdistan Region", **Advanced Research and Assessment Group**, Special Series 08/31, Defence Academy of the United Kingdom, December 2008.
- Erkmen, Serhat. "İrak'ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri". **Ortadoğu Etütleri**, Cilt.2, Sayı.3, Temmuz 2010, ss.107-145.

- Foote, Christopher, William Block, Keith Crane and Simon Gray. "Economic Policy And Prospects in Iraq", **Public Policy Discussion Papers, Federal Reserve Bank Of Boston**, No. 04-1, 4 Mayıs 2004, ss.47-70.
- Fuller, Graham E. "The Fate of the Kurds". *Foreign Affairs*. Vol.72, No.2, Spring 1993, ss.108-121.
- Gunter, Michael. "A De Facto Kurdish State in Northern Iraq". **Third World Quarterly**. Vol 14, No 2, 1993, ss.295-354.
- Gunter, Michael. "The KDP-PUK Conflict in Northern Iraq", **The Middle East Journal**, 50, 2, Spring 1996, ss.225-41.
- Gunter, Michael. "Turkey and Iran Face off in Kurdistan". **Middle East Quarterly**. Mart 1998, ss.33-40.
- Güler, İrfan. "Kuzey Irak'taki Kürt Otoritesinin Uluslararası Hukuki Statüsü". **Serbesti**. Sayı 3, Şubat 1999, ss.20-36.
- İpek, Pınar. "İşgal Sonrası Irak'ta Devletleşme Sorunlarının Kuramsal İncelemesi ve Petrol Zenginliğinin Etkileri". **Middle Eastern Studies/Ortadoğu Etütleri** Cilt.3, Sayı.1, Temmuz 2011, ss.61-90.
- Keohane, Robert O. and S. Joseph Nye. "Transnational Relations and World Politics: An Introduction". **International Organization**. Vol.25, No.3, Summer 1971, ss.329-349.
- Keohane, Robert. "Power and Interdependence Revisited". **International Organization**. Cilt.41, No.4, Kasım 1987, ss.725-753.
- King, Diane E. "Back from the 'Outside', Returnees and Diasporic Imagining in Iraqi Kurdistan". **International Journal on Multicultural Societies (IJMS)**. Vol.10, No.2, 2008, ss.208-222.
- Kirmanj, Sherko. "Kurdistan Region: A Country Profile". **Journal of International Studies**. 9, 2013, ss.145-157.
- Klich, Sebastian. "Dependent Yet Defiant: The Implications of Unilateralism in Iraqi Kurdistan". **The ANU Undergraduate Research Journal**. Vol.5, 2013, ss.61-77.
- Korn, David A. "The Last Years of Mustafa Barzani". **Middle East Quarterly**, Vol.1, No.2, Haziran 1994.
- Kurubaş, Erol. "Irak Kürtlerinin Dış Destek Açmazı: Büyük Umutlar ve Hayal Kırıklıkları". **Ortadoğu Analiz**, Cilt.1, Sayı.3, Mart 2009, ss.42-49.
- Kutlay, Mustafa. "Internationalization of Finance capital in Spain and Turkey: Neoliberal Globalization and the Political Economy of State Policies". **New Perspectives on Turkey**. N.49, 2012, ss.115-137.
- Lawrenc, David Aquila. "A Shaky De Facto Kurdistan". **Middle East Report**. No.215, Yaz, 2000, ss.24-26.

- Leezenberg, Michiel. "Humanitarian Aid in Iraqi Kurdistan". **CEMOTI** 29. 2000, ss.31-49.
- Leezenberg, Michiel. "Iraqi Kurdistan: Contours of a Post-Civil War Society". **Third World Quarterly**. 26.4/5, 2005, ss.631-647.
- Majid, Kamal, "An Assessment of Conditions in the Kurdish Region of Iraq". **Contemporary Arab Affairs**. 2(1), 2009, ss.67-72.
- Mills Robin M, "Northern Iraq's Oil Chessboard: Energy, Politics and Power", **Insight Turkey**. 15.1, Winter 2013, ss.51-62.
- Morelli, Massimo and Costantino Pischedda. "The Turkey-KRG Energy Partnership: Assessing Its Implications", **Middle East Policy**. 21.1, 2014, ss.107-121.
- Muhammad, Arkan H. "Iraklı Kürtlerin Özerklikten De Facto Federalizme Geçiş Aşamaları (1918-2005)". **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**. Yıl.9, Sayı.18, Güz 2013, ss.79-117.
- Nasri, Ghadir and Arman Salimi. "The Politics of Kirkuk: Policy Implication for Iran", **Iranian Review of Foreign Affairs**. Vol. 3, No.4, Winter 2013, ss.75-100.
- Natali, Denise. "Can Federalism Work in Iraq?". **Institute for National Strategic Studies**. 21 Ekim 2011, ss.1-8.
- Natali, Denise. "The Spoils of Peace in Kurdistan". **Third World Quarterly**. 28(6), 2007, ss.1111-1129
- Nurzyńska, Anna. "The Safety Aspect in the Kurdish Autonomous Region". **Journal World Scientific News**. Vol.57, 2016, ss.680-685.
- Olson, Robert. "The Creation of a Kurdish State in the 1990s?". **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**. Vol.XV, No.4, Summer 1992, ss.1-25.
- Olson, Robert. "The Kurdish Question and Geopolitic and Geostrategic Changes in the Middle East After the Gulf War". **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**. Cilt.XVII, Sayı.4, Yaz 1994, ss.44-67.
- Özalp, Hişyar. "Tarihi Perspektifiyle Güney Kürdistan'ın Hukuki Statüsü". **Serbesti**. Sayı 22, Güz 2005, ss.4-22.
- Özcan, Nihat Ali. "Could a Kurdish State be Set Up in Iraq". **Middle East Policy**. Cilt.XI, No.1, Bahar 2004, ss.119-122.
- Özdemir, Haluk. "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. Cilt.63, Sayı.3, ss.113-144.
- Özoğlu, Hakan. "Molla Mustafa Barzani in the USA 1975-79". **Presented at 2nd World Kurdish Congress in Erbil, Iraq**. 11-15 Ekim 2012.
- Paasche, Till F., and Howri Mansurbeg. "Kurdistan Regional Government-Turkish Energy Relations: A Complex Partnership", **Eurasian Geography and Economics**. 55.2, 2014, s.111-132.

- Park, Bill. "Turkey-Kurdish Regional Government Relations after the U.S. Withdrawal from Iraq: Putting the Kurds on The Map?". **Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press**. Mart 2014, ss.1-75.
- Pirinççi, Ferhat. "2003 Savaşı Sonrası Süreçte Irak'ta Siyasal Yapılanma". **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Orta Doğu Semineri: Dünden Bugüne Irak**. (Uluslararası Katılımlı), 27-29 Mayıs 2004, Elazığ, Fırat Üniversitesi Basımevi, Cilt II.
- Rogg, Inga and Hans Rimscha. "The Kurds as Parties to and Victims of Conflicts in Iraq". **International Review of Red Cross**. 89(868), December 2007, ss.823-842.
- Ross, Michael L. "Does Oil Hinder Democracy?". **World Politics**. Vol.53, No.3, 2001, ss.325-361.
- Sever, Ayşegül. "Power Led" Outside Intervention in Kurdish Politics in Iraq and Turkey in Early 1970's". **Middle Eastern Studies**, Vol.49, No.2, 2013, ss.263-279.
- Shields, Sarah D. "Regional Trade and 19th-Century Mosul: Revising the Role of Europe in the Middle East Economy". **International Journal of Middle East Studies**. Cilt.23, Sayı.1, Şubat 1991, ss.19-37.
- Şahin, İsmail, Cemile Şahin ve Samet Yüce. "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları". **Gazi Akademik Bakış**. Cilt.8, Sayı.15, 2014, ss.105-132.
- Şen, Ali. "Uluslararası Politik Ekonomi Nedir?". **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Cilt.12, Sayı.1-2, 1998, ss.393-408.
- Tüysüzöğlü, Göktürk. "Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Rantçı Devlet Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Değerlendirme". **Uluslararası İlişkiler**. Cilt.12, Sayı.47, 2015, ss.73-98.
- Van Bruinessen, Martin. vd. "Looking into Iraq". **Chaillot Paper No. 79**. Paris: Institute for Security Studies European Union, Temmuz 2005.
- Wichhart, Stefanie K. "A 'New Deal' for the Kurds: Britain's Kurdish Policy in Iraq, 1941-45". **The Journal of Imperial and Commonwealth History**. Vol.39, No.5, 2011, ss.815-831.
- Yazıcı, Nevin. "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu". **CTAD**. Yıl.7, Sayı.14, Güz 2011, ss.133-179.

Yayımlanmamış Tezler

- Bayhan, Halil. “Irak Kürtlerinin Yönetimsel Arayışı ve Federalizm Seçeneği: Tarihsel ve Teorik Bir Analiz”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi, SBE, 2013.
- Baykal, Zana. “Türkiye’nin Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi olan Enerji İlişkileri (2002-2014)”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2014.
- Erdağ, Mehmet Eser. “Krizlerden Sonra Uygulanan Politikalar: Uluslararası Politik Ekonomi Yönünden Bir Değerlendirme”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2009.
- Erkmen, Ahmet Serhat. “Amerikan Hegemonyasının Yeniden İnşasında Bölgesel Faktörlerin Rolü: ABD’nin Kuzey Irak Politikası Örneği”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**. Ankara Üniversitesi SBE, 2008.
- Khayati, Khalid. “From Victim Diaspora to Transborder Citizenship?: Diaspora Formation and Transnational Relations Among Kurds in France and Sweden”, **Yayımlanmamış Doktoraz Tezi**. .Linköping University Electronic Press, 2008.
- Muhammad, Arkan H. “Baas Partisi ve Kuzey Irak Güvenli Bölgesi”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, SBE, 2007.
- Saed, Kamran. “The Impact of Fiscal Policy in Achieving Economic Reform: A Study of Kurdistan Region-Iraq Between Year 2008-2015”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Faculty of Management and Economics, 2016.
- Üçok, Mehmet Doğan. “2000 Sonrası Dönemde ABD ve RF’nin Gürcistan’a Yönelik Enerji Politikalarının Ekonomi-Politik Kuram Çerçevesinde Analizi”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**. Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, 2012.

Raporlar

- “Oil and Gas Law of the Kurdistan Region - Iraq”, **KRG - Minister of Natural Resources**, http://mnr.krg.org/images/pdfs/Kurdistan_Oil_and_Gas_Law_English_2007.pdf (25 Nisan 2017).
- A. Salih, Mohammed. “Low Oil Prices Complicate Iraqi Kurdish Independence”, **Middle East Institute**. Erbil. 2016.
- Ala’Aldeen, Dlawer, Samuel Morris ve Khogir Wirya. “The Future of Kirkuk: A Roadmap for Resolving the Status of the Governorate”, **The Middle East Research Institute**. Erbil. 2015.
- Anaid, Dr. Anwar, “The Future Economic Challenges of Kurdistan”, **Invest Group**. 2016.
- Aydın, İnci Selin. “Irak Cumhuriyeti ülke Raporu”, **T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi**. Ankara, 2009.
- Aydın, Mustafa, Nihat Ali Özcan ve Neslihan Kaptanoğlu. “Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye”, **TEPAV Ortadoğu Çalışmaları**. Ankara. 2007
- Aziz, Sardar. “The Dangers of the Institutionalization of Iraq’s Popular Mobilization Units”, **The Washington Institute**. 25 Nisan 2017.
- Balcı, Ali. “Enerji’sine Kavuşan Komşuluk Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri”, **SETA Analiz**. 2014.
- Balcı, Ali, Berkan Öğür ve Zana Baykal. “Kuzey Irak-Türkiye İlişkileri: PKK, Güvenlik ve İşbirliği”, **ORMER**. No.1, Ağustos 2014.
- Baştürk, Levent vd. “Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu”, **SETA Rapor**. 2013.
- Cordesman Anthony H. and Sam Khazai. “Iraq in Crisis”, **Center for Strategic & International Studies (CSIS)**. 2014.
- Çetinsaya, Gökhan. “Irak’ta Yeni Dönem, Ortadoğu ve Türkiye”, **SETA Rapor**. 2006.
- DEİK. **Irak Ülke Bülteni**. İstanbul. 2015.
- DeWeaver, Mark. “Kurdistan’s Great Recession: From Boom to Bust in the Rentier Economy”, **RIS Iraq Report. Institute for Regional and International Studies AUIS**. 2015.
- Duman, Bilgay. “Irak Hükümeti ve IKBY Çekişmesi”, **Ortadoğu Analiz**. Cilt.6, Sayı.62, 2014.
- Duman, Bilgay. “Irak’ta Yerel Seçimler Nereye Gidiyor?”, **Ortadoğu Analiz**. Cilt.5, Sayı.52, 2013.
- Duman, Fatma Ceren Türkmen. “Irak’ta Federalizm Tartışmaları”, **Ortadoğu Analiz**. Cilt.3, Sayı.34, 2011.
- Frelick, Bill. “The False Promise of Operation Provide Comfort: Protecting Refugees or Protecting State Power?”, **Middle East Report**. 1992.

- Fumerton, Mario and Wladimir Van Wilgenburg, “Kurdistan’s Political Armies: The Challenge of Unifying the Peshmerga Forces”, **Carnegie Middle East Center**. 2015.
- Guiu, Roger. “No Institutional Evolution for Kurdistan’s Economy”, **Middle East Research Institute**. 2014.
- Helfont, Samuel. “Getting Peshmerga Reform Right: Helping the Iraqi Kurds to Help Themselves in Post-ISIS Iraq”, **Foreign Policy Research Institute and the Institute of Regional and International Studies at American University of Iraq**. Sulaimani, 2017.
- Hoff, Ruud, Michiel Leezenberg, Pieter Muller and Pax Christi, “Elections in Iraqi Kurdistan (19 May 1992): An Experiment in Democracy”, **Pax Christi International, Brussels, Interchurch Peace Council, Kurdistan Friendship Society**.
- International Crisis Group Report. **Iraq and the Kurds: The Brewing Battle over Kirkuk**. Sayı.56, 2006.
- International Monetary Fund. **Iraq**. Country Report No. 15/235, 2015.
- Kaptanoğlu, Neslihan. “Irak Yerel Seçimleri Ülkenin Geleceğine Dair Umut Veriyor”, **TEPAV**. 2009.
- Katzman, Kenneth and Carla E. Humud. “Iraq: Politics and Governance”, **Congressional Research Service (CSR) Report**. 2016.
- Kurdistan Regional Government, Ministry of Natural Resources. **Kurdistan Oil Production By Field & By Operator: January 2015-September 2016**.
- Kurdistan Regional Government, Ministry of Natural Resources. **MNR Welcomes Passage of Oil & Gas Revenue Fund Law Through Kurdistan**. 7 Nisan 2015: <http://mnr.krg.org/index.php/en/press-releases/452-mnr-welcomes-passage-of-oil-gas-revenue-fund-law-through-kurdistan-parliament> (15 Mart 2017).
- Kurdistan Regional Government, Ministry of Natural Resources. **Monthly Production & Export Revenue Overview**. (01 Şubat 2017).
- Manis, Athanasios. “Averting an Economic Meltdown in the KRI: Aligning Political Objectives with Economic Necessities”, **Middle East Research Institute**. 2016.
- Mansour, Renad. “From Militia to State Force: the Transformation of al-Hashd al-Shaabi”, **Carnegie Middle East Center**. 2015.
- Middle East Research Institute. **In the Best of Times and the Worst of Times: Addressing the Structural Weaknesses of Kurdistan Region’s Economy**. Erbil. 2016.
- Mills, Robin. “Under the Mountains: Kurdish Oil and Regional Politics”, **Oxford Institute for Energy Studies**. 2016.
- Natali, Denise. “The Spoils of Peace in Kurdistan”, **Third World Quarterly**. 28(6), 2007.
- O’Driscoll, Dylan ve Dave van Zoonen. “The Hashd al-Shaabi and Iraq Subnationalism and the State”, **Middle East Research Institute**. 2017.

- Özhan, Taha ve Mete Çubukçu. "İşgal Altında İstikrar Arayışları: Irak Seçimleri", **SETA Analiz**. 2010.
- Roberts, John. "İraqi Kurdistan Oil and Gas Outlook", **Atlantic Council's Global Energy Center and Dinu Patriciu Eurasia Center**. 2016.
- Semin, Ali. "İrak'ta Türkmenlerin Geleceği ve Kerkük'ün Özerklik İhtimali", **Bilgesam Analiz**. No:1225, 2015.
- Semin, Ali. "KDP-PUK Relations: Regional Developments and Changes", **Bilgesam**. 2012.
- Söylemez, Erdal. "An Analysis of Kurdistan Regional Government's Economic Policy Between 2003-2013", **SOAS**. 2013.
- Stansfield, Gareth. "Kurdistan Rising: To Acknowledge or Ignore the Unraveling of Iraq", **Middle East Memo**. No.33, 2014.
- Tomàs, Núria, and Ana Vilellas. "The Kurdistan Autonomous Region: Risks and Challenges for Peace". **Quaderns de Construccio de Pau**. July 2009.
- Türkiye İş Bankası. **İrak'ın Ekonomik Potansiyeline İlişkin Değerlendirme**. İktisadi Araştırmalar Bölümü, 2015.
- U.S. Energy Information Administration**. "Country Analysis Brief: Iraq". 28 Nisan 2016, http://www.iberglobal.com/files/2016/iraK_eia.pdf (12 Ekim 2016).
- Üstün, Nazlı. "Türkiye - Kuzey Irak İlişkileri Ve Ekonomik Yansımaları", **Konya Ticaret Odası**. Konya. 2013.
- V.Bowlus, John. "Pipeline Partner: Expanding and Securing Iraq's Future Oil Exports", **Global Relations Forum Young Academics Program**. Policy Paper Series No.2, 2015.
- World Bank. **Kurdistan Region of Iraq : Economic and Social Impact Assessment of the Syrian Conflict and the ISIS Crisis**. Washington, 2015.
- World Bank. "The Kurdistan Region of Iraq - Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable". 30 Mayıs 2016. <http://documents.worldbank.org/curated/en/708441468196727918/pdf/106132-WP-P159972-PUBLIC-EXECUTIVE-SUMMARY-of-KRG-Economic-Reform-Roadmap-post-Decision-Review-5-30-2016.pdf>

İnternet Haberleri

“Official Site Of General Board Of Tourism Of Kurdistan - Iraq”, <http://bot.gov.krd> (1 Şubat 2017).

“The People of the Kurdistan Region”, Kurdistan Regional Government”, <http://cabinet.gov.krd/p/p.aspx?l=12&p=180> (19 Şubat 2017).

5N1K. “Kuzey Irak’ta Yapılacak Olan Referandum Ne Anlama Geliyor?”, 18 Haziran 2017. <https://www.youtube.com/watch?v=axcPLcy1AyI>

Ali, Ohman. “Türkiye IKBY’deki Kriz İçin Ne Yapabilir?”, **Rudaw**. 1 Aralık 2015.

Al Jazeera. “Kürt Bölgesinin Nüfusu Yüzde 28 arttı”, 12 Şubat 2015.

Al Jazeera. “IKBY’de KYB - Goran Anlaşması: Yeni Dengeler”, 23 Mayıs 2016.

Arango, Tim. “Iraq Government Reaches Accord with the Kurds”, **New York Times**. 3 Aralık 2014.

Ayhan, Veysel. “Bağımsız Kürdistan’ın vakti geldi”, **Al Jazeera**. 8 Temmuz 2014.

Bar’el, Zvi. “Dreaming of Independence, Iraqi Kurds Reach out to Jews and Israel for Support”, **Harretz**. 16 Mayıs 2016.

BBC Summary of World Broadcasts. “National Council Of Iraqi Kurdistan Issues Statement On Federation”, 8 Ekim 1992.

BBC. “Iraq VP Tariq Al-Hashemi Sentenced to Death”, 9 Eylül 2012.

BBC. “Kürt Yönetimi Şii Milislerden Kaygılı”, 17 Mart 2015.

BBC. “Suriyeli Kürtlerin Dohuk Anlaşması Ne Anlama Geliyor?”, 23 Ekim 2014.

BBC. “Who are the Peshmerga?”, 12 Ağustos 2014.

Biden, Joseph R. and Leslie H. Gelb. “Unity Through Autonomy in Iraq”, **New York Times**. 1 Mayıs 2006.

Bilici Salih ve Muhammet Kurşun. “Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Topraklarını Genişletti”, **AA**. 18 Mart 2016.

Bozarslan, Mahmut. “PYD ile Anlaşma Nasıl Sağlandı?”, **Al Jazeera**. 27 Ekim 2014.

Dalay, Galip. “Irak Kürdistanı Bölgesel Yönetimi Bağımsızlığa Ne Kadar Yakın”, **Karar**. 13 Şubat 2017.

Dolamari, Mewan. “Three countries to open, upgrade representative offices in Kurdistan”, **K24**. 4 Ocak 2017.

Duman, Bilgay. “IKBY’de Kartlar Yeniden Karılıyor”, **Al Jazeera**. 19 Ekim 2015.

- Duman, Bilgay. "Irak'ta Ordu-Peşmerge Kapaşması", **ORSAM**. 22 Kasım 2012.
- Duman, Bilgay. "Kerkük'te Sorun Sadece Bayrak mı?", **Al Jazeera**. 3 Nisan 2017.
- Dünya**. "K. Irak'ta Petrol Tarımsal Üretimi Vurdu", 7 Şubat 2014
- Enerji Haber**. "Rusya'ya Doğalgazına Karşı Kuzey Irak Doğalgazı!", 27 Kasım 2015.
- Erkmen, Serhat. "Gorran-KYB Anlaşması: K. Irak'ta siyasi dengeler değişir mi?", **Al Jazeera**. 21 Mayıs 2016.
- Erkmen, Serhat. "IKBY'nin referandum kararı ve Irak'ın geleceği", **AA**. 23 Haziran 2017.
- Erkmen, Serhat. "IKBY'nin Referandum Kararı Ve Irak'ın Geleceği", **AA**. 23 Haziran 2017.
- Erkmen, Serhat. "Kerkük'teki 'Bayrak' Gerilimi Büyük Krizin İşareti", **AA**. 29 Nisan 2017.
- Erkmen, Serhat. "Türkiye-Kuzey Irak- ExxonMobil: Ne Getirir Ne Götürür?", **ORSAM**. 16 Mayıs 2013.
- Financial Times**. "Israel Turns To Kurds For Three-Quarters of its Oil Supplies", 23 Ağustos 2015.
- Financial Times**. "Rosneft in Talks to Develop Disputed Oilfields with Iraqi Kurdistan", 30 Haziran 2017.
- France24**. "Exclusive: 'No Turning Back' On Independence Vote", 21 Haziran 2017.
- Gamal, Rania El. "Tension Rise As Iraq Seeks Sunni VP Arrest", **Reuters**. 19 Aralık 2011.
- Guiu, Roger. "For the Sake of Its Political & Economic Future, Iraqi Kurdistan Must Shake Off Its Dependence on Oil", **Muftah**. 17 Kasım 2014.
- International Crisis Group**. "Iraq and the Kurds: The High-Stakes Hydrocarbons Gambit", 19 Nisan 2012.
- Invest In Group**. Determined to Grow: Economy. 2013.
<http://investingroup.org/review/236/determined-to-grow-economy-kurdistan/> (Ekim 2013).
- Invest in Group**. "Kurdistan Review", 2016.
- Iraqi Oil Ministry and Iraq Oil Report**. "Iraq Exports Rebound But Oil Price Does Not". 2 Şubat 2016.
- Isaev, Andrey. "Irak Kürdistanı'nda bağımsızlık için 'Evet' çıkar mı?", **Gazete Duvar**. 17 Haziran 2017.
- Jerusselam Post**. "Support Kurds", 31 Temmuz 2016.
- K24**. "Tourism to Become KRG Economic Foundation", 20 Mart 2016.
- Karabat, Ayşe. "10 Soruda Kerkük Krizi", **Al Jazeera**. 3 Nisan 2017.

- Kardaş, Şaban. “Irak Kürtlerinin Bağımsızlık Söylemi ve Değişen Dengeler”, **Al Jazeera**. 4 Eylül 2014.
- Keskin, Arif. “İran’ın Kuzey Irak Politikası, İran ve Iraklı Kürtler”, **Omran Stratejik Araştırmalar Merkezi**. 15 Ekim 2015.
- Kıran, Abdullah. “Bağımsızlık Referandumu”, **Serbestiyet**. 14 Haziran 2016.
- Kli, Shahla Al. “The Kurdistan Region-A Case for Independence”, **Rudaw**. 29 Eylül 2016.
- Köker, İrem. “Kerkük: Irak’ta Bir Bölgeye Bağlı Olmayan Vilayet”, **BBC**. 7 Nisan 2017.
- Kramer, Andrew E. “Iraq Criticizes Exxon Mobil on Kurdistan Oil Pursuits”, **The New York Times**. 12 Kasım 2011.
- KRG, Ministry of Natural Resources**. “Oil Vision”, <http://mnr.krg.org/index.php/en/oil/vision> (18 Şubat 2017).
- Kurdistan Board of Investment**. “Investment Law in the Iraqi Kurdistan Region”, **The 2006 Investment Law**. <http://www.kurdistaninvestment.org/docs/Investment%20Law.pdf> (13 Mayıs 2017)
- Kurdistan Regional Government**, “Ministry of Natural Resources”, <http://mnr.krg.org> (22 Nisan 2017).
- Kurdistan Regional Government**. “Erbil named 2014 Arab Tourism Capital”. 20 Kasım 2012, <http://cabinet.gov.krd/a/d.aspx?l=12&a=45887> (15 Aralık 2016).
- Leuba, Kate. “Exxon’s Role in Iraq-Kurdistan Relations”, **The American University of Cairo**. 11 Temmuz 2014.
- Macdiarmid, Campbell. “I Want to Die in the Shadow of the Flag of an Independent Kurdistan”, **Foreign Policy**. 15 Haziran 2017.
- Malik, Hamdi. “US continues buildup of Iraqi Kurdish forces”, **Al Monitor**. 12 Mayıs 2016;
- Mouat, Lucia. “UN, Iraq Dispute Aid Agreement”, 11 Eylül 1992. <http://m.csmonitor.com/1992/0911/11061.html> (15 Eylül 2016).
- Muir, Jim. “Fears of Shia muscle in Iraq’s Sunni heartland”, **BBC**. 18 Mayıs 2015.
- Mustafa, Mohammad Salih. “Iran’s Role in the Kurdistan Region”, **Al Jazeera**. 20 Nisan 1996.
- Nezan, Kendal. “A Brief Survey of The History of the Kurds”, www.institutkurde.org/en/institute/who_are_the_kurds.php (10 Ağustos 2016).
- NRT**. “A Russian Revolution: Megan Connelly: Can the Rosneft Deal Reverse Kurdistan’s Fortunes?”, 8 Haziran 2016.
- NRT**. “Full Text: Gorran, PUK agreement”, 19 Mayıs 2016: <http://www.nrttv.com/EN/birura-details.aspx?Jimare=3055> (21.02.2017)

- Omar, Muwafaq Adil. "Irak'ın Geleceğini Karartan Haşdi Şabi Kâbusu", **ANKASAM**. 12 Ocak 2017.
- Orhan, Oytun. "Irak ve Suriye'de İç Savaşın Kazananı Kürtler", **Al Jazeera**. 23 Temmuz 2015.
- Orhan, Oytun. "Irak ve Suriye'de iç savaşın kazananı Kürtler", **Al Jazeera**. 23 Temmuz 2015.
- Özcan, Mesut. "Irak'ta Kürt Hareketi", **Anlayış**, Sayı.50, Temmuz 2007, <http://www.anlayis.net/makaleGoster.aspx?dergiid=50&makaleid=534> (10 Haziran 2016).
- Özcan, Mesut. "The Mosul Operation and the Status of al-Hashd al-Sha'bi", **Alsharq Forum**. 22 Aralık 2016.
- Pfeifer, Sylvia. "Exxon Signs Kurd Exploration Contracts", **Financial Times**. 10 Kasım 2011.
- Reuters**. "Economic 'Tsunami' Undermines War Against Islamic State in Iraq - Kurdish Deputy PM", 16 Ocak 2016.
- Reuters**. "Exclusive: How Kurdistan Bypassed Baghdad And Sold Oil on Global Markets", 17 Kasım 2015.
- Reuters**. "Iraq Considering Sanctions Against Exxon- Shahrstani", 22 Kasım 2011.
- Reuters**. "Iraq's Oil Reserves Increase to 153 Billion Barrels, Oil Minister Says", 19 Şubat 2017.
- Rosenthal, Andrew. "After War: US Fearing Iraqi Breakup, Is Termed Ready to Accept a Hussein Defeat of Rebels", **New York Times**. 27 Mart 1991.
- Rudaw**. "Erbil'e 10 milyar dolar!", 28 Ağustos 2016.
- Rudaw**. "KRG Signs Oil and Gas Audit Agreement with Ernst & Young", 30 Kasım 2016.
- Rudaw**. "KRG Signs Oil-Audit Agreement With Deloitte", 5 Ekim 2016.
- Rudaw**. "KRG Signs Tourism Memorandum with 16 Countries", 7 Nisan 2017.
- Rudaw**. "Kurdish Deputy PM Talabani: Kurdistan's Economic Woes Threaten ISIS Fight", 16 Ocak 2016.
- Rudaw**. "Kürdistan'da İşsizlik Kol Geziyor", 5 Ekim 2017.
- Rudaw**. "Kürdistan'da İstatistik Çöktü!", 25 Ağustos 2016.
- Rudaw**. "Li Başûrê Kurdistanê çend pêşmerge, gerîla û leşker hene?", 3 Nisan 2017; Levent Baştürk ve diğ., s.187.
- Rudaw**. "Over 150,000 Enlisted as Peshmerga Troops in Kurdistan Region, Official Data Shows", 3 Nisan 2017.
- Rudaw**. "Paranın Yüzde 77'si Yastık Altında", 21 Ağustos 2016.
- Rudaw**. "Peşmerge Güçleri'nin birleştirilmesine onay!", 14 Mayıs 2017.

- Rudaw.** “President Barzani: ‘We Can’t Wait Anymore’ For Permission On Kurdish Referendum”, 21 Haziran 2017.
- Rudaw.** “Rosneft and Kurdish Ministry Sign Long-Term Contract on Oil and Gas”, 2 Haziran 2017.
- Sagnic, Ceng, “Kürdistan’da Petrol ve Ekonomik Kriz: 2013-2017 (1)”, **K24**. 18 Mart 2017
- Salih, Mohammed A. “Will unity deal deepen rivalries in Iraqi Kurdistan?”, **Al-Monitor**. 18 Mayıs 2016.
- SETA Panel.** “İKBY’de Bağımsızlık Arayışı”, 21 Haziran 2017.
- Sputnik News.** “Îsraîl: Em Bi Hemû Hêza Xwe Piştigiriya Serxwebûna Kurdistanê Dikin”, 20 Ocak 2016.
- Sputnik News.** “Îsraîl: ’Em Piştigiriya Serxwebûna Kurdan Dikin”, 4 Mart 2016.
- Taş, Gün. “Kuzey Irak’taki Etnik Gruplar ve Kürtler”, **Politik Akademi**. 16 Nisan 2013,
- The Guardian.** “Israel’s Prime Minister Backs Kurdish Independence”, 29 Haziran 2014.
- The Jerusalem Post,** “West Begins Airlift to Save Kurdish Refugees, Tehran Closes Its Border”, 8 Nisan 1991.
- The Times.** “Unrest in Kurdistan”, 11 Nisan 1946.
- Tripathi, Deepak. “Why Israel is Backing Kurdish Independence”, **Middle East Eye**. 8 Ocak 2014.
- United Press International (UPI),** “Baghdad Sanctions Kurdish Oil Exports”, 11 Mayıs 2009.
- United Press International (UPI).** “Iraq’s Oil-Rich Kurds Move Steadily Toward Independence”, 26 Eylül 2013;
- Wali, Zhelwan Z. “Tourism conference kicks off in Erbil with hundreds of foreign companies attending”, **Rudaw**. 19 Mart 2016;
- Yeni Şafak. “**Shi’ite Militia Shaabi is As Dangerous As Daesh**”, **28 Kasım 2016**.
- Zhdannikov, Dmitry, Isabel Coles and Ned Parker. “Special Report: How Exxon Helped Make Iraqi Kurdistan”, **Reuters**. 3 Kasım 2014.
- Zhdannikov, Dmitry. “Iraq, Kurdistan Jointly Export Kirkuk Oil again: Trading Sources”, **Reuters**. 1 Kasım 2016.